

BOETHIUS
SI
SALVIANUS

ARTICOLE TEOLOGICE
ȘI MÎNGÎIERILE FILOZOFIEI
DESPRE GUVERNAREA LUI DUMNEZEU

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

T E O C T I S T
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

CUVÎNT ÎNAINTE DE
I. P. S. Dr. NICOLAE CORNEANU

MITROPOLITUL BANATULUI
TRADUCERE, NOTE ȘI COMENTARIU
de prof. DAVID POPESCU

COMISIA DE EDITARE :

P.S. TEOFAN SINAITUL, Vicar patriarhal (președinte),
P.C. Pr. SABIN VERZAN, Consilier Patriarhal, Pr. Prof.
STEFAN ALEXE, Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, Pr. Prof.
CONSTANTIN CORNÎTESCU, Prof. ALEXANDRU ELIAN,
Prof. IORGU IVAN, Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE,
ION CIUTACU (secretar)

UNIVERSITATEA VALAHIA
PĂRĂDIOȘTE
FACULTATEA DE TEOLOGIE
BIBLIOTECA 57571

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MIȘIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI — 1992

CUVINT INAINTE

Atunci cînd vorbim despre «părinții și scriitorii bisericești» gîndul ni se îndreaptă cu precădere spre acei Sfinți Părinți care au lăsat prin viața și opera lor urme adînci în viața Bisericii și în conștiința credincioșilor: Grigorie Teologul, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin, Ciprian, Augustin, Ambrozie... Lor le adăugăm nu puțini alții, reducîndu-i însă pînă în cele din urmă la cei pe care i-au popularizat nu atît teologii, cît cercetătorii în ale istoriei filosofiei, literaturii etc. În lista acestora intră uneori Boethius, aproape deloc Salvianus. Pe Boethius l-au mai citat unii cîteodată, iar opera sa «Mîngîierile filozofiei» a fost chiar tradusă de același și în aceeași formă în care se reimprimă acum. Despre Salvianus însă prea puțini am auzit, ca să nu mai vorbim de scrierile sale complet ignorate.

Lipsa aceasta iat-o acum înlăturată prin străduința domnului profesor David Popescu în a cărui tîlmăcire văd lumina liparului trei din scrierile totuși importante ale perioadei patristice: «Articolele teologice» și «Mîngîierile filozofiei» alcătuite de Boethius (480—524) și «Despre guvernarea lui Dumnezeu» alcătuită de Salvianus (400—480). Celui dinții i-au acordat mai multă atenție filozofii întrucît prin el s-a păstrat contactul cu marii gînditori ai anticității, mai ales cu Platon și Aristotel, celui de-al doilea, mai mult cercetătorii trecutului istoric. Așa bunăoară Constantin și Dinu Ghurescu îl citează pe Salvianus în capitolul despre «continuitatea daco-romanilor în ținutul carpato-danubian» (Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, 1971, p. 152). În pofda ignoranței ce-i înconjoară, ambii acești autori sînt însă reprezentanți de frunte ai epocii lor și prin operele ce ni le-au lăsat au îmbogățit fără îndoială gîndirea creștină și cultura umanității în general.

Dacă multă vreme s-a ajuns la nesocotirea operei lui Boethius și Salvianus, lucrul acesta se datorează într-o oarecare măsură autorității copleșitoare a lui Augustin (354—430), care i-a precedat. Întreg secolul de după moartea sa, deși n-a fost lipsit de scriitori renumiți, a fost totuși copleșit de taina episcopului Hiponei. Impulsul dat gîndirii creștine de Augustin nu s-a stins multă vreme. Problemele teologice au fost ridicate prin el la un nivel unde urmașii săi numai cu greu au avut acces. De altă parte, conjunctura politică și economică n-a fost

Copyright ©

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

ISBN 973-9130-19-4

de natură să contribuie la afirmarea personalităților care au apărut între timp. Continua presiune a popoarelor germanice a subminat toate provinciile fostului Imperiu iar eforturile de a-i face față au epuizat forțele unei populații deja serios pusă la încercare.

Concomitent, în cultura mediteraneană ca și în felul de viață al oamenilor s-au infiltrat elemente barbare și germanice care au antrenat transformări cu urmări și în Biserică. Popoarele germanice nu împărtășeau «dreapta credință», inclinau spre arianism și n-au deprins încă arta guvernării. Și astfel în timp ce instituția imperială sucomba (476), lumea se agăța încă de licțiunea unei «orbis romanus», adică o societate guvernată de urmașii Romei. Așa se face că oamenii Bisericii și-au pus nădejdea în aceștia ca unii ce-i puteau proteja pe ei înșiși, nu mai puțin credința lor.

În acest context au apărut și și-au desfășurat activitatea Boethius la Roma și Salvianus la Marsilia. Pentru a începe cu Boethius, vom spune că el a fost considerat ultimul dintre romani și totodată primul dintre scolastici. Dar în realitate el a fost și una și alta. Ca roman s-a simțit chemat să familiarizeze pe vorbitorii de limbă latină cu adevărata filozofie; nu mai puțin însă el a fost creștin, în care calitate a dat opere teologice, de felul celei care a intrat în alcătuirea prezentului volum. În adâncul sufletului său Boethius a rămas atașat antichității, el fiind cunoscut în istorie ca ultimul filosof grec, deși a scris în latină, un distins aristocrat și un convins cetățean roman. Cu toate acestea ori poate tocmai de aceea, a intrat în slujba stăpînirii ostrogote de atunci devenind consul (510). Curînd însă, pe fundalul tensiunilor între regatul ostrogot și Imperiul de răsărit a fost bănuț, pe nedrept, că ar fi întreținut relații de trădare cu Constantinopolul. Incarcerat, a sîrșit prin a fi executat în anul 524 din ordnului regelui Teodoric cel Mare. În închisoare fiind, a compus lucrarea «Mîngîierile filozofiei» care desigur l-a ajutat pe el înaintea oricărui să suporte avaturile destinului nemilos.

Salvianus, la rîndu-i, a experimentat de tînr urmările incursiunilor barbare care l-au obligat să părăsească locurile natale (Galia nordică). Deși căsătorit, și-a căutat refugiu în viața monahală deodată cu soția sa. O vreme a rămas la mînstirea din Lerin întemeiată nu demult, apoi a întreprins o călătorie în Răsărit, după care reîntorcîndu-se în patrie deveni preot la Marsilia, funcțiune în care a rămas pînă la adînci bătrînețe (a murit puțin după anul 480). Experiența de viață pe care i-a fost dat s-o facă l-a ajutat să alcătuiască scrierea «De gubernatione Dei», un izvor de primă mîna pentru istoria civilizației, unde prezintă foarte sugestiv îngrozitoarele nenorociri determinate de in-

vaziile barbare. Salvianus se străduiește să combată opinia că Dumnezeu nu se interesează de lucrurile pămîntești și că din această cauză oamenii trec prin atîtea neazuri. Astfel după ce demonstrează cu argumente biblice și raționale pronia dumnezeiască, Salvianus descrie în culori vii imoralitatea oamenilor vremii, inclusiv a creștinilor, din Galia, Spania sau Africa, lipsa de considerație față de cei sărmani, nedreptățile din viața socială, necinstea funcționarilor publici, repartizarea inegală a impozitelor etc. Autorul găsește o scuză pentru barbari (saxoni, franci, huni) și chiar pentrueretici (goți și vandali) pe motiv că nu cunoșteau legea dumnezeiască ori o cunoșteau greșit; dar condamnă în termeni aspri pe cei care se considerau ai Bisericii fără a respecta însă principiile evanghelice. Astfel prăbușirea imperiului roman o prezintă ca pe o meritată pedeapsă a Cerului și ca pe o dovadă elocventă a «guvernării» lui Dumnezeu în lume.

Din puținul acum arătat înțelegem mai bine asemănarea destinului celor doi scriitori latini: Boethius și Salvianus. Ambii au avut de suferit consecințele împrejurărilor istorice în care au trăit, chiar dacă unul le-a căzut victimă fiind condamnat la moarte, pe cînd celălalt le-a supraviețuit retras în mînstire și apoi slujind ca simplu preot. Primul a găsit suport în filozofie și în credința sa creștină. Și dacă nu pomenește niciodată numele lui Iisus ori al Apostolilor, Boethius ne învață că «atunci cînd orice nădejdi sînt spulberate, cînd viața este amenințată și aripile morții flutură deasupra capului său, omul își găsește ultimul refugiu în mîngîierile liniștitoare ale filozofiei și ale religiei. Numai acestea îl impacă cu veșnicia, cu ceea ce este rațional și irațional în viața oamenilor» (din introducerea domnului prof. David Popescu).

Cît îl privește pe Salvianus, el dezvăluie fără menajamente răcilele morale ale societății creștine din vremea sa, mergînd pînă acolo încît aproape că o preferă pe cea barbară și eretică. Chiar atunci cînd îl critică pe barbari sau pe eretici, le găsește o scuză: n-au fost evanghelizați îndeajuns de cei care aveau datoria s-o facă. Pornind de aici, spre a-l caracteriza pe Salvianus, cineva a recurs la comparația dintre Ioan Casian și Sfîntul Nicolae. Deși această comparație îl desavantajează pe scitul nostru, totuși o redăm în întregime: În «Rusia și Biserica universală» Soloviev pune alături pe Casian și Sfîntul Nicolae. Ei merg împreună pe același drum spre rai. Era o zi ploioasă și ei au întîlnit un țaran al cărui car cu boi s-a împotmolit în noroi. Sfîntul Nicolae a spus însoțitorului său: Să încercăm să ajutăm pe acest om sărman să-și scoală carul din noroi. Casian însă

de natură să contribuie la afirmarea personalităților care au apărut între timp. Continua prestine a popoarelor germanice a subminat toate provinciile fostului Imperiu iar elorturile de a-i face față au epuizat forțele unei populații deja serios pusă la încercare.

Concomitent, în cultura mediteraneană ca și în felul de viață al oamenilor s-au infiltrat elemente barbare și germanice care au antrenat transformări cu urmări și în Biserică. Popoarele germanice nu împărțeau «dreapta credință», înclinau spre arianism și n-au deprins încă arta guvernării. Și astfel în timp ce instituția imperială sucumba (476), lumea se agăța încă de ficțiunea unei «orbis romanus», adică o societate guvernată de urmașii Romei. Așa se face că oamenii Bisericii și-au pus nădejdea în aceștia ca unii ce-i puteau proteja pe ei înșiși, nu mai puțin credința lor.

În acest context au apărut și și-au desfășurat activitatea Boethius la Roma și Salvianus la Marsilia. Pentru a începe cu Boethius, vom spune că el a fost considerat ultimul dintre romani și totodată primul dintre scolastici. Dar în realitate el a fost și una și alta. Ca roman s-a simțit chemat să familiarizeze pe vorbitorii de limbă latină cu adevărata filozofie; nu mai puțin însă el a fost creștin, în care calitate a dat opere teologice, de felul celui care a intrat în alcătuirea prezentului volum. În adâncul sufletului său Boethius a rămas atașat antichității, el fiind cunoscut în istorie ca ultimul filosof grec, deși a scris în latină, un distins aristocrat și un convins cetățean roman. Cu toate acestea ori poate tocmai de aceea, a intrat în slujba stăpînirii ostrogote de atunci devenind consul (510). Curînd însă, pe fundalul tensiunilor între regatul ostrogot și Imperiul de răsărit a fost bătut, pe nedrept, că ar fi întreținut relații de trădare cu Constantinopolul. Incarcerat, a sîrșit prin a fi executat în anul 524 din ordinul regelui Teodoric cel Mare. În închisoare fiind, a compus lucrarea «Mîngîierile filozofiei» care desigur l-a ajutat pe el înaintea oricărui să suporte avatarurile destinului nemilos.

Salvianus, la rîndu-i, a experimentat de tînr urmările incursiunilor barbare care l-au obligat să părăsească locurile natale (Galia nordică). Deși căsătorit, și-a căutat refugiul în viața monahală deodată cu soția sa. O vreme a rămas la mînăstirea din Lerîn întemeiată nu demult, apoi a întreprins o călătorie în Răsărit, după care reîntorcîndu-se în patrie deveni preot la Marsilia, funcțiune în care a rămas pînă la adînci bătrînețe (a murit puțin după anul 480). Experiența de viață pe care i-a fost dat s-o facă l-a ajutat să alcătuiască scrierea «De gubernatione Dei», un izvor de prima mîină pentru istoria civilizației, unde prezintă foarte sugestiv îngrozitoarele nenorociri determinate de in-

vaziile barbare. Salvianus se străduiește să combată opinia că Dumnezeu nu se interesează de lucrurile pămîntești și că din această cauză oamenii trec prin altele necazuri. Astfel după ce demonstrează cu argumente biblice și raționale pronia dumnezeiască, Salvianus descrie în culori vii imoralitatea oamenilor vremii, inclusiv a creștinilor, din Galia, Spania sau Africa, lipsa de considerație față de cei sărmani, nedreptățile din viața socială, necinstea funcționarilor publici, repartizarea inegală a impozitelor etc. Autorul găsește o scuză pentru barbari (saxoni, franci, huni) și chiar pentru eretici (goți și vandali) pe motiv că nu cunoșteau legea dumnezeiască ori o cunoșteau greșit, dar condamnă în termeni aspri pe cei care se considerau ai Bisericii fără a respecta însă principiile evanghelice. Astfel prăbușirea imperiului roman o prezintă ca pe o meritată pedeapsă a Cerului și ca pe o dovadă elocventă a «guvernării» lui Dumnezeu în lume.

Din puținul acum arătat înțelegem mai bine asemănarea destinului celor doi scriitori latini: Boethius și Salvianus. Ambii au avut de suferit consecințele împrejurărilor istorice în care au trăit, chiar dacă unul le-a căzut victimă fiind condamnat la moarte, pe cînd celălalt le-a supraviețuit retras în mînăstire și apoi slujind ca simplu preot. Primul a găsit suport în filozofie și în credința sa creștină. Și dacă nu pomenește niciodată numele lui Iisus ori al Apostolilor, Boethius ne învață că «atunci cînd orice nădejdi sînt spulberate, cînd viața este amenințată și aripile morții filii deasupra capului său, omul își găsește ultimul refugiu în mîngîierile liniștitoare ale filozofiei și ale religiei. Numai acestea îi împacă cu veșnicia, cu ceea ce este rațional și irațional în viața oamenilor» (din introducerea domnului prof. David Popescu).

Cîl îl privește pe Salvianus, el dezvăluie fără menajamente răcilele morale ale societății creștine din vremea sa, mergînd pînă acolo încît aproape că o preferă pe cea barbară și eretică. Chiar atunci cînd îi critică pe barbari sau pe eretici, le găsește o scuză: n-au fost evangelizați îndeajuns de cei care aveau datoria s-o facă. Pornind de aici, spre a-l caracteriza pe Salvianus, cineva a recurs la comparația dintre Ioan Casian și Sfîntul Nicolae. Deși această comparație îl dezavantajează pe scitul nostru, totuși o redăm în întregime: În «Rusia și Biserica universală» Soloviev pune alături pe Casian și Sfîntul Nicolae. Ei merg împreună pe același drum spre rai. Era o zi ploioasă și ei au întîlnit un țaran al cărui car cu boi s-a împotmolit în noroi. Sfîntul Nicolae a spus însoțitorului său: Să încercăm să ajutăm pe acest om sărman să-și scoată carul din noroi. Casian însă

răspunse că nu face să-și murdărească rasa călugărească cu noroi. Atunci Sfântul Nicolae merse singur să-l ajute pe țăran și reuși să-l scoată carul din noroi, după care își continuă drumul. Iată însă că au ajuns la poarta raiului, unde se afla Sfântul Petru. Începând să discute, Sfântul Petru întrebă de ce haina Sfântului Nicolae era murdară pe când a lui Casian nu. I s-a relatat ce s-a întâmplat și atunci Sfântul Petru a pronunțat sentința: Sfântul Nicolae va fi sărbătorit de două ori pe an, iar Casian o singură dată la patru ani, deoarece ziua lui a fost fixată la 29 februarie, care cade doar în anii bisecși. «Mi se pare, zice cel pe care îl cităm, că în locul Sfântului Nicolae l-am putea pune pe Salvianus» (Paul Amargier, Salvien de Marseille, în: *Collectanea Cisterciensia*, vol. 49, nr. 1, 1987, p. 75).

Cu însușirile care delinesc pe fiecare din scriitorii ale căror opere le cuprinde volumul de față, ei ni se adresează și nouă creștinilor de astăzi. Fără să recurgem la analogii forțate, vom recunoaște că precum odinioară, la fel și azi destui dintre noi au fost și mai sînt încă puși în situații dificile, când nimic altceva nu-i poate mîngîia decît credința, «filozofia» luată în accepțiunea ei cea mai înaltă. De asemenea nu o dată sîntem obligați să constatăm că răzilele care macină societatea în care trăim, în primul rînd societatea noastră care se consideră creștină, sînt întocmai ca pe vremea lui Salvianus și ar li avut nevoie de un plus de «evangelizare». Ținînd seama de aceste caracteristici, apreciem că lectura operelor lui Boethius și Salvianus se va dovedi nu numai interesantă, dar chiar instructivă și pentru noi, cititorii de azi.

† NICOLAE
MITROPOLITUL BANATULUI

ARTICOLELE TEOLOGICE ALE LUI BOETHIUS

SCURTĂ PREZENTARE

La începutul secolului al VI-lea, cînd își scrie Boethius lucrările teologice, dogmele creștine erau stabilite sub forma articolelor din Simbolul credinței. Formularea lor nu s-a făcut ușor, ci prin controverse și lupte de idei, care au ajuns uneori la violențe grave. Proteriu, patriarh al Alexandriei, de pildă, a fost ucis (a. 457) în altarul catedralei, iar Ștefan al II-lea, patriarh al Antiohiei, acuzat de nestorianism a fost omorît (a. 497), de asemenea, de către monofiziți. Sinoadele au fixat dogmele creștine pentru a lua poziție împotriva celor care aveau alte păreri și pe care i-au infierat cu numele de eretici. Au fost multe erezii, numite fie după inițiatorul lor, fie după rătăcirea pe care o susțineau. Cele mai multe erezii s-au produs în legătură cu învățătura despre Sfînta Treime. S-au emis multe opinii despre unitatea de substanță în Sfînta Treime, prin care Biserica mărturisește credința într-un singur Dumnezeu preamărit în trei ipostaze sau persoane: Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh.

Cele cinci articole ale lui Boethius au aproape toate ca temă raportul dintre persoanele Sfintei Treimi, căutînd să-l explice pe cale logică, rațională, prin recurs la filozofia lui Aristotel. Autorul mărturisește că în multe privințe el însuși are nedumeriri și de aceea cere socrului său, Quintus Aurelius Symmachus, sau diaconului Ioan al Bisericii Romei (viitor papă), cărora le adresează articolele, părerea privitoare la dreapta credință a Bisericii.

1. În primul articol «Despre unitatea Sfintei Treimi», adresat socrului său, Boethius își propune să demonstreze cum Sfînta Treime este un singur Dumnezeu, și nu trei Dumnezei. De la început el recunoaște că subiectul este greu, că problema Trinității este înțeleasă de mulți creștini în chip diferit și că el își propune să trateze această

problemă la un nivel ridicat, fără să încerce a-i convinge pe cei lași sau vicleni că atitudinea lor este de-a dreptul monstruoasă. El afirmă că atunci când spunem «Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Sfântul Duh», nu spunem trei Dumnezeu, ci un singur Dumnezeu. Pentru a demonstra că substanța divină este formă, el pleacă de la afirmația aristotelică, potrivit căreia toată realitatea se reduce la materie, mișcare și formă. Materia este în continuă mișcare, îmbrăcînd diferite forme. Dumnezeu, însă, nu este materie, ci formă, dar fără să aibă ceva din însușirile formelor în care se intruchipează materia: El există pur și simplu. Neavînd nimic din formele materiei, Dumnezeu n-are nici număr, nu se multiplică în nici una din formele pe care le ia materia, El fiind unitate, și nu pluralitate. De altfel nici în cele materiale repetiția nu face pluralitatea unităților, spune Boethius. Dacă zicem sabie, spadă, sau floretă este în fond vorba de aceeași armă de atac. Autorul însuși, dîndu-și seama că este greu de redus în gîndirea cuiva trei obiecte la unul singur, cu un grad superior de generalitate, explică existența lui Dumnezeu și unitatea Sfintei Treimi prin cele 10 categorii stabilite de Aristotel în teoria noțiunii, și anume: 1) substanța (ființa, esența), 2) calitatea, 3) cantitatea, 4) relația, 5) locul, 6) timpul, 7) posesiunea, 8) așezarea, 9) starea activă și 10) starea pasivă. Categoriile aristotelice constituie totalitatea atributelor care se pot spune despre un obiect, despre o ființă, sau despre un lucru existent, ele rezumînd într-un fel toate obiectele posibile ale gîndirii. Categoria determinantă, însă, este substanța; dacă lipsește aceasta, toate celelalte categorii devin fără obiect, n-au cui fi atribuite. Dumnezeu, nefiind materie, n-are nimic din însușirile materiale și nu poate fi delimitat prin categoriile filozofice. El nu e substanță, ci mai presus de substanță, neputînd avea, ca atare, atribute prin care se delimitează celelalte ființe sau lucruri. Este mai presus de orice timp sau loc, mai presus de orice așezare sau stare. Insistînd în mod deosebit asupra persoanelor Sfintei Treimi din punctul de vedere al relației, arată că și din acest punct de vedere relația dintre Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh este cu totul alta decît relația dintre celelalte ființe. Persoanele Sfintei Treimi sînt imateriale, netrupești, și ca atare nu pot fi concepute sub categoria relației.

În ultimul capitol, pe temeiul celor arătate anterior, conchide că Dumnezeu este totodată unitate și trinitate, că deci cele trei persoane, fiind legate între ele, existînd din veșnicie și avînd aceleași însușiri, formează o unitate care nu se poate descompune decît nominal. «Relația în Trinitate este de asemănare, Tatăl cu Fiul și amîndoi cu Sfîntul Duh. Fiecare este același și toți trei la un loc sînt Una și Aceeși».

Boethius, în cercetarea raportului dintre persoanele Sfintei Treimi, și dă seama că problema este subtilă și încheie spunînd că așteaptă părerea lui Symmachus asupra felului în care s-a achitat de sarcina ce și-a luat-o asupra-și, aceea de a demonstra logic unitatea Sfintei Treimi.

2. Articolul «*Dacă Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh se spun substanțial despre Dumnezeu*» (scrisoare adresată diaconului Ioan al Bisericii din Roma) se ocupă de asemenea de unitatea de substanță în Sfînta Treime.

Cuvîntul substanță, în sens de ființă (cum s-a tradus și în Simbolul credinței: «*Cel de o ființă*» sau «*Cel de o substanță*») se poate aplica fiecăreia din persoanele Sfintei Treimi, dar numai ca unitate, toate fiind aceeași substanță, nu substanțe diferite, deci trei persoane într-o singură substanță sau ființă: «*Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh nu sînt mai multe substanțe, ci una singură*». De aceea tot ce se poate afirma despre fiecare persoană a Sfintei Treimi este substanțial, pe cînd ceea ce nu se poate afirma despre fiecare nu e substanțial. Astfel, «*Tatăl este adevărul, Fiul este adevărul, Sfîntul Duh este adevărul, Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh fiind nu trei adevăruri, ci un singur adevăr*». Dar dacă sub raportul substanței Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh una sînt, sub raportul relației se deosebesc: Tatăl nu poate fi Fiul și Fiul nu poate fi Tatăl, cum Tatăl și Fiul sînt «*Adevărul, dreptatea, sau chiar substanța însăși*». Nici Treimea nu se afirmă substanțial despre Dumnezeu, fiindcă «*Tatăl nu este Treime, Fiul nu este Treime, nici Duhul Sfînt nu este Treime... pentru același motiv că Treimea constă în pluralitatea persoanelor, iar unitatea în simplitatea substanței*». De aceea Treimea este un singur Dumnezeu, ca ființă, preamărită în trei persoane ca relație.

3. O problemă pe care Boethius o pune, dar pe care nu reușește s-o rezolve în chip satisfăcător, este cea formulată de titlul articolului «*Cum substanțele sînt bune în ceea ce sînt, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune*».

Răspunzînd diaconului Ioan, care-l rugase să arate mai clar cum substanțele sînt bune, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune, Boethius îl previne pe corespondentul său că obscuritatea exprimării sale se datorește gîndirii abstracte la care, însă, nu poate renunța, fiindcă el scrie pentru cei inițiați, nu pentru cei ce, prin ignoranța lor, pot lua în deridere cele scrise. El pornește de la deosebirea ce există între faptul de a fi și ceea ce deja este, arătînd că a fi este o noțiune generală, pe cînd ceea ce este se definește ca existent în acțiune. Într-o înlănțuire de judecăți și raționamente abstracte, el caută să demonstreze că «*tot*

ce există tinde către bine» și că toate cele ce tind către bine sînt bune ele însele. Este deosebire, însă, între cele bune prin substanță și cele bune prin participare, acestea din urmă prin ele însele nefiind bune: «Cele substanțiale deci sînt bune prin ele însele, și nu prin participare la bunătate». Esența primordială este binele, este Dumnezeu, dar în afară de esența primordială substanța mai are și alte însușiri, care nu pot intra separat în categoria binelui, cum este de pildă acea substanță care, pe lângă că este bună, este și grea, albă, rotundă. Și numai cele ce sînt doar bune, fără altă calitate, pornesc de la principiul tuturor lucrurilor. Dar sînt și altele, care nu provin din binele primordial. Cele albe, de pildă, nu sînt astfel, pentru că de la Dumnezeu provine binele, și nu albul. «De aceea, fiindcă a voit să fie albe cel ce nu era alb, ele sînt numai albe». Ca atare, deși toate substanțele sînt bune, unele părți accidentale ale lor nu sînt bune, și în acest sens cele substanțiale nu sînt bune. Repetăm, din cauza conciziei și abstracțiunii acestei scrisori nu se poate înțelege cu claritate cum substanțele sînt bune, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune. Să ne gîndim, însă, că autorul scrisorii trăiește cu cîteva secole înaintea lui J. Jacques Rousseau sau a lui Lamarck. Argumentul lui Rousseau că omul se naște bun, dar societatea îl strică, sau principiul lui Lamarck despre variabilitatea speciilor ar fi fost poate exemplificări folositoare pentru Boethius în explicarea împedecii a unor însușiri speciale care apar întîmplător în dezvoltarea vieții, făcînd ca din substanța primordială să apară elemente cu însușiri care nu-i seamănă.

4. În «Scurtă expunere a credinței creștine» Boethius folosește metoda istorică, renunțînd la argumente întemeiate pe logica aristotelică și mărturisind de la început că va reda adevărurile drepte credințe așa cum reies din Vechiul și Noul Testament. Precum spun Scripturile, Dumnezeu cel veșnic a creat lumea, mai întîi pe cea cerească, a celor îngerești. Diavolul, care la început a fost căpetenie cerească, a fost izgonit din cer, împreună cu alți îngeri, care s-au lăsat ispitiți de trufia și viclenia lui. Iar Adam, primul om, care, prin Eva, s-a lăsat ispășit de diavol, a fost și el izgonit din rai și lăsat să-și ducă viața, el și urmașii săi, muncind din greu pe pămînt.

Toate cele privitoare la facerea lumii au fost descoperite de Dumnezeu lui Moise, «după cum măturisesc cărțile lăuate de el». Din acestea se știe cele despre Adam și despre păcatul strămoșesc, ca și despre urmașii lui Adam, care s-au înmulțit și au săvîrșit multe păcate, pînă ce Dumnezeu i-a pedepsit prin potop, cruțîndu-l doar pe Noe și pe celelalte vietuitoare luate cu el în corabie. După potop lumea s-a înmulțit

din nou, iar Dumnezeu n-a mai pedepsit pe oameni prin potop, ci a ales poporul iudeu, în mijlocul căruia să se nască Mîntuitorul, Care să salveze pe oameni de la pieirea cea veșnică. Mai departe Boethius expune pe scurt istoria poporului iudeu și nașterea lui Iisus din Fecioara Maria. Despre Iisus Hristos ca Fiul al lui Dumnezeu născut din Fecioară au apărut multe erezii, mai însemnați eretici fiind Nestorie, care socotea că Hristos este numai om, născut din trup omenesc, și Eutihie, care-L socotea numai Dumnezeu, nenăscut din trup omenesc. Iisus Hristos a propovăduit învățătura cea adevărată, în care însă iudeii n-au crezut, învățatură pentru răspîndirea căreia s-a întemeiat Biserica universală a credinței creștine. Învățătura creștină are ca stîlpi de bază «unitatea scripturilor, tradiția universală și învățătura proprie și particulară». Ca instituție, Biserica își are organizarea și conducerea ei, potrivit cerințelor.

Autenticitatea acestui articol a fost pusă la îndoială mai mult decît a celorlalte articole ale lui Boethius.

5. În sfîrșit, studiul intitulat «Cele două naturi și o singură persoană în Iisus Hristos» își propune să corecteze erorile lui Nestorie și Eutihie, care se găseau la extremitatea contrarie unul față de altul, greșind amîndoi, cînd se vorbește despre persoană și naturi cu privire la Iisus Hristos.

În dezbaterea problemei puse, autorul caută mai întîi să definească noțiunea de natură, arătînd că această noțiune poate fi analizată din mai multe puncte de vedere. Dacă înțelegem natura ca substanță, vorbind despre Dumnezeu n-o putem încadra în categoria lucrurilor care suferă o acțiune, fiindcă «Dumnezeu și cele dumnezeiești doar săvîrșesc o acțiune, și nu o suferă». Natura se definește în diferite feluri, fiindcă există mai multe feluri de naturi, dar ele nu se potrivesc la fel lui Dumnezeu și omului.

Trecînd la definiția persoanei, el spune că aceasta este și natură și substanță, numai că persoană nu poate fi orice substanță, orice ființă sau lucru, fiindcă «nimeni nu zice că există vreo persoană a pietrei sau a vietuitoarelor fără simțire... dar zicem că există o persoană a omului, a lui Dumnezeu, a îngerului». Ființele sau lucrurile sînt unele universale (om, animal, piatră), altele particulare sau individuale (Cicero, Plato, piatra din care e făcută statuia lui Achile), iar persoană nu se poate spune celor universale, ci numai celor individuale. Există deosebiri între natură și persoană. Persoana este substanță și natură, dar natura și substanța nu sînt neapărat persoane, pentru că «persoana este substanță individuală a naturii raționale». Confuzia termenilor

persoană și substanță se datorește, spune Boethius, sărăciei de vocabular a limbii latine, în raport cu cea greacă. Cuvîntul latinesc *persona* (persoană) însemnînd mască, prin care un actor reprezintă pe cineva pe scenă, caută a corespunde cuvîntului grecesc *ipostază* care, însă, însemnează «substanță individuală a naturii raționale». Pentru sensul dat de latinescul *persona* grecii au cuvîntul *prosopon* (de unde în românește *prosop*). Tot datorită sărăciei de vocabular, observă Boethius, latinii confundă adesea noțiunile de esență, subsistență, substanță și persoană, care traduc cuvintele grecești *usia*, *usiosis*, *ipostasis* și *prosopon*. Datorită acestui fapt, Nestorie a confundat natura cu persoana, socotind că oricărei naturi, ca proprietate specifică a oricărei substanțe, îi corespunde și o persoană, că deci Iisus Hristos, avînd două naturi (dumnezeiască și omenească) are și două persoane. În ceea ce privește natura dumnezeiască și cea omenească a lui Hristos, acestea sînt unite nu prin alăturare și nici prin amestec, ci sînt date într-o singură ipostază, numită în latinește *persona*. Dacă n-ar fi așa, n-ar avea nici un sens credința în dumnezeirea lui Hristos, în nașterea, moartea și învierea Lui pentru mîntuirea neamului omenesc. Rămîne deci stabilit, contrar ereziei lui Nestorie, spune Boethius, că Hristos are două naturi și o singură persoană.

Cu privire la erezia lui Eutihie, care credea că Hristos are o singură persoană, dar și o singură natură, Boethius combate și erezia acestuia printr-o înălțuire de argumente logice, încheindu-și demonstrația că Hristos a avut două naturi: dumnezeiască și omenească, prin argumentul că Hristos S-a înălțat cu trupul la cer și că trebuie să ținem seamă că «nu se înalță la cer decît Cel Care S-a coborît din cer».

Intrucît Eutihie credea că la început au existat în Iisus două naturi, dar prin nașterea din Fecioară acestea au devenit una, Boethius îl combate spunînd că acest fapt nu s-a putut produce nici prin transformarea divinului în uman, nici prin cea a umanului în divin, nici prin amestec. Cele corporale nu se pot amesteca în nici un fel cu cele incorporeale, ci-și păstrează fiecare însușirile sale. Nici cele corporale nu se pot amesteca între ele decît dacă au un substrat comun. «Nu se poate transforma arama în piatră, sau în iarbă, sau orice corp în alt corp, dacă nu e aceeași materia lucrurilor care trec unul în altul». Vinul se poate amesteca cu apa, dar nu și cu untdelemnul. Incorporalul nu se poate schimba în corporal și nici invers, pentru că n-au un suport comun, nu le este materia comună: în cele incorporale nu există materie,

iar în materie nu există spirit. Eutihie deci greșește, pentru că din cele două naturi, divină și umană, nu se poate face una, ci fiecare-și menține calitatea.

În Hristos este o dublă natură, cea dumnezeiască și cea omenească, dar o singură persoană, «fiindcă Același este om și Dumnezeu». Între cele două erezii, a lui Nestorie și a lui Eutihie, calea de mijloc este cea dreaptă, ca și în virtute. Vom căuta, ca atare, calea de mijloc între cele patru care sînt deschise în judecarea persoanelor și naturilor cînd se vorbește despre Hristos. «În Hristos sînt sau două naturi și două persoane, cum spune Nestorie, sau o singură natură și o singură persoană, cum spune Eutihie, sau două naturi și o singură persoană, cum spune dreapta credință, sau o singură natură și două persoane». Primele căi au fost combătute, în ele fiind vorba de erorile lui Nestorie și Eutihie, calea a patra nu intră în discuție, fiindcă nu e nimeni atît de obtuz la minte, încît să și-l închipuie pe Hristos cu o singură natură și cu două persoane; așadar calea de mijloc este a dreptei credințe, care mărturisește pe Hristos în două naturi și o singură persoană.

Ultima întrebare la care răspunde Boethius este cum s-a putut face ca ambele naturi să se păstreze într-o singură persoană prin întruparea lui Hristos, astfel încît El să devină om, supus păcatului, și totuși să rămînă Dumnezeu, înfruntînd păcatul prin desăvîrșirea vieții Sale. În trei feluri putea să ia Hristos trup omenesc, și anume putea fi ca Adam înainte de păcat, ca Adam după păcătuire, sau ca Adam care putea să nu păcătuiască. Hristos a luat, spune Boethius, cîte ceva din toate aceste feluri: a fost ca Adam după păcătuire, în sensul că a avut și El nevoi trupești, dar n-a păcătuît, a rezistat păcatului cînd a fost ispitit de diavol, așa cum desăvîrșit a fost Adam înainte de a păcătuî și cum desăvîrșit ar fi putut să fie dacă n-ar fi păcătuît. Hristos a luat trupul lui Adam pentru ca să mîntuiască neamul omenesc de păcatul moștenit de la Adam. A luat chip omenesc, dar negreșind a rămas mai departe Dumnezeu.

Boethius încheie acest articol exprimîndu-și nădejdea că ideile lui despre două naturi și o singură persoană în Iisus Hristos mărturisesc credința cea adevărată.

Prof. DAVID POPESCU

I

ARTICOLELE TEOLOGICE

1. Despre unitatea Sfintei Treimi.

Cum Treimea este un singur Dumnezeu, și nu trei Dumnezei

Către socrul său Quintus Aurelius Symmachus

INTRODUCERE

M-am străduit să vă pun la îndemână și să vă împărtășesc gândurile mele într-o problemă de atita vreme cercetată, după ce le-am formulat în tiparele rațiunii și ale scrisului, în măsura în care lumina dumnezeiască a binevoit a ține aprins opaițul minții mele, cu dorința de a vă auzi părerea și cu grijă pentru cele pe care le-am spus. Se poate înțelege starea mea sufletească ori de câte ori redau în scris cele cugetate, datorită atât greutății subiectului, cât și faptului că mă adresez celor rari, adică autorității voastre¹, fără să mă las atras de faima ieftină și de laudele deșarte ale celor mulți. Iar dacă este de așteptat ceva din afară, aceasta nu poate fi altceva decit speranța unei aprecieri pe măsura materiei tratate. Așadar, dacă îmi întorc privirile de la voi, mă împing dintr-o parte neputința celor lași, iar din alta pizma celor vicleni, încît se pare că ar aduce o ocară rînduieiilor dumnezeiești cel ce ar pune aceste lucrări în minile unor astfel de monștri² care, în loc să le studieze, mai degrabă le-ar călca în picioare. De aceea mă exprim într-un stil concis și pe cele împrumutate din taina disciplinelor filozofice le îmbrac în haina cuvintelor cu înțelesuri noi³, pentru ca ele să vorbească numai cu mine și cu înțelepciunea voastră, dacă vă veți îndrepta vreodată privirile spre ele. Cît despre ceilalți, îi tratez astfel încît, dacă nu vor putea înțelege cele scrise, să-și dea seama că nu sînt

1. Quintus Aurelius Symmachus, socrul lui Boethius, era un om de vază nu numai prin poziția sa politică și socială, ci și prin cultura deosebită pe care o avea.

2. Monștri erau numiți partizanii lui Arie, originar din Libia Egiptului, «țara care abundă în monștri și în persoane nefirești», cum a fost caracterizată de un adversar al lui Arie.

3. Înțelesurile noi ale cuvintelor erau cele din limbajul filozofiei aristotelice, cu ajutorul căreia Boethius căuta să explice rațional normele creștine.

vrednici de a le citi. De fapt, însă, nu numai noi trebuie să căutăm a ști cît de mult poate privirea rațiunii omenești să se ridice la înălțimea celor dumnezeiești, căci și celorlalte științe le este hărăzit oarecum același țel de a se înălța cît se poate de sus pe scara rațiunii. Nici medicina nu aduce întotdeauna vindecare celor bolnavi, dar nu va avea nici o vină medicul, dacă n-a lăsat la o parte nimic din ceea ce era de trebuință să facă. La fel stau lucrurile și în celelalte domenii. Iar această problemă, cu cît este mai grea, cu atît trebuie să fie mai ușoară îngăduința în tratarea ei. Totuși, sînteți rugat să băgați de seamă dacă nu cumva semințe din scrierile Fericitului Augustin n-au venit ca roade în gândurile mele⁴, pentru ca de aici să începem cercetarea despre problema propusă.

CAPITOLUL I

PĂREREA UNIVERSALĂ DESPRE TREIME ȘI DESPRE UNITATEA LUI DUMNEZEU

Mulți pretind că sînt adepți ai religiei creștine. Dar această credință este mare și unică în puterea ei, fiindcă nu numai prin autoritatea învățăturilor de valoare universală, ci și prin răspîndirea sa aproape în toate părțile lumii, se numește generală sau universală. Credința ei despre unitatea Treimii este aceasta. Se spune Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Sfîntul Duh. Dar Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh sînt un singur Dumnezeu, nu trei. Rațiunea acestei uniri este nedeosebirea. Căci deosebire fac numai aceia care adaugă sau micșorează, ca arienii care, împărțind Treimea pe trepte de merit⁵, o destramă și o împing în pluralitate. Iar începutul pluralității este alteritatea. Și fără alteritate nu se poate înțelege ce este pluralitatea. Deosebirea dintre trei sau mai multe lucruri constă în gen, specie și număr. De cîte ori se zice același, de atîtea ori se spune și deosebit. Iar același se spune în trei moduri: după gen, de pildă om și cal, care sînt din același gen, ca animale, după specie, cum sînt Cato și Cicero, care sînt în aceeași specie ca oameni, și după număr, cum sînt Tullius și Cicero, două nume din aceeași familie. De aceea se spune ceva deosebit fie după gen, fie după specie, fie după număr. Dar după număr deosebirea o face varietatea celor întîmplătoare, căci trei oameni se deosebesc nu prin gen sau specie, ci prin cele întîmplătoare ale lor. Chiar dacă în suflet am

4. Mai ales lucrările Fericitului Augustin despre Unitatea Sfintei Treimi i-au servit lui Boethius ca material documentar.

5. Arie, negînd dumnezeirea lui Hristos, îl socotea inferior lui Dumnezeu Tatăl, dar superior Duhului Sfînt, împărțind astfel Treimea în trepte de merit.

2 — Boethius și Salvianus

altceva decît este ea însăși, repetiția pare ceva drept, ca și enumerarea a ceea ce e deosebit cînd se zice Dumnezeu Tatăl, Dumnezeul Fiul și Dumnezeu Duhul Sfînt, fiindcă această Treime este un singur Dumnezeu, după cum floretă și spadă este o singură sabie și soare, soare, soare este un singur soare. Deocamdată s-a spus aceasta în legătură cu acea însemnare și indicație prin care se arată că nu toată repetarea unităților face numărul și pluralitatea. Dar nu se spune Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh ca și cum ar fi vorba de ceva numit în multe feluri. Căci sabie și spadă este unul și același obiect; dar Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh este același și nu este aceeași. Să ne oprim asupra acestei deosebiri. La întrebarea dacă este *Insuși Tatăl Cel care este și Fiul*, răspunsul este nu. Iarși la întrebarea dacă este *Același unul Cel ce este și altul*, răspunsul este de asemenea nu. Așadar nu există între El nedeosebire întru totul. Aici intervine numărul despre care am lămurit mai sus că apare din diversitatea de subiacente. Despre aceasta vom vorbi pe scurt, după ce vom arăta mai întîi ce sens are fiecare categorie filozofică în legătură cu Dumnezeu.

CAPITOLUL IV

CUM ESTE DUMNEZEU ÎN CATEGORIILE FILOZOFICE

Există în total zece categorii filozofice⁹, care se aplică în general oricărui obiect, și ele sînt: substanța, calitatea, cantitatea, relația, locul, timpul, posesiunea, așezarea, activitatea, pasivitatea. Ele se găsesc subiacente, astfel că o parte din ele sînt substanță în predicția celorlalte obiecte, iar o parte în numărul celor accidentale. Dar acestea toate se pot schimba, dacă este vorba de cele divine. Relația nu poate fi atribuită lui Dumnezeu, fiindcă în El substanța nu este substanță, ci mai presus de substanță. La fel calitatea și celelalte care pot exista. Dintre acestea, pentru ca înțelesul să fie mai deplin, vom da câteva exemple. Cînd zicem Dumnezeu, se pare că denumim o substanță, dar pe aceea care există mai presus de substanță. Iar cînd zicem drept, numim o calitate, dar nu întîmplătoare, ci pe aceea care este substanță și mai presus de substanță. Căci nu este altceva faptul că este Dumnezeu și altceva că este drept, ci este același lucru a fi Dumnezeu și a

9. Aristotel a stabilit 10 categorii (în latinește categoriile = praedicamen = enunțare, atribut), 10 elemente sau puncte de vedere, cu ajutorul cărora se delimitează în gîndirea noastră un obiect, ființă sau lucru: 1. substanță, esență, ființă: ce este cineva, ceva (om, cal, scaun); 2. cantitatea: cît de mult, de mare este cineva, ceva (lung de doi colți); 3. calitatea: ce fel este (alb, gramatician); 4. relația: în legătură cu cine, cu ce (dubiu, pe jumătate, mai mare, mai mic); 5. locul: unde, de unde, pînă unde (în piață, în liceu); 6. timpul: cînd, de cînd, pînă cînd (ieri, mine, demult, de curînd); 7. așezarea: cum, în ce poziție (culcat, așezat); 8. posesiunea: al cui, a cui, ai cui, ale cui (cu încălțămînta sa, cu armele sale); 9. activitatea, exprimată de forma activă a verbelor (eu cert, eu laud); 10. pasivitatea, exprimată de forma pasivă a verbelor (eu sînt certat, eu sînt laudat). Dintre acestea 10, existența celei dintîi este obligatorie; dacă lipsește aceasta, celelalte rămîn fără obiect, n-au ce defini. Pe de altă parte, ele se pot reduce la 4: substanță, calitate, cantitate, relație, în care intră toate celelalte.

fi drept. La fel, cînd zicem mare, sau foarte mare, ni se pare că numim o cantitate, dar la fel cu substanța, despre care am spus că este mai presus de substanță. Pentru că același lucru este a fi Dumnezeu și a fi mare. Iar despre forma Lui s-a arătat mai sus că este unul ca formă și n-are vreo pluralitate. Dar aceste atribute sînt în așa fel, încît prin ceea ce sînt fac ca El însuși să fie ceea ce se spune că este. La celelalte ființe se arată însușirile în chip despărțit, dar însușirile lui Dumnezeu sînt unite și nedespărțite. Astfel, cînd zicem substanță, de pildă om, sau Dumnezeu, aceasta se spune ca și cum substanță ar fi însuși acel lucru despre care se vorbește, ca de pildă substanța om sau Dumnezeu. Dar există deosebire, fiindcă om nu este în întregime omul însuși și prin aceasta nu este nici substanță. Ceea ce este se datorește altor pricini, care nu sînt omul. În schimb, Dumnezeu prin însuși faptul că există este Dumnezeu. El nu este altceva, decît ceea ce este și prin însuși acest fapt este Dumnezeu. La fel, atributul drept, care este o calitate, se zice astfel, ca și cum însuși ar fi cel despre care spunem atributul, adică dacă zicem omul cel drept sau Dumnezeu cel drept admitem că însuși omul sau Dumnezeu sînt drepti, cu deosebirea că unul este omul și altul cel drept, pe cînd Dumnezeu însuși și Același este drept. Se spune mare și omului și lui Dumnezeu, ca și cum și omul însuși ar fi mare, și Dumnezeu ar fi mare. Dar omul este numai mare, pe cînd Dumnezeu este însuși mare. Iar celelalte nu se atribuie nici lui Dumnezeu, nici altora. Cît privește categoria locului, aceasta se poate spune și despre Dumnezeu și despre om, de pildă despre om că este în for, iar despre Dumnezeu că este pretutindeni, dar în așa fel, încît ca și cum însuși lucrul despre care se vorbește n-ar fi ceea ce i se atribuie. Căci nu se spune că omul este în for așa cum se spune că este alb, sau lung, nici ca și cum ar fi înconjurat și determinat de vreo însușire, care i s-ar potrivi numai lui, ci se arată numai determinarea că este format într-un fel sau altul. Dar despre Dumnezeu nu este așa. Se spune că este pretutindeni nu pentru că El există în orice loc (fiindcă nu poate să fie într-un loc), ci pentru că poate cuprinde orice loc, chiar dacă El însuși nu e cuprins într-un loc, și de aceea se spune că nu este într-un loc, pentru că este pretutindeni și nu într-un loc. La fel, dacă se spune despre om că a venit ieri, Dumnezeu este întotdeauna. Dar și această venire, despre care se vorbește, nu se arată ca ceva care ar exista, ci se indică ce s-a petrecut cu el în timp. Ce se spune, însă, despre Dumnezeu există întotdeauna, însemnînd un singur lucru: că a existat în tot timpul trecut, că există în tot prezentul și va exista în tot timpul viitor. Aceasta se poate spune, după cuvîntul filozofilor, și despre cer și despre celelalte corpuri nemuritoare. Dar despre Dumnezeu nu se poate spune așa, fiindcă este întotdeauna, fiindcă întotdeauna există în El prezentul, fiind prezent în cele ale noastre și în cele divine, fiindcă face timpul nostru ca și cum ar curge veșnic, iar pe cel divin, ținîndu-l în permanentă nemișcare, îl face eternitate. Acestui nume, dacă-i adaugi cuvîntul totdeauna, vei obține ceea ce este al Său, adică timpul în neîntreruptă și nesfîrșită curgere, care este veșnicia. La fel stau lucrurile

și cu posesiunea și acțiunea. Despre om zicem că aleargă îmbrăcat, iar despre Dumnezeu că El conduce posedând toate. Nimic din ceea ce este nu s-a spus că este despre amândoi. Toată această categorisire este dată pentru cele exterioare și toate acestea se referă într-un fel la ceva. Deosebirea de categorisire o putem face ușor. Când zicem om sau Dumnezeu, ne referim la substanța din care este omul sau Dumnezeu. Când zicem drept, ne referim la categoria calității de drept, iar când zicem mare, de asemenea, la categoria cantității, care face ca să fie cineva mare. Dar în celelalte predicamente nu există nimic asemănător. Cine zice că este cineva în for, sau pretutindeni, se referă la categoria locului, și nu la cea a calității, cum este drept și dreptate. La fel, când zic aleargă, sau conduce, este acum, sau întotdeauna, mă refer la categoria de loc și la categoria de timp. Provizoriu îi putem zice timp și veșniciei divine, dar nu cum există ceva din ceva, ca mare din mărime. În Dumnezeu nu trebuie să căutăm nici așezarea și pasivitatea, căci nu sînt. Acum se înțelege limpede care este diferența de sens a categoriilor? Unele arată un lucru, iar altele împrejurările unui lucru. Unele sînt folosite ca să arate că un lucru este ceva, iar altele ca să determine nu existența, ci însușirea a ceva venit din afară. Așadar, cele ce arată că există ceva potrivit unui lucru se pot numi categorii care, când se spun despre lucrurile subiacente, se numesc accidente potrivite obiectului; când se spun, însă, despre Dumnezeu, care nu este subiacent, categoria se numește potrivit substanței obiectului.

CAPITOLUL V

CUM ESTE DUMNEZEU ÎN CATEGORIA RELAȚIEI

Să discutăm acum despre categoria relației, în vederea căreia ne-am ocupat de tot ce s-a spus pînă acum. Mai ales cele ce se văd limpede că sînt ceva venit din afară nu par a corespunde unor categorii proprii. Întrucît între stăpîn și rob există o relație, să vedem dacă aceasta corespunde sau nu categoriei de relație în sine. Aici dacă înlături robul, ai înlăturat și stăpînul, dar nu vei fi înlăturat și albul, chiar dacă vei fi înlăturat albimea. Diferența este că albimea este un accident al albului și, aceasta fiind înlăturată, pieri în mod sigur albul. Pe cînd în privința stăpînului, dacă-i înlături robul, pieri cuvîntul prin care este numit cineva stăpîn. Servul nu este accidental pentru stăpîn, ca albimea pentru alb, ci o putere oarecare, prin care este constrîns robul. Fiindcă această putere pieri dacă este înlăturat servul, este limpede că nu este accidentală stăpînului prin sine, ci este exterioară într-un fel, prin venirea robului. Așadar nu se poate spune că această categorie despre care se vorbește, și anume relația, adaugă, micșorează sau schimbă ceva prin sine. Aceasta toată nu constă în aceea că este o existență, ci în aceea că este o posesie oarecum în comparație; și nu e întotdeauna în raport cu altceva, ci de multe ori în raport cu sine însăși. Hai, să zicem că stă cineva în picioare: dacă eu trec la dreapta lui, el va fi la stînga în comparație cu mine, nu pentru că era el însuși la stînga de la început, ci pentru că eu am trecut în dreapta. Iar dacă eu trec la

stînga, el devine la dreapta, dar nu la dreapta prin sine, ca alb și lung, ci este la dreapta pentru că sînt eu lîngă el, fiind astfel numai în raport cu mine și nu prin sine însuși. De aceea, cele care nu fac relația după proprietatea unui lucru prin aceea că este ea însăși, nu pot să alterneze sau să mute nimic, nici să-și schimbe în vreun fel esența. Iar dacă Tatăl și Fiul se pun în relație și nu se deosebesc deloc, cum s-a spus, decît prin relație, iar relația nu se referă la cel despre care se vorbește, ca și cum ea însăși ar fi potrivită lucrului de care se vorbește, nu va face alteritatea lucrurilor cea despre care se vorbește, ci, dacă se poate spune, așa cum abia dacă s-a putut înțelege, este o alteritate a persoanelor. Într-adevăr, mare este adevărul regulii ca în cele imateriale să se fiină seamă de deosebiri, nu de locuri. Nu se poate spune că s-a adăugat ceva lui Dumnezeu ca să devină Tatăl, fiindcă nu începe să fie la un moment dat Tată, prin aceea că existența Fiului îi este substanțială, iar categoria de Tată este de relație. Iar dacă ne amintim de toate cele spuse mai înainte despre Dumnezeu, trebuie să ne gândim că Dumnezeu Fiul a purces din Dumnezeu Tatăl, și din amîndoi, Sfîntul Duh¹⁰. Aceștia, fiindcă sînt netrupești, nu sînt deosebiți ca loc, fiindcă Dumnezeu este Tatăl, Dumnezeu este Fiul și Dumnezeu este Sfîntul Duh, iar Dumnezeu, neavînd nici unele deosebiri prin care să difere de Dumnezeu, nu diferă de nici unul dintre ei. Astfel că, unde lipsesc deosebirile, lipsește pluralitatea și unde lipsește pluralitatea este prezentă unitatea. Nimic altceva nu s-a putut naște din Dumnezeu, decît Dumnezeu, și în lucrurile care se numără repetarea unităților nu face în toate felurile pluralitatea. Așadar unitatea celor Trei este pe deplin stabilită.

CAPITOLUL VI

CUM EXISTĂ ÎN DUMNEZEU UNITATE ȘI TRINITATE

Întrucît nici o relație nu se poate raporta la sine însăși, iar predicția raportată la sine însăși este lipsită de relație, numărul din trinitate s-a obținut prin categoria relației. Dar s-a păstrat unitatea în ceea ce este deosebire fie de substanță, fie de lucrare, fie de acea predicție care se spune potrivit ei înseși. Substanța conține unitatea, iar relația multiplică trinitatea și de aceea sînt arătate separat și deosebit cele ce sînt în relație. Tatăl și Fiul nu sînt aceiași și nici Sfîntul Duh nu este fiecare dintre cei doi; totuși este același Dumnezeu Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh. Același este drept, același este mare, același este toate care i s-au putut atribui potrivit Lui. De bună seamă, trebuie să se știe că predicția relativă nu este întotdeauna la fel, încît să se afirme întotdeauna prin deosebire, cum sînt robul și stăpînul, care se deosebesc între

10. Termenul de Filioque, însemnînd că Duhul Sfînt purcede și de la Fiul, nu există în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan (stabilit în primele două sinoade ecumenice ținute primul la Niceea în 325 și al doilea la Constantinopol în 381); el a fost introdus în Apus, prin sinodul de la Toledo din 447, ca adaos la articolul 8. De vreme ce îl găsim și în lucrările teologice ale lui Boethius, întelegem că în teologia apuseană s-a impus mai ales în legătură cu ereziile privitoare la persoanele Sfîntei Treimi, pentru întărirea ideii că Fiul n-a fost mai mic decît Tatăl, ci au existat amîndoi în unitate, din amîndoi purcînd Duhul Sfînt.

ei. Orice egal este egal cu egalul și asemenea este asemenea cu asemenea și același este același cu același. Relația în Trinitate este de asemănare, Tatăl cu Fiul și amândoi cu Duhul Sfânt. Fiecare este Același și toți la un loc sînt Unul și Același. Și dacă aceasta nu se poate găsi în toate celelalte lucruri, produce acest fenomen alteritatea, care este din neamul lucrurilor pieritoare. Iar noi se cade să nu ne lăsăm înșelați de nici o închipuire, ci să ne înălțăm prin intelect și, pe cit se poate înțelege ceva, pe atît să nu lăsăm nimic neînțeles.

Dar am vorbit destul despre chestiunea pe care mi-am propus-o. Acum subtilitatea problemei așteaptă norma judecării voastre și, dacă dezbaterea ei a decurs corect sau nu, autoritatea voastră urmează să se pronunțe. Iar dacă păreri credinței foarte bine întărite prin temelii proprii și prin sprijinul grației divine li s-au dat ajutoarele potrivite ale argumentelor, bucuria pentru succesele lucrării se va întoarce la obîrșia din care a plecat. În fine, dacă puterea omenească n-a izbutit să se depășească pe sine însăși, nădejtile vor suplini ceea ce lipsește putințelor mele.

(Trad. din Colecția Migne, vol. LXIV, col. 1247—1256)

2. Dacă Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh se spun substanțial despre Divinitate — scrisoare adresată lui Ioan, diacon al bisericii romane

Se pune întrebarea dacă Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh se spun substanțial despre divinitate sau în alt chip; după părerea mea, calea unei cercetări amănunțite trebuie să-și ia începutul de acolo de unde se știe bine că-și au obîrșia toate lucrurile, adică de la înseși temeliiile dreptei credințe. Așadar, la întrebarea dacă Tatăl este substanță, răspunsul este afirmativ. Același este răspunsul și la întrebarea dacă Fiul este substanță și nimeni nu se îndoiește că și Sfîntul Duh este substanță¹. Numai că Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh nu sînt mai multe substanțe, ci una singură și de aceea substanța celor trei nu poate fi în nici un chip separată sau deosebită, fiindcă nu este compusă din părți deosebite, ci este una singură. Așadar, toate cîte se afirmă despre substanța divină sînt comune celor trei. Acesta este faptul caracteristic, cînd se determină substanța divinității, că tot ce se spune despre fiecare în parte se potrivește pentru toate la un loc; de aceea, trebuie să afirmăm despre fiecare același lucru, că Tatăl este Dumnezeu, Fiul este Dumnezeu, Sfîntul Duh este Dumnezeu, că deci Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh sînt Dumnezeu. Prin urmare dacă una singură este dumnezeirea lor, una singură este substanța, se poate atribui substanțial divinității numele lui Dumnezeu. Astfel, Tatăl este adevărul, Fiul este adevărul, Duhul Sfînt este adevărul, Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh fiind nu trei adevăruri, ci un singur adevăr. Iar dacă în ei este o singură substanță și un singur adevăr, trebuie ca și adevărul să fie afirmat ca substanțial. Despre bunătate, despre neschimbare, despre dreptate, despre putere

1. Termenul de substanță trebuie luat în înțelesul de existență, esență, sau de ființă din Simbolul credinței: Cel de o ființă cu Tatăl.

și despre toate celelalte, pe care le afirmăm atît despre fiecare separat, cit și despre toate la un loc, este împedecă le spunem substanțial. De aici se vede bine că însușirile pe care le putem spune despre fiecare în parte, dar nu și despre toți la un loc, nu se determină substanțial, ci în alt mod și care este acest mod îl voi cerceta mai pe urmă. Numele de Tatăl nu se poate da și Fiului și nici Duhului Sfînt; de unde rezultă că numele acesta nu este înțeles substanțial. Dacă ar fi substanțial, cum sînt Dumnezeu, adevărul, dreptatea, sau chiar substanța însăși, s-ar aplica și celorlalți. De asemenea, Fiul singur își primește acest nume, și nu-l împărtășește cu alții, cum sînt numele Dumnezeu, adevăr și celelalte, despre care am vorbit mai sus. Nici Sfîntul Duh nu este același cu Tatăl și cu Fiul. Din acestea înțelegem că Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh nu se spun substanțial despre divinitate, ci în alt mod. Dacă s-ar determina substanțial, s-ar putea spune despre fiecare și despre toți la un loc. Aceasta este împedecă se poate spune în ceea ce privește relația. Tatăl este tatăl al cuiva, Fiul este fiu al cuiva, și Duhul este duh al cuiva. De unde rezultă că nici Treimea nu se afirmă substanțial despre Dumnezeu. Într-adevăr, Tatăl nu este Treime, cum este Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh. Nici Fiul nu e Treime, nici Duhul Sfînt nu e Treime, pentru același motiv că Treimea constă în pluralitatea persoanelor, iar unitatea, în simplitatea substanței. Iar dacă persoanele sînt despărțite și substanța este unită, în mod necesar numele de Treime vine de la persoane și nu se referă la substanță. Deosebirea persoanelor a făcut Treimea și deci Treimea nu se referă la substanță. De aici reiese că nici Tatăl, nici Fiul, nici Sfîntul Duh, nici Treimea nu sînt afirmate substanțial despre Dumnezeu, ci prin categoria relației, cum s-a spus. Dumnezeu, însă, adevărul, dreptatea, bunătatea, aiotputernicia, substanța, imutabilitatea, virtutea, înțelepciunea și orice se poate gândi de același fel, se spun substanțial despre divinitate. Te rog să mă lămurești dacă acestea sînt spuse conform credinței și adevărului. Iar dacă ai cumva în vreo privință altă părere, cercetează cu multă atenție cele ce am spus și unește, dacă poți, credința cu adevărul.

(Trad. din Colecția Migne, vol. LXIV, col. 1299—1302)

3. Cum substanțele sînt bune în ceea ce sînt, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune — răspuns lui Ioan, diacon al Bisericii Romei

Imi ceri să analizez și să expun ceva mai clar acea problemă, redată cu unele obscurități în săptămînalul meu, în care se arată cum substanțele sînt bune prin ceea ce sînt, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune, și spui că trebuie făcut acest lucru, fiindcă nu sînt introduși toți cititorii în astfel de scrieri. Dar eu știu bine cu cită însuflețire te-ai ocupat tu însuși de astfel de probleme. Eu imi scriu pentru mine săptămînalul și cele gîndite mai degrabă le păstrez în memorie decît le împărtășesc cuiva, fiindcă mulți prin lenea de gîndire și nesocotința lor, iau totul în glumă și deridere. De aceea tu să nu te împotrivesți unor obscurități datorate conciziunii, căci pe cît sînt de neimblînzite sub

raportul unei paze credincioase, pe atât au avantajul că vorbesc numai cu cei ce merită acest lucru. Așadar, cum se obișnuiește în matematică și în celelalte discipline, am folosit termeni și reguli prin care tratez tot ceea ce urmează. Enunțul este un concept spiritual comun, pe care oricine îl aude îl înțelege. Felul acestor enunțuri este dublu: căci unul este comun, adică pentru toți oamenii, ca și cum ai zice: Dacă lei din două egalități o egalitate, ceea ce rămâne este egalitate, fapt pe care cel ce-l înțelege nu-l tăgăduiește. Altul este însă al celor învățați, deși își are sursa în concepțiile comune, cum este: Cele incorporeale nu sînt sub categoria locului, sau cum sînt altele, pe care le înțeleg nu cei simpli, ci cei învățați. Este deosebire între a fi și ceea ce este; căci a fi încă nu este, pe cînd ceea ce este, acceptînd forma existenței, este și există. Ceea ce este poate participa la ceva, dar a fi, pur și simplu, este fără participare. Participarea are loc cînd ceva este deja; iar ceva este cînd a început să fie. Ceea ce este poate avea ceva în afară de faptul că este, dar singur a fi n-are amestecat altceva în afară de sine. Este deosebire între a fi ceva pur și simplu și a fi ceva în ceea ce este; căci acolo înseamnă accident, aici substanță.

Tot ce este participă la ceea ce este faptul de a fi, dar participă la altceva, ca să fie ceva. Și prin aceasta ceea ce este participă la ceea ce este faptul de a fi, pentru că să fie; dar este pentru ca să participe la orice altceva. Tot ce este simplu își are doar existența și unitatea sa. Tot ce e compus are, pe lângă existența sa, și altceva. Orice diversitate este discordantă, pe cînd asemănarea dorește ceva; și ceea ce dorește arată în chip natural faptul de a exista la fel cum este ceea ce dorește. Dar sînt de ajuns premisele pe care le-am pus; un interpret înțelept va adapta prin argumentele sale totul la cerințele rațiunii.

Problema este aceasta: cele ce există sînt bune, fiindcă, după părerea comună a învățaților, tot ce există tinde către bine. Pe de altă parte, totul tinde către cele asemenea, deci cele ce tind către bine ele însele sînt bune. Dar trebuie cercetat în ce chip sînt bune: prin participare sau prin substanță? Dacă prin participare, în nici un caz nu sînt bune prin ele însele. Ceea ce este alb prin participare, prin ceea ce constituie esența sa însăși nu e alb; și cu alte calități lucrurile stau la fel. Așadar, dacă prin participare sînt bune, prin ele însele în nici un fel nu sînt. Dar s-a admis aceasta. Cele bune nu există prin participare, ci prin substanță, iar substanța lor este bună pentru că ele sînt bune și, pentru că sînt, își au existența din aceea că există. Așadar, binele este însăși esența lor și esența tuturor lucrurilor este binele. Dar dacă faptul de a fi este binele, cele ce sînt prin ceea ce sînt înseamnă că sînt bune, și pentru ele faptul de a fi se confundă cu faptul de a fi bun. Cele substanțiale deci sînt bune prin ele însele, și nu prin participare la bunătate. Iar dacă însuși faptul de a fi este în ele binele, fără îndoială că cele substanțiale, de vreme ce sînt bune, sînt asemenea toare primului bine și prin aceasta vor fi însuși binele. Dacă binelui nimic nu-i e asemănător, în afară de sine însuși, ar rezulta că toate care există sînt Dumnezeu, ceea ce este nelegiuit de spus. Așadar cele substanțiale nu sînt bune și prin aceasta nu există în ele binele. Nu sînt bune în ceea ce sînt și în nici un mod nu sînt bune.

Acestei probleme astfel de rezolvare i se va putea aduce. Sînt multe care, deși nu pot fi despărțite în fapt, se despart totuși cu gîndul și cu cugetul, cum este, de pildă, triumghiul, sau altele la fel, pe care nici un fapt nu le separă de materia subiacentă, dar, despărțindu-se cu mintea, triumghiului însuși i se poate gîndi proprietatea în afara materiei. Să îndepărtăm așadar din spirit prezența primului bine, ceea ce este limpede că există și poate fi cunoscut din păreriile tuturor celor învățați și neînvățați, ca și din religiile neamurilor barbare. Pe acesta așadar înlăturîndu-l pentru moment, să presupunem că sînt bune cele ce sînt, și să luăm în considerare în ce chip ar putea fi bune, dacă nu si-ar fi luat obîrșia din primul bine. Din aceasta îmi dau seamă că unele este că sînt în ele bune, și alta că doar sînt pur și simplu. Să se presupună că una și aceeași substanță este bună, albă, grea, rotundă; atunci una ar fi însăși acea substanță și altceva rotunjimea ei, una culoarea și alta bunătatea. Dacă acestea ar fi fiecare ceea ce este substanța însăși, același lucru ar fi greutatea ca și culoarea, ca și binele, iar binele ca și greutatea, ceea ce natura nu îngăduie să fie. Așadar una ar fi în ele faptul de a exista pur și simplu și alta de a fi ceva; și atunci ar fi bune, numai că existența nu le-ar fi de la bine, ci ar fi bune, și n-ar fi același lucru faptul că sînt bune, căci una ar fi pentru ele a fi și altceva a fi bune. Iar dacă n-ar fi nimic altceva decît bune, n-ar fi în ele nici o calitate, n-ar fi nici grele, nici colorate, nici separate prin dimensiunea spațiului; dacă ar fi numai bune, atunci s-ar părea că sînt nu lucruri, ci principiul lucrurilor, și n-ar fi văzute, ci doar ar părea. Unul și numai unul este în așa fel, încît este numai bun și altceva nu este nimic. Acestea, fiindcă nu sînt simple, nici n-ar putea să existe cumva, dacă acela care este singurul bun n-ar fi voit ca ele să existe. Așadar, fiindcă existența lor și-a luat începutul din voința celui bun, se spune că sînt bune. Primul bun, prin faptul că există, este bun. Iar al doilea bun, fiindcă a decurs din ceea ce este însuși bun, este și el bun. Dar însuși faptul de a fi al tuturor lucrurilor și-a luat obîrșia din primul bun și un astfel de bun, ca să-i spunem cum este drept, în esența sa este bun. Deci însuși faptul de a fi al lor este bun. Și, în ceea ce sînt n-ar fi bune, dacă n-ar fi izvorît din primul bine.

Sub acest aspect problema este rezolvată. De aceea, cu toate că în ceea ce sînt ele sînt bune, totuși nu sînt asemenea toare primului bine; fiindcă lucrurile nu există oricum, însuși faptul lor de a fi este binele. Dar fiindcă nu poate exista însuși faptul de a fi al lucrurilor, dacă nu și-a luat obîrșia de la primul fapt de a fi, adică de la bine, de aceea însuși faptul de a fi este binele, fără să fie astfel prin asemănare cu cel de la care provine. Acela este oricum bun în ceea ce este, fiindcă nu există altfel decît bun; acesta, în schimb, dacă n-ar fi din acela, probabil că n-ar putea fi bun, iar binele n-ar putea exista în ceea ce este. Și atunci poate că ar participa la bine, iar cele ce n-ar avea existența însăși de la bine, n-ar putea avea binele. Așadar, fiind suprimat de aceștia din minte și din cuget primul bine, chiar dacă acestea ar fi bune totuși n-ar putea fi bune în ceea ce sînt. Și fiindcă ele n-ar fi putut

exista în fapt, dacă n-ar fi produs ceea ce este în adevăr bun, de aceea și faptul de a fi al lor este bun și nu este asemenea binelui substanțial ceea ce a izvorit din el. Iar dacă n-ar fi izvorit din el, chiar dacă ar fi bune, totuși n-ar putea fi bune în ceea ce sînt. Ar fi în afară de bine și nu din bine, de vreme ce însuși acel prim bun este și însuși faptul de a fi și binele însuși. Dar nu cumva și cele albe vor trebui să fie albe pentru că a fost voia lui Dumnezeu ca să fie albe? În nici un caz. Pentru ca altceva este faptul de a fi și altceva de a fi albe. Iar cel ce le face să existe este bun, și nu alb. Așadar au însoțit voința binelui ca să fie bune în ceea ce sînt; dar n-au însoțit voința albului ca să-i fie astfel însușirea, înțit să fie alb în ceea ce este, fiindcă n-au decurs din voința albului. De aceea, fiindcă a voit să fie cele albe cel ce nu era alb, ele sînt numai albe. Dar fiindcă a voit să fie bune cel ce era bun, ele sînt bune în ceea ce sînt. Astfel, după această rațiune, toate trebuie să fie drepte, fiindcă drept este cel ce a voit ca ele să existe. Nu interesează că a fi bun este esență, iar a fi drept este act. Este același lucru în el a fi cu a acționa și deci același lucru a fi bun cu a fi drept. Pentru noi însă nu este același lucru a fi cu a acționa, fiindcă nu sîntem simpli. Nu este în noi a fi buni și a fi drepti; dar este același lucru în noi a fi toți buni în ceea ce sîntem. Așadar, toate sînt bune, dar nu și drepte. Mai mult, binele este general, iar dreptul special și specia nu coboară în toate. De aceea unele sînt drepte, altele altfel; dar toate sînt bune.

(Trad. din Colecția Migne, vol. LXIV, col. 1311—1314)

4. Scurtă expunere a credinței creștine

Credința creștină se întemeiază pe autoritatea Noului și a Vechiului Testament. Și, deși vechile documente au păstrat în ele numele însuși al lui Hristos și au arătat că va fi veșnic Cel despre care mărturisim că a venit prin nașterea din Fecioară, totuși, numele Mîntuitorului nostru s-a răspîndit în lume de la minunata Lui venire. Această religie a noastră, care se numește creștină, sau universală, în principal se sprijină pe următoarele temelii. Din veșnicie, adică înainte de facerea lumii, înainte de tot ce se poate numi timp, a existat substanța divină a Tatălui și a Fiului și a Sfîntului Duh, adică Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Sfîntul Duh, aceștia totuși nefiind trei Dumnezei, ci unul. Tatăl are pe Fiul născut din substanța Sa și din veșnicie, printr-o rațiune cunoscută Lui, credința mărturisind că Fiul nu este Tatăl, nici Tatăl n-a fost vreodată Fiul, ca să nu cugete gîndul omenesc că neamul dumnezeiesc s-a înmulțit la nesfîrșit. Nici Fiul n-a devenit vreodată Tatăl, deși este de aceeași natură cu Tatăl și din veșnicie împreună cu El, pentru ca neamul dumnezeiesc să nu fie socotit că se va înmulți la nesfîrșit. Iar Duhul Sfînt nu este nici Tatăl, nici Fiul și de aceea prin nici o fire nu este nici născut, nici zămislit, ci purcede de la Tatăl și de la Fiul*. Ce fel de purcedere este aceasta nu

* Vezi nota 10, cap. 5.

putem spune limpede, întrucît spiritul omenesc nu-și poate lămuri nașterea Fiului numai din substanță paternă. Dar învățătura cea nouă și cea veche ne pregătește pentru ca acestea să fie crezute. Despre astfel de taină, ca arc de boltă al religiei noastre, mulți au vorbit în felurile chipuri și împotriva, simțind omeneste și, ca să zic astfel, trupește, ca Arie care, deși zice că Fiul este Dumnezeu, totuși îl socotește în multe privințe mai mic decît Tatăl și nu din aceeași substanță cu Tatăl. Sabelienii¹ au îndrăznit și ei să afirme că nu există trei persoane, ci una singură, spunînd că Tatăl este Fiul, iar Fiul este Tatăl și Sfîntul Duh este Tatăl și Fiul. Iar manihei² declară că Dumnezeu este o singură persoană, numită în mai multe feluri. Ei socotesc că din veșnicie există două principii potrivnice și nu cred că Fiul este Unul Născut al lui Dumnezeu, judecînd nevrednic lucru ca Dumnezeu să aibă un Fiu, nefchipuindu-și acest lucru decît trupesc. Întrucît nașterea provine din împreunarea a două trupuri, zic ei, este nedemn să-i fie atribuită și lui Dumnezeu astfel de naștere. Aceasta îi face să nu primească nici Vechiul și nici Noul Testament în întregime. Ei nu vor să admită, în rătăcirea lor, că Fiul S-a născut din Fecioară, ca să nu se pară că ființa lui Dumnezeu a fost întinată de trup omenesc. Dar despre aceasta pînă aici, întrucît ele se vor spune la locul lor, cum cere trebuința. Așadar, Dumnezeu durlînd fără vreo schimbare din eternitate și în eternitate, a voit să facă lumea din proprie voință și conștiință și, pentru că nu exista, a făcut-o să existe. N-a dat-o la iveală din substanța Sa, ca să nu fie crezută de natură divină, nici n-a urzit-o în altă parte, ca să nu existe ceva care să-i fi ajutat voința, să nu intervină adică în alcătuirea lumii ceva nefăcut de El și totuși să existe; ci cu cuvîntul a întins cerurile, a creat pămîntul, astfel încît să le facă pe cele demne de cer pentru locuință cerească, iar pe cele pămîntești pentru pămînt. Iar despre ființele cerești, care îndeobște se numesc îngerești, deși le-a făcut acolo frumoase și rînduite în cete, o parte din ele totuși, fiindcă au dorit mai multe decît le dăduse natura și însuși autorul naturii, au fost aruncate din sălașul ceresc. Și fiindcă Ziditorul n-a voit să rămînă micșorat numărul îngerilor, adică al acelei cetăți cerești, ai cărei cetățeni sînt îngerii l-a făcut din pămînt pe om, l-a insuflețit cu suflarea vieții, l-a înzestrat cu rațiune, l-a împodobit cu libertatea voinței și l-a așezat în desfătărilor raiului, cu lege fixată ca, dacă vrea să rămînă fără păcat, să se întovărășească, și el și urmașii lui, cu cetele îngeresti, pentru că, după cum ființele cerești, prin răul trufiei, au ajuns la cele mai de jos, tot așa ființele pămîntești, prin binele umilnței, să se ridice la cele de sus. Acel izvoditor al pizmei, însă, nerăbdînd ca oamenii să se

1. Sabelienii erau partizanii ai preotului Sabellius (sec. III) care, trecut de la păgînism la creștinism, socotea că Dumnezeu are trei nume pentru cele trei moduri de manifestare: ca Tatăl este creator, ca Fiul mîntuitor, iar ca Sfîntul Duh este desăvîrșitor.

2. Maniei (de la Manes, Mani sau Maniheus, persan de origine nobilă; sec. III) credeau că fiecare om are un suflet bun și unul rău, în continuă luptă (dualism) unul cu altul. Maniheizmul era un amestec de filozofie asiatică și idei creștine.

urce acolo unde el n-a meritat să rămână, folosind ispita l-a făcut pe primul om și pe soție, pe care Creatorul o făcuse din coasta soțului pentru înmulțire, să cadă victima neascultării, promițându-i dumnezeirea viitoare, pe care și-a pretins-o și el cu aroganță, din care pricină a fost alungat din cer. Acestea au fost descoperite de Dumnezeu lui Moise, slujitorul Său, căruia a binevoit să-i aducă la cunoștință și condiția și obirșia neamului omenesc, după cum mărturisesc cărțile lăsate de el. Toată autoritatea divină pare a fi comunicată pe aceste căi, și anume: fie pe cale istorică, prin care se arată faptele așa cum s-au întâmplat, fie pe cale alegorică, prin care nu se respectă ordinea istorică, fie folosind ambele metode, ca lucrurile să fie cunoscute și potrivit istoriei, și potrivit alegoriei. Iar acestea, pentru cei ce le înțeleg cu evlavie și le păstrează ca adevăruri în inimă, strălucesc destul și cu prisosință. Dar să ne întoarcem la șirul expunerii.

Primul om a fost, înainte de păcat, locuitor al paradisului, împreună cu soția sa. Ascultând, însă, de îndemnul diavolului, n-a mai ținut seamă de porunca Ziditorului și a fost dat afară din rai. Surghiunit și osîndit să muncească pământul, și-a dus odraslele în ținuturi necunoscute, transmițând și urmașilor pedeapsa pe care el, primul om, o primise pentru vina de a-și fi călcat legământul. De aci a urmat stricarea trupurilor și a sufletelor, ca și pieirea prin moarte. Cel dintâi care a trecut din viață la moarte a fost fiul său Abel, pentru ca să măsoare el însuși, prin urmașii săi, cât de mare era osînda pe care o primise. Dacă ar fi murit mai întâi el, n-ar fi știut, și, de se poate spune, nu și-ar fi simțit pedeapsa. Dar de aceea a încercat-o prin altul, ca el, care a disprețuit porunca, să înțeleagă ce datorii avea față de justiție și, pînă să suporte pedeapsa morții, să fie chinuit și mai tare așteptînd-o. Acest rău al nesupunerii, pe care cel dintâi om l-a transferat în chip firesc urmașilor, un oarecare Pelagius³ nu l-a crezut ca atare și a rămas cu numele lui erezia pe care credința cea dreaptă se știe că a alungat-o din domeniul său. Și așa neamul omenesc, începînd de la primul om și înmulțindu-se necontenit, a stîrnit procese, a ajuns la războaie și s-a prăbușit în mizerie, după ce, prin primul său părinte, pierduse fericirea paradisului. Dar n-au lipsit dintre aceștia și cei pe care harul Creatorului i-a ales să servească celor plăcuți ai Săi. Pe aceștia, deși îi osîndea păcatul strămoșesc, totuși, făcîndu-i părtași legământului viitor, care trebuia moștenit mult timp după aceea, a voit să-i aducă la starea de la început. Lumea s-a umplut, însă, din nou de neamul omenesc și a pornit pe căile sale omul care, din răutatea propriei sale nesupunerii, disprețuise pe Creator. Atunci Dumnezeu, voind ca neamul omenesc mai degrabă să se ridice printr-un om drept, decît să rămână în stricăciune, a lăsat mulțimea vrednică de pedeapsă să piară înghițită de un potop, excepție făcînd dreptul Noe, copiii săi și tot ce luase cu el în

3. Pelagius, om învățat, literat, ascet, avea o concepție raționalistă despre natura umană. Credea că păcatul lui Adam nu e originar și nici ereditar. El acorda merit liberului arbitru, socotind că pentru mîntuire este suficientă voința proprie a omului să nu păcătuiască. Pentru că înlătura grația divină în dobîndirea mîntuirii, Pelagius a fost condamnat în mai multe sinoade, și în special în sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431).

corabie. De ce a voit să se folosească de corabie pentru a cruța pe cei drepti este cunoscut de mințile erudite în cunoașterea Sfințelor Scripturi; ceea ce putem spune este că prima vîrstă a lumii s-a încheiat cu pedeapsa prin potop.

A reapărut neamul omenesc, dar tot n-a părăsit năravul din fire, moștenit de la primul făptaș al neascultării. A crescut decăderea, pe care o pedepsise înainte prin potop, și omului, care fusese lăsat să trăiască un mare număr de ani, l s-a scurtat vîrsta. Acum Dumnezeu n-a mai pedepsit neamul omenesc prin potop, ci a socotit că e mai bine să aleagă bărbați, care să formeze un șir de generații și din ei să ne dea în sfîrșit pe Fiul Său propriu îmbrăcat în corp omenesc. Dintre aceștia, cel dintâi a fost Avraam și soția sa. Dar, deși amîndoi înaintași în vîrstă și cu puterile stinse, ei au meritat totuși să aibă un fiu făgăduit la bătrînețe. Acesta a fost numit Isaac și din el s-a născut Iacob, iar din acesta, cei doisprezece patriarhi, nesocotind Dumnezeu în numărul lor pe cei care se înmulțiseră în chip firesc de-a lungul timpurilor. Acest Iacob, cu fiii și cu casa sa, a voit să locuiască pentru un timp în Egipt. Iar acolo, crescînd mulțimea lor de-a lungul anilor, au început să dea pricină de îngrijorare mai-marilor Egiptului. Faraon a hotărît să-i supună la sarcini grele și-i chinuia cu munci istovitoare. Dar pînă la urmă Dumnezeu, socotind rea stăpînirea regelui Egiptului, a despăcat Marea Roșie, ceea ce nu se mai întimplase niciodată pe pămînt, și armata Sa, sub conducerea lui Moise și a lui Aaron, a trecut ca pe uscat. Egiptul, fiindcă nu voia să lase poporul să plece, a fost pustiit de mari nenorociri. Trecînd așadar, cum s-a spus, Marea Roșie și străbătînd ținuturi pustii, a ajuns la muntele care se cheamă Sinai. Acolo, Dumnezeu Ziditorul a toate, voind să învețe poporul în harul legământului viitor, a dat o lege prin Moise și a hotărît cum să se învețe ritualul sacrificiilor, ca și obiceiurile popoarelor. După ce pe cale luptaseră mulți ani și învinseseră multe semînții, au venit, sub conducerea lui Iosua, la rîul ce se cheamă Iordan, pentru trecerea căruia apa a secat, într-un chip asemănător celor petrecute la Marea Roșie. Apoi au ajuns în orașul numit Ierusalim. Cît timp a poposit acolo, poporul lui Dumnezeu și-a ales judecători, profeți și regi. Citim că după Saul a fost adoptat ca rege David, din tribul lui Iuda. Din acesta prin succesiune regulată a descins stema regală, purtată pînă în timpurile lui Irod, care cel dintâi din alte triburi, precum este scris, a domnit peste popoarele amintite. Sub domnia acestuia a existat, coborînd din neamul lui David, Sfînta Fecioară Maria, care a născut pe Mîntuitorul neamului omenesc. Și fiindcă lumea zăcea în moarte, pingărită de multe crime, a fost ales un neam în care să strălucească poruncile lui Dumnezeu. Acolo au fost trimiși profeții și alți bărbați sfinți, prin musturarea căroră poporul însuși să fie chemat înapoi de pe calea ticăloșilor. Dar acei oameni răi ucigîndu-i au voit să rămână în stricăciune și desfrinare.

În cel din urmă timp, Dumnezeu a hotărît să se nască nu profeți, și nici alții plăcuți Lui, ci chiar Cel Unul Născut al Său prin Fecioară, pentru ca mîntuirea omenească, pierdută prin neascultarea unui singur

om. să fie regăsită prin Dumnezeu omul și, pentru că o femeie adusese primului bărbat pricina morții, tot o femeie să poarte în trup omenesc pricina vieții. Nu este o înjosire faptul că Fiul lui Dumnezeu S-a născut dintr-o fecioară, fiindcă a fost zămislit și adus pe lume ocolind cele ale firii. Fecioară a zămislit pe Fiul lui Dumnezeu întrupat de la Duhul Sfânt, Fecioară a născut, Fecioară a rămas după naștere și același Fiu al lui Dumnezeu a devenit și Fiu al Omului, astfel încît în El să radieze splendoarea naturii divine și să se vadă totodată și firea omenească firavă. Dar au apărut mulți în stare să gîndească altfel și să ia în deridere credința atît de adevărată și de fără pată. Pe lângă alții, creatori de erezie au fost Nestorie și Eutihie⁴. Dintre aceștia, unul a socotit că Hristos este numai om, iar celălalt, că este numai Dumnezeu și că nu venise în corp omenesc, îmbrăcat prin participare la substanță omenească. Și după trup Hristos a crescut și a fost botezat, pentru ca, dînd și altora forma botezului, El cel dintîi să Se supună la ceea ce învăța. După botez a ales doisprezece discipoli, dintre care unul a fost trădător. Iar poporul iudeu, fiindcă nu răbda învățătura cea adevărată, L-a pus sub pază și L-a răstignit pe cruce. Așadar Hristos a fost ucis, a zăcut trei zile și trei nopți în mormînt și a înviat din morți, precum hotărîse El însuși cu Tatăl Său înainte de întemeierea lumii. S-a urcat la cer, de unde, ca Fiu al lui Dumnezeu, n-a lipsit niciodată, și pe cel întrupat om, pe care diavolul nu-l lăsase să se ridice la cer, Fiul lui Dumnezeu l-a urcat cu Sine în sălașul cel ceresc. A dat așadar discipolilor Săi pilda botezului, a învățaturii mîntuitoare și a facerii de minuni și i-a învățat să intre la viață în lumea cea fără hotare, pentru ca propovăduirea mîntuirii să se facă nu numai unui singur popor, ci pe tot pămîntul. Și, pentru că neamul omenesc, prin păcatul pe care-l moștenise de la primul călcător de lege, fusese rănit de săgețile pedepsei eterne și nu era pregătit pentru mîntuire, pe care o pierduse prin strămoșul său, a primit oarecum și unele leacuri sfinte, astfel încît el să-și dea seama că un tratament i se datorează după meritul nașterii și altul după darul grației divine, că după naștere nu poate decît să fie supus pedepsei, pe cînd grația, care nu e primită decît în dar, și care n-ar fi învățată, dacă s-ar atribui meritelor, îi aduce tot ce este pentru mîntuirea sa.

S-a răspîndit așadar în lume acea învățătură cerească, s-au adunat popoarele, au înființat biserici, s-a făcut un singur corp care să se întindă peste toată lumea, corp al cărui cap, Hristos, se înalță la ceruri, pentru ca în mod necesar membrele să-și urmeze capul. Această învățătură cere vieții prezente fapte bune, iar după trecerea lumii acesteia, precum se făgăduiește, corpurile noastre fără stricăciune vor învia, și cel care, cu darul Domnului, a trăit făcînd fapte bune, la înviere va fi foarte fericit, iar cei ce a făcut fapte rele va avea pedeapsă la înviere. Aceasta este temelia religiei noastre, să credem că nu numai sufletele nu pier, dar și că trupurile, pe care moartea le strică, pentru fericirea viitoare își vor recăpăta starea de mai înainte. Această bise-

4. Pentru Nestorie și Eutihie (ambii din sec. V) v. articolul următor.

rică universală, răspîndită pe suprafața pămîntului, se dovedește a exista în trei moduri. Stîlpii ei de rezistență sînt: autoritatea Scripturilor, tradiția universală și învățătura proprie și particulară. Se menține ca un corp întreg prin autoritate și prin tradiția universală a strămoșilor, dar fiecare își are așezările ei particulare și viață proprie, fiind condusă în raport cu cerințele locale și cu ceea ce socotesc conducătorii ei că este bine. Acum singură este nădejdea credincioșilor, a celor care credem pînă la sfîrșitul lumii că toate cele stricăcioase vor trece, că oamenii vor învia pentru a fi supuși judecării viitoare, că vor fi răsplătiți fiecare după merit, că vor rămîne în veșnicie și eternitate în limitele datorate și că există o singură răsplată a fericirii, contemplația Ziditorului, atîta cît aceasta poate trece de la creatură la Creator, pentru ca din numărul lor să se refacă numărul îngerilor și să se umple acea cetate cerească peste care este rege Fiul Fecioarei. Veșnice vor fi bucuria, desfătarea, hrana, lucrarea, lauda perpetuă a Creatorului.

(Trad. din Colecția Migne, vol LXIV, col. 1333—1338)

5. Despre persoană și cele două naturi — contra lui Eutihie și Nestorie, către Ioan, diacon al Bisericii Romane

INTRODUCERE

Neliniștit de problema care s-a pus în adunare, m-am gîndit de multe ori la tine, dornic s-o discutăm împreună. Dar fiindcă pe tine nu te lasă serviciul să mai vii, iar eu, de asemenea, sînt reținut de diferite lucrări la ordinea zilei, încredințez scrisului cele ce aveam de discutat verbal. Îți amintești că, în scrisoarea care s-a citit în conciliu, s-a repetat că eutihienii mărturisesc că Hristos este din două naturi, dar în amîndouă îl tăgăduiesc, pe cînd cei ai bisericii universale acordă crezare și uneia și celeilalte și, următori credinței adevărate, le mărturisesc pe amîndouă. Izbit de noutatea acestei afirmații, a acestei legături care-l arată pe Hristos din două naturi, sau în două, am început să cercetez deosebirile, cugetînd că nu este fără însemnătate acest lucru, fiindcă socotesc că nu trebuie să trec cu neglijență condamnabilă peste ceea ce nici episcopul, autorul scrisorii, nu voise să treacă, întrucît este vorba de un caz foarte serios. Toți se amestecau în discuție, fără ordine și fără competență, afirmînd că deosebirea este evidentă, că problema n-are nimic întunecat, dar nici unul nu s-a găsit, într-un tumult atît de mare, măcar să atingă problema, necum s-o rezolve. Eu mă așezasem cam departe de cel pe care doream foarte mult să-l văd de aproape și, dacă îți aduci aminte de felul cum își aveau locurile ceilalți, între mine și el se găseau atîția, încît, oricît aș fi vrut, nu-i puteam vedea bine fața și mișcările, din care să-mi fac o părere despre ideile lui. Iar eu nu puteam spune nimic mai mult decît ceilalți, ba nici măcar cît ei. În problema pusă nu simțeam nimic împreună cu ceilalți și contribuția mea a fost mai mică decît a lor, în darea pe față a falselor științe. Îți mărturisesc că am suportat foarte greu situația și, în mijlocul atîtor ignoranți, mai mult am tăcut, temîndu-mă să nu par nebun

dacă m-aș fi silit să mă arăt sănătos între nebuni. După aceea mi-am recapitulat în minte tot ce se discutase și nu înghițeam tot ce promisem, ci rumegam în gând cele auzite. Dar deodată, la ciocăniturile insistente ale rațiunii, porțile minții s-au deschis și, descoperind adevărul căutat, toți norii rătăcirii eutihiene s-au risipit. Am început să mă minunez de-a dreptul de îndrăzneala aceasta a oamenilor incompetenți, care încearcă să acopere viciul neștiinței cu norul presupunerilor și al lipsei de rușine, de vreme ce ei nu numai că nu știu despre ce este vorba, dar, în discuții de acest fel, nu înțeleg nici măcar ce spun ei înșiși, făcând să fie și mai rea cauza neștiinței, când este acoperită.

Dar de la ei trec la tine, căruia îți trimit acest opuscul, oricât este de mic, pentru a-l aprecia. Îți cer ca, dacă-l vei socoti bun, să-l introduci cu numele meu între celelalte lucrări. Iar dacă este de eliminat ceva, de adăugat sau de refăcut, cer să specifici și acest lucru în pagini și să-mi trimiți înapoi ceea ce trebuie transcris, pentru ca, numai când va fi lucrarea terminată, s-o supun judecății celui căruia mă adresez de obicei în asemenea împrejurări. Acum, fiindcă am ajuns de la convorbire la scris, mai întâi trebuie să înlăturăm erorile lui Nestorie și ale lui Eutihie, care se găsesc la extremitatea contrarie unele față de altele; iar după aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, eu voi ține calea de mijloc a religiei creștine. Și pentru că în toată problema ereziilor potrivnice se vorbește despre persoane și despre naturi, le voi defini mai întâi pe acestea și le voi despărți prin diferențele lor proprii.

CAPITOLUL I

CE ESTE NATURA

Se poate spune natură când este vorba fie despre corpuri singure, fie despre substanțe singure, corporale și incorporale, fie despre orice lucru despre care se spune doar că există. Și fiindcă se poate spune natură în trei feluri, fără îndoială că trebuie definită în trei feluri. Dacă se găsește cu cale să se spună natură despre orice lucru, se va da o definiție care să cuprindă toate lucrurile existente. Se va spune deci că natura este a acelor lucruri care, fiindcă există, pot fi cuprinse într-un fel oarecare cu mintea. În această definiție intră și cele întâmplătoare și substanțele, fiindcă toate acestea pot fi cuprinse cu mintea. Dar se menționează că Dumnezeu și materia nu pot fi înțelese în întregime și în chip desăvârșit, ci se definesc într-un fel numai prin lipsa celorlalte lucruri. De aceea am spus mai sus «care fiindcă există», pentru că și nimicul înseamnă ceva, dar nu natură, fiindcă el nu există, deși spune ceva. Natură însă este orice lucru.

Și dacă se cade să se spună natură despre toate lucrurile, definiția naturii poate fi cea pe care am formulat-o mai sus. Iar dacă se zice natură numai despre substanțe, fiindcă toate substanțele sînt fie corporale, fie incorporale, vom da definiția naturii însemnând substanțele în acest fel: natură este ceea ce poate săvîrși sau suferi o acțiune; a suferi sau a săvîrși o acțiune, cum sînt toate cele corporale și sufletul celor corporale, pentru că în corp și de către

corp se săvîrșește faptul de a săvîrși, sau a suferi o acțiune. Dar Dumnezeu și cele dumnezeiești doar săvîrșesc o acțiune, și nu o suferă. Al așadar și definiția aceluia înțeles al naturii, care se aplică numai substanțelor. În aceasta este redată și definiția substanței; dacă numele naturii arată substanță, când am descris natura am dat și definiția substanței. Iar dacă numele naturii se referă numai la substanțele corporale, lăsînd la o parte pe cele incorporale, s-ar părea că au natură numai substanțele corporale. Precum afirmă Aristotel și ceilalți partizani ai filozofiei sale, vom defini și noi natura urmînd pe cei care socotesc că ea există numai în corpuri; iar definiția este aceasta: Natura este principiul mișcării prin sine însăși, nu prin accident. Am zis că este principiu al mișcării, fiindcă orice corp are o mișcare proprie, ca a focului în sus și a pămîntului în jos. De asemenea, am postulat că natura este principiu al mișcării prin sine, și nu prin accident, fiindcă, de exemplu, un pat de lemn în mod necesar este purtat în jos, dar nu prin accident. Lemnul, fiind ca pămîntul, este dus de ponderea și greutatea sa. Și nu se duce în jos fiindcă este pat, ci fiindcă este pămînt, adică fiindcă i se întîmplă pămîntului să fie pat. De aceea spunem că lemnul se face natural, iar patul se face artificial. Există și o altă însemnare a naturii, prin care spunem că este deosebire între natura aurului și cea a argintului, dorind să arătăm prin aceasta proprietatea lucrurilor. În acest înțeles natura s-ar putea defini astfel: natură este orice lucru cu diferență specifică față de alt lucru. Așadar, fiindcă natura se definește și se spune în atîtea feluri, atît dreptcredincioșii, cît și Nestorie, potrivit ultimei definiții, afirmă că în Hirstos există naturi și că nu se potrivesc aceleași diferențe specifice lui Dumnezeu și omului.

CAPITOLUL II

CE ESTE PERSOANA

Despre persoană poate exista mare îndoială în privința definiției care i s-ar putea potrivi. Dacă orice natură are persoană, există un nod ce trebuie dezlegat: ce deosebire poate fi între natură și persoană, sau, dacă nu există egalitate între natură și persoană, ci persoana se găsește sub limita și spațiul naturii, pînă la ce naturi ajunge persoana, ce naturi adică trebuie să aibă persoana, pentru ca ele să se deosebească de numele persoanei; fiindcă este limpede că persoana este subiacentă naturii și nu se poate afirma că există persoană în afara naturii. Acestea trebuie judecate de către cercetători astfel: persoana nu poate exista în afara naturii, întrucît cele ce se spun naturi sînt unele substanțe, altele accidente și vedem că persoana nu poate exista în accidente. Cine ar spune că există vreo persoană a culorii albe, sau negre, sau a mărimii? Rămîne deci că se potrivește să se spună persoană la substanțe. Dar dintre substanțe, unele sînt corporale, altele incorporale. Dintre cele corporale, unele sînt viețuitoare, altele nu. Dintre cele sensibile, unele sînt raționale, altele iraționale; iar dintre cele raționale, Dumnezeu este, prin natură, fără schimbare și fără pasibilitate. Altele sînt prin creațiune schimbătoare și pasibile, dacă nu

ajung prin harul substanței impasibile la tăria impasibilității, cum sînt ingerii și sufletele raționale. Din toate acestea, este limpede că nu poate fi vorba de persoană în corpurile fără viață; nimeni nu zice că există vreo persoană a pietrei, sau a viețuitoarelor fără simțire. Nu există vreo persoană a arborelui sau a ființelor fără inteligență și rațiune, a calului sau a bouului și a celorlalte animale, care își duc viața mute și fără rațiune, trăind doar prin simțuri. Dar zicem că există o persoană a omului, a lui Dumnezeu, a ingerului. Mai departe, dintre substanțe, unele sînt universale, altele particulare. Universale sînt cele ce pot fi numite toate la un loc cu un singur cuvînt, cum sînt omul, animalul, piatra, lemnul și celelalte de acest fel, care sînt fie genuri, fie specii. Se spune om fiecăruia dintre oameni, animal fiecăruia dintre animale, piatră și lemn fiecărei pietre și fiecărui lemn. Particulare sînt cele numite fiecare cu un cuvînt deosebit de celelalte de același fel, cum sînt Cicero, Plato, această piatră din care este făcută statuia lui Achile, acest lemn din care este lucrată această masă. În toate acestea nicăieri nu se poate spune persoană la universale, ci numai la cele singulare și individuale; nu există nici o persoană a animalului, sau a omului în general, ci se numesc persoane cele luate una cîte una, deci persoana lui Cicero, a lui Plato, a fiecărui individ în parte.

CAPITOLUL III

DIFERENȚA ÎNTRE NATURĂ ȘI PERSOANĂ

Dacă persoana este numai în substanțe și în cele raționale, iar substanța este în întregime natură, constînd nu în universale, ci în individuale, definiția persoanei este aceasta: persoana este substanța individuală a naturii raționale. Prin această definiție noi determinăm ceea ce grecii spun *ὑπόστασις*. Noțiunea de persoană pare deci tradusă din altă parte, evident fiind vorba de acele persoane care în comedii și în tragedii reprezentau pe oamenii arătați prin ele. Persoană s-a zis de de la personare (a răsuna) accentuat pe penultima. Iar dacă se accentuează pe antepenultima, se va vedea bine că este spusă de la sonus (sunet). De aceea de la sonus, fiindcă e necesar ca sunetul să se amplifice în cavitatea măștii actorului. Grecii numesc aceste persoane *πρόσωπα* (fețe, măști) de la aceea că sînt puse pe față și o acoperă înaintea ochilor, *παρὰ τοῦ πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς τίθεσθαι* (a așeza înaintea ochilor). Dar fiindcă erau folosite măștile în tragedie sau comedie, precum s-a spus, actorii reprezentau oamenii individuali despre care era vorba, adică pe Hecuba sau pe Medeea, pe Simon sau pe Chremes. De aceea și pe ceilalți oameni, a căror recunoaștere era sigură după formă, latinii i-au numit *personae* (persoane), iar grecii *πρόσωπα*¹. Cu mult mai potrivit ei au numit *ὑπόστασις* (suport, fundament) existența individuală a naturii raționale, în schimb noi, din cauza sărăciei de vocabular, am format cuvîntul prin traducere, numind persoană ceea ce ei spun

1. *Prosopon* — față, de unde în românește *prosop*, ștergar de față, a căpătat și sens de persoană, de unde *prosopopee* — personificare.

ὑπόστασις. Dar Grecia, mai bogată în cuvinte, numește *ὑπόστασις* existența individuală. Mă folosesc de limba greacă în cele discutate de greci, cu redarea în limba latină: *Al' οὐσίαι ἐν μὲν τοῖς καθ' ὅλου εἶναι δύνανται ἐν δὲ τοῖς κατὰ μέρος ὑφίστασθαι*, adică: Esențele pot exista în universale, dar subsistă numai în individuale și particulare. Căci înțelesul lucrurilor universale este luat din cele particulare. De aceea, fiindcă esențiale sînt în universale, iar în particulare capătă substanță, pe drept au numit *ὑποστάσις* esențele cu existență particulară. Pentru cine cercetează mai amănunțit și mai în adîncul lucrurilor, aceste existente nu par a fi ceea ce sînt substanțele. Ceea ce grecii numesc *οὐσίῳν* sau *οὐσίῳσθαι*, noi numim subsistenția sau subsistere (subsistență sau a subsista)². Iar ceea ce ei numesc *ὑπόστασις* sau *ὑφίστασθαι*, noi numim substanția sau substare (substanță sau a substa). Subsistă ceea ce n-are nevoie de accidente pentru ca să existe; dar substă ceea ce aduce subiacent prin alte accidente ca să poată exista, pentru că stă sub ele cît timp este subiacent celor accidentale. Astfel genurile și speciile subsistă și n-au contingentă cu accidentele. Cele individuale, însă, nu numai că subsistă, ci chiar substau, neavînd nici ele nevoie de accidente ca să existe. Ele sînt formate prin diferențe proprii și specifice și ajută accidentelor ca să poată exista, cît le sînt subiacente, bineînțeles. De aceea *εἶναι* și *οὐσίῳσθαι* înseamnă a fi și a subsista. Iar *ὑφίστασθαι* înseamnă a substa (a exista substanțial). Grecia nu este săracă în cuvinte, cum pretinde Marcus Tullius, ci redă esență, existență, substanță, persoană, prin atîtea nume, spunînd esență *οὐσία*, existență *οὐσίῳσις*, substanță *ὑπόστασις*, persoană *πρόσωπον*. De aceea grecii au numit ipostază substanțele individuale, fiindcă se găsesc sub celelalte, fiind supuse și subiacente oarecum unor accidente. De aceea și noi le numim substanțe pe cele numite de ei ipostaze și, fiindcă ei numesc *πρόσωπα* aceleași substanțe, putem să le numim și noi persoane. Așadar, este același lucru *οὐσία* și esență, *οὐσίῳσις* și existență, *ὑπόστασις* și substanță, *πρόσωπον* și persoană. Grecul nu le spune ființelor iraționale *ὑποστάσις*, cum le spunem noi substanțe, explicația fiind că acest nume este aplicat orora mai bune, mai deosebite; totuși, nu după descrierea naturii și după aceea că *ὑφίστασθαι* înseamnă a subsista și a substa, ci pentru că se deosebesc de *ὑπόστασις* sau substanță. Deci omul este și esență, adică *οὐσία*, și existență, adică *οὐσίῳσις* și *ὑπόστασις*, adică substanță, și *πρόσωπον*, adică persoană. Se zice *οὐσία*, dar și esență, fiindcă este; *οὐσίῳσις*, dar și existență, fiindcă nu e subiacent în nimic; *ὑπόστασις*, dar și substanță, fiindcă este sub celelalte, care nu sînt existențe adică *οὐσίῳσις*, și *πρόσωπον*, adică persoană, fiindcă este individ rațional. Dumnezeu este și *οὐσία* și esență, fiindcă este și, mai ales, este cel de la care pleacă ființa tuturor: este *οὐσίῳσις*, adică existență, căci există neavînd nevoie de nimic, și *ὑφίστασθαι*, căci subsistă. De aceea zicem că una este *οὐσία* și *οὐσίῳσις*, adică esența și existența dumnezeirii, dar sînt trei *ὑποστάσις*, adică trei substanțe. În acest fel s-a zis o singură esență a Treimii, dar trei substanțe și trei

2. Subsistenția, sau subsistere — subzistență, sau a subzista. În românește a subzista păstrează înțelesul latinesc (a exista, a dăinui) dar subzistență și-a schimbat înțelesul, devenind mijloc de existență, hrană, iar nu existență, dăinuire.

persoane. Dacă uzul eclesastic al vorbirii n-ar exclude în Dumnezeu trei substanțe, s-ar părea că se spune substanță despre Dumnezeu nu pentru că s-ar supune El însuși celorlalte lucruri ca subiacent, ci pentru că, precum același este mai presus de toate, la fel oarecum este principiu sub lucruri, în vreme ce tuturor celorlalte le subadministrează *ὁμοιωθεῖται*, adică faptul de a exista.

CAPITOLUL IV

CONTRA LUI NESTORIE, PERSOANA ESTE UNA

Am spus toate acestea ca să arătăm diferența dintre natură și persoană, adică dintre *ὁσία* și *ὑπόστασις*, urmînd ca vorbirea bisericească să folosească oricare din aceste nume. Am arătat mai înainte că există diferență între natură și persoană, pentru că natura este proprietatea specifică a oricărei substanțe, iar persoana este substanța individuală a naturii raționabile. Pe aceasta din urmă Nestorie, crezînd în mod eronat că oricărei naturi i se poate zice persoană, a socotit-o dublă în Hristos. Pornind de aci, susținea că în Hristos natura este dublă și că deci și persoana este dublă. Eroarea o poate dovedi atît definiția dată mai sus, cît și argumentația de mai jos. Într-adevăr, dacă nu este o singură persoană a lui Hristos, și dacă e limpede că sînt două naturi, cea omenească și cea dumnezeiască (pentru că nu este cineva atît de lipsit de judecată încît să despartă cu rațiunea pe fiecare din cele două), urmează că par a exista două persoane, întrucît persoana este, cum s-a spus mai sus, substanță individuală a naturii raționabile. În ce constă unirea între om și Dumnezeu? Oare așa cum ai pune două corpuri alăturate unul lângă altul, încît să fie unite numai ca loc, și nimic din calitățile uneia să n-ajungă la celălalt? Acest mod de unire grecii îl numesc *κατὰ παράθεσιν* (prin alăturare). Dar dacă astfel a fost unit umanul cu divinul, n-a rezultat nimic din cele două elemente și prin aceasta Hristos nu e nimic. Iar dacă, rămînînd cele două persoane, s-a făcut unirea naturilor cum am spus mai sus, nu s-a putut face deloc una din cele două, întrucît din două persoane nu se poate face niciodată nimic. Așadar Hristos, după Nestorie, nu e deloc unul, și prin aceasta nu e nimic. Căci ceea ce nu este unul nici nu poate fi. Iar a fi înseamnă unul și orice ar fi acesta, este unul. Chiar cele unite din mai multe, cum este de pildă o grămadă, sau un cor, tot unități sînt. Dar mărturisim limpede și adevărat că Hristos există; deci spunem că Hristos este unul. Iar dacă este așa, în mod necesar și fără îndoială una este persoana lui Hristos; pentru că, dacă ar fi două persoane, n-ar putea fi unul. Și a spune că sînt doi Hristoși nu este altceva decît o nebunie a unei minți rătăcite. De ce ar îndrăzni să numească doi Hristoși, pe unul om și pe celălalt Dumnezeu? Sau pentru ce pe cel care este Dumnezeu îl numește Hristos, dacă și pe cel care este om va avea să-l numească tot Hristos, de vreme ce n-au nimic asemenea, nimic unit din vreo legătură? De ce să se folosească de un nume asemănător pentru naturi foarte deosebite, cînd, dacă e silit să-l definească pe Hristos prin doi Hristoși (cum spune el însuși), nu poate aduce o singură substanță a definiției?

Dacă este deosebită substanța lui Dumnezeu și a omului, numele lui Hristos este unul în ambele și nu este de crezut că unirea între substanțe diferite a făcut o singură persoană; atunci numele lui Hristos este cu dublu sens și nu poate fi cuprins într-o definiție. Dar în ce Scripturi numele lui Hristos nu este îngemănat niciodată? Ce s-a făcut nou prin venirea Mîntuitorului? Pentru dreptcredincioși este limpede și adevărul credinței și raritatea minunii. Cît este de mare și de nou — ceea ce nu s-ar putea întîmpla în nici un alt veac — faptul că natura celui ce singur este Dumnezeu să se unească cu cea omenească atît de deosebită de el și astfel din două naturi diferite să se facă prin însoțire o singură persoană! Dar după părerea lui Nestorie ce se întîmplă nou? Umanul și divinul, zice el, își păstrează propriile persoane. Dar cînd n-a fost proprie persoana omenească și cea dumnezeiască? Și cînd nu va fi? Sau ce s-a întîmplat mai mult în nașterea lui Hristos decît a altcuiva, dacă, fiind despărțite ambele persoane, au fost separate și naturile? Rămînînd așa persoanele, n-a putut fi acolo nici o unire a naturilor, fiindcă natura nici unui om, oricît ar fi de excelentă, nu s-a unit vreodată cu dumnezeirea. Dar fie, de ce numește pe Dumnezeu cu numele lui Hristos, de ce nu îndrăznește a numi cu un cuvînt asemănător elementele inele, prin care Dumnezeu săvîrșește, prin mișcări zilnice, unele lucruri minunate? Nu cumva fiindcă substanțele iraționale nu pot avea o persoană care să merite a primi numele lui Hristos? Oare în oamenii sfinți și străluciți prin pietate nu se cunoaște deschis lucrarea dumnezeirii? Nu va interesa în nici un chip de ce nu-i învrednicește cu aceeași numire și pe bărbații sfinți, dacă în însușirea a ceea ce este omenească nu este o singură persoană în unire. Dar poate zice cineva că și ei sînt numiți Hristos; da, dar avînd în vedere rivalna pentru adevăratul Hristos. Iar dacă n-a existat nici o persoană unită din om și Dumnezeu, îi vom socoti pe toți Hristoși adevărați, ca pe acesta care este crezut a fi fost născut din Fecioară? În acesta nici o persoană n-a fost adăugată din unirea lui Dumnezeu și a omului, după cum nici în cei ce preziceau din duhul Domnului despre venirea lui Hristos, chiar dacă și ei au fost numiți Hristoși. Iar acum urmează să se creadă că, rămînînd persoanele, în nici un chip partea omenească n-a fost luată de la cea dumnezeiască; acestea sînt cu totul despărțite și separate deopotrivă prin persoane și naturi. Repet, sînt cu totul despărțite. Nu sînt mai despărțiți între ei oamenii și boii, decît este separat în Hristos divinul de uman, dacă au rămas persoane. Oamenii și boii sînt uniți printr-o singură comunitate, cea animală, fiindu-le comună după gen, substanță și aceeași natură în lanțul universal. Iar Dumnezeu și omul ce vor avea în unire, dacă se crede că deosebirea le-a rămas sub raportul naturii, persoanei și rațiunii? Nu este așadar — după învățătura lui Nestorie — salvat neamul omenească, nici o minuire n-a purces în noi prin nașterea lui Hristos, tot poporul credincios al profetilor Scripturii a fost luat în derdere, toată autoritatea Vechiului Testament care făgăduiește lumii mîntuirea prin nașterea lui Hristos poate fi disprețuită. Nu este limpede că El a venit, dacă există aceeași deosebire în persoană ca și în natură. L-a mîntuit pe cel crezut că l-a

ales. Dar nu se poate înțelege nici o alegere, dacă rămâne la fel deosebirea naturii și a persoanei. Și cel ce n-a putut fi ales rămânându-i persoana, pe drept nu va părea că a putut fi mântuit prin nașterea lui Hristos. Prin nașterea lui Hristos n-a fost salvată natura oamenilor, ceea ce este nelegiuit să se creadă. Dar deși sînt foarte multe care ar putea lovi și nimici un astfel de înțeles, totuși, din mulțimea argumentelor deocamdată este de ajuns că le-am adus pe acestea.

CAPITOLUL V

CONTRA LUI EUTIHIE, CU ADEVĂRAT HRISTOS
S-A ÎNTRUPAT DIN MARIA

Trebuie să trecem la Eutihie care, după ce a ieșit din orbita celor vechi, a ajuns în eroarea contrară, afirmînd că el este atît de departe de credința în dubla persoană a lui Hristos, încît nu admite în El nici două naturi, că astfel S-a întrupat ca om, încît prin unirea cu Dumnezeu natura umană a dispărut. Rătăcirea acestuia provine din același izvor din care a ieșit a lui Nestorie. Într-adevăr, după cum Nestorie credea că nu poate fi o natură dublă fără să fie și o persoană dublă și de aceea, fiindcă mărturisea în Hristos o natură dublă, a crezut că și persoana este dublă, tot așa și Eutihie n-a socotit că există natură dublă fără dublarea persoanei. Și cum nu credea că persoana este dublă, a afirmat că și natura pare a fi una. Nestorie, socotind cu dreptate că în Hristos natura este dublă, săvîrșește nelegiuirea de a crede că în El sînt și două persoane, pe cînd Eutihie, crezînd cu dreptate că este o singură persoană, afirmă în chip nelegiuit că și natura este tot una. Acesta din urmă, determinat de evidența lucrurilor, fiindcă este limpede că una este natura omului și alta cea a lui Dumnezeu, spune că el mărturisește în Hristos două naturi înainte de unificare, dar una după unificare. Această părere nu spune deschis ce vrea. Dar, ca să-i pătrundem rătăcirea minții, să presupunem că această unificare s-a putut face fie în timpul nașterii, fie în timpul învierii. Dacă s-a făcut în timpul nașterii, pare a socoti că și înainte de naștere a fost trup omenesc, nu luat de la Maria, ci pregătit cumva în alt fel. Dar a fost aleasă Maria Fecioara, din care să se nască trupul, care nu fusese luat de la ea. Acel trup, care a existat înainte, a fost despărțit și separat de substanța divinității, dar, de îndată ce S-a născut din Fecioară, natura s-a unificat cu Dumnezeu, astfel încît să pară că S-a făcut una. Chiar dacă nu este aceasta părerea lui, va putea fi aceea a celui ce spune că au fost două înainte de unificare și una după unificare, dacă prin naștere unificarea s-a făcut în așa chip, încît s-a întrupat din Maria, dar înainte de întrupare natura dumnezeiască și cea omenească au fost deosebite, iar prin întrupare s-a făcut una și a trecut în substanța dumnezeiască. Dacă însă socotește că această unificare s-a făcut nu la naștere, ci la înviere, iarăși va socoti că acest lucru s-a făcut în

două moduri: în Hristos, fie că s-a născut prin întrupare din Maria, fie că s-a născut în alt fel, pînă la înviere au fost două naturi, iar după înviere s-a făcut una. Din acestea se naște o nepotrivire, despre care întrebăm: Hristos, cînd S-a născut din Maria, ori și-a luat trup omenesc de la ea, ori nu și-a luat; dacă nu spune că S-a întrupat din ea, să spună în ce om a venit întrupat? Oare în cel care căzuse în păcat prin călcarea legămîntului, sau în altul? Dacă a venit în acela din sămînța căruia a venit omul, pe cine a întrupat dumnezeirea? Iar dacă trupul în care s-a născut n-a fost din sămînța lui Avraam și a lui David și, în sfîrșit, a Mariei, să arate din trupul căruia om a venit? Căci, după primul om, orice corp omenesc s-a născut din corp omenesc. Dacă-l va spune pe vreun om de la care a fost luată nașterea Mîntuitorului, în afară de Fecioara Maria, el însuși se cufundă în eroare și înșelat, va părea a subscrie o însemnare mincinoasă pe seama supremei dumnezeiri. Ceea ce se promite în sfințele profeții ale lui Avraam și David, că din sămînța lor se va naște mîntuirea întregii lumi, el dăruiește altora, fiindcă, mai ales dacă a fost luat trup omenesc, n-a putut fi luat de la altul, decît de la cine l-a născut. Deci dacă nu de la Maria, ci de la altcineva a fost luat trup omenesc, ceea ce se respinge prin argumentul spus mai înainte, a fost totuși procreat prin Maria ceea ce fusese corupt prin neascultare. Iar dacă Hristos n-a fost întrupat în acel om care a suportat moartea pentru ștergerea păcatului, apoi din sămînța nici unui om nu s-a putut naște cel ce a fost fără pedeapsa păcatului original. Așadar un astfel de trup n-a fost luat de la nimeni, ci s-a format în chip cu totul nou. Iar acesta, fie că a fost văzut de ochii oamenilor și a fost socotit corp omenesc, deși în realitate nu era omenesc, fiindcă nu se găsea sub nici o pedeapsă strămoșească, fie că era un adevăr minunat nefiind sub pedeapsa păcatului strămoșesc, natura omenească i-a fost formată cînd a venit plinirea vremii. Dacă n-a fost cu adevărat trup omenesc, se dovedește limpede ca mincinoasă dumnezeirea care se arăta în trup oamenilor, prin neadevăr înșelînd pe cei ce socoteau că este adevărat. Iar dacă s-a făcut trup nou și adevărat, nu luat din om, unde este tragedia atît de mare a nașterii? Unde este drumul patimilor? Deci eu nu socotesc prosteste că în chip inutil s-a făcut om. Ce folos a creat atîta umilință a dumnezeirii, dacă omul care a pierit n-a fost mîntuit prin nașterea și patimile lui Hristos, dacă se neagă întruparea? Iarăși deci, precum de la același izvor al lui Nestorie a luat început eroarea lui Eutihie, la fel va avea același sfîrșit, întrucît și potrivit lui Eutihie neamul omenesc n-a fost mîntuit, fiindcă nu cel care era bolnav și avea nevoie de salvare și îngriire a fost ales. Se pare că a ajuns la această părere eronată, încît să creadă că trupul lui Hristos n-a fost cu adevărat din om, ci din afară, format de Dumnezeu în cer. Întrucît se crede că s-a înălțat cu trupul la cer, trebuie să ținem seamă că nu se înalță la cer decît cel care s-a coborît din cer.

CAPITOLUL VI

NICI DIVINUL N-A FOST TRANSFORMAT
 ÎN UMAN, NICI UMANUL ÎN DIVIN
 ȘI NICI N-AU FOST AMESTECATE

Se pare că s-a spus destul despre faptul că, dacă Hristos S-a intrupat, aceasta să nu se creadă că s-a făcut din Maria. Iar dacă s-a intrupat din Maria și n-a rămas desăvârșită natura umană și divină, aceasta s-a putut face în trei moduri: sau substanța divină a trecut în cea umană, sau cea umană în cea divină, sau fiecare din cele două au fost astfel potrivite și amestecate, încît să nu-și păstreze nici una din cele două substanțe propria formă. Dar dacă substanța dumnezeiască a fost transformată în substanță omenească, s-a ajuns, ceea ce este neglijent a crede, ca divinitatea să se schimbe în umanitate, substanța nerămînind imutabilă și ceea ce în chip natural era schimbător și supus suferinței să rămînă imutabil, iar ceea ce se crede în chip natural imutabil și impasibil să se schimbe într-un lucru mutabil. Aceasta nu se întîmplă în nici un chip, ci dimpotrivă, natura omenească pare a se fi schimbat în dumnezeiască. Dar cum poate să se facă aceasta, dacă divinitatea în nașterea lui Hristos a primit trup și suflet omenesc? În fapt, nu orice lucru poate fi întors și strămutat în orice alt lucru. De vreme ce unele dintre substanțe sînt corporale, iar altele incorporale, nici substanța corporală nu se poate schimba în incorporală, nici cea incorporală în cea care este corp. Nici cele incorporale nu-și pot schimba în sine formele proprii, fiindcă numai acelea se pot schimba și transforma în sine, care au subiamentul comun al unei singure materii, și acestea nu toate, ci acelea care în ele pot săvîrși și suferi o acțiune. Iar aceasta se poate proba astfel: nu se poate transforma arama în piatră, sau în iarbă, sau orice corp în alt corp, dacă nu e aceeași materia lucrurilor care trec unul în altul. Și dacă nu pot de la sine și să săvîrșească și să sufere o acțiune, după cum cînd se amestecă vinul cu apa, apoi fiecare sînt în așa fel, încît să-și comunice și însușirea activă și pe cea pasivă. Calitatea apei poate suferi ceva de la calitatea vinului și, dacă a fost apă multă, iar vin puțin, nu se mai numesc amestecate, ci se strică una prin calitatea celeilalte. Iar dacă varsă cineva vin în mare, vinul nu se amestecă cu marea, ci se strică în mare, întrucît calitatea apei, prin marea ei cantitate, nu suferă nimic de la calitatea vinului, ci mai degrabă calitatea apei a schimbat în ea însăși calitatea vinului prin propria ei mulțime. Și dacă sînt potrivite și aproape egale, sau puțin inegale, naturile care de la sine pot fi active și pasive, se amestecă și se echilibrează între ele prin calități mijlocii. Acestea se petrec în corpuri, și nu în toate, ci numai în cele care de la sine (cum s-a spus) pot fi active și pasive, materia subiamentă fiind

comună și aceeași. Orice corp care se naște și se descompune pare a avea materie comună. Dar nu orice corp poate fi activ și pasiv de la orice sau în orice. Cele corporale prin nici o rațiune nu vor putea fi schimbate în incorporale, fiindcă nu participă la nici o materie comună subiamentă, care să se schimbe prin calitățile sale în cele incorporale. Iar materia substanței incorporale nu se sprijină pe nici o temelie materială și nu există nici un corp căruia să nu-i fie subiamentă materia. Astfel stînd lucrurile, nici măcar acelea care au în chip natural materia comună nu trec în sine, dacă nu le este prezentă puterea de a fi active și pasive în sine și de la sine; cu atît mai mult nu se vor schimba în sine cele cărora în nici un chip materia nu le este comună. Un lucru se sprijină pe un fundament material, cum este corpul, iar altul în nici un chip n-are nevoie de subiamentul materiei, cum este incorporalul. Așadar un corp nu se poate schimba în ceva incorporal și nici incorporalele nu se pot schimba între ele printr-un amestec oarecare. Nu este nici o materie comună a acestora și nu pot să se întoarcă și să se schimbe în sine. În cele incorporale nu există nici o materie, deci nu se vor schimba la rîndul lor unele în altele. Sufletul și Dumnezeu pe bună dreptate sînt socotite incorporale și nu există suflet omenesc în dumnezeire, de la care fiind luat să fie schimbat. Iar dacă nici corpul, nici sufletul nu pot fi schimbate în parte dumnezeiască, în nici un chip nu se poate face ca o ființă omenească să devină Dumnezeu. Cu mult mai puțin se poate crede că fiecare din cele două se pot face una, fiindcă nici incorporalitatea nu poate trece la un corp, nici corpul la incorporalitate, nefiindu-le comună nici o materie subiamentă care să se schimbe în calitățile celeilalte substanțe. De aceea spun aceștia că Hristos este din două naturi, nu în două, susținînd că nu se poate face un singur corp ceea ce consta din două, de așa manieră încît să nu se păstreze cele din care se spune că s-a făcut. După cum cînd se toarnă apă în miere nici una nu rămîne cum a fost, ci se formează oarecum al treilea corp, cele două corupîndu-se prin amestec, la fel ceea ce devine a treia calitate formată din apă și din miere se spune că constă din amîndouă, dar se neagă în fiecare din cele două, neputînd sta în fiecare din două, fiindcă nu se păstrează natura ambelor. Poate deci consta din două, dar calitatea celor două s-a stricat, nu mai e aceeași. Nici apa nici mierea nu mai rămîn ceea ce au fost, fiindcă li s-a schimbat calitatea. În chip rațional, dreptcredincioșii însă le mărturisesc pe amîndouă, afirmînd că Hristos constă din amîndouă naturile și în amîndouă. Cum se explică aceasta, voi arăta ceva mai la urmă. Acum se vede limpede că a fost dovedită eroarea opiniei lui Eutihie; de vreme ce în trei moduri se poate face ca din două naturi să existe una, fie divinul să treacă în uman, fie umanul în divin, fie să se amestece amîndouă, prin argumentația de mai sus se dovedește că prin nici unul din aceste moduri nu s-a putut ajunge ca din două naturi să se facă una.

CAPITOLUL VII

HRISTOS EXISTĂ ÎN AMBELE
ȘI DIN AMBELE NATURI

Rămîne să învățăm, cum spune credința Bisericii universale, că Hristos constă în ambele și din ambele naturi. Că este din ambele naturi arată două lucruri, unul cînd zicem că se unește ceva din două naturi, ca din miere și apă. Asta înseamnă că din una vărsînd în cealaltă, sau amestecîndu-le pe amîndouă, în nici un chip nu rămîn la fel amîndouă. Potrivit acestui mod, Eutihie spune că Hristos constă din două naturi. Un alt mod este de a consta din două, dar fără să se unească între ele, sau una să devină cealaltă, cum zicem că o coroană este compusă din aur și pietre prețioase. Aici nici aurul n-a fost transformat în pietre, nici pietrele în aur, ci au rămas fiecare la forma lor proprie, fără să și-o părăsească. Astfel de lucruri, constînd din altele, zicem că stau în acelea din care se arată că au fost formate. Putem spune despre coroană că constă din aur și din pietre prețioase, fiindcă pietrele și aurul sînt cele din care e formată coroana. În primul mod însă nu este miere și apă, ci un amestec din amîndouă. Credința Bisericii universale mărturisește că în Hristos rămîn ambele naturi, că ele persistă perfecte și că nu se schimbă una în alta, că deci Hristos constă în ambele și din ambele naturi: în ambele, fiindcă rămîn ambele, și din ambele, fiindcă din adunarea celor două care rămîn se face una persoana lui Hristos. Dar nu în înțelesul susținut de Eutihie afirmă credința cea adevărată că Hristos este unit din ambele naturi. Acesta, pornind de la unirea dintre cele două naturi, nu recunoaște că El constă în amîndouă, nici că rămîn în El amîndouă; în schimb, dreptcredinciosul, pornind de la existența celor două naturi, mărturisește că Hristos constă în ambele și din ambele naturi, păstrîndu-le pe fiecare. Dar e un înțeles echivoc, sau mai degrabă ambiguu în afirmația că El constă din două naturi. Aceasta, fiindcă într-un sens nu rămîn substanțele din care se spune că este unit din două în așa fel, încît rămîn amîndouă. Așadar, după ce am dezlegat acest nod al echivocității și ambiguității, nu se mai poate împotrivi nimic învățaturii propovăduite de dreapta și adevărata credință. Ea mărturisește că același Hristos este Om desăvîrșit, același este Dumnezeu, și același care este Om și Dumnezeu este unul Dumnezeu și Fiul al lui Dumnezeu, că nu se ajunge la împărțirea Treimii cînd sînt împreună omul și desăvîrșitul Dumnezeu, ci exprimă una și aceeași persoană numărul Treimii. Astfel se poate spune că atunci cînd a pătimit Omul, a pătimit totuși Dumnezeu nu pentru că partea dumnezeiască s-a făcut omenească, ci pentru că aceasta a fost primită de cea dumnezeiască. La fel, Cel care este Om se numește Fiul lui Dumnezeu nu prin substanța divinității, ci a umanității, care totuși, prin unitatea naturală, este împreună cu divinitatea. Și oricît se discută și se amestecă acesta cu mintea, totuși unul și același este și Om desăvîrșit și Dumnezeu: Dumnezeu, fiindcă este născut din substanța Tatălui, iar Om, fiindcă este procreat de Fecioara Maria Om. Este Dumnezeu, fiindcă a fost de la început Dumnezeu, și

Dumnezeu este Om, fiindcă a fost întrupat în om; astfel că în aceeași persoană una este divinitatea, care a primit, și alta umanitatea, care a fost primită. Același este așadar Dumnezeu și Om. Dacă-L înțelegi pe Hristos Om, același este Om și Dumnezeu, Om din natură și Dumnezeu prin dumnezeire. Iar dacă-L înțelegi Dumnezeu, același este Dumnezeu și Om, fiindcă este Dumnezeu din natură și Om prin intrupare. Este în El o dublă natură și o dublă substanță, fiindcă este Dumnezeu Omul, iar o singură persoană, fiindcă este același Om și Dumnezeu. Aceasta este calea de mijloc între cele două erezii, după cum și virtuțile sînt în linia de mijloc. Orice virtute, așezată în mijlocul lucrurilor, e o podoabă; dar dacă trece linia, mai sus sau mai jos, se desparte de virtute. Deci virtutea este calea mijlocie. Și dacă acestea pot fi patru și nu peste acest număr, în Hristos sînt sau două naturi și două persoane, cum spune Nestorie, sau o singură natură și o singură persoană, cum spune Eutihie, sau două naturi și o singură persoană, cum mărturisește dreapta credință, sau o singură natură și două persoane. Iar dacă am combătut cele două naturi și două persoane în răspunsul dat împotriva lui Nestorie și am arătat că nu poate fi o singură natură și o singură persoană, cum propune Eutihie, nici n-a existat cineva alfit de fără minte, încît să creadă că există în Hristos o singură natură, dar două persoane. Rămîne așadar că este adevărat ceea ce afirmă credința cea dreaptă, potrivit căreia există o dublă natură, dar o singură persoană. Am spus mai înainte că, după părerea lui Eutihie, înainte de naștere sînt două naturi în Hristos, dar după naștere, una singură, și am arătat că această părere ascunde o dublă eroare. Că această dublare s-ar fi putut face sau prin naștere, fără să fi fost primit trupul omenesc din Maria, sau prin înviere, după întruparea din Maria, ambele ipoteze au fost discutate, după părerea mea, cum se cuvine; acum trebuie să cercetăm cum s-a putut face ca ambele naturi să se amestece într-o singură substanță.

CAPITOLUL VIII

CARE A FOST STAREA VIEȚII LUI HRISTOS

Mai este și o altă problemă, care poate fi adusă în discuție de cei care nu cred că Hristos a luat trup omenesc din Maria, ci din altă parte, pregătit să pară a se naște unificat din pîntecele Mariei. Dacă precum spun ei, trupul a fost luat din om, de vreme ce tot omul, de la prima neascultare, nu numai că era înlăntuit sub robia păcatului și a morții, dar era stăpînit și de dorința păcatului, astfel că era vinovat nu numai de păcatul strămoșesc, ci și de propriile lui păcate, de ce în Hristos n-a fost nici păcat, nici dorința de a păcătu? Întrebarea aceasta conține o nedumerire care trebuie înlăturată. Dacă trupul lui Hristos a fost luat din trup omenesc, există îndoiala asupra felului acestui trup, întrucît mintuirea urmează în legătură cu întruparea. Dacă s-a întrupat într-un om ca Adam înainte de păcat, se pare că a primit natură omenească întreagă, fără să aibă vreo slăbiciune care să ceară îngrijire. Dar cum s-ar fi putut face să se întrupeze într-un astfel de om cum a

fost Adam, dacă în Adam a putut exista voința și dorința de a păcătui? Înseamnă că în această situație ar fi fost implicat în delictul nesupuneri, trecînd peste poruncile dumnezeiești. În Hristos, însă, se crede că n-a fost vreo voință de a păcătui, mai ales fiindcă, dacă a luat un astfel de trup omenesc cum a fost al lui Adam înainte de păcat, n-ar fi trebuit să fie muritor, întrucît Adam, dacă nu păcătuiă nu simțea în nici un chip moartea. Fiindcă deci Hristos n-a păcătuit, trebuie cercetat de ce s-a supus morții, dacă a luat trupul lui Adam înainte de a fi păcătuit. Iar dacă a primit o astfel de stare omenească, precum a fost a lui Adam după păcat, se pare că n-a lipsit în Hristos necesitatea de a se supune greșelilor, de a se cufunda în patimi, de a călca regulile dreptății, de a nu discerne în sfîrșit în întregime binele de rău; iar Adam de toate acestea s-a făcut vinovat prin păcatul neascultării. Contra celor ce ridică astfel de întrebări trebuie răspuns că se pot înțelege trei stări ale omului: una este înainte de greșeala lui Adam, în care acesta nu era supus morții și încă nu se pătase de vreo greșeală, deși putea exista în el voința de a păcătui. Alta este cea în care ar fi putut să se schimbe, dacă ar fi voit ferm în preceptele lui Dumnezeu, căci în acest caz nu numai că nu păcătuiă, sau nu voia să păcătuiască, dar nici măcar nu putea fie să păcătuiască, fie să vrea păcatul. A treia stare este după păcat, în care moartea l-a urmat în chip necesar, ca și păcatul însuși, și voința de a păcătui. Acestea sînt stările principale și contrarii: una de răsplată, dacă Adam ar fi voit să rămînă ascultător sfaturilor lui Dumnezeu, iar alta de pedeapsă, fiindcă n-a voit să asculte de porunci. În cea primă stare nu era nici moarte, nici păcat, nici vreo voință de a păcătui. În aceasta din urmă însă a fost și moarte, și păcat, și toată dorința de a călca rînduiala, și toate cele spre pieire, fără să aibă în ele vreun ajutor, pentru ca, după cădere, să se poată ridica. Între aceste două stări s-a așezat cea mijlocie, în care lipsea prezența morții sau a păcatului, dar exista puțința de a trăi într-o stare sau alta din cele arătate mai înainte. Hristos a luat din toate cele trei stări cîte o pricină a naturii Sale corporale. Prin faptul că a luat trup muritor ca să alunge moartea din neamul omenesc, trebuie așezat în starea lui Adam după neascultare. Dar că n-a fost în El vreo dorință a păcatului o dovedește faptul că nu s-a lăsat ispitit de înșelăciunile diavolului întinzător de curse. Rămîne a treia stare, cea mijlocie, cea din timpul în care nu exista moartea, dar putea fi dorința de a păcătui. În această stare a fost Adam, care putea să mănince și să bea, să digere cele înghițite, să se lase cuprins de somn și de altele din cele omenești, care i-au fost îngăduite și care nu-i aduceau nici o pedeapsă cu moartea. Toate acestea fără îndoială că Hristos le-a avut; căci a mîncat, a băut și s-a achitat de toate îndatoririle față de corpul omenesc. Și nu e de crezut că Adam a avut nevoi atît de mari, încît, dacă n-ar fi mîncat,

n-ar fi putut trăi. Chiar și numai cu fructe din pomi putea să trăiască și să nu moară, fiindcă nevoia de a trăi îi era satisfăcută de roadele paradisului. Nimeni nu ignoră că și Hristos a avut asemenea nevoi, dar din putere, nu din necesitate. A avut astfel de nevoi înainte de înviere. Iar după înviere și-a putut schimba trupul omenesc, precum s-ar fi putut schimba și cel al lui Adam, cu toată greșeala lui. Pe noi însuși Domnul Iisus Hristos ne-a învățat să cerem prin rugăcuni să se răde voința Lui precum în cer și pe pămînt, să vină împărăția Lui și să ne mîntuiască de cel rău. Căci toate acestea le cere acea prea fericită schimbare a celor din neamul omenesc, care cred în El.

Acestea sînt cele pe care îi le-am scris ca mărturie a credinței mele. Dacă în ele este spus ceva greșit, nu sînt atît de iubitor de mine însumi, încît pe cele pe care le-am rostit odată să nu caut a le spune și mai bine. Iar dacă n-am spus nimic bun, nu sînt dator să iubesc ceea ce nu e bun în părerile mele. În sfîrșit, dacă toate sînt bune, venind de la cel care singur este bun, trebuie crezut că bun este tot ce ni se dăruiește de către acea bunătate eternă și pricină a tuturor celor bune.

(Trad. din Colecția Migne, vol. LXIV, col. 1338—1354)

II MÎNGÎIERILE FILOZOFIEI

I

Boethius se naște într-o vreme cînd lumea romană, în totală descompunere, își trăia ultimele clipe ale apusului, și grupa germanică a popoarelor barbare venise s-o înlocuiască. Se închidea un ev, acela al popoarelor vechi, și începea un altul: evul mediu. Lumea romană, decadentă și slăbită politicește, avea totuși destulă strălucire și presanță, ca să impună cel puțin un respect formal cuceritorilor. Școlile funcționau, viața și administrația civilă se desfășurau mai departe după legile romane. Numai armata aparținea noilor stăpînitari, care ocupau militărește Italia. Nemaivînd puterea de a se opune cu armele, Roma o mai avea pe aceea de a menține oarecum structura tradițională a lumii vechi. Creștinismul însă, între altele, zdruncinase din temelie felul greco-roman de a înțelege lumea și viața și de a-i prețui bunurile. Și sub acest raport deci antichitatea făcea loc unei noi forme de cultură: scolasticismul medieval.

Luminoasa personalitate a lui Boethius ni se prezintă ca o legătură spirituală între două lumi: cea veche, greco-romană, și cea nouă, a evului mediu. «Ultimul roman» cu opera sa «De consolatione philosophiae», definită ca «ultimul suspin al antichității expirante», Boethius este în același timp și «inițiatorul scolasticismului»¹. Viața sa, înaltele demnități politice pe care le-a obținut — care i-au adus și cea mai mare strălucire omenească, dar și reversul acestora: închisoarea și moartea —, ca și operele pe care le-a lăsat înfățișează această realitate, tragică și consolatoare în același timp, a celor omenești: pe deasupra tuturor schimbărilor pe care le aduc celelalte puteri ale oamenilor sau ale popoarelor, puterea spiritului este permanentă și ea sin-

1. Cf. F. Cayrôe A. A., *Précis de Patrologie*, Paris, 1930, vol. III—IV, p. 217; Ferdinand Lot, Christian Pfister, François L. Ganshof: *Histoire du Moyen Age*, tome premier, Paris, 1928 (Colecția Gustave Glotz), pag. 124, nota 107; Otto Bardenhewer: *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg in Breisgau, 1932, vol. V, p. 250.

gură, neputînd fi înlăntuită sau suprimată, transmite din generație în generație acea lumină prin care oamenii pot fi deosebiți de celelalte ființe ale pămîntului.

Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius s-a născut la Roma, dintr-o familie distinsă, aproape de anul 480. Tatăl său a fost consul de trei ori, iar bunicul după tată, fost prefect al pretoriului sub Valentinian al III-lea, a murit alături de generalul Aëtius. După mamă, care era din familia Severinilor, de asemenea, avea înaintași consulari. Încă de mic a fost trimis pentru studii la Athena, adîncindu-se acolo mulți ani în filosofia greacă și traducînd sau comentînd în latinește pe marii gînditori greci. În acest timp se petreceau în Italia evenimente foarte însemnate. Ostrogotii, sub conducerea lui Teodoric, cu consimțămîntul împăratului de Răsărit, Zenon, care avea astfel prilej să abată în altă parte un pericol, pătrund în Italia și, după cîteva lupte, ocupă Ravena. Odoacru, șeful unor confederații germanice, care în 476 fusese domnia ultimului rege roman, este ucis (15 martie 493) și Teodoric devine stăpînul Italiei, stabilindu-se în capitala lui Odoacru. Primind de la împăratul de Răsărit titlaturi romane, păstrînd în drept calitatea de patriciu și de generalisim roman, luîndu-și prenumele de Flavius, Teodoric conduce în fapt cu puterea armelor gotice o lume latină, care asista pasiv la propria sa desființare politică și națională. Noul stăpînitor era destul de înțelept ca să nu ia măsuri radicale, să nu aducă mari perturbații în instituțiile și administrația romană. A condus astfel cu prudență, ferindu-se cît mai mult ca să nu fie resimțită prea puternic de romani dominația străină ostrogotă. A rămas la Ravena — numai o dată, în anul 500, apoi se pare că s-a dus la Roma — căutînd în fond să nu se amestece în organizația politică, juridică și religioasă a lumii romane, decît atunci cînd i se cerea părerea, cum a fost bunăoară alegerea papei Symmachus, cînd s-a pronunțat pentru acesta. Pentru senat a arătat tot respectul, deși activitatea senatului se mărginea în acest timp la «un fel de consiliu municipal al Romei», iar în afară, la o autoritate «simplu academică»².

De altfel, puțini senatori mai reprezentau spiritul de rezistență și reacțiune romană; cei mai mulți asistau, neputincioși, la mersul evenimentelor, sau se orientau, cum se întîmplă adesea, spre noua așezare politică.

Aceasta era starea de lucruri la Roma, cînd se întoarce Boethius de la Athena. Tatăl său murise; mama, de asemenea, cu mulți ani înainte. Fruntașii vieții publice romane erau Festus și Symmachus. De

2. *Op. cit.*, [Colecția Gustave Glotz], p. 115.

acesta din urmă este luat sub protecție tânărul Boethius care, prin educația, cultura și distinsele sale însușiri sufletești, promitea un viitor strălucit. Se căsătorește cu Elpis, fiica lui Festus, dar moartea îi răpește, la puțin timp după căsătorie, pe culta și pioasa poetă Elpis. Se recăsătorește cu a treia fiică a lui Symmachus, Rusticiana. Prin această căsătorie drumul lui spre glorie se deschide deodată luminos. Socrul său, Quintus Aurelius Memmius Symmachus îl ajută pe Boethius cu averea, influența și numele familiei sale vestite. Fostul consul în 485 era doar nepotul celui alt Symmachus, amic al poetului Ausoniu și ultimul apărător al păgânismului împotriva Sfântului Ambrozie. Atât familia Aniciilor, cât și a Symmachilor, se bucurau de toată vaza pe care o meritau nu numai în societatea romană, dar și față de noua stăpânire barbară. Era firesc deci ca Boethius să nu întâlnească nici o piedică în ascensiunea sa politică. În vîrstă de mai puțin de 30 de ani intră în Senat, cu autoritatea pe care i-o conferea numele său și rudenia cu Symmachus, dar și cu prestigiul unei personalități de o vastă cultură științifică și filozofică. Tradusese și comentase în limba latină — ca fruct al studiilor sale la Athena — pe matematicienii Pitagora, Nicomach și Euclide și pe filozofii Platon și Aristotel iar în știința lui Arhimede era un erudit. Pentru a fi numit în diferite demnități și mai ales pentru a ajunge la consultat, ultima treaptă pe care o mai putea urca un roman în vremea aceea, avea nevoie nu numai de stima și adevărata nobilitate romane, dar și de favoarea și deplina prețuire a lui Teodoric. Ocaziile nu întârziară. Clovis, regele francilor, cere lui Teodoric un citared, un muzicant, care să cânte și la curtea sa, așa cum auzise că se cântă la Roma. Pentru a trimite lui Clovis muzicantul cerut, Teodoric se adresează lui Boethius, reputatul cunoscător al teoriilor muzicale și al tracordului lui Pitagora. Gondebald, regele burgunzilor, cere lui Teodoric cadrane solare și clepsidre. Acesta roagă pe Boethius să procure regelui burgund orologiile cerute, adresîndu-i următoarele elogii: «Ai studiat cu atât de îndelungă strădanie în școlile Athenei și ai schimbat într-atît toga patriei cu haina muzelor elene, încît ai făcut ca învățătura greacă să devină cultură romană. Ai învățat cu cîtă adîncime se cugetă în părțile sale filozofia speculativă și în ce chip se analizează domeniul filozofiei practice, dăruind senatorilor urmași ai lui Romulus opera pe care au lăsat-o în lume cecropizii. Prin traduceri tale, italii citesc pe muzicianul Pitagora și pe astronomul Ptolomeu. Aritmeticul Nicomach și geometrul Euclid sînt familiari ausonienilor. Teologul Platon, logicianul Aristotel, vorbesc în limba Quirinalului; chiar pe fizicianul mecanic Arhimede l-ai făcut sicilienilor latin. Și orice discipline

și arte a produs fecunda Grecia prin diferiți bărbați, Roma și le însușește în graiul patriei numai grație lucrărilor tale. Pe toate le-ai redat atât de elegant ca încheiere stilistică și atât de desăvîrșit ca proprietate a limbii, încît și cititorii care ar cunoaște ambele limbi ar prefera totuși traduceri tale...»³. Evident, aceste cuvinte măgulitoare sînt cu atât mai prețioase, cu cît sînt adresate lui Boethius de Teodoric, chiar dacă în numele lui scria Cassiodor. Regele și-l apropie și-i împărtășește păreri în toate chestiunile. I se dă însărcinarea să reformeze monetăria, măsurile și greutatea, i se acordă diferite demnități administrative, este numit de rege «magister palatii» și «magister officiorum», un fel de ministru al palatului, care cunoaște toate problemele de politică internă și externă ale statului. Quaestor, patriciu, în anul 510 este în sfîrșit consul, iar în 522, punct culminant al gloriei lui Boethius, cei doi fii ai săi, prea tineri pentru această demnitate, sînt aleși, de asemenea, consuli. Cu acest prilej, într-un splendid discurs, Boethius face elogiul regelui Teodoric care, după aproape treizeci de ani de domnie, era «cea mai mare personalitate a Occidentului».⁴

Boethius are toate motivele să se simtă fericit. Fiii săi au ajuns consuli. El și-a făcut întotdeauna datoria, ca un adevărat filosof, fiind și un bun sfetnic al regelui și un bun roman. A fost cinstit, drept și înțelegător cu suferințele tuturor. A luat apărarea celor oropsiți și împilati, i-a apărat cu curaj împotriva vexațiunilor autorității. În timpul unei foamete a împărțit grîu poporului, ajutîndu-l în mod larg, împotriva prefectului, cu riscul de a ajunge la cunoștința lui Teodoric acest caz. Pe Conigastus și Trigguilla, doi curteni ai regelui, care exploatau poporul, purtîndu-se ca niște tirani, i-a atacat fără cruțare, ca și pe alți «cîini ai palatului», pentru care Italia nu era altceva decît un țînut de exploatare și jaf.

Dar dragostea lui de cinste și de adevăr nu se putea să-i aducă numai bucurie și fericire. Dușmanii binelui sînt atât de adeseori mai puternici decît dușmanii răului. Boethius cunoscuse zilele sale cele mai frumoase de mărire și glorie; trebuia să le cunoască și pe cele de declin. Și nici acestea nu întârziară să vină. Frămîntările și certurile religioase, care au avut loc în primele veacuri, pînă la stabilirea dogmelor creștine, au dat naștere la o mulțime de erezii ce au tulburat adînc și pentru multă vreme liniștea Bisericii și a Statului, atât în Răsărit, cît și în Apus. Una din aceste erezii, arianismul, era în timpul lui Teodoric credința oficială a palatului și a popoarelor germanice ce stăpîneau

3. Cassiodorus, *Patrologia latină*, în «Colecția Migne», Tomul 69, col. 539.

4. *Op. cit.*, (Colecția Gustave Glotz), p. 123.

Europa, deși lumea romană, în frunte cu papii Romei, mărturiseau credința stabilită de sinoadele ecumenice. În afară de arianism, încă două erezii asemănătoare tulburau conștiințele credincioșilor: nestorianismul și monofisitismul. Împotriva tuturor acestora, Boethius a luat atitudine, apărind prin mai multe scrieri credința Bisericii din Roma. Poziția lui Boethius însă, de apărător al confesiunii religioase oficiale, împotriva erezilor, era dintre cele mai dificile. Deși arian, Teodoric nu se amesteca în neînțelegerile religioase, ci lăsase forurile competente ale Bisericii să se pronunțe în chestiuni de dogme și de controverse teologice. Astfel, n-a dat atenție prea mare faptului că Boethius, prin scrierile sale împotriva acestor credințe, care se abăteau de la învățătura recunoscută de Biserica Romei și a Constantinopolului, lua atitudine și împotriva arianismului. Cât timp neînțelegerile religioase s-au menținut pe plan teoretic și cât timp mai ales ele dezbinau pe romani între ei, era chiar în interesul lui Teodoric să nu se amestece în aceste neînțelegeri. Când, însă, împăratul de Răsărit Justin a luat împotriva ereticilor o serie de măsuri, care atinseră direct pe goții arieni, aceasta nu a putut lăsa pe Teodoric indiferent. Voind să curățească imperiul de erezii, Justin a dat un ordin prin care era interzis orice cult neoficial. Locașurile de rugăciune ale arienilor erau închise și predate ortodocșilor. Teodoric, foarte indignat de această măsură, care izbea într-o mulțime de conaționali de ai săi, ce ajunseseră în funcțiuni înalte în imperiul de Răsărit, protestează și tocmai pregătea trimiterea unei delegații în acest sens la Justin, când se produce pe neașteptate cazul Albinus. Fost consul, prefect al pretoriului și senator, Albinus era un om de vază și foarte bogat. În conflict cu acesta și rivnindu-i bogăția, se găsea referendarul Cyprianus care, pentru a-și compromite rivalul, i-a făcut o înscenare cu niște scrisori, din care rețesea că Albinus ar fi în legătură cu împăratul de Răsărit, Justin, mijlocind eliberarea Romei de barbari și reunirea Italiei cu Răsăritul, sub sceptrul lui Justin. Teodoric, alarmat de faptele imputate lui Albinus, care însemnau un complot împotriva lui și a statului, a întemnițat de îndată pe acuzat și a pornit cercetările pentru a stabili proporțiile complotului și gradul vinovățiilor. Albinus era senator roman; trebuia aflat dacă nu cumva întreg senatul, această umbră care mai rămăsese din autoritatea statului roman, este de partea lui Albinus. Boethius, în calitatea sa de ministru al palatului, nu putea rămâne în afară de acest caz. Părindu-i nedreaptă și nefondată acuzația adusă lui Albinus — ca și suspiciunea ce plana asupra senatului —, îi ia cu hotărâre apărarea, declarând în fața regelui că acuzația lui Cyprianus este falsă și că, dacă Albinus

este vinovat, atunci este vinovat și Boethius însuși și senatul întreg. Teodoric a fost înduplecat și hotărârea în procesul lui Albinus a fost deocamdată aminată. Iată însă că Cyprianus nu se lasă bătut și loveste de data aceasta direct în Boethius. Făcând apel la Conigastus și Triguilla, ale căror fărădelegi Boethius le reprimase, aceștia pun la îndemina lui Cyprianus memorii și documente pentru a amesteca și pe Boethius în procesul lui Albinus. Cyprianus predă lui Teodoric două scrisori contrafăcute, ca fiind ale lui Boethius către Justin, pentru răsturnarea lui Teodoric. Se arăta în prima scrisoare în ce stare de opresiune se găsește romanii, iar în a doua se cerea intervenția grabnică a lui Justin pentru eliberarea Italiei. Se arăta, de asemenea, că Italia este slab păzită și că în caz de război provinciile se vor răscula și vor trece de partea lui Justin. Teodoric uluit, pierdu orice încredere în Boethius și-l crezu criminal. Faptul că Boethius scrisese împotriva arienilor era un indiciu pentru Teodoric, acum bătrîn, bănuitor și credul, că acesta e vinovat. Mai ales când informatorii și martorii împotriva lui Boethius se înmulțiră. Opilio, frate cu Cyprianus, și Gaudentius, niște delapidatori ordinari, ca să scape de pedeapsă au depus mărturie împotriva lui Boethius. De asemenea, și Basilius, fost intendent al Casei regale și acum încărcat de datorii. Boethius și Albinus sînt arestați. Procesul s-a judecat, iar senatorii, din lașitate sau din teama de a nu fi socotiți complici cu acuzații, au lăsat ca Boethius și Albinus să fie condamnați pe baza declarațiilor date de martorii lui Cyprianus.

Boethius este închis la Pavia și, cu toate memoriile trimise, cu toate protestele împotriva unei judecări nedrepte, Teodoric nu reveni asupra pedepsei. După o închisoare de aproape o jumătate de an, în care timp scrie «De Consolatione Philosophiae», Boethius este executat la Pavia, sau la Calvenzano, în regiunea Milanului, probabil la 23 octombrie 524. Averea îi este confiscată și lui și lui Symmachus, care este, de asemenea, executat, iar Rusticiana este adusă în stare de umilință și mizerie. În toamna anului 525, Teodoric trimite în Orient o delegație compusă din senatori și episcopi, avînd în frunte pe papa Ioan I însuși, pentru a cere lui Justin să revină asupra măsurilor luate împotriva arienilor. Delegația a fost foarte bine primită și a stat aproape o jumătate de an la Constantinopol. Papa Ioan I a oficiat, înconjurat de un sobor de episcopi și preoți, slujba sărbătorilor Crăciunului (525) și Paștilor (526). Întorcîndu-se însă fără rezultat, papa, care nu putuse stărui pentru a apăra pe eretici, a fost dus în închisoare, unde a murit din cauza torturilor, la 18 mai 526. În acest chip, Teodoric a scăpat de toți capii opoziției romane în Italia. Mai rămînea chestiunea ariană

în Răsărit. Văzând că nu poate proceda altfel pentru a determina pe Justin să repună în drepturi pe arieni, Teodoric a recurs la o măsură de o extremă severitate: a dat un edict prin care se prevedea ca toate bisericile din Italia să fie închise pentru dreptcredincioși și încredințate minorității ariene. Înainte de a se pune în aplicare acest edict însă, bătrînul Teodoric, împovărat de ani și de greutatea unei domnii destul de îndelungate, a murit în toamna anului 526, în urma unui atac de paralizie, chinuit, se spune, de vedenii înspăimîntătoare ale celor pe care îi suprimase fără milă și fără justiție.

După moartea lui Teodoric,uciderea lui Boethius nu se putea să nu fie reparată. Amalasuța, culta și înțeleapta fiică a lui Teodoric, a redat Rusticianei și copiilor acesteia averea confiscată a lui Symmachus și Boethius. De asemenea, a admis să i se ridice lui Boethius statui în piețele Romei, cu inscripții elogioase. Mai târziu, regele longobard Luitprand a dezhumat osemintele lui Boethius și le-a depus la Pavia într-un mare mausoleu. Amintirea lui Boethius a început să fie prăznuită cu pietate și cu un cult religios, la 23 octombrie, în fiecare an celebrîndu-se sărbătoarea lui Boethius cu multă solemnitate la Pavia, care-l socotește ca pe protectorul său. În breviarul de la Milan, apărut în 1539, Boethius este trecut ca Sf. Severinus, la 23 octombrie. Pentru caracterul său onest și nobil, cum și pentru jertfirea vieții sale pentru Biserică și dreptate, Boethius a fost beatificat.

II

Pe tărîmul scrisului, Boethius a avut o activitate destul de rodnică. Ne-au rămas de la el numeroase scrieri cu conținut teologic, științific și filozofic. Fiindcă personalitatea sa a fost atât de strălucitoare, poate că i s-au atribuit lucrări ce n-au fost ale lui, ori au aparținut altui Boethiu — acest nume fiind destul de răspîndit la începutul evului mediu —, polarizîndu-se astfel în juru-i și contopindu-se într-unul mai mulți autori. Autenticitatea operelor teologice ale lui Boethius, bunăoară, a fost foarte mult discutată. Mulți cercetători, sprijinîndu-se pe argumente scoase din opera sa filozofică, mai ales din *De consolatione philosophiae*, au ajuns la concluzia că Boethius ar fi fost păgîn. Și mai mulți cercetători, însă, și îndeosebi învățații Bisericii, l-au socotit creștin și nu i-au pus ca atare la îndoială autenticitatea operelor sale teologice. Aceste opere teologice se încadrează în certurile și controversele religioase ce au frămîntat atîtea veacuri pe creștini, pînă ce dogmele cu privire la Sfînta Treime au fost încheiate, cristalizate și stabilite pentru totdeauna. Lucrările cu conținut teologic ale lui Boethius sînt scrise în legătură cu arianismul,

nestorianismul și monofisitismul, trei erezii de seamă, care au prilejuit primele sinoade ecumenice. Pentru a apăra creștinismul ecumenic împotriva acestor erezii și pentru a înlănțui dogmele trinității într-o dialectică filozofică, Boethius scrie următoarele cinci opere: 1) *De unitate Trinitatis* (Tratatul despre unitatea Sfîntei Treimi, adresat lui Symmachus); 2) *Utrum Pater et Filius ac Spiritus Sanctus de Divinitate substantialiter praedicentur* (Dacă Tatăl, Fiul și Sf. Duh pot fi afirmați substanțial în Dumnezeu), adresat diaconului Ioan al Bisericii Romei — papa Ioan I de mai târziu —, tratează, ca și lucrarea anterioară, despre raporturile dintre natură și substanță cu privire la Trinitate; 3) *Quomodo substantiae, in eo quod sint, bonae sint* (Cum substanțele sînt bune prin ceea ce sînt), către diaconul Ioan, o extrem de concisă înlănțuire de raționamente despre ideea de bine și de substanță; 4) *Brevis fidei christianae complexio* (Scurtă expunere a credinței creștine, cunoscută și sub numele de *De fide catholica*); 5) *Liber de persona et duabus naturis, contra Eutychen et Nestorium* (Despre cele două naturi și o singură persoană în Iisus Hristos, contra lui Eutihie și Nestorie) către Ioan, diacon al Bisericii Romei, cea mai însemnată lucrare teologică a lui Boethius, în care arată cum sînt cu putință cele două naturi — divină și umană — într-o singură persoană în Iisus Hristos. Prin amănunțita examinare și desfășurare logică a problemelor tratate, operele teologice ale lui Boethius devin interesante și convingătoare. Deși lipsite de întinderea unor adevărate tratate, ele au fost mult citite și comentate de către erudiții dogmaticii creștine.

Dintre lucrările științifice ale lui Boethius se păstrează *De Institutione aritmetica*, *De Institutione musica* și *Ars Geometriae*. Împreună cu *Astronomia*, care s-a pierdut, aceste opere sînt cunoscute și sub numele de matematici și au format în evul mediu ciclul superior al artelor liberale, quadrivium. Aritmetica, în două cărți, și *Muzica*, în cinci cărți, au avut mult prestigiu în evul mediu și autenticitatea lor n-a fost contestată; nu tot același lucru s-ar putea spune despre *Geometria*, ce conține două cărți, dintre care prima e traducerea latină a geometriei lui Euclide.

Fără îndoială însă că, dacă Boethius s-a bucurat de atîta autoritate în evul mediu, aceasta se datorește mai ales operei filozofice. Traducerile, comentariile și tratatele sale originale din domeniul logicii au fost în scolastica medievală cărți fundamentale, prin care Boethius a devenit clasic, alături de Martianus Capella și de Cassiodor. Iar *De Consolatione Philosophiae*, ultima și cea mai de seamă operă filozofică a sa, a luat loc de cinste printre cărțile reprezentative ale omenirii.

Autorul favorit al lui Boethius a fost Aristotel. Lucrările de logică ale acestuia le-a tradus, le-a comentat și tot pe ele le-a avut ca pildă în scrierile sale personale. Astfel, a scris mai întâi, ca studii pregătitoare pentru înțelegerea lui Aristotel, *Dialogi in Porphyrium a Victorino translatus*, două dialoguri asupra Isagogelor lui Porfirius, traduse de Victorinus. La Categoriile lui Aristotel, Porfirius a scris o introducere (Isagoge), în care și-a propus să explice cele cinci concepte logice, numite și universale: gen, speță, diferență, accident propriu și accident comun, a căror cunoaștere ușurează înțelegerea filozofiei lui Aristotel. Introducerea lui Porfiriu a fost tradusă în latinește de retorul Victorinus. Asupra acestei traduceri Boethius scrie cele două dialoguri în care explică pe larg prietenului său Fabius conținutul operei lui Porfiriu. Pentru că, însă, traducerea lui Victorinus nu i s-a părut desăvârșită, a făcut el alta, însoțind-o de un excelent comentariu împărțit în cinci cărți: *Commentaria in Porphyrium*. A tradus apoi Categoriile lui Aristotel, la care a scris patru cărți de interpretare: *In Categorias Aristotelis, libri quatuor*. La cartea lui Aristotel *De Interpretatione* (Ἐπιτὴν Ἐρμηνείαν) a scris două comentarii: unul mai redus, care explică sumar textul lui Aristotel, și altul mai dezvoltat, pentru avansați: *In librum Aristotelis de Interpretatione Commentaria minora* și *Commentaria majora*. De asemenea, a tradus din Aristotel Analiticele prime și posterioare (*Interpretatio priorum Analyticorum Aristotelis* și *Interpretatio posteriorum Analyticorum Aristotelis*), Topicele (*Interpretatio Topicorum Aristotelis*) și Argumentele sofistice (*Interpretatio Elenchorum sophisticorum Aristotelis*). După unii cercetători, însă, atât traducerea Analiticelelor, cât și a Topicelelor și a Sofismelor, aparține lui Iacob de Venetia, de la începutul secolului XII. A comentat apoi Topicele lui Cicero (*Commentaria in Topica Ciceronis*) și a scris în legătură cu ele *De Differentiis Topicis*, în care arată deosebirea dintre Topicele lui Cicero și ale lui Aristotel, ocupându-se în același timp de izvoarele din care își scot argumente probabile filozofii și retorii. Cu aceasta din urmă am ajuns la tratatele filozofice ale lui Boethius. Ele sînt următoarele: *Introductio ad Syllogismos Categoricos*, *De Syllogismo Categorico* (libri duo), *De Syllogismo Hypotetico* (libri duo), *Liber de Divisione* și *De Differentiis Topicis*, pe care am și amintit-o.

La aceste opere se adaugă și altele mai puțin importante, sau care n-au ajuns pînă la noi. După mărturiile contemporanilor, planul lui Boethius a fost acela de a traduce în latinește în întregime pe Aristotel și pe Platon și de arăta că în chestiunile fundamentale nu este prea mare deosebire între acești doi mari filosofi. Importanța lucrărilor fi-

lozofice ale lui Boethius în evul mediu a fost considerabilă. Cel puțin pînă în secolul XII cultura elenă a fost transmisă Occidentului prin intermediul acestor lucrări. Așa se explică de ce prima perioadă a scolasticii s-a mărginit la un formalism logic, prin care se căuta a se pune de acord rațiunea și credința, filozofia și dogmele creștine. Nu vom analiza conținutul traducerilor, comentariilor sau tratatelor logice ale lui Boethius. Ne vom mulțumi, pentru a ilustra influența pe care au exercitat-o ele, să amintim că cearta dintre nominalism și realism, care a fost singura problemă de relief în evul mediu, își are originea în primul dialog la Isagogele lui Porfirius.

Cea mai de seamă operă a lui Boethius, *De consolatione philosophiae*, nu poate fi înțeleasă în întregime decît dacă este raportată la mediul și momentul în care ea a fost scrisă. Considerată ca o lucrare de sine stătătoare, independentă de personalitatea autorului și de împrejurările care au determinat-o, această operă ar risca să rămînă străină de noi, tocmai în părțile ei cele mai caracteristice. Căci deși prin conținutul și problemele tratate se înalță deasupra timpului, puțin fiind și astăzi și oricînd de actualitate, prin anumite aspecte ale sale însă ea este strîns legată de viața autorului și de atmosfera politică și culturală a vremii. Astfel, a cunoaște *Mîngîierile Filozofiei* înseamnă a cunoaște mai întâi pe Boethius, a-i cunoaște viața, opera, locul său în istoria culturii apusene.

III

Opera cea mai citită și mai admirată a lui Boethius, în toate veacurile, a fost *De Consolatione Philosophiae*. Scrisă în închisoare, sub forma unui cuceritor dialog în versuri și proză, în cinci cărți, prin ideile adînci ce le cuprinde și prin forma atât de ușoară și de limpede în care redă problemele tratate, această scriere a fost cartea de căpătîi a multor generații de cititori, dintre cei mai erudiți. Otto Bardenhewer scrie despre ea: «Ultima operă a lui Boethius, *De consolatione philosophiae*, capătă semnificație istoric umană. Numai cîteva produse spirituale au tras brazde așa de adînci în istoria literaturii universale, ca această operă»⁵. Prin împrejurarea particulară că în ea găsim examenul de conștiință al unui om politic, care a cunoscut toată

⁵ Op. cit., p. 251.

strălucirea gloriei, dar pe care soarta l-a aruncat, nemiloasă, în deznădejde, umilință și moarte, opera are, în același timp, și un înțeles social și moral: este catehismul datoriei și al sacrificiului.

Care este tema *Mîngîierilor Filozofiei*? Ea se desprinde chiar din primele rînduri ale cărții. Boethius se găsește în închisoare și, pierdut de deznădejde, își tînguie jalea și durerea, între viața care-l părăsește și moarlea care îl așteaptă. Filozofia, travestită într-o femeie distinsă și impunătoare, îi apare, îl dezmeticește din somnolența în care îl confundase disperarea, îl ceartă că nu-și păstrează seninătatea pe care trebuie s-o aibă întotdeauna cel ce s-a adîncit în studiul filozofiei, apoi îl mîngîie și-i propune să-l lăcuască de această boală sufletească ce îl stăpînește. Răspunzînd, Boethius îi amintește cum a înțeles să se conformeze preceptelor filozofice toată viața, slujind numai cîstei și binelui, în toate funcțiile publice pe care le-a deținut. Astfel, a apărut pe cei nedreptățiți, s-a opus celor ce asupreau poporul fără milă, făcîndu-și dușmăni care și-au unit puterile și l-au doborât. Deprimarea și îndoiala lui cu privire la dreptatea imanentă este explicabilă, cînd la capătul unei vieți nepătate se găsește în temniță, în fața morții.

Filozofia, ca un adevărat medic, procedează cu prudență, folosindu-se la început de leacuri mai ușoare și apoi de medicamente cu efecte mai puternice. Astfel, îi pune mai întîi cîteva întrebări, din care să se convingă dacă disperarea i-a smuls în întregime credința în Divinitate și în triumful binelui, sau dacă mai este vreo speranță de scăpare. Boethius crede încă în Dumnezeu, crede că lumea este condusă de o ființă rațională, nu de întîmplarea oarbă, dar gîndurile îi sînt tulburate și nu poate răspunde mai mult. Filozofia stabilește diagnosticul bolii lui Boethius: din cauza întorsăturii tragice pe care a luat-o viața sa, mințea i s-a întunecat și nu mai vede limpede destinele omului; ea îi făgăduiește însă că avînd ca punct de plecare credința lui în Dumnezeu, îi va alunga încetul cu încetul întunericul minții.

Plecînd de la nedreptatea căreia Boethius i-a fost victimă, tema *Mîngîierilor Filozofiei* se ridică la o înlănțuire de probleme generale: existența răului în lume și caracterul de zădărnicie al tuturor celor omenesci se împacă cu ideea noastră despre Dumnezeu și cu aspectul de perfecțiune al ordinii și armoniei universale. Viața noastră e supusă întîmplării și destinului orb, sau este ocrotită de o providență, care conduce sub semnul binelui toate? Dacă există Dumnezeu, de ce există răul pe pămînt? De ce îl suferă atît de ades cei buni, iar cei răi nu? Care este înțelesul libertății noastre spirituale, al efortului nostru perso-

nal, dacă prin prevederea și preștiința lui Dumnezeu destinul nostru e urzit de la început și nu se desfășoară decît așa cum a fost prevăzut?

Precum se vede, este vorba de problemele centrale ale filozofiei omenesci, pentru rezolvarea cărora s-au chinuit mințile alitor cugetători, care au dat tot atîtea răspunsuri, fără însă să existe pînă acum unul absolut liniștitor pentru toate conștiințele. Cartea lui Boethius este unul din aceste răspunsuri. Nu vom arăta aici cum au fost dezbătute problemele puse și cum au fost dezlegate de premergătorul evului mediu. Vom afirma numai că *De Consolatione Philosophiae* nu este una din încercările lipsite de valoare, care mai mult deprină decît întăresc sufletește; ea rămîne și acum o carte de actualitate, în meditația noastră asupra celor trecătoare și a celor veșnice.

Atît forma, cît și conținutul, confirmă valoarea cărții lui Boethius. Ca formă ne captivează de la început, prin amestecul de proză și versuri în care este scrisă, prin dialogul viu și colorat, precum și prin înlănțuirea silogistică a raționamentelor. Un aspect foarte variat îl prezintă metrica. Cele treizeci și nouă de poezii ale *Mîngîierilor* sînt scrise în numai puțin de douăzeci și șapte de metri diferiți. Această varietate metrică este una din dificultățile de seamă pentru traducător, în osteneala sa de a nu falsifica prea mult nici originalul, nici cerințele gustului de azi⁶. Amestecul de proză și versuri poate părea la început hibrid. Acest fel de a scrie era totuși întrebuintat de cei vechi — dăm în acest sens ca exemplu pe Petronius și pe Marcianus Capella — și, în tratarea unor probleme în care filozofia se înîlnește adesea cu poezia, împerecherea nu este lipsită nici de înțeles, nici de frumusețe. Forma dialogului, în care azi «zic» și «zice» mai mult se înțeleg decît se exprimă, schematicismul uneori supărător al raționamentelor în care «decide» «cașadar» și «prin urmare» revin la fiecare pagină, oferă traducătorului, de asemenea, dificultăți în preocuparea de a împăca logica veche cu cea nouă. Prezența permanentă, însă, a persoanelor dialogului, familiaritatea, căldura și pasiunea cu care discută, ne fascinează de la început și piedicile formale ce ne stau în cale dispar. Pînă la sfîrșit devenim al treilea personaj al cărții, cu dorința de a participa la dezbaterile problemelor, de a ne spune și noi părerea...

În legătură cu conținutul, vom remarca desigur — și aceasta nu spre a scădea valoarea operei — că tema și ideile din *Mîngîierile Filo-*

6 În prima tălmăcire românească a lui Boethius, am căutat să redăm ceva din varietatea de care este vorba, traducînd cîteva poezii în metrică originală, iar pe celelalte, în versuri moderne, apropiate prin metrică de configurația grafică a originalului.

zofiei nu sînt puse în discuție pentru prima dată de Boethius. Ele își au izvorul în primul rînd în filozofia platonice și neoplatonică. Asupra providenței, precum și asupra legilor universului și ale mișcării care îi diriguie, idei stoice și aristotelice colorează gîndirea lui Boethius. Cicero, Plutarh, Augustin, de asemenea, își dau înfîlșire în Mîngierii. Nu mai vorbim de alți gînditori și poeți, pe care Boethius îi citează sau îi trece cu vederea ⁷.

Mîngierile Filozofiei au fost scrise în închisoare. Boethius n-a avut putința să consulte lucrări pentru redactarea cărții. A citat din memorie. Cu toate acestea, el sintetizează într-o formă personală toată filozofia greco-romană asupra destinului omului. Definițiile date de el eternității, fericirii, providenței, destinului au rămas celebre și au fost folosite de toți scolasticii. Toma de Aquino în special îl citează ca pe o autoritate și-i dă adesea ultimul cuvînt în Summa Theologica.

Cu o mare nedumerire rămînem în suflet după citirea Mîngierilor Filozofiei: sînt ele o operă creștină sau păgînă? Problema a fost mult discutată. Din Mîngieri, în care nu se pomenește niciodată numele lui Iisus, sau ale Apostolilor, dar în care abundă în schimb filozofia și miturile greco-romane, ar reieși că Boethius a fost un filozof păgîn idealist și stoic, așa cum au fost mai toți filozofii din ultima perioadă a epocii clasice. Cele mai multe cercetări însă și mai ales autoritatea Bisericii ne învață că Boethius a fost creștin și ca un creștin a scris Mîngierile Filozofiei, dar n-a mărturisit-o, poate pentru a ocoli susceptibilitatea bătrînului Teodoric în chestiunile teologice. Problema este totuși deschisă...

De Consolatione Philosophiae s-a bucurat în toate veacurile de o prețuire egală. În evul mediu a fost, după Biblie, poate cartea cea mai mult citită, rîspîndită și comentată, fiind printre primele cărți latinești traduse în celelalte limbi. Astfel, a fost tradusă în sec. IX în limba engleză, în sec. X în limba germană și în sec. XIII în limba franceză. Iar

7. În legătură cu izvoarele de inspirație ale Mîngierilor Filozofiei, bogate adnotații și trimiteri pe care le-am folosit și împrumutat în mare parte în notele explicative găsim — în afară de colecția Migne — în Weinberger de al cărui text ne-am servit la traducere, și în Bocognano, din care, pe lângă text și notele explicative, am folosit și traducerea pentru control. Un tablou de citate, cuprînzînd inspirațiile lui Boethius din Seneca, a întocmit R. Peiper. Indicații bibliografice pentru toate studiile și problemele referitoare la Mîngierile Filozofiei se găsesc mai ales în Bardenhewer și Weinberger. Acestea din urmă arată în prolegomenele ediției sale contribuțiile aduse la stabilirea izvoarelor lui Boethius de către Unsener, Bywater, G. Schepss, Rand Kligner, V. Jaeger, Murmellus Peiper, Hüllinger etc. De toate aceste contribuții s-a folosit Weinberger în notele sale explicative, note pe care în cea mai mare parte le-am împrumutat și noi, sau le-am folosit ca indicații. A se vedea bibliografia sumară a lucrării de față la sfîrșit și în notele explicative.

tipărită a fost pentru prima dată — text și traducere — la Nürnberg, în anul 1473. De atunci și pînă astăzi edițiile s-au înmulțit în fiecare secol, adăugîndu-se la ele studii și comentarii în legătură cu textul, forma, conținutul Mîngierilor, apoi în legătură cu creștinismul lui Boethius. Oricîte marginalii însă se vor scrie la această operă, nu vor fi mai interesante decît opera însăși. Numai ea ne va învăța că, atunci cînd orice nădejdi sînt spulberate, cînd viața îi este amenințată și arripile morții filii deasupra capului său, omul își găsește ultimul refugiu în mîngierile liniștitoare ale filozofiei și ale religiei. Numai acestea îl împacă cu veșnicia, cu ceea ce este rațional și irațional în viața oamenilor...

Sperăm că citirea Mîngierilor Filozofiei va avea asupra lectorului un efect salutar și îi va lăsa impresia că a citit una din acele cărți bune care s-au scris în legătură cu problema existenței noastre.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

Ediții: J. P. Migne, *Patrologia Latină* (tom. LXIII și LXIV); Anicius Manlius Severinus Boethius, *Philosophiae consolatiois libri quinque; Accedunt ejusdem incertorum opuscula sacra. Recensuit Peiper, Lipsiae 1871*; Guilelmus Weinberger, *Anicii Manlii Severini Boethii Philosophiae consolatiois libri quinque*, Vindobonae-Lipsiae MCMXXXIV (în *Corpus Scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, vol. 67); Boece, *La Consolation de la philosophie, traduction nouvelle avec une introduction et des notes*, par Aristide Bocognano, Garnier, Paris.

Traduceri: Anicius Manlius Torquatus Severinus: *Die Trostungen der Philosophie übersetzt von Richard Scheven* (Universal-Bibliothek, No. 3154, 3155, Leipzig, 1893); Boethius: *La Consolation philosophique, nouvelle traduction avec préface, sommaires et notes par C. E. Rathier*, Paris, Hachette, 1872; Aristide Bocognano, *op. cit.*, la ediții: Boethius *Trost der Philosophie (Consolatio Philosophiae) Deutsch von Karl Büchner, mit einer Einführung von Friedrich Klingner, Sammlung Dietrich, Leipzig, 1939.*

Lucrări în legătură cu Boethius: M. Aurelii Cassiodori, *Opera omnia quae extant*, în «*Patrologia Latină*», colecția Migne, vol. 69 și 70; W. S. Teuffel, *Geschichte der Römischen Literatur*, Teubner, Leipzig-Berlin, 1913; Mgr. L. Duchesne, *L'Eglise au VI-ème siècle*, Paris, E. de Boccard, 1925; Ferdinand Lot, *Christian Pflister, François L. Ganshof: Histoire du Moyen Age, tome premier, Les destinées de l'empire en Occident de 395 à 888* (în colecția Gustave Glotz); F. Cayrée A. A., *Precis de Patrologie*, Paris, 1930; Otto Bardenhewer: *Geschichte altkirchlichen Literatur*, Freiburg im Breisgau, Leipzig-Berlin, 1932; E. Bréhier: *Histoire de la philosophie, tome premier, L'Antiquité et le Moyen Age*, Felix Alcan, Paris; Karl Büchner, *Bemerkungen zum Text der Consolatio Philosophiae des Boethius*, Hermes, 75. Jahrgang, Heft. 3.

CARTEA I

POEZIA I

Cel ce odată poeme-am compus cu avinturi de tînăr¹,
 Siut nevoit ca să cînt vers de amare dureri,
 Iată, camenele-n² haine de doliu să scriu îmi dictează
 Și elegia-n distih fața îmi scaldă în plîns³.
 Ele doar să mă-nsoțească-au putut, fără frică de nimeni,
 Bune tovarășe fiind pentru un biet exilat⁴.
 Tînăr, ferice-n putere, pe-atunci mi-au adus numai gloriei,
 Astăzi mîngie-un bătrîn dezamăgit de destin.
 Căci bătrînețea grăbită de rele-a venit timpurie⁵
 Și a sosit de acum ceasul necazului meu,
 Părul pe cap mi-a încărunțit înainte de vreme,
 Pielea în cute subțiri văluie trupu-mi trudit.
 Moartea e bună cînd nu intrerupe o viață frumoasă,
 Cînd a venit pentru cei care-au chemat-o ades.
 Vai, ce ocolește cu surdă ureche pe bietii nevolnici.
 Cum să închidă nu vrea ochii de plîns obositi!
 Cit îmi zîmbea infidelă, cu bunuri nesigure, soarta,
 Mai că era un ceas rău viața la fund să îmi dea.
 Cînd însă fața i s-a întunecat schimbătoare,
 Viața haină mereu stăruie-n ciudă-mi să stea.
 Ce-ați laudat așa de ades fericirea-mi prieteni?
 Nu era sigur de pas cel ce acum e căzut!

PROZA I

Pe cînd depănam în tăcere aceste gînduri și însemnam în scris
 tînguirea mea înlăcrămată, mi s-a arătat, stîndu-mi deasupra capului,
 o femeie distinsă la înfățișare, cu ochii arzători și cu priviri mai pre-

1. Poeziile de finerețe ale lui Boethius n-au ajuns pînă la noi; printre ele, Cassiodor citează un Carmen bucolicum.

2. Camene, muzele romane inspiratoare ale poezilor.

3. Cf. Seneca, Octavia, 327—329.

4. Cf. Ovidiu, Tristia, IV, 1—2: Chiar pe drumurile de exil spre ținuturile Pontului, Mă mîngie muza. Ea singură mi-a rămas tovarășă de pribegie.

5. Dacă luăm ca sigură data nașterii lui Boethius anul 480, el avea în anul exilului, cînd a și murit, aproape 45 ani.

sus de felul obișnuit al oamenilor, cu o culoare vie și respirînd o necesitate vigoare, deși avea atîția ani, că în nici un chip nu putea fi socotită din vremea noastră, cu o statură ce nu se putea împede deosebi. Astfel, aci se mărginea la măsura comună a oamenilor, aci părea că atinge cerul cu creștetul; iar cînd înălța capul, pătrundea cerul însuși și scăpa privirii oamenilor. Hainele îi erau foarte fine, făcute cu multă măiestrie din fire de o materie ce nu se strică, pe care, după cum mi-a spus, ea însăși le lucraseră cu miinile ei; înfățișarea lor, ca a unor chipuri umbrite de fum, îi dădea impresia că o acoperă într-o ceață dintr-o epocă îndepărtată. Pe tivul lor se citeau lesute literele grecești, în mîrginea de jos, iar sus⁶, și între ambele litere, în chip de scară, se distingeau trepte făcînd cale de urcat de la semnul de jos la cel de sus. Miini violente îi sfîșiaseră totuși această îmbrăcăminte și, care cum putuse, îi smulseseră părți din ea. În mina dreaptă purta o carte, iar în cea stîngă, sceptrul. Cînd a văzut muzele poeziei stîndu-mi la căpătii și dictîndu-mi cuvinte potrivite cu lacrimile mele, mișcată și înflăcărată, cu priviri dușmănoase a strigat: «Cine a îngăduit să se apropie de bolnav aceste curtezeane de teatru, care nu numai că nu i-ar liniști durerile prin nici un remediu, dar chiar i le-ar mări mai mult cu veninuri dulci?». Căci ele sînt cele care, cu spinii sterili ai pasiunilor, ucid rodul bogat al rațiunii și mințile oamenilor le obișnuiesc cu boala, nu le ușurează. Dacă mîngierile voastre ar răpi pe un profan, cum faceți de obicei, mi-ar fi mai puțin greu de suportat — fiindcă prin aceasta opera mea n-ar fi atinsă deloc —, dar voi ați pus stăpînire pe acesta, hrănit cu învățături eleatice și academice?». Plecați, mai bine, si-rene dulci pînă la pietre, și lăsați-l să fie îngrijit și însănătoșit de muzele mele».

6. π și θ, πρακτική și θεωρητική; în dialogul la Porfiriu (Migne, Patrol. lat., vol. LXIV, col. 11 A) Boethius spune că filosofia este de două feluri: teoretică (θεωρητική) și practică (πρακτική), vid est speculativa et activa.

7. Plato, Republica, 607 a și b: «Nu trebuie să admise în cetate decît imnurile către zei și laudele de seamă; căci dacă ai admis muza fermecătoare în cîntece și poezii epice, voluptatea și durerea îți vor fi lege în cetate și ele vor domina în locul acelei înțelepciuni care a părut tuturor cea mai bună...; este veche neînțelegera între filozofie și poezie». (Cf. și Plato, Rep. 548 b și Cicero, Hortensius, frag. 84 (91).

8. Școala de filosofie întemeiată la Elea, în Grecia Mare, de Xenofan din Colofon, a avut ca reprezentanți pe Parmenide și Zenon din Elea, precum și pe Melissos din Samos. Parmenide și Zenon sînt, după cum spune Aristotel, întemeietorii dialecticii. Academia era o grădiniță cu un gimnaziu în Atena, numită astfel de la numele eroului grec Academos. Plato a cumpărat-o și și-a ținut aici cursurile sale, întemeind astfel școala filozofică Academia, care a durat pînă în timpul lui Justinian (529 d.Hr.).

Mustrat astfel, corul de muze și-a lăsat cu amaraciune privirile în jos și, mărturisindu-și prin roșeala feței rușinea, a părăsit pragul cu tristețe. Iar eu, care eram cu ochii întunecați de lacrimi și nu puteam să disting cine era această femeie de o autoritate atât de impunătoare, am rămas înmărmurit și, cu ochii fixați în pământ, așteptam în tăcere să văd ce avea să facă. Atunci ea, venind mai aproape, s-a așezat lângă patul meu și, privind-mi fruntea grea de durere și plecată spre pământ de tristețe, cu aceste versuri a plins tulburarea minții mele :

POEZIA II⁹

În fundul de genune, în care e căzută,
Vai cum se stinge mintea ; lumina-i e pierdută
Și se afundă-n neguri, când suflul pămîntesc
Îi crește fără număr neliniști ce-o zdrobesc !
Acesta era liber, sub cer deschis odată.
Obişnuit ca drumuri pe firmament să bată,
Privea trandafirii a soarelui lumină,
Urma în mersu-i luna, cea rece și senină,
Ori stelele-obosite de drum, rătăcitoare,
Ce se întorc pe aceleași căi, veşnic călătoare,
Pe-acestea după număr cuprinse le avea
Și cu măsura minții pe toate stăpînea.
Din care pricină vîntul cu mersu-i vuiitor
Tîrăște apa mării în val fremătător,
Statornic universul ce spirit îl conduce,
În ape Hesperide¹⁰, cînd la apus se duce
Luceafărul, cum iarăși se-nalță-n răsărit,
Sau cine primăverii timp blind i-a întocmit,
Ca să împodobească pămîntul tot cu flori,
Cine-a făcut ca toamna, în anii roditori,
Să curgă mustul dulce din strugurii cei grei —

9. Această poezie conține idelle generale ale filozofiei platonice după care omul, înainte de a se naște, a avut o existență ideală veșnică și absolută, cunoscînd toate, ca și Dumnezeu; venind în lume, luînd prin urmare chip material, mintea i s-a întunecat, așa încît vede oarecum numai umbrele realității, nu realitatea însăși în esența sa. Prin știință și înălțare sufletească, omul își aduce înăpoi întrupeștii. Elementele decorative ale cosmologiei lui Plato (mișcările astrelor pe cer, subamare numărului ordonator și spiritului universal care conduce totul într-o desăvîrșită ordine și armonie, revenirea anotimpurilor etc.), apar și la Boethius, în mai toate poeziile sale, ca locuri comune.

10. Hesperide = occidentale (Hesperis, de la Hesperos = apus și hespera = seară), era pentru greci Italia și pentru romani Spania.

Deprins să adîncească asemenea idei,
Găsea la fiecare problemă lămurire.
Acuma zace. Mintea îi este în neștire,
Împresurat îi este de lanțuri grele gîtul
Și, ochii-n jos ținîndu-i, sub fruntea-mpovărată,
Constrîns e să privească țărîna blestemată.

PROZA II

Dar, zice ea, este timpul leuirii, nu al plînsului. Și, fixîndu-mă cu toată atenția, mi-a strigat : «Oare nu ești tu acela care odinioară, hrănit cu laptele meu, crescut sub îngrijirile mele, ai căpătat vigoarea unui suflet de adevărat bărbat ? Și ți-am dat arme pe care, dacă nu le-ai fi aruncat mai înainte, te-ar fi păstrat într-o neînvinsă energie. Ce, nu mă recunoști ? De ce taci ? Ai încremenit de rușine sau de teamă ? Aș fi preferat de rușine, dar, după cum văd, groaza te-a înăbușit». Și fiindcă m-a văzut nu numai tăcut, dar chiar fără limbă și glas, mi-a mîngîiat încet pieptul cu mîna și a adăugat : «Nu e nici un pericol, suferă de letargie, boală comună minților obidite. A uitat de sine pentru o clipă ; își va reaminti de mine cu ușurință, dacă într-adevăr m-a cunoscut înainte. Ca să poată face aceasta, să-i șterg puțin ochii întunecați de norul lucrurilor muritoare».

Acestea a spus și mi-a uscat ochii, uzi de plîns, cu o cută a veșmintului ei.

POEZIA III

Împrăștiind întunericul, dusu-s-a repede noaptea
Și-n ochii mei s-a întors toată vigoarea dinții,
Tocmai ca stelele, dacă le-adună năvalnicul Corus¹¹.
Și încărcat e de nori cerul și prăvale ploii.
Soarele este ascuns și, deși nu sînt stele de seară,
Noaptea coboară de sus, văile întunecînd.
Dacă scăpat e din peștera trață și vine Boreas¹²
Zilei închise să-i dea drumul cu plesnet de bici,
Phoebus răsare și, pe neașteptate, vibrînd de lumină,
Prinde în razele lui ochii ce stau admirînd.

11. Corus, vînt de nord-vest.

12. Boreas, vînt de nord, boreal. Cf. asupra asemănării versurilor. Vergilius, *Enaida* I, 52 și XII, 365.

PROZA III

După ce s-au împrăștiat în acest chip norii tristeții mele, am privit cu lăcomie cerul și mi-am recăpătat simțurile ca să cunosc fața lecui-toarei. Astfel, când mi-am îndreptat ochii spre ea și am fixat-o cu privirea, am recunoscut pe doița mea, în căminul căreia fusesem primit din adolescență, Filozofia. «Și pentru ce», zic, «o, magistră a tuturor virtuților, ai lăsat înălțimile cerești și ai venit în aceste singurătăți ale exilului meu? ¹³ Nu cumva ești socotită complice cu mine și ai venit să ispășim împreună aceleași false acuzații?» «Dar», a răspuns ea, «te-aș părăsi, fiule, și n-aș împărți cu tine, printr-o suferință comună, sarcina pe care ai luat-o asupra-ți, din cauza urii numelui meu? Desigur, Filozofiei nu i-ar fi permis să lase pe un nevinovat fără tovarăș de drum. Nu m-aș teme de remușcări și nu m-aș îngrozi, ca și cum s-ar întâmpla ceva extraordinar? Crezi că acum, pentru prima dată, într-o societate necinstită, înțelepciunea este atacată și pusă în pericol? La cei vechi, înainte de vremea discipolului meu, Plato, n-am dat adesea luptă mare cu îndrăzneala prostiei? Și chiar în timpul vieții acestuia, profesorul său Socrate nu a primit ca răsplată o moarte nedreaptă, chiar sub ochii mei? Apoi, pe când mulțimea epicuree și cea stoică și alții în febul lor unelteau să-mi răpească moștenirea și mă tîrau, pentru a avea fiecare partea lui de pradă, cu toate protestările și opunerile mele, mi-au rupt veșmîntul pe care l-am cusut cu minile mele și, după ce au smuls din el fișii, au plecat, crezînd că le-am cedat în întregime. Atunci, fiindcă se vedeau la aceștia oarecare urme ale îmbrăcămînții mele, ignoranța, crezînd că ei imi sînt prieteni apropiați, cum se întâmplă în rătăcirea mulțimii profane, a abătut pe unii dintre ei. Dacă tu n-ai cunoscut nici fuga lui Anaxagora ¹⁴, nici veninul lui Socrate ¹⁵, nici chinurile lui Zenon ¹⁶, fiindcă aceștia nu sînt de la noi,

13. Pavia, altădată Ticinum, în latina veche Papia, la 35 km sud de Milano.

14. Anaxagora, născut la Clazomenae, a trăit la Atena, în timpul lui Pericle, asupra căruia a exercitat o frumoasă influență. Acuzat de impietate religioasă, pentru că încerca să explice fenomenele naturii, și fiind bănuț de medism (că ar fi favorizat contra patriei sale interesele regelui mezilor), a fost salvat de la moarte de Pericle, dar a trebuit să se exileze. Astfel, a părăsit Atena și s-a retras la Lampsac, unde a murit (428 î.d.Hr.).

15. Socrate, acuzat că ar introduce zeități noi în Atena și că ar corupe tineretul prin ideile sale liberale față de zeii mitologici, a fost condamnat la moarte și, deși putea fi ajutat să fugă din închisoare, a preferat să bea cucută, pentru ca să nu aducă vreo atingere majestății legilor țării. Splendidă pledoarie a lui Socrate pentru supunerea față de legi — care cînd nu sînt drepte trebuie schimbate, iar nu călcate — o găsim în Criton al lui Plato.

16. Zenon din Eleea, născut pe la 490 î.d.Hr., avea, cum spune Diogen Laertiu, strălucite însușiri și în filosofie și în politică. Voind să redea libertatea țării sale, căzută pe mîna tiranului Nearchos, a urzit un complot împotriva acestuia; dar, fiind trădat și constrins să-și dea pe față complicită, el a spus pe prietenii tiranului,

cel puțin ai putut ști de un Canius ¹⁷, Seneca ¹⁸, Soranus ¹⁹, a căror amintire nu e nici prea veche, nici necunoscută. Pe aceștia i-a dus la ruină numai faptul de a fi fost formați în disciplina mea și de a li avut dorințe cu totul deosebite de ale celor necinstiți. Astfel, n-ai de ce să te miri că pe această mare a vieții sîntem hărțuiți de furtuni care bintuie în juru-ne, unde lucrul de cea mai mare importanță este de a nu plăcea celor răi. Deși armata acestora este numeroasă, ea este totuși de disprețuit, fiindcă n-are nici un conducător, ci este tirilă doar de eroare, care rătăcește încoace și încolo, la întimplare, fără nici o țintă. Dacă aceasta, luptînd împotriva mea, mă va ataca odată cu furie, conducătorul meu — rațiunea — își va strînge oștile sale în fortăreață și dușmanul va avea de răpit doar materiale nefolositoare. Iar eu, de sus de pe metereze, voi rîde de cei care se lasă furați de cele mai neînsemnate dintre lucruri, adăpostită de orice tumult furios și întărită prin acel zid, la care nu i-ar fi permis prostiei jefuitoare să ajungă.

POEZIA IV ²⁰

Cel ce stăpin pe sine, cu-aceiași fel de viață,
A-nvins superba soartă, punînd-o sub picior,
Cel ce-a avut curajul ca să privească-n față
Norocul de înaltă, sau e coborîtor,
Pe-aceia nici mînia oceanului întins,
Cu valuri răscolite și amenințătoare,
Nici furtunos Vezuviul, cînd izbucnește încins
Și foc și fum revarsă, cu lavă curgătoare,

apoi pe tiran însuși, după cum spune Plutarh, și, tăindu-și limba cu dinții, a scuipat-o în fața lui Nearchos. A fost pedepsit cu moartea, căzînd astfel victimă patriotismului său, ceea ce a făcut pe poetul Hermippos să exclame despre el: «Corpul tău l-a străpuns, nu pe tine».

17. Canius Iulius, filozof contemporan cu Seneca, în a cărui operă: «De tranquillitate animi», găsim povestite împrejurările în care a murit cu un curaj extraordinar Canius.

18. Lucius Annaeus Seneca, marele filozof stoic roman (2—66 d.Hr.), educatorul și ministrul lui Nero, compromis în conspirația lui Piso, a primit de la Nero ordinul de a se sinucide. A acceptat moartea cu o seninătate demnă de înțelepciunea sa.

19. Soranus, stoic, victimă a lui Nero, ca și Paetus Thrasea și Seneca.

20. Idei asemănătoare găsim la mulți scriitori clasici; vers. 2 cf. Virgilius, Georgice II, 482—480:

Fericit cel ce a putut cunoaște cauzele lucrurilor

Și a călcat în picioare orice teamă și destinul necruțător.

Cf. Seneca, De vita beata, cap. 5: «Viața fericită este stabilită statornic pe o judecată dreaptă și sigură. Atunci este sufletul senin și liberat de orice durere, cînd a scăpat nu numai de sfîșieri, dar chiar de răni ușoare, rămînînd cu hotărîre unde s-a oprit, avînd a-și apăra locul său chiar împotriva amenințărilor și loviturilor soartei».

Sau fulgerul ce turnuri în vîrfuri le trăznește, —
 Nimica pe acela nu-l poate-nspăimînta.
 De ce nenorociții admiră nebunește
 Tiranii cruzi ce ura nu pot a-și înfrîna?
 Să n-ai nădejdi, nici leamă²¹, în orice-mprejurare
 Și dezarmezi minia celui nestăpînit;
 Dar cine fără cumpăt dorinți și temeri are,
 Acela, nestatornic, mereu nechibzuit,
 Își lasă-n luptă scutul, uitînd de datorie,
 Și-și leagă singur lanțul ce-l duce în robie.

PROZA IV

«Înțelegi tu acestea», zise ea, «și-ți intră în suflet, sau ești ca măgarul înaintea lirei?²² De ce plîngi, de ce-ți curg lacrimile? *Vorbește deschis, nu ascunde nimic în inima ta*²³. Dacă aștepti ajutorul doctorului, trebuie să-ți arăți rana». Atunci eu, adunîndu-mi în suflet toată energia, am răspuns: «Oare este nevoie de explicație și nu se vede de la sine asprimea soartei care se înfurie împotriva mea? Întru nimic nu te mișcă însăși înfățișarea locului? Aceasta este biblioteca pe care tu însăși o alegeși ca sălașul cel mai sigur în casa mea, în care adesea șezînd cu mine discutai despre știința lucrurilor divine și umane? Așa eram eu, înfățișarea aceasta o aveam, pe cînd descifram cu tine secretele naturii, pe cînd tu îmi descriai cu bățul căile stelelor²⁴, pe cînd îmi formai caracterul și rațiunea întregii mele vieți, după exemplul ordinii cerești?²⁵ Aceasta îmi este răsplata că te-am urmat pe tine? Doar tu ai consacrat această sentință prin gura lui Plato, că vor fi fericite statele cînd le vor conduce iubitorii de înțelepciune, sau cînd conducătorii lor vor putea să se dedea studiului înțelepciunii²⁶. Tu

însăși, prin gura aceluiași bărbat, ai arătat că acesta este un motiv serios de a-ți însuși puterea statului: ca nu cumva, conducerea fiind lăsată cetățenilor necinstiți și răi, aceștia să aducă nenorocire și pieire celor buni. Așadar, urmînd această autoritate, ceea ce am învățat de la tine în timpul orelor libere și liniștite, am dorit să traduc în faptă în administrația publică. Tu și Dumnezeu, Care te-a semănat în mințile înțelepților, îmi sînteți martori că nimic nu m-a adus la funcțiile publice decît dorința de a servi deopotrivă pe toți cei buni. De aci grave și inevitabile neînțelegeri cu cei răi și supărarea celor puternici, pe care am disprețuit-o întotdeauna, în apărarea dreptului, așa cum cere libertatea conștiinței. De cîte ori m-am opus lui Conigastus²⁷, cînd se repezea pe averea vreunui om slab, de cîte ori am oprit pe Trigguilla²⁸, intendentul casei regale, de la o nedreptate începută sau chiar înfăptuită, de cîte ori, opunînd pericolelor autoritatea mea, am ocrotit pe nenorociții pe care îi lovea prin nenumărate manevre lăcomia întotdeauna nepedepsită a barbarilor! Niciodată nu m-a abătut ceva de la dreptate spre nedreptate²⁹. Mă durea ca și pe victime cînd averile provincialilor, prin jafuri particulare, sau prin dajdii publice, erau nimicite. Pe cînd, în timpul unei mari foamete, rechiziția ordonată, grea și inexplicabilă, părea că amenință provincia Campania³⁰ cu mizeria, mi-am luat asupra-mi lupta împotriva prefectului pretorian, pentru interesul general, am luptat cu el pînă la rege și am învins, împiedicînd să se săvîrșească rechiziția. Pe fostul consul Paulinus³¹, bărbat ale cărui averi le devoraseră cîinii Palatinului, prin proiectele și ambițiile lor, l-am scos din gîtlejul lor pe cînd erau gata să-l înghită. Am înfruntat furia delatorului Cyprianus pentru ca Albinus³², fost consul, să nu sufere pedeapsa unei acuzări nejustificate. Oare n-am stîrnit împotriva mea vrăjmășii destul de mari? Ar fi trebuit cel puțin să fiu la

21. Cercetătorii clasicismului lui Eminescu ar putea face apropiere între acest vers și cel aproape identic din *Glossa*...

22. Proverb grec.

23. Homer, *Iliada*, I, 363—364 (Thetis către fiul său Achille, voind să-l consoleze de pierderea Briseiei):

«Ce plîngi tu, fătu! meu scump? Ce jale te-ajunse pe tine?
 Spune-mi tu mie și nu-mi tînuți, ca s-o știm împreună».

(Trad. G. Murmu)

Cuvintele subliniate sînt citate de Boethius în grecește.

24. Vergilius, *Eneida*, VI, 849—850: «...și-n mină cu cercul.

Afle-ăse stelelor căi și-ale cerului margini rotunde». (Trad. G. Coșbuc).

25. Plato, *Republica* 592 b: «Există în cer un model pentru oricine vrea să-l privească și să-și rînduiească după el viața sa». Cf. și 473 d, 487 e, *ibidem*.

26. Plato, *Republica*, V, 473 d: «Dacă filozofii nu devin regi în cetăți, sau dacă cei ce sînt în prezent regi sau suverani nu se fac filozofi adevărați... nici cetățile, nici neamul omenesc, după părerea mea, nu-și vor vedea nenorocirile lor micșorate... Mai departe Plato spune că filozofii trebuie săliți să guverneze (VII, 519 a—520 b).

27. Conigastus, favorit al lui Teodoric, pe care Ataric, regele vizigot, îl numea «Bărbat ilustru». (Cf. Cassiodor, *Epist.* VIII, 29).

28. Trigguilla, sau Triguilla, despre care Grigorie din Tours spune că era prietenul Amalasantei, fiica lui Teodoric.

29. Plato, *Apologia* lui Socrate, I, 33 a: «M-am purtat totdeauna așa fel în viața mea publică și particulară, încît n-am îngăduit niciodată nimănui nimic pe alăturarea de dreptate».

30. Campania, veche provincie a Italiei meridionale, bîntuită și pe atunci de cutremure și de erupția Vezuviului.

31. Paulinus, consul la sfîrșitul sec. VI.

32. Albinus, din familia lui Decius, ca și Paulinus, consul în 493 și apoi prefectul pretoriului, trimițînd niște scrisori împăratului de Răsărit, Justin, acestea cad în mîna ofițerului palatului, Severus, care le încredințează referendarului Cyprianus, omul de încredere al lui Teodoric. Scrisorile pîrînd suspecte, Albinus este acuzat de complot. Boethius îi ia apărarea și aceasta constituie începutul urmării și ostindrii lui Boethius. Cyprianus știa foarte bine latina și gata; avea abilitate, elocință și se bucura de deplina încredere a lui Teodoric. (Migne, *Patrologia latină*, vol. LXIV, Appendix ad opera Boetii).

adăpost față de ceilalți, eu care, în dragostea mea pentru dreptate, nu mi-am luat nici o măsură ca să fiu în siguranță față de oamenii curții. Dar de ce defăimători n-am fost atacat? Dintre aceștia, Basilus³³, de curînd alungat din slujba regelui, a fost împins de datoriile lui bănești la delațiune împotriva mea. Și, fiindcă din cauza nenumăratelor și multelor feluri de fraude, cenzura regească decretase să mergă în exil Opilio³⁴ și Gaudentius³⁵, iar aceștia, refuzînd să se supună, se apărau prin dreptul de azil al locașurilor sfinte, regele, aflînd aceasta, a decretat ca, dacă nu vor ieși din Ravena³⁶ pînă în ziua prescrisă, să fie înfierăți pe frunte și alungați. Ce se mai putea face în fața unei astfel de severități? Și totuși, în acea zi, ei denunțînd numele meu, denunțul a fost primit. Dar ce? Aceasta a meritat activitatea mea? Sau pe acei acuzatori i-a făcut dreptăți condamnarea pe care o suferiseră? Soartei nu i-a fost deloc rușine, dacă nu de inocența celui acuzat, cel puțin de josnicia acuzatorilor? Poate vrei să știi obiectul vinovăției ce mi se impută?³⁷ Se afirmă că am voit să salvez senatul. Vrei să știi cum? Sînt acuzat că am împiedicat pe un delator de a denunța documentele prin care ar fi putut face senatul vinovat de lèse-majestăte. Ce crezi tu, slăpîna mea, că trebuia să fac? Să-mi tăgăduiesc fapta ca să nu-ți produc rușine? Dar am vrut-o și niciodată nu voi înceta de a o vrea. Să mărturisesc? Atunci va înceta strădania mea de a împiedica pe delator. Sau voi numi crimă dorința mea de a salva acest corp? Desigur, el făcuse prin politica sa împotriva mea ca aceasta să pară crimă. Dar bicisnicia, oricît ar minți, nu poate să schimbe dreptatea faptelor și, după dictonul socratic, nici nu socotesc că e bine să ascund adevărul sau să cedez minciunii³⁸. Oricum ar fi aceasta, o las să fie apreciată de judecata ta și a înțelepților. Și, ca să nu poată rămîne necunoscută povestirea adevărată a acestei afaceri, eu am transmis-o memoriei urmașilor, scriind-o. În ceea ce privește scrisorile apocrife, prin care se arată că am apărat libertatea Romei, ce pot să spun? Falsitatea acestora s-ar putea evidenția, dacă mi s-ar permite să mă folosesc chiar de declarațiile delatorilor, fapt care are cea mai mare valoare, în toate împrejurările. Și ce libertate se mai poate spera? O, de s-ar putea spera vreuna! Aș fi răspuns prin cuvîntul lui Canius care,

33. Invinuit de magie.

34. Fratele lui Cyprianus.

35. Gaudentius, unul din delatorii lui Boethius.

36. Capitala imperiului de Apus încă din timpul lui Honoriu.

37. Asupra acuzației și procesului lui Boethius, v. introducerea.

38. Cf. Plato, *Theaetet* 151 d, unde Socrate spune că filozoful iubește sinceritatea și urăște minciuna. (Plato, *Republica*, 485 c: «Se poate ca prin aceeași natură să fie cineva filozof și mincinos? Nu»).

acuzat de Gaius Caesar, fiul lui Germanicus, că ar avea cunoștință de un complot urzit contra lui, a spus: «Dacă eu aș fi știut, tu n-ai fi știut». Dar în această afacere durerea nu a paralizat într-atît simțurile mele, încît să mă plîng că nelegiuții au uneltit lucruri criminale împotriva virtuții. Din contră, sînt înmărmurit cum au putut să înfăptuiască ce au dorit. Fiindcă a voi răul poate fi un defect omenesc, dar a face împotriva inocenței tot ce a conceput un scelerat, fără teamă de Dumnezeu, aceasta este o monstruozitate. De aceea, pe bună dreptate, a întrebat unul din prietenii tăi³⁹ apropiați: «Dacă există Dumnezeu, de unde provine răul? Iar dacă nu există, de unde provine binele?». Să zicem însă că a fost cu puțință ca oameni nelegiuți, care cer sîngele tuturor celor buni și al senatului întreg, să fi voit să mă piardă și pe mine, care lupt pentru bine și pentru senat. Dar meritam același lucru și de la senatori? Îți amintești, cred, fiindcă tu însăși, prezentă întotdeauna, mă conduceai în vorbe și faptele mele, îți amintești, zic, pe cînd la Verona regele, dorind pieirea tuturor, căuta să pună pe seama întregului senat o crimă de lèse-majestăte, de care era acuzat Albinus, cu cită indiferență față de propriul meu pericol am apărat nevinovăția senatului. Știi că acestea sînt absolut adevărate și nu le spun niciodată pentru a mă lăuda; căci se micșorează oarecum farmecul secret al conștiinței mulțumite de sine, ori de cîte ori cineva, arătîndu-și o faptă, primește pentru ea, ca răsplată, faima. Dar vezi ce soartă a avut nevinovăția mea: în loc de răsplată pentru o virtute adevărată, am suferit pedeapsă pentru o acuzație neîntemeiată. Mărturisirea pe față a cărei crime a avut vreodată judecători așa de potrivîți în severitate, încît să nu fie nici unii subjuogați de erori proprii spiritului omenesc, sau de condiția soartei nesigure pentru toți muritorii? Dacă s-ar fi spus despre mine că am voit să incendiez altarele sfinte, că tai gîtul preoților cu sabia nelegiuită, că am adus moartea tuturor celor buni, judecata m-ar fi condamnat în prezența mea, pe bază de probe și de mărturie; acum, la depărtare de aproape cinci sute de mîi de pași, fără puțință de a vorbi și de a mă apăra, sînt condamnat la moarte și proscris din cauza zelului meu nemăsurat pentru senat. O, de n-ar putea fi convins nimeni că am meritat asemenea nelegiuirii

Onoarea acestei acuzații au văzut-o chiar cei ce m-au denunțat; ca s-o vestejească amestecînd-o într-o crimă, au mințit că mi-am pătat conștiința printr-un sacrilegiu, ca să dobîndească în schimb demnitate. Dar și tu, sădită în mine, alungai din adîncul sufletului meu orice do-

39. Aluzie la următoarele cuvinte ale lui Epicur (*Lactantius, De Ire Def.*, 13, 21): «Dacă vrea și poate să suprimă răul, ceea ce se cuvine să credem despre Dumnezeu, de unde există acest rău? Sau pentru ce nu-l suprimă?».

rință a lucrurilor muritoare și nu putea să existe sub ochii tăi loc pentru sacrilegiu. Căci îmi strecurai zilnic în urechile și în cugetul meu acel dicton pitagoreic «*Urmează-L pe Dumnezeu*»⁴⁰. Și nu se putea să capăt ajutoare de la spiritele cele mai meschine, când tu mă formai în această noblețe spirituală, ca să mă faci asemenea lui Dumnezeu. Pe lângă acestea, căminul meu nepătat, tovărășia de prieteni foarte onești, so-crul meu⁴¹, cu o viață de sfânt și care merită să fie respectat de tine însăși, mă apăra de orice bănuială a acestei crime. Dar, ce nelegiuire! Din cauza ta ei mă bănuiau de o astfel de crimă, și prin însuși faptul că am fost pătruns de învățătura ta, că am fost format în disciplina ta, par în ochii lor a nu fi străin de această acuzație. Astfel, nu e de ajuns că nu mi-a fost de nici un folos cultul meu pentru tine, dar mai mult, ești și tu lovită de ofensa adusă mie. Și se mai adaugă la grămada nenorocirilor mele și aceea că aprecierea celor mulți nu judecă meritul faptelor, ci deznodământul lor adus de evenimente și nu iau în seamă prevederile decât în măsura în care ele sînt incununate de succes; de aceea se întîmplă ca buna prețuire să părăsească cea dintîi pe cei nenorociți.

Care sînt acum zvonurile în popor, cît de deosebite și de multe sînt, mi-e silă să le amintesc; așa spune numai că aceasta este cea mai apăsătoare sarcină a unei soarte vitrege, că, atunci cînd se plăsmuiește vreo crimă pe seama celor nenorociți, se crede că ei au meritat ceea ce îndură. Și eu, deposedat, izgonit din toate bunurile mele, despuiat de demnități, pătat în reputația mea, am primit ca răsplată suferința, pentru că am făcut binele. Parcă văd oficinile nelegiuite ale criminalilor jubiland de bucurie și veselie, parcă văd pe toți pierduții amenințîndu-mă cu șantajul unor noi denunțuri; cei buni zac, căzuți sub teroarea primejdiei mele; criminalii, dacă nu sînt pedepsiți cînd îndrăznesc să comită crima, sînt ațîțați să o săvîrșescă în vederea răsplăților, iar cei nevinovați sînt lipsiți nu numai de securitate, dar chiar de apărare. De aceea sînt îndreptățiți să mă jelui:

40. Citat în grecește; Cf. Seneca, *De vita beata*, XV, 5: «După cum un bun soldat va suporta rănile, își va număra cicatricele și, străpuns de săgeți, murind va iubi pe comandantul pentru care va cădea, înțeleptul va avea în suflet acel vechi precept: «*Urmează-L pe Dumnezeu*» — *Ep. XVI ad Lucillum*: «Ea (filozofia) ne va îndemna să ne supunem de bunăvoie lui Dumnezeu, să rezistăm cu îndrăznie soartei; ea te va învăța să urmezi pe Dumnezeu și să suporti împrejurările». — *Ep. XLVIII ad Lucillum*: «Filozofia îmi promite să mă facă asemenea lui Dumnezeu; pentru aceasta sînt invitat, pentru aceasta am venit...» (Cf. și *Ad Luc. II, VII*).

41. Protectorul și apoi socrul lui Boethius, Symmachus (consul în 485) era nepot al celebrului Quintus Aurelius Symmachus, prefect la Roma și consul, apărătorul păgînismului împotriva Sfîntului Ambrozie. În afară de rudenie, aceleași sentimente, aceleași gînduri filozofice și religioase uneau într-o caldă legătură sufletească pe Boethius și pe socrul său.

POEZIA V⁴²

Dăltuitor al boltei instelate,
 Șezînd pe tron, în veșnică domnie,
 Tu-nvîrți pe cer, în repezi cercuri toate
 Și aștrii-i faci să se supună ție.
 Tu vrei ca luna argintie, plină,
 Cu flacăra ce fratele i-a dat,
 În întuneric stelele să țină,
 Sau palidă, cu discu-ntunecat,
 Aproape fiind de Phoebus, să dispară.
 Prin tine Hesperus, cînd noaptea vine,
 Conduce aștrii reci ca să răsară;
 Apoi, schimbîndu-și frîne noi, se face
 Luceafăr palid Phoebus cînd apare.
 Tu iernii reci, de frunze pustiită,
 Îi rîndui ziua mică, noaptea mare,
 Tu verii-nvăpăiată și-nsorită
 Îi dai nopți scurte și îmbălsămate.
 Prin tine anu-n timp își toarce firul
 Și frunze de Boreas scuturate
 Le-aduce iarăși fragede, Zefirul.
 Și ce Arcturus vede-abia sub glie,
 Sub Sirius în pîrgă rod se face,
 Nimic, scăpat de-a se supune ție
 Din rostu-n care-i pus, nu se desface.
 Voința ta la toate este cale
 Și doar pe oameni îi respingi, izvoare
 Să aibă vrerile dreptății tale.
 Căci pentru ce e soarta schimbătoare
 De neînțeles? De-i crima pedepsită,
 O ispășește cel nevinovat;
 Iar răutatea e pe tron suită
 Și cel ce e în viață nepătat
 De cei-mișei călcat e în picioare.
 Virtutea luminoasă-n umbră zace.
 Cel drept este-acuzat de-ngrozitoare
 Păcate, ce doar cel nedrept le face.
 Sperjurul li se trece cu vederea

42. Inspirată din tragediile lui Seneca, mai ales din *Pedra* și *Hippolit*, această invocăție se înfățișează totuși ca una dintre cele mai izbutite poezii ale lui Boethius.

Și-nșelăciunea închisă-n false legi ;
 Dar cînd ajung în mîni să ia puterea,
 Își fac plăcerea să subjuge regi
 Temuți de neamuri mari, nenumărate.
 Privește-acum pămîntul plin de jale,
 Oricine-ai fi cel ce diriguî toate :
 Noi, bună parte a lucrării tale,
 Plutim pe marea vieții la întîmplare.
 Stăpîne, oprește valu-nfuriat
 Și dă și pe pămînt legea prin care
 Conduci imensul spațiu instelat.

PROZA V

După ce am rostit acestea în continuarea durerii mele, ea, cu fața liniștită și fără să fie mișcată de plînsul meu, a zis : Cînd te-am văzut trist și înlăcrămat, am înțeles imediat că ești nefericit și exilat ; dar nu știam cît de departe îți este exilul, dacă nu-mi arătai prin cuvîntarea ta. N-ai fost alungat așa de departe de patrie, ci tu te-ai rătăcit și, dacă preferi să te socoți alungat, tu însuși mai degrabă te-ai alungat. Pentru că nimeni n-ar fi avut asupra ta acest drept. Dacă-ți amintești în ce patrie a trebuit să te naști, ea nu e condusă de un guvern popular, ca odinioară Atena, ci are un singur conducător, un singur rege⁴³ care se bucură de înmulțirea, nu de împușinarea cetățenilor, pentru care libertatea însemnează conducerea după ordinele lui și supunerea față de justiție. Sau nu cunoști acea lege foarte veche a țării tale, conform căreia nu poate fi exilat cine a preferat să-și fixeze domiciliul pe pămîntul ei ? Cel ce se găsește între zidurile și întăriturile ei n-are nici o teamă că o să fie exilat ; dar oricine a-nțetat de a voi să locuiască în ea, încetează în același timp și de a se bucura de drepturile ei. Astfel, nu mă impresionează atît înfățișarea acestui loc, cît a ta, și nici pereții bibliotecii împodobiți cu fildeș și vitralii nu-i caut mai mult decît sălaşul minții tale, în care am așezat cîndva nu cărți, ci ceea ce face prețul cărților, ideile cărților mele.

Cît despre activitatea ta pentru binele obștesc, ai spus lucruri adevărate, dar puține față de mulțimea faptelor tale. Despre cinstea ta,

43. Reproduse în grecește, două frînturi de vers din *Iliada*, II, 294 ss. (cele subliniate) :

Rău e cînd domnii sînt mulți, numai unul să fie-ntr-o oamen
 Poruncitor și stăpîn, numai cine primul de la Zeus
 Schiptru, putere și legi de care s-asculte supușii.

(Trad. G. Murnu)

ca și despre netemeinicia acuzațiilor ce ți s-au adus⁴⁴, ai amintit lucruri cunoscute de toți. În ce privește crimele și minciunile denunțătorilor tăi, drept ai socotit că nu trebuie amintite decît pe scurt, fiindcă ele se vor face cunoscute mai bine și mai rodnic prin gura mulțimii, care ține minte toate. Ai înfierat cu vehemență atitudinea senatului nedrept. Ai suferit, de asemenea, și din cauza acuzației adusă împotriva mea și ai plîns chiar de daunele reputației mele rănite. Apoi durerea ta s-a înflăcărat împotriva soartei și te-ai plîns că răsplata nu este cîntărită după merit și, în sfîrșit, ai exprimat juruînțe unei Muze infuriate, cerînd ca acea pace care conduce cerul să conducă și pămîntul. Dar fiindcă multe sentimente te apasă greu și pentru că te trag în toate părțile durerea, minia, tristețea, cum ești acum la minte nu-ți sînt încă prielnice leacuri tari⁴⁵. Astfel, mă voi folosi de medicamente mai ușoare cîtva timp, pentru ca părțile care s-au întărit în tumori, din cauza diferitelor perturbații, sub atingerile mele blînde să se înmoaie, pentru a putea primi medicamente mai energice.

POEZIA VI

Cel ce-n brazda neagră s-a-ncrezut
 Și semănătură a făcut
 Cînd e Cancerul apropiat
 Mult de Phoebus și înfierbîntat
 De credința-n Ceres amăgit,
 Spre stejari să meargă-i nevoit.
 Niciodată pentru-o viorea
 În păduri de purpură nu sta.
 Cînd cîmpia sună de Aquiloni,
 Ce se involbură în mari cicloni,
 Cu avide mîni nu căuta
 Struguri să culegi primăvara.
 Dacă vrei să ai pe săturat,
 Toamna mai degrabă ți-a lăsat

44. Între faptele cu care Boethius se mîndrește este și acela de a fi voit să selseze senatul (V, mai sus, proza IV).

45. Plutarch, *Consolatio ad Apollonium* 192 a : «Chiar cei mai nepricepuți dintre medici nu aplică deîndată grămadă de medicamente peste o tumoare ame-nțătoare de sînge stricat, ci așteaptă ca tumoarea care s-a ivit să se moaie de la sine prin coacere, fiind unsă ușor pe din afară cu medicamente. Deci acum, după ce timpul, prin care toate de obicei ajung la maturitate, a înlăturat ceva din această calamitate și afecțiunea sufletului tău pare a căuta ajutorul prietenilor, am socotit că-mi voi face datoria dacă, pentru a te consola, îți voi împărtăși gîndurile potrivite, prin care și durerea ta să se micșoreze și aceste tînguiri jalnice și deșarte să dispară».

Bacchus darul său cel prețuit.
Fiecărui timp i-a rostuit
Dumnezeu anume-nsărcinări ;
Nu vrea să se facă răsturnări
Ordinii ce-odată a fixat.
Dacă-această cale a lăsat
Și grăbește mersul rînduit,
Nu ajunge la un bun sfîrșit.

PROZA VI

— Imi vei îngădui, așadar, mai întâi să ating și să încerc prin cîteva întrebări starea sufletului tău, ca să-mi dau seama ce fel de îngrijire îți se cere ?

— Întrebă-mă cum îți place ceea ce vrei, zic eu, fiindcă îți voi răspunde.

— Socotești, zise ea atunci, că această lume este condusă de întimplarea oarbă, fără ordine și fără țintă, sau crezi că există în ea o conducere rațională ?

— Dar, răspund eu, în nici un chip n-aș putea înțelege cum ceea ce este atât de bine organizat poate fi condus de întimplarea oarbă : dimpotrivă, sînt sigur că Dumnezeu conduce opera Sa ca un întemeietor, și n-a existat nici o zi în care să mă depărtez de acest adevăr.

— Așa e, zice ea ; căci chiar aceasta ai cîntat în versurile tale, cu puțin înainte și ai deplîns pe oameni că numai ei sînt lipsiți de ocrotirea divină. De celelalte nu te îndoiești că nu sînt conduse de o rațiune divină. Însă vai, tare mă mir pentru ce suferi, dacă stai pe un temel așa de sănătos de gîndire. Dar să cercetăm mai adînc ; nu știu ce lipsește sufletului tău exilat. Spune-mi, fiindcă nu te îndoiești că lumea este condusă de Dumnezeu, știi cum o conduce ?

— Abia înțeleg sensul întrebării tale, zic eu, dar să mai pot răspunde și ce voiești tu !

— Oare mi se pare mie, sau îți lipsește ceva prin care, ca prin spărtura unui zid de apărare, a pătruns în tine morbul rătăcirii ? Spune-mi, îți amintești care este sfîrșitul lucrurilor și care este finalitatea către care tinde întreaga natură ?

— Știam, zic, însă durerea mi-a paralizat memoria.

— Dar de unde porced toate, știi ?

— Știu, zic, și am răspuns că există Dumnezeu.

— Și cum se face că tu, cunoscînd începutul, nu cunoști finele lucrurilor ? Este drept, are tulburarea sufletească acest caracter, această forță să poată zdruncina pe om, dar nu poate să-l răstoarne și să-l dezrădăcineze, în întregime. Aș vrea să-mi răspunzi și aceasta : dacă-ți amintești că ești om.

— Cum să nu-mi amintesc ? răspund eu.

— Ce este omul ? Ai putea să-mi spui ?

— Oare aceasta mă întrebi, dacă știu că este un animal rațional și muritor ?⁴⁶ Știu și declar că aceasta sînt.

— Și nimic altceva nu mai știi că ești ?

— Nimic, zic eu.

— Acum cunosc, zice, o altă cauză foarte însemnată a bolii tale : ai încetat de a ști ce ești tu însuși. De aceea am descoperit complet și cauzele bolii tale și drumul de a căpăta vindecarea. Desigur, ți-ai pierdut cunoștința și ai suferit că ești exilat și despuiat de avere. Fiindcă ignorezi care este sfîrșitul lucrurilor, tu socoți puternici și fericiți pe oamenii de nimic și pe cei nelegiuți ; iar pentru că ai uitat cum este condusă lumea, ți se pare că aceste schimbări ale soartei se petrec fără nici o conducere : acestea sînt cauze mari, nu numai de boală, ci și de pieire ; dar să mulțumești autorului vindecării că natura nu te-a părăsit de tot. Avem gîteje foarte bune pentru a aprinde focul mîntuirii tale : părerea ta justă despre conducerea lumii, faptul că o crezi supusă nu întimplării oarbe, ci rațiunii divine ; așa ca să nu te temi deloc, pentru că ți-ai căpătat căldura vieții din această foarte mică scinteie. Dar pentru că nu e timpul încă pentru leacuri mai tari și fiindcă mintea omenească are această însușire naturală, că ori de cîte ori respinge ideile adevărate le primește pe cele false, din care se naște întunericul rătăcirilor și tulbură acea intuiție justă a realității, voi încerca, pentru un moment, să-ți liniștesc sufletul prin leacuri ușoare, pentru ca, după ce se va fi împrăștiat întunericul pasiunilor înșelătoare, să poți recunoaște splendoarea adevăratei lumini.

46. Boethius, *In Porphyrium III, 4* : «Dacă ai unit ceea ce e muritor cu ceea ce e rațional ai făcut pe om». Cf. și Plutarch, *Ad Apollonium, 116 b*.

POEZIA VII

Stelele, norii
 Când le întina,
 Nu pot să-mprăştie
 Nici o lumină.
 Dacă Austrul
 Marea o biciuie,
 Valuri dezlănţuie,
 Unda senină,
 Zilei asemenea,
 Repede-o tulbură
 Mîlul ce clocote,
 Stavilă ochiului,
 Furie valului.
 Rîful pe cale,
 Pînă în vale,

Vine din munte ;
 Des îl opreşte
 Aprigă punte,
 Stînci ce se năruie.
 Şi tu gîndeşte :
 Dacă-adevărul
 Vrei să ştii limpede,
 Căile netede
 Să-ţi se-ntindă,
 Teama alungă-ţi
 Şi bucuriile,
 Ca şi nădejdiile,
 Ca şi durerile ;
 Ele cînd bîntuie,
 Mîntea se-nlănţuie,
 Şi se întunecă.

CARTEA II

PROZA I

Apoi a tăcut un moment şi, făcîndu-mă şi mai atent prin această scurtă tăcere, a început astfel : «Dacă cunosc bine cauzele şi manifestările bolii tale, te mistuie amintirea şi dorul de situaţia ta de mai înainte ; schimbarea ei, după cum îţi inchipui tu, ţi-a adus această stare sufletească. Cunosc culorile multiple şi calda familiaritate pe care soarta o are cu acei de care vrea să-şi bată joc, pînă cînd îi afundă într-o-insuportabilă durere, după ce i-a părăsit definitiv. Dacă poţi să-ţi aminteşti de natura, caracterul şi valoarea ei, îţi vei da seama că prin ea nici n-ai avut, nici n-ai pierdut ceva extraordinar ; dar cred că nu mă voi strădui mult ca să-ţi-o readuc în memorie. Fiindcă şi atunci cînd o aveai şi te bucurai de mîngîierile ei, de obicei o ocărai cu cuvinte bîr-băteşti şi o atacai prin maxime luate din sanctuarul meu. Orice schimbare neaşteptată a lucrurilor aduce după sine şi o oarecare tulburare sufletească ; de aceea ai pierdut şi tu o clipă liniştea. Dar e timpul să iei şi să înghiţi un medicament uşor şi plăcut care, pătrunzînd în organismul tău, va deschide calea pentru leacuri mai puternice. Să aducem deci darul fermecat de convingere al retoricii, care numai atunci păşeşte pe drumul drept, cînd urmează învăţătura mea, şi cu ea muzica, slujitoare în casă la mine, să cînte melodii cînd uşoare, cînd grave.

Aşadar, omule, ce te-a adus în această stare de tristeţe şi de plîns? Cred că ai văzut ceva nou şi neobişnuit. Tu socoteşti că s-a schimbat soarta cu tine ; greşeşti. Ea întotdeauna a avut acest caracter, această natură. Şi-a păstrat mai degrabă cu tine felul ei statornic de a nu fi statornică ; așa era cînd te mîngîia încîntîndu-te cu amăgirile unei false fericiri. Ai văzut faţa dublă a acestei puteri oarbe⁴⁷. Acoperită pentru alţii, îie ţi s-a făcut cunoscută în întregime. Dacă o aprobi, foloseşte-te de obiceiurile ei, nu te plînge. Dacă te îngrozeşte perfidia ei, dispreţuieşte-o şi respinge-i surisul nefast. Căci cea care acum îţi pricinuieste atîta tristeţe ar fi trebuit să-ţi aducă linişte. Te-a părăsit aceea de care nimeni nu putea fi sigur că nu-l va părăsi. Socoteşti oare preţioasă o

47. La cei vechi, destinul era reprezentat ca o divinitate oarbă.

fericire trecătoare și poți iubi soarta prezentă, care nici nu-ți făgăduiește că va rămâne cu tine și care, când va pleca, îți va aduce durere? Dacă nici nu poate fi reținută după voie și când fugă ne face nenorociți, ce este această fugară altceva decât indiciul unei calamități viitoare? Fiindcă nu va fi de ajuns să privești ce se găsește în fața ochilor; înțelepciunea are în vedere sfârșitul lucrurilor și schimbarea într-un fel sau altul face ca nici amenințările soartei să nu fie de temut, nici mingiierile ei să nu fie de dorit. Pe scurt, trebuie să suporti cu suflet egal orice se petrece pe arena soartei, o dată ce ți-ai pus gatul sub jugul ei⁴⁸. Dacă vrei să-i impui o lege prin care să rămână sau să plece cea pe care ți-ai ales-o de bună voie ca stăpână, nu vei face nedreptate și, prin nerăbdarea ta, nu-ți vei înrăutăți o soartă pe care n-o poți schimba? De lași pinzele în voia vînturilor, mergi nu încotro vrei, ci încotro te împing ele; de asemenea, dacă faci semănături, ai recoltă de ani rodnici și de ani secetoși. Ai lăsat soarta să te conducă, trebuie să te supui obiceiurilor stăpînei tale. Tu încerci să oprești năvala unei roți care se învîrtește?⁴⁹ Dar, o, cel mai nesocotit dintre muritori, dacă soarta începe să rămână neschimbată, încetează de a mai fi ea însăși.

POEZIA I⁵⁰

Cînd viețile le schimbă, cu mîini necruțătoare,
Și-naintează asemeni spumosului Eurip⁵¹,
Zdrobește crudă soarta temuți regi sau iubiți
Și-umilă frunte-naltă de invins, înșelătoare,
De plîns și de durere nu-i pasă în nici un chip

48. Plutarch, *Ad Apollonium*, 102 f. sq.: «Este însușirea omului educat și înțelept de a nu se schimba sub devenirea lucrurilor ce par prospere și de a-și păstra cu demnitate ținuta unui suflet stăpînit în nenorocire»; 111 e: «Căci nu venim în viață cu acea lege ca noi înșine să-i prescriem legi, ci să ne supunem celor ce sînt hotărîile de către zeii conducători ai universului și celor ce au fost prescrise de către destin și providență».

49. Cei vechi comparau adesea nestatornicia soartei cu o roată care se învîrtește continuu. Cf. Plut. *Ad Apoll.* 103 f: «Căci învîrtindu-se roata, o parte a orbitei e sus, iar alta jos». Cf. și Tibul, *El. I, V, 70* și *Propertiu, II, II, 18*.

50. Soarta, cu toate cruzimile și nenorocirile ei, se găsește ca temă în cele mai multe tragedii din teatrul antic. De asemenea, și poezii lirice de atunci și de totdeauna deplîng neputința omului de a învinge determinismul social și cosmic care-l împresoară.

51. Eurip, strălucitoare între Eubea și Boeția, renumită prin valurile sale vesnic agitate.

Și ride de aceia ce gem de ea loviți.
Așa mereu se joacă, așa s-arată tare.
Ciudată-i e puterea, dacă-n același timp
Ne face aci-n splendoare, aci nefericiți⁵².

PROZA II

Aș vrea să vorbesc nițel cu tine chiar prin cuvintele soartei; tu bagă de seamă și vezi dacă are dreptate⁵³: «De ce mă acuzi, omule, prin plîngerii zilnice? Ce nedreptate ți-am făcut? Ce bunuri ți-am răpit? Judecă-te cu mine în fața oricărui tribunal despre posesiunea averii și a demnităților și, dacă vei demonstra că este ceva din ele proprietatea vreunui muritor, eu de bună voie îți voi da îndată ca să fie al tău ce ceri. Cînd natura te-a scos din pînțelele mamei tale, eu te-am luat în primire gol și lipsit de orice, te-am încălzit cu bogățiile mele și, ceea ce te face să nu mă suferi acum, te-am înconjurat cu belșugul și splendoarea a tot ce este în puterea mea. Acum vreau să-mi iau mîna de pe tine; trebuie să-mi mulțumești ca pentru folosirea de un bun străin, n-ai dreptul să te plîngi ca și cum ți-ai fi pierdut bunurile tale proprii. De ce gemi dar? N-am săvîrșit nici un act de violență față de tine. Avere, onoruri și toate celelalte de același fel sînt în dreptul meu, sînt serviloare care-și cunosc stăpîna, vin cu mine și, cînd plec, pleacă și ele. Îndrăznesc să afirm că, dacă ar fi fost ale tale bunurile de care te plîngi că ți-au fost răpite, nu le-ai fi pierdut în nici un caz. Îmi voi interzice eu însămi exercitarea propriilor mele drepturi?⁵⁴ Cerul poate să aducă zile luminoase și apoi să le afunde în nopți întunecoase; anul poate să încunune fața pămîntului cu flori și roade, sau să o țină sub nor și frig; marea are dreptul cînd de a mîngîia cu o întindere liniștită de apă, cînd de a inspăimînta cu furtuni și valuri; pe mine mă va lega dorința nesăturată a oamenilor de o statornicie străină de ca-

52. Plut. *Ad. Apoll.* 103 d, 104 a b: «Despre următoarele spuse ale lui Euripide: «Averile nu sînt durabile, ci efemere», și: «Chiar lucruri foarte mici ne răstoarnă; ba o singură zi ne-ar putea ridica pe treptele cele mai înalte și ne-ar coborî pe cele mai de jos», Demetriu din Faler zice că acestea sînt foarte juste, dar că ar fi fost mai exact dacă ar fi spus că nu într-o zi, ci într-o clipă».

53. Pentru personificarea soartei, cf. personificarea legilor lui Plato (Criton) sau a patriei în Cicero (Catilinara I).

54. Plutarch, *Ad Apollonium* 116 a: «Despre toate trebuie să spunem: ne îngrijim de cele ce sînt ale zeilor, pe care cînd vor ni le cer înapoi. Astfel n-ar trebui să socotim insuportabil dacă ei cer pe cele a căror folosință ne-au îngăduit-o un scurt timp». Cicero, *Tusc.* I, 93: «Să fie înlăturate deci aceste prejudecăți băbești, că este o nenorocire să mori înainte de vreme. Dar care vreme? Cea fixată de natură? Dar aceasta ne-a dat viața, cum ne-a dat și banii, fără a fixa ziua restituirii. De ce să te plîngi deci că ea o cere înapoi cînd vrea? Doar cu aceasta condiție ai primit-o».

racterul meu? ⁵⁵ Aceasta este puterea mea, acesta e jocul meu continuu: invîrtesc o roată cu cercuri repezi, mă bucur să schimb pe cele de sus jos și pe cele de jos sus. Urcă-te dacă vrei, dar cu condiția ca să nu îți se pară nedrept să te cobori, cînd rațiunea jocului meu o va cere ⁵⁶.

Sau nu-mi cunoști obiceiurile? Nu știai de Croesus ⁵⁷, regele lydie- nilor, cu puțin înainte groaznic pentru Cyrus, curînd apoi în mod demn de plîns, dat flăcărilor rugului și salvat de o ploaie trimisă din cer? Uită că Paulus ⁵⁸ a vărsat lacrimi pentru nenorocirile captivului său rege Perscu? Ce plînge altceva corul tragediilor, dacă nu soarta care prăbușește regate fericite, lovindu-le fără alegere? N-ai învățat, cînd erai tînăr, că la intrarea în templul lui Jupiter se găseau două butoaie, unul plin cu rău și altul cu bine? ⁵⁹ Ce dacă ai scos mai mult din partea binelui, dacă nu m-am îndepărtat cu totul de tine, dacă însăși această fire schimbătoare a mea este pentru tine o cauză dreaptă de a spera zile mai bune? Totuși, nu te trece cu firea și, așezat în împărăția comună luturora, nu dori să trăiești după dreptul tău propriu».

55. Plutarch, *Ad Apoll.* 103b: «După cum plantele uneori dau roade multe, altori nu dau deloc și animalele o dată sînt producătoare de urmași, altă dată nu; și după cum pe mare alternează liniștea cu furtuna, tot așa în viață se întîmplă multe și felurite împrejurări, care tirăsc pe oameni în diferite schimbări ale scartei.

56. Horatius, *Ode I*, 34, 12—15:
Numai un zeu e în stare
Din mic să facă mare, pe-nalt, unul,
Vădînd ce-ascunde umbra. Cu aprig zbor
Noroc-a smuls de-aiici coroana,
Vesol că dincolo o vede pusă.

(Trad. C. Niculescu)

Ode III, 29, 49—52:
Notocul cel prea bucuros de crunta lui menire
În jocul său neprevăzută stă-n veci îndărăpnat,
Pe plac nesigure favoruri avînd la toți de dat,
Azi mie, mine altuia, cu multă înlesnire.

(Trad. Ollănescu)

Plutarch, *Ad Apoll.* 103: «Cit de alunecoasă și de nestatornică este soarta și cit de ușor se grăbesc cele înalte și se înalță cele umile, în schimbările soartei!».

57. Solon spusese odată bogatului Croesus că nimeni nu trebuie să se considere pe deplin fericit înainte de moarte. Învins de Cyrus și dus să fie ars pe rug, Croesus a strigat pe Solon de trei ori. Cyrus, impresionat, a dat ordin să fie oprit rugul. În același timp, o ploaie torențială a contribuit la stingerea completă a tocului și la salvarea lui Croesus (cf. Ausoniu, *Ludus septem sapientium*).

58. Perscu, regele Macedoniei, învins la Pydna (168) de Paulus-Emilius și făcut prizonier, a împodobit carul de triumf al învingătorului său și a murit apoi în închisoare.

59. Citat în grecește din *Iliada* XXIV, vers 527—533:
Două butoaie se află-n Olimp pe podeala lui Zeus:
Unu-i butoiul de rele, celălalt e butoiul de bunuri.
Cînd un amestec din ele cuiva între oameni dă Zeus,
Nenorocirca-l așteaptă, dar are și parte de bine.
Dacă-i dă însă necazuri, îl face bățocura lumii,
Pe oamea pe sîntul pămînt îl adulmecă fără de milă.
Și umblă săracul pribeag, oropsit e de Zei și de oameni.

(Trad. G. Murnu)

POEZIA II ⁶⁰

Belsugul de-ar aduce cu miini dăruitoare,
Din cornul său bogat ⁶¹
Afla avuție, cit e nisip pe mare
De valuri frămîntat,
Sau cite stele noaptea pe firmament s-arată
Strălucitoare sus,
Nedemna tinguire tot nu este curmată
Și plînsul tot nu-i dus.
Și Dumnezeu, oricite dorințe-ndeplinește,
Dînd aur nesfirșit,
Cu-onoruri pe cei dornici oricît împodobește,
Tot nu i-a mulțumit.
Căci lăcomia crudă înghite prada-ndată
Și gura cască iar.
Ce lanțuri vor mai ține dorința blestemată
În închisoare dar,
Cînd, plină fiind de daruri, e și mai arzătoare
Pornirea de a avea?
Bogat nu-i niciodată cel ce, gemînd că n-are,
Mereu se crede-așa ⁶².

PROZA III

Dacă soarta, apărîndu-se, îți-ar vorbi astfel, tu desigur că n-ai avea nici un cuvînt împotriva; sau, dacă ai ceva prin care să-ți justifici plîngerea, poți să vorbești, îți dai rîndul la cuvînt.

— Făjarnice îți sînt aceste cuvînte, zic eu atunci, și învăluite în mierea dulce a retoricii și a poeziei; numai atunci cînd sînt auzite farmecă, dar cei nenorociți au o înțelegere mai adîncă a răului; astfel, cînd acestea au încetat de a răsuna în urechile lor, tristețea din suflet li se agravează și mai mult.

— Așa e, spuse ea; căci acestea nu sînt încă remediile bolii tale, ci numai niște pansamente pentru îngrijirea unei dureri mereu rebele. Cînd va fi timpul, îți voi aduce medicamente care vor pătrunde adînc în organismul tău; totuși, nu te mai considera nenorocit; sau îți-ai uitat întinderea și felul fericirii tale?

60. Subiectul acestei poezii revine des în poezia didactică latină. Cf. Ovidiu: *Faste I*, Horatius: *Sat. I*, 1, *Claudjan contra lui Rufin I* etc.

61. Horatius, *Carmen Saeculare* 59.

62. Seneca, *Ep. II ad Lucillum*: «Nu e sărac cine are puțin, ci cine dorește mult».

Trec sub tăcere faptul că, dezolat de moartea tatălui tău, ai fost ocrotit de grija celor mai de seamă bărbați și ales în familia șefilor statului, gen de rudenie care este cel mai prețios, că le-ai fost prieten, înainte de a fi apropiatul lor. Cine nu te-a numit cel mai fericit, pentru strălucirea atât de mare a socrilor tăi, pentru delicatețea soției tale, ca și pentru copiii tăi, toți băieți? ⁶³ Las la o parte — căci îmi place să las la o parte cele comune — aceea că ai primit în adolescență demnități care au fost refuzate altora la bătrânețe ⁶⁴; îmi fac plăcerea de a veni la culminația unică a fericirii tale.

Dacă a te bucura de lucrurile muritoare constituie vreo picătură de fericire, ar putea fi distrusă printr-o îngrămadire de nenorociri amintirea acelei zile când ai văzut pe cei doi copii ai tăi în același timp consuli, ieșiți din casa ta cu solemnitate însoțiți de mulțimea de senatori, în mijlocul aclamațiilor poporului și, în timp ce ei se așezau pe scaunele curule în senat, tu, orator laudat de rege, ai binemeritat gloria talentului și a elocinței tale; când în circ, între cei doi consuli, ai săturat printr-o dărnicie triumfală așteptarea mulțimii care te înconjură? Pe cât cred, ai știut să vorbești soartei, pe când ea te mîngîia și te dezmiarda ca pe alesul ei. O favoare, pe care n-o acordase niciodată vreunui particular, i-ai răpit-o tu.

Vrei, așadar, să-ți faci socotelile cu soarta? Acum pentru prima dată te-a rănit cu ochi dușmănoși. Avînd în vedere numărul și felul bucuriilor și durerilor tale, n-ai putea spune că pînă acum n-ai fost fericit. Dacă de aceea nu te socoti fericit, pentru că au dispărut cele ce atunci ți se păreau mulțumitoare, nu-i motiv să te crezi nenorocit fiindcă ceea ce pare trist acum trece. Acum pentru prima dată ai venit pe această scenă a vieții pe neașteptate și ca un oaspe? Crezi că există statornicie în lucrurile omenesci, cînd ora cea repede nimicește adesea pe om însuși? Chiar dacă ceea ce ne aduce întimplarea ne promite să rămînă cu noi, totuși ultima zi a vieții este oarecum moartea soartei, chiar dacă ea ar rămîne. Dar ce interes crezi că are dacă tu o părăsești murind, sau ea te părăsește fugind?

63. Din a doua căsătorie cu Rusticiana, fiica lui Symmachus, Boethius a avut doi fii: pe Symmachus și pe Boethius, consuli foarte tineri, în 522.

64. De tînăr, Boethius a ajuns la demnitatea de patriciu și consul. (Patriciatul era spre sfîrșitul imperiului numai un titlu onorific de noblete, care se dădea unui număr restrîns de personalități în stat).

POEZIA III

Pe cer cînd Phoebus a-nceput să verse
Din caru-i purpuriu lumină ⁶⁵,
Pier stelele, pîlînd cu raze șterse,
În zarea cea de soare plină.
Cînd s-a-nroșit de flori de primăvară,
Dumbrava-n caldă adiere,
Austrul bate, nori încep s-apară
Și de pe crăci podoaba piere,
Sub cer senin, cu-nlinsuri nemișcate,
Adesea marea strălucește,
Ades furtuni, pe valuri inspumate,
Turbatul Aquilon stîrnește.
Cînd toate-n lume n-au statornicie,
Cînd neînterupt sînt trecătoare,
Să crezi în mincinoasa bogăție,
Să crezi în bunuri pieritoare!
Statornică în lege, pe vecie,
E doar a lumii nestatornicie.

PROZA IV

Atunci eu: «Adevărate lucruri», zic, «îmi amintești, o hrănitore a tuturor virtuților, și n-aș putea tăgădui mersul foarte repede al prosperității mele. Aceasta mă arde mai rău cînd mi-aduc aminte, căci în toată împotrivirea soartei, partea cea mai grea a nefericirii este să fi fost fericit».

— «Dar», zice ea, «chinul, pe care îl ispășești pentru greșeala judecării tale, n-ai avea dreptul să-l pui pe seama împrejurărilor. Dacă te impresionează acest nume gol al fericirii întîmplătoare, poți socoti împreună cu mine de cît de multe și de mari bunuri ești îmbelsugat. Așadar, dacă ceea ce tu posedai mai prețios în tot ce este legat de soarta ta ți s-ar păstra în chip miraculos intact și neștirbit, ai avea dreptul să acuzi nenorocirea, cînd ai tot ce e mai bun? Socrul tău Symmachus, acea podoabă de preț a neamului omenesc, este încă în puterea vieții și — ceea ce ai cumpăra cu prețul vieții dacă n-ai fi slab —, bărbat făcut în întregime din înțelepciune și virtuți, nu se îngrijește de sine, cî suferă din cauza nedreptăților de care ai fost lovit. Trăiește soția ta, cu spirit ales, cu o distinsă curăție și delicatețe sufletească și, ca să

65. Carul lui Phoebus-Apollo este, după legendă, tras de 4 cai, fiecare avîndu-și funcția arătată de nume: Pyrous (foc, căldură), Eous (lumină), Ethon (care arde) și Phlegon (care aprinde).

exprim pe scurt toate calitățile ei, asemenea tatălui său; trăiește, zic, și, urind această viață, nu respiră decît pentru tine; în sfîrșit, singurul fapt prin care conced că fericirea ta suferă, ea se mistuie în lacrimi și durere de dorul tău. Ce să spun despre fiii tăi, foști consuli, în care, pe cît le permite vîrsta, strălucește icoana tatălui și a bunicului lor? Așadar, fiindcă grija principală a muritorilor este să-și păzească viața, o, ce fericit ai fi dacă ți-ai cunoaște cele bune ale tale⁶⁶ tu, care ai la îndemină chiar acum destule comori, de care nimeni nu se îndoiește că sînt mai scumpe decît viața. De aceea, usucă-ți lacrimile; soarta nu v-a urit pe toți pînă la unul și nici nu s-a abătut asupra ta o furtună prea puternică, fiindcă fii sînt bine prinse ancorele, care nu îngăduie să-ți lipsească nici consolarea în prezent, nici speranța în viitor.

— «Și rugăciunea mea este», zic, «ca ele să stea prinse, căci atît timp cît ele vor rezista, orice s-ar întîmpla, voi fi salvat. Dar vezi cît am pierdut din podoabele mele».

— «Atunci am progresat nișel», zice ea. «dacă nu te nemulțumește întreaga ta soartă. Însă nu pot suporta moliciunea ta cînd te plingi cu atîta neliniște și întristare că lipsește ceva fericirii tale. Cine are o fericire atît de completă, încît să nu fie nemulțumit într-o privință oarecare de calitatea ei? Neliniștea este condiția bunurilor omenești; ele nici nu vin odată toate, nici nu rămîn neschimbate. Unul e plin de avere, dar îi e rușine că n-are sînge nobil; altul e cunoscut fiindcă este nobil, însă, în lipsa de bani care-l strîmtoază, ar prefera să fie necunoscut. Unul, avînd și una și alta, își deplînge viața de celibatar; altul a făcut o căsătorie fericită, dar, fiind fără copii, strînge avere pentru moștenitori străini; altul, cu destule odrasle, lăcrîmează întristat de greșelile fiilor și fiicelor sale. De aceea nimeni nu se poate împăca ușor cu condiția soartei sale; căci în toate există ceva necunoscut de cel fără experiență, dar de care cel cu experiență se îngrozește. Aducă că sensibilitatea celor mai fericiți oameni este foarte delicată și, dacă n-au toate la ordinul lor, neobișnuși cu nici un fel de nenorocire, cad sub loviturile cele mai ușoare ale soartei; atît sînt de neînsemnate împrejurările care împiedică pe cei fericiți să atingă culmea fericirii lor. Cît de mulți s-ar crede vecini cu cerul, dacă din rămășițele soartei tale i-ar atinge și pe ei o parte minimă? Chiar acest loc, pe care tu-l numești exil, pentru cei care-l locuiesc este patrie⁶⁷.

66. Verg. *Georgice II*, 458: «O, prea fericiții agricultori, dacă și-ar cunoaște bunurile lor!».

67. Plutarh, *De exilio*, 600a: «Cred că nu sînt mulți sardinieni care să nu dorească să plece în exil cu averile tale și care să li se pară că s-a lăcut foarte bine cu ei, dacă astfel le este dat mai degrabă să trăiască între străini, decît fixați acasă, asemănători broaștelor țestoase, să n-aibă nimic bun decît să trăiască fără grijă».

Este nenorocire numai ceea ce consideri ca atare și, dimpotrivă, orice soartă este fericită cînd este suportată de un suflet stăpîn pe sine⁶⁸. Cine este acela atît de fericit încît să nu dorească a-și schimba starea în care se găsește, cînd și-a pierdut stăpînirea? De cîte amărăciuni nu e stropită dulceața fericirii umane! Chiar dacă ar părea plăcută pentru cel ce se bucură de ea, n-ar putea totuși s-o oprească de a pleca atunci cînd vrea ea. Se vede limpede deci cît de slabă e fericirea lucrurilor pieritoare, care nici nu desfătează în întregime pe cei lipsiți de cumpăt.

De ce, așadar, o muritori, căutați în afară o fericire care se găsește în voi? Rătăcirea și neștiința vă întunecă. Îți voi arăta pe scurt punctul de căpetenie al celei mai înalte fericiri. Ai ceva mai prețios decît pe pe tine însuși? Nimic, vei spune; așadar, dacă tu vei fi stăpîn pe tine, vei poseda ceva ce nici tu n-ai vrea să pierzi vreodată, nici soarta n-ar putea să-ți răpească. Și, ca să-ți dai seama că nu poate exista fericire în aceste lucruri întîmplătoare, ascultă: Dacă fericirea este supremul bine al unei ființe ce trăiește conform rațiunii și dacă supremul bine nu e ceva care să poată fi răpit, fiindcă este între cele dinlîi care nu pot fi răpite, este clar că instabilitatea soartei n-ar putea duce la dobîndirea a fericirii. Apoi, cel ce este furat de această fericire nestatornică sau știe, sau nu știe că ea este schimbătoare. Dacă nu știe, ce fel de fericire poate exista într-o ignoranță oarbă? Iar dacă știe, mereu se teme să nu piardă ceea ce știe că poate fi pierdut; de aci o continuă îngrijorare care nu-i îngăduie să fie fericit. Sau poate, dacă a pierdut această fericire, socoate că nu trebuie să se mai gîndească la ea? Chiar prin aceasta e un bun pieritor, fiindcă i se poate suporta pierderea cu seninătate. Dar pentru că și ție, pe cît știu, ți s-a lămurit și întipărit în minte prin foarte multe probe că sufletele oamenilor nu pot fi în nici un chip muritoare și fiindcă e clar că o fericire întîmplătoare se sfîrșește cu moartea trupului⁶⁹, este neîndoielnic că, dacă moartea poate răpi această fericire, mai mult, tot neamul omenesc cade în nenorocire la termenul morții. Dacă știm că mulți au căutat fericirea nu numai în moarte, dar chiar în chinuri și suferințe, cum ne-ar putea face fericiți viața cînd e prezentă, dacă ea nu ne face nefericiți cînd s-a sfîrșit?».

68. Seneca, *Epist. I*, 9, 20, *Ad Lucilium*: «Dacă (zice Epicur) cineva nu este mulțumit de averea sa, poate să fie stăpînul lumii întregi, tot sărac e». Sau, dacă ți se pare mai bine altfel spus (interesează de altfel conținutul, nu forma): cel ce nu se crede fericit este un nenorocit, chiar dacă poruncește lumii întregi. Dar, ca să știi că aceste idei sînt obștești, fiindcă le-a rostit în primul rînd natura, vei găsi la un poet comic această vorbă: «Nu este fericit cel ce nu se crede astfel».

69. Teme platonice și stoice.

POEZIA IV

Cel care vrea să aibă casă tare,
 Zidită trainic și prevăzător,
 Să fie sigur, fără-ngrijorare,
 Când bate Eurus răsunător,
 Sau chiar când marea este în furtună,
 Se va feri de muntele stîncos,
 Cu virfuri ce de trăsnete răsună
 Și de nisipul cel alunecos.
 Căci Austrul îl bate cu putere
 Pe unul, fiind expus neconținut,
 Iar cestuilalt îi e cu neputere
 Să țină temelie de zidit.
 Fugind de soarta cea periculoasă
 A unei locuințe de plăceri,
 Ai grijă de îți construiește casă
 Pe o umilă stîncă. Cu puteri
 Oricît de mari va bate vînt pe mare,
 Pe naufragiați înspăimîntînd,
 Tu, liniștit și fără-ngrijorare,
 În casa ta, ca-ntr-o cetate stînd,
 Îți veți gusta o dreaptă bucurie,
 Disprețuind a cerului minie ⁷⁰.

PROZA V

Dar fiindcă acum te pătrund leacurile argumentării mele, cred că a sosit momentul să mă folosesc de altele ceva mai puternice. Căci, haide, chiar dacă darurile soartei n-ar fi nestatornice și de moment ce este în ele care să poată deveni vreodată al vostru, sau să nu-și piardă prețul, dacă este privit și cercetat mai de-aproape? Oare bogățiile sînt prețioase prin natura voastră sau a lor? Ce vrei mai degrabă, o grămadă de aur, sau una de monede? Strălucesc însă mai bine cheltuin-du-le, decît grămădindu-le, dacă într-adevăr lăcomia face pe oameni urîți, iar dărnicia, străluciți. Dacă nu poate rămîne la fiecare ceea ce se transmite la altul, banul este prețios atunci cînd, trecînd la alții prin dărnicie, încetează de a mai fi posedat. Și iarăși, dacă sînt strînși la unul singur toți banii din lume, aceasta îi face pe ceilalți lipsiți; și dacă

⁷⁰. Cf. Seneca, *Thyeste III*, 447: «Dar nici o teamă; fără arme casa mea este în siguranță și, în simplitate, mă bucur de o liniște desăvîrșită».

aceeași voce umple deopotrivă urechile multora, atunci bogălia voastră nu poate trece la mai mulți, decît împărțită; și, cînd se petrece aceasta, în chip firesc îi sărăcește pe cei pe care îi părăsește. O, înguste și desarte bogății, care nici nu pot fi stăpînite toate de mai mulți, nici nu vin la unul fără să sărăcească pe ceilalți!

Vă atrage privirile strălucirea pietrelor prețioase? Dar dacă e ceva ales în această splendoare, ea aparține pietrelor, nu oamenilor; mă mir foarte mult că oamenii admiră pietre. Fără mișcarea sufletească și organizarea corporală, ce ar putea fi pe drept frumos pentru o ființă insulețită și rațională? Aceste pietre, chiar dacă au oarecare frumusețe prin opera lucrătorului și prin distincțiunea lor, totuși, ele găsindu-se mai prejos de demnitatea voastră, în nici un caz nu pot merita admirația voastră.

Vă încintă frumusețea ogoarelor? De ce nu? Este o parte frumoasă a unei opere foarte frumoase. Așa ne place uneori fața liniștită a mării, admirăm cerul, stelele, luna și soarele; este legat de tine ceva din acestea? Îndrăznești să te glorifici cu splendoarea vreuneia din ele? Nu cumva că te împodobesti singur cu flori de primăvară, că rodnicia ta pîrguiește aceste fructe de vară? De ce te lași răpit de plăceri desarte, de ce îmbrățișezi bunuri străine ca și cum ar fi ale tale? Niciodată soarta nu va face să fie al tău ceea ce natura lucrurilor a făcut străin de tine ⁷¹. Fără îndoială, roadele pămîntului sînt destinate hranei ființelor vii; dar dacă, ceea ce este destul pentru natură, voiești să-i împlinești cerințele, n-ai pentru ce să ceri belșugul soartei. Natura se mulțumește cu puțin și de mică importanță și, dacă vrei să-i silești sațietatea cu lucruri de prisos, tot ceea ce îi vei da va fi sau neplăcut, sau vătămător ⁷².

Atunci socotești poate frumos să strălucești prin haine felurite. Dar, dacă înfățișarea lor este frumoasă, voi admira sau calitatea stofei, sau priceperea lucrătorului. Sau te face fericit lungul șir de servitori? Dacă sînt răi, vor fi pentru casă o sarcină periculoasă, și pentru stăpîn-dușmani; iar dacă sînt cinstiți, cum vei număra cîntea unul străin între bunurile tale? Din acestea toate se dovedește că nu e nici un bun cu adevărat al tău, din cele pe care le socotești ca ale tale. Dacă nu există în ele nici o frumusețe demnă de a fi dorită, pentru ce să suferi că le-ai pierdut, sau să te bucuri că le ai? Iar dacă prin natura

⁷¹. Seneca, *Ad Marciam*, 19, 5: «Soarta nu poate păstra ceea ce natura a părăsit și nu poate fi nenorocit cel ce nu mai există».

⁷². Cicero, *Tusculane V*, 88—89 (cap. 31—32): «Cine nu se teme de sărăcie? Totuși numai filozofii nu se tem de ea. Iar el (Epicur) cu cît de puțin se mulțumește! Nimeni n-a vorbit mai mult decît el despre cumpătare».

lor sînt frumoase, care este meritul tău? Ele ar fi fost plăcute prin ele însele, independent de bunurile tale. Căci sînt prețioase nu pentru că au venit între bogățiile tale, ci pentru că păreau prețioase ai voit să le numeri în rîndul bogățiilor tale⁷³.

Dar de ce doriți și chemați norocul cu atîta zgomot? Căutați, cred, să alungați sărăcia prin avere. Ajungeți însă la un rezultat contrar, fiindcă este nevoie de mai multe ajutoare, pentru a păstra varietatea unor obiecte prețioase, și este adevărat că cu cît cineva are mai mult cu atît are nevoie de mai mult și că, din contră, au nevoie de foarte puțin cei ce-și măsoară avuturile după nevoile naturale, nu după mulțimea ambițiilor⁷⁴. Dar voi n-aveți în voi nici un bun propriu, de sînteți nevoiți să căutați bunurile voastre în lucruri străine și departe de voi? Așa s-a răsturnat ordinea lucrurilor, încît o ființă cu adevărat divină prin rațiunea sa să creadă că nu poate străluci prin altceva decît prin posesiunea unor obiecte neînsuflețite? Celelalte ființe sînt mulțumite cu ceea ce au, dar voi, deși asemănători lui Dumnezeu prin mintea voastră, căutați totuși podoabe pentru natura voastră distinsă în lucruri de nimic și nu înțelegeți ce insultă aduceți Creatorului vostru. El a voit ca neamul omenesc să stea mai presus de toate ființele pămîntesti; voi coboriți demnitatea voastră mai prejos de orice. Dacă se admite că orice bun e mai prețios decît posesorul lui, cînd voi judecați că cele mai neînsemnate lucruri sînt bunurile voastre, prin aprecierea voastră voi înșivă vă puneți mai prejos de ele. Și pe bun drept. Fiindcă aceasta e condiția naturii umane, ca numai atunci să stea mai presus de celelalte lucruri, cînd se cunoaște pe sine; totuși, ea s-ar coborî mai prejos de celelalte animale, dacă ar înceta de a se cunoaște. Pentru animale, a nu se cunoaște pe sine e o stare naturală; pentru oameni devine denaturare.

Cît de mare este această greșeală a voastră, voi, care socotiți că poate fi împodobit ceva cu podoabe străine! Dar aceasta nu se poate întimpla; căci dacă un obiect strălucește prin lucruri împrumutate, sînt admirate tocmai acelea care sînt împrumutate, iar ceea ce este ascuns și acoperit de ele se întărește și mai mult în urîtenia sa. Eu spun, însă, că nu poate fi bun ceea ce aduce posesorului său neplăceri. Oare mint? Nu,

73. Aristot fr. 57 (Stob. III, 3, 25 = Pap. Oxyrh. 666): «Fericirea nu constă atît în a cîștiga multe, cît mai ales în a te găsi bine sub raportul sufletului, și nici corpul împodobit cu haine strălucitoare nu pare a da cuiva fericirea; căci se întimplă cu cei nevrednici de nimic, cînd soarta le dă stare și bunuri materiale, că va fi mai mult admirată înfălișarea lor decît ei înșiși și aceasta este mai rău decît orice». (Weinberger, p. 33).

74. A. Gellius, IX, 8: «Desigur că e adevărat ce-au spus înțelepții, observînd viața: și cei care au multe sînt lipsiți de multe». Horatius, *Ode IV, IX, 5*: «Să nu numești fericit pe cel ce are mult».

vei spune. Dar bogățiile prea adesea au făcut rău posesorilor⁷⁵ dacă, cei mai răi, și cu atît mai mult doritori de ceea ce este al altuia, se socotesc foarte demni pe ei, care au tot aurul și pietrele prețioase existente. Așadar tu, care acum ești chinuit de teama loviturilor și a pumnalului, dacă ai fi intrat pe calea acestei vieți călător, fără să ai nimic cu tine, ai cînta în fața tilharilor⁷⁶. O, prea strălucită fericire a bogățiilor pieritoare, pe care, de îndată ce ai dobîndit-o, ai încetat de a mai fi fără grijă!

POEZIA V⁷⁷

În vremea de-altădată fericîți,
Și pe mînoase țarini multumiți,
C-o viață fără lux moleșitor,
Obişnuiau s-alunge foamea lor
Pe-atuncea oamenii cu ghinzi uşoare.
Ei nu ştiu ca miere curgătoare⁷⁸
S-amestece în al lui Bacchus vin.
Nici să cufunde-n tyrian venin⁷⁹
Strălucitorul fir al serilor⁸⁰.
Aveau pe iarbă somn odihnitor,
În rîuri băntură săşioasă,
Sub pini înalți o umbră răcoroasă.
Pe mare omul nu se avînta⁸¹,

75. Aristotel, fragm. 57: «Celor ce stau rău cu sufletul nici bunăstarea, nici frumusețea nu le este dintre bunuri, ci, cu cît bogățiile încep mai înfloritor, cu atît mai grav și mai rău răsesc pe cei ce le-au cîștigat».

76. Cf. Juvenal, X, 21 sq:

De faci un drum în timpul nopții
și dacă ai cu tine luată
Puțin-argintărie bună, mereu de
sabie sau țepă
Ai să te temi și tremura-vei, chiar
cînd o trestie, pe apă,
Își mișcă umbra în fața lunii; în
schimb drumetul fără-de-avere
li cîntă hotului în față.

(Trad. I. M. Marinescu)

77. Frumusețea și fericirea vieții simple și patriarhale au fost cîntate de cei mai mulți dintre poezii vechi, ca Tibul, Horatîu, Ovidiu, Seneca etc.

78. Se serveau comesenilor vin și miere, pe care și le amestecau fiecare după plac.

79. Purpură de Tyr; la început culoarea purpului se scoala din otrava unei scoici.

80. Serii, poporul din India de răsărit care fabrica și exporta mătasea în veche. (Viermele de mătase, în chinezește serh, a trecut și în grecește, ser; în latinește sericum = mătase; serica = stole sau veșminte de mătase. Astfel se explică etimologia termenului modern de sericultură).

81. în legătură cu navigația, cf. Vergiliu, *Bucolice IV*; Tibul, *Elegii I, V*; Ovidiu, *Metamorfoze* etc.

Nici după treburi încă nu mergea
 Să vadă, ca un oaspe, țărături noi;
 Pe-atunci tăcea trompeta de război⁸²
 Și singele vărsat de ură grea
 Temute arme⁸³ încă nu păta.
 De ce voia grozava nebulie
 Să poarte armele cu dușmănie,
 Când răniile ce le pricinuia
 Răsplata singelui nu aducea?
 O, de ne-am putea întoarce-odată
 La obiceiurile de-altădată!
 Dar dragostea febrilă de-a avea
 Decit al Aetnei foc este mai rea.
 Vai, cine-a fost cel ce a dezgropat
 Întii bucăți de aur blestemat
 Și-atâtea pietre prețioase care
 Ne-aduc pericole și-ngrijorare?⁸⁴

PROZA VI

Dar de ce să discut despre demnități și despre putere, pe care voi, necunoscători ai adevăratei demnități și puteri, le ridicați în slăvi?⁸⁵ Dacă ele au ajuns la cei mai necinstiți, ce nenorociri au adus incendiile provocate de erupția flăcărilor Etniei, sau potopul? Desigur, după cum cred că-ți amintești, puterea consulară ce fusese începutul libertății,

82. Elogiul păcii, cf. Vergilius, Horatius, Seneca, Augustin, Octavia, 390: «Neamul omenească nu cunoaște războaiele, nici freamătele ucigătoare ale trîmbiței de luptă».

83. În text arva. În aparatul critic al lui Weinberger, p. 36, găsim: «arma W (probat Hüttiger, 1900, p. 19 n. 1)». Față cu ideea am adoptat în traducere lecțiunea arma din codicelul W (Mainhingenste bibliothecae Wallersteinianae).

84. Cf. Ovidius, *Metamorphose* I, 140: «Sînt dezgropate din pămînt bogățiile atîlătoare la răutăți».

85. Arist. fr. 59 (Weinberger, p. 36): «Onoarea și gloria umplu mai mult sufletul de ușurătate decît celelalte după care rîvnește omul». Cicero, *Tusculane III*, 3 (cap. II): «La această rătăcire a noastră contribuie și poezii; aceștia, fiindcă au o mare aparență de învățură și de înțelepciune, sînt cu plăcere ascultați, citiți și învățați pe dinafară și astfel ei se întipăresc adînc în suflete. Cînd lor li se adaugă și poporul, acest mare dascăl, această mulțime care din toate părțile ne împinge la viciu, atunci sîntem definitiv otrăviți de sîricăciunea ideilor rele și ne îndepărăm de natură însăși, pînă acolo încît par a-și fi rîvnit cea mai bună natură ce care au socotit că nimic nu e mai bun pentru om, nimic mai dorit, nimic mai mare, decît onorurile, conducerea, gloria populară...». Plutarch, *Consolatio ad Apollonium*, 103 e: «Deși aceasta este starea lucrurilor trecătoare, unii, din cauza prostiei omenești, își fac o glorie nesocotită și deșartă dacă atunci cînd mărimea bogățiilor sau rangul magistraturilor, sau o situație mai înaltă în stat, ori onorurile și gloria i-au ridicat puțin, amenință și insultă pe cei mici, neîncind cît de nestatornică și alunecoasă este soarta...».

din cauza mîndriei consulilor⁸⁶, au dorit s-o înlătore strămoșii voștri care, din pricina aceleiași mîndrii, înlăturaseră din stat mai înainte puterea regală⁸⁷. Iar dacă, ceea ce se întîmplă foarte rar, onorurile sînt incredințate celor cinstiți, ce altceva este de admirat la ei decît probitatea cu care-și fac datoria? Așa se face că nu virtuțile cresc în considerație prin titlu, ci titlul capătă o aureolă mai strălucitoare prin virtuțile celui care-l deține.

Dar care este această putere strălucitoare și dorită de voi? Nu vedeți, ființe pămîntești, cui vi se pare că porunciți? Dacă ai vedea acum între șoareci pe unul arogîndu-și dreptul și puterea de a conduce pe ceilalți, ce ris te-ar cuprinde! Sau dacă privești corpul, poți găsi ceva mai slab decît omul, pe care adesea îl ucide înțepătura unei musculițe, sau a unui vierme intrat în intestine? Dar asupra căreia părți din om poate exercita cineva vreun drept, dacă nu asupra corpului și asupra a ceea ce este mai prejos de corp, vreau să spun asupra averii sale?

Vei putea comanda ceva unui suflet liber, vei îndepărta vreo minte stăpîină pe rațiunea sa de la liniștea-i proprie?⁸⁸ Un tiran credea că va constrînge prin chinuri pe un om liber⁸⁹ să denunțe pe niște tovarăși într-un complot îndreptat împotriva sa. Acesta însă și-a mușcat limba și, scuipînd-o din gură, a aruncat-o în fața tiranului infuriat. Astfel, chinurile pe care tiranul le socotea element de cruzime, bărbatul înțelept le-a făcut element de eroism. Dar ce rău putem face altuia, fără să ne temem că ni-l va face și nouă altul? Legenda spune că Busiris⁹⁰ care, de obicei, își ucidea musafirii, a fost ucis de oaspetele său, Hercule.

86. Aluzie la instituția decemvirilor, creată la 451 î.d.Hr., pentru a redacta legi scrise.

87. Ultimul rege roman, Tarquinius Superbus, a fost alungat la 509 î.d.Hr.

88. Cf. Seneca, *De beneficiis*, III, XX: «Dacă-și inchipuie cineva că omul în întregime poate fi supus sclaviei, greșește: partea cea mai nobilă din noi se sustrage acestei condiții. Numai corpurile sînt supuse și în proprietatea stăpînului; spiritul își are dreptul său propriu, e atît de liber și de plin de mișcare, încît nici nu poate fi ținut în închisoare, nici nu poate fi oprit de a-și lua avînturile sale pentru a se ridica sus în infinit în tovărășia celor cerești».

89. Zenon din Elea. Alții cred că e vorba de filozoful Anaxarh din Abdera, partizan al filosofiei lui Democrit și victimă a tiranului Nicocreon din Cypru.

90. Busiris, rege al Egiptului, pentru a oprî flagelul unei foamete care se abătuse peste țara lui, a ordonat, după sfatul unui ghicitor din Cypru, să se sacrifice strănii care pătrundeau în Egipt. Pe Hercule, însă, nu l-a putut sacrifica, deoarece acesta, rupînd lanțurile, a ucis și pe rege și pe fiul acestuia. Istoricii greci combat verosimilitatea legendei după care ar fi existat sacrificii omenești la egipteni.

Regulus⁹¹ a pus în lanțuri mulți prizonieri de război cartaginezi, dar în curînd el însuși și-a dat mâinile sub cătușele învingătorilor săi. Așadar, socotești că are vreo putere omul, care nu poate împiedica pe altul să-i facă ceea ce ar putea face el, la rîndu-i, altuia?

Pe lângă acestea, dacă prin ele însele demnitățile ar avea vreo valoare înăscută și proprie, ele n-ar ajunge niciodată în mîna celor răi; de obicei, nu se asociază între ele elemente potrivnice, căci natura respinge unirea contrariilor. Astfel, fiindcă, fără îndoială, prea adesea cei răi exercită funcțiuni înalte, e limpede că prin natura lor nu sînt bune cele ce se lasă să fie însușite de cei răi. Aceasta este o judecată justă despre toate darurile soartei, care ajung din belșug în mîinile celor nevrednici. În legătură cu acestea putem adăuga considerația că nimeni nu se îndoiește că e viteaz acela la care se vede bine vitejia, și cel care are furtive e evident că e iute. Tot așa muzica face pe muzicanți, medicina pe medici, retorica pe retori, căci natura lucrează în direcția care-i e proprie, nu amestecă între ele elemente cu efecte contrarii și respinge pe cele care sînt potrivnice. Dar nici bogățiile nu pot să înfrîneze o lăcomie nemăsurată, nici puterea n-a făcut stăpîn pe sine pe cel pe care-l țîn strîns în lanțuri de nedezlegal poște vinovate și demnitatea încredințată celor necinstiți nu numai că nu-i face demni, dar îi arată cît sînt de nedemni. De ce așa? Fiindcă vă place să denumiți cu nume false lucruri care sînt în realitate altfel, a căror natură se vede ușor din efectele lor; așa că nici bogăția, nici puterea, nici demnitatea nu pot fi numite pe drept astfel. În sfîrșit se poate spune același lucru despre toate aspectele soartei, în care nu există nimic de dorit, nimic care să aibă o valoare înăscută, care nu se unește cu cei buni întotdeauna și care nu face buni pe cei cu care s-a unit.

POEZIA VI⁹²

Știm lanțul tot de crime pe care le-a comis:
Orașu-n vilvătaie, senatul tot ucis.
Și după ce pe frate l-a omorit, pe mamă
A suprimat-o, fiara, mișîindu-și fără teamă
În sînge corpul. Apoi, privind cadavrul rece,
Fără să verse lacrimi și fără să se plece,

91. Învingînd într-un război cu cartaginezii și făcut prizonier, Regulus a fost trimis să trateze cu romanii pentru un schimb de prizonieri, jurînd că se va întoarce îndărăt, dară negocierile vor eșua. La Roma însă el a sfătuit pe compatrioții săi să nu admită condițiile cartaginezilor și apoi, respectîndu-și jurămîntul, s-a întors la Cartagina, unde a fost supus celor mai grele chinuri, povestite, între alții, de Cicero, în *De Officiis*, III, 27.

92. Tabloul grozăviilor săvîrșite de Nero îl găsim zugrăvit complet de Suetoniu și Tacit.

O frumusețe stinsă a stal ca să măsoare⁹³.
Ținea acesta totuși sub sceptrul său popoare
Ce Phoebus le privește cînd, răsărind din unde,
Se-nalță, încălzește și în apus s-ascunde,
Popoare așezate sub nordul înghețat,
Popoare ce de Notus, cînd bîntuie uscat,
Sînt arse ca nisipul cel zilnic încălzit.
Dar fost-a-n stare-această putere în sfîrșit
Prea groaznicului Nero să-i schimbe nebunia?
Ah, crudă este soarta, cînd sabia mirșavă
Nedrept se-mperechează cu groaznica otravă!

PROZA VII

Atunci eu i-am răspuns: — «Știi tu însăși că ambiția mea a fost dominată foarte puțin de lucruri muritoare; am dorit domenii de activitate, ca să nu-mi îmbătrînească forțele într-o tăcută nelucrare».

Ea a urmat:

— «Un singur lucru este care să atragă mințile superioare prin natura lor, dar care n-au ajuns în primele rînduri prin perfecțiunea virtuților: dorința de glorie și reputația celor mai de seamă merite pentru stat. Cît este această năzuință de deșartă și de strîmtă, judecă în chipul următor. Tot globul pămîntesc, după cum ai învățat din astronomie, față cu spațiul ceresc, se știe că ocupă abia un punct, adică, dacă e comparat cu mărimea universului ceresc, s-ar putea afirma că n-are nici un spațiu. Și abia aproape un sfert din această mică parte a lumii, pămîntul, este, după cum a arătat Ptolomeu, locuit de ființe cunoscute de noi. Din acest sfert, dacă excludem ceea ce ocupă mările, lacurile și deșerturile, abia mai rămîne o porțiune foarte mică pentru a fi locuită de oameni. Așadar, în acest minim punct dintr-un punct, închiși și încercuiți, vă gîndiți cum să vă măriți reputația, cum să vă faceți numele cunoscut? Dar ce are nobil și măreț o glorie restrînsă în hotare alte de mici și de înguste? Adaugă că acest țarc de scurtă locuire este ocupat de multe națiuni deosebite ca limbă, obiceiuri, fel de viață⁹⁴, la care, din cauza greutății drumurilor, diferenței de limbă și lipsei de relațiuni între popoare, nu poate pătrunde nu numai numele oamenilor

93. După ce a fost ucisă mama sa, Nero, venînd să-i vadă cadavrul, se zice că l-a privit obiectiv, admirînd sau criticînd, din punct de vedere estetic, diferite părți ale corpului. Adevărul acestui fapt e pus însă la îndoială atît de Suetoniu, cît și de Tacit.

94. Cicero, *Hortensius* 27/37: «Cît se deosebesc oamenii între ei ca fire, doborîre și felul vieții întregi!»

luați în parte, dar nici măcar al orașelor⁹⁵. În vremea lui Cicero, precum el însuși spune undeva⁹⁶, nu trecuse de munții Caucaz numele statului roman, care era pe atunci înfloritor și temut chiar de partii și de celelalte neamuri din acele părți. Vezi, așadar, cât este de mărginită, cât este de restrânsă gloria, pe care voi vă munciți s-o măriți și s-o răspîndiți? Sau unde nu poate să pătrundă faima numelui de roman va putea să ajungă gloria unui bărbat roman? Ce să mai spun despre faptul că obiceiurile, ca și instituțiile diferitelor neamuri, se deosebesc între ele, astfel că ceea ce la unii se judecă demn de laudă, la alții se socotește demn de pedeapsă? De aici rezultă că, dacă pe unul îl desfătează proslăvirea numelui, el n-are nevoie în nici un chip să-și facă cunoscut numele la prea multe popoare. Fiecare va fi deci mulțumit cu o glorie răspîndită între ai săi și înlăuntrul hotarelor unui singur neam se va restringe acea prea strălucită nemurire a renumelui⁹⁷.

Dar pe cîți bărbați vestiți în timpul lor nu i-a acoperit uitarea din lipsa de scriitori! De altfel, ce pot face scrierile înseși, pe care le îngroapă, ca și pe autorii lor, depărtarea și întunericul timpului? Vouă vi se pare că vă asigurați nemurirea, cînd vă gîndiți la faima voastră de viitor. Dacă, însă, cercetezi spațiile infinite ale eternității, cum te poți bucura de durata numelui tău?⁹⁸ De comparați durata unui moment cu zece mii de ani, căci fiecare spațiu este limitat, un raport cât de mic tot există între ele; dar însuși acest număr de ani și orice multiplu al lor nu poate fi nici măcar comparat cu durata infinită. Fiindcă între lucrurile finite poate exista ceva comun, dar între cele finite și cele infinite nu poate exista nici o comparare. Astfel că reputația într-un timp destul de îndelungat, alături de nesfîrșita eternitate, pare nu mică, ci absolut inexistentă.

Voi nu știți să faceți binele decît pentru gura lumii și pentru vorbe deșarte și, lăsînd la o parte primatul conștiinței și al virtuții, cereți răsplata de la vorbele nesincere ale altora. Ascultă cum a ris cineva de ușurătatea unei aroganțe de această speță. Un oarecare adresase insulte unui om care-și dădea numele fals de filozof, nu pentru practica adevăratei virtuți, ci pentru o glorie increzută, și adăugase că el va ști dacă acela e filozof, de va suporta cu ușurință și răbdare insultele ce-i

95. Cic., *Hortensius*, 80/87.

96. Visul lui Scipio în *Republica*, VI, 22.

97. Cicero, *Rep.* VI, 25: «Acel renume însă în întregime este încătușat în limitele acestor regiuni pe care le vezi; pentru nimeni el n-a fost vesnic, ci se prăbușește cu moartea oamenilor și se stinge în uitarea posterității».

98. Plutarh, *Consolatio ad Apollonium*, 117 e: «Cea mai lungă viață este scurtă și de o clipă, față de veacurile nenumerate», cf. Cic., *Hort.* 25/28; *Rep.* VI, 24.

aducea. Acela a răbdat puțin și apoi, fălindu-se cu acceptarea insultei, a zis: «Acum, în sfîrșit, înțelegi că sint filozof?»⁹⁹ Atunci el i-a răspuns mușcător: «Aș fi înțeles dacă ai fi tăcut».

Dar de ce mai țin oamenii superiori — căci despre aceștia e vorba — care caută gloria în virtute, de ce mai țin ei la renume, după distrugerea corpului prin moartea supremă? Căci dacă, ceea ce conform principiilor noastre nu putem crede¹⁰⁰, oamenii mor în întregime, nu este glorie aceea al cărei posesor nu mai există. Iar dacă spiritul, cu adevărat conștient de sine, scăpat de închisoarea pămîntească, se îndreaptă liber spre cer, nu disprețuiește orice preocupare pămîntească, el, care, avînd cerul, se bucură că a scăpat de pămînt?

POEZIA VII

Acel ce cu înfrigurare doar după glorie s-avîntă¹⁰¹
 Și-o crede cel mai mare bine
 Privească cerul și pămîntul cu toate ce le înveșmîntă
 Și să le asemene cu sine;
 Rușine îi va fi de un nume, ce-a vrut pămîntul să-l cuprindă,
 Față de cer așa de mic.
 De ce din jugul morții gîtul dorește omul să-și desprindă
 Cînd moartea n-o învinge nimic?
 Oricît renumele pătrunde printre popoare depărtate
 Și e purtat din gură-n gură,
 Oricît o casă strălucește, prin titluri mari și admirate,
 În fața morții o măsură
 E pentru toți. Ea nu vrea glorie și fără vreo deosebire,
 La fel îi sunt și mic și mare.
 Ce-a mal rămas din Brutus¹⁰², Cato¹⁰³, rigid în viață și-n simțire,

99. Plutarh, *De vit. pud.* 532 f (Weinberger 42): «Tăcerea este, zice Euripide, răspunsul filozofilor». *Proverbe* 11, 12: «Bărbatul înțelept va tăcea». (cf. *Proverbe* 17, 28; *Ecclesiastul* 20, 5, 6, 7). Macrobius, *Saturnalia VII*, 1, 11: «Aceasta este una din virtuțile filozofiei că, pe cînd oratorul nu poate să demonstreze decît vorbind, filozoful face filozofie numai puțin tăcînd, decît vorbind». În timpurile noastre, tăcerea a fost magistral dăltuită în bronzul cuvîntului de T. Carlyle și de V. Părvan.

100. Cf. Plutarh, *Ad uxorem* 611 d: «În privința celor pe care le auzi de la alții, care sfătuie pe mulți spunînd că nu există nimic rău, nimic trist pentru cei ce sînt dezlegați de corp, știu că te împedică să crezi această învățătură strămoșească și simbolurile mistice ale orgiilor dionisiace, pe care le cunoaștem unii de la alții cei ce participăm la ele».

101. Cf. Vergilius, *Eneida*, IV, 173—177.

102. Brutus, autorul principal al revoluției republicane din 509 î.d.Hr., prin care Tarquinii au fost alungați și regaliațea înlocuită de republică. S-ar putea să fie, de asemenea, vorba despre Brutus care a asasinat pe Caesar.

103. Stolțul Cato din Utica.

Fabriciu ¹⁰⁴ cu credință tare ?
 O glorie ușoară-n urmă, pe care-n litere putine
 Doar numele-o mărturisește.
 Dar dacă după-al lor renume pe unii îi cunoaștem bine,
 De-atîția morți cine-aminteste ?
 Zăceți deci ca-ntr-o noapte-adîncă și faima nu este în stare
 Ca să vă dea tot ce-i cereți.
 De socotiți cumva că viața mai lungă trainicie are
 Prin numele pe care-l vreți,
 Odată va sosi chiar ziua cînd și acesta va dispăre
 Și-atunci a doua moarte aveți.

PROZA VIII

Dar să nu crezi că port război neînduplecat împotriva soartei; este o împrejurare cînd această înșelătoare ¹⁰⁵ face bine oamenilor, anume atunci cînd se arată, cînd își descoperă fruntea și-și mărturisește caracterul. Poate nu înțelegi însă ce spun; ce caut să arăt e minunat și de aceea abia pot să-mi exprim prin cuvinte gîndurile. Eu cred că o soartă nefericită e mai de folos oamenilor decît o soartă fericită. Aceasta din urmă totdeauna, sub masca fericirii, cînd se arată blondă, minte; cea dintîi însă este totdeauna adevărată, cînd se arată nestatornică prin schimbarea sa. Una înșală, alta instruieste; una, sub masca unor bunuri mincinoase, înlănțuie mințile celor ce se bucură de ea, cealaltă, prin cunoașterea fericirii fragile, liberează. Astfel, pe una o vezi alergînd vîntoasă și întotdeauna uitînd de sine, pe alta o vezi sobră, reținută și prudentă în exercitarea adversității sale. În sfîrșit, soarta fericită, prin mîngierile ei, abate și pe cei slabi din calea adevăratului bine, cea nefericită adesea tirăște cu cirlițul la adevăratele bunuri pe cei rătăciți. Sau ți se pare de minimă importanță că această soartă aspră, îngrozitoare, îți dezvăluie mințile prietenilor credincioși, că ți-a arătat fețele sincere și cele prefăcute ale tovarășilor, că plecînd a luat pe ai ei și ți-a lăsat pe ai tăi? Cu cit ai fi cumpărat aceasta cînd erai în bună stare și, după părerea ta, fericit? Acum plîngi după bogățiile pierdute; ai găsit prieteni, care constituie cel mai prețios gen de bogăție.

¹⁰⁴. Consul roman în 282 î.d.Hr., proverbial pentru sărăcia, integritatea și cinstea sa. În războiul cu Tarentul, Fabricius a fost trimis la Phyrus să negocieze răscumpărarea prizonierilor și pacea. Phyrus voind să-i facă un dar de bani, el a refuzat. În același timp însă a denunțat lui Phyrus intențiile criminale ale medicului acestuia. Cînd a auzit, Phyrus a exclamat: «Recunosc pe Fabricius! Ar fi mai ușor să întorci soarele din drumul său, decît pe acest roman din calea dreptății și a onoarei!».

¹⁰⁵. Seneca, *Agamemnon*, 58 sq.

POEZIA VIII

Dacă-n lume, pe vecie,	Făr-a ei diriguire,
Toate stau în armonie,	Cele ce sînt azi în pace
Dacă chiar cele opuse	În curînd război vor face
Sînt la fire legi supuse ¹⁰⁶ ,	Și-nlocmirea lumii care
Dacă Phoebus poartă-n car	În unire fiecare
Zile albe de cleștar,	Azi o mișcă — o vor strica.
Phoebe ține nopțile,	Dragostea poate ținea
Hesperus chemîndu-le.	Neamurile-n sfîntă pace;
Dacă ale mării valuri	Ea pe soți uniți îi face
Se opresc mereu de maluri	Și scumpi unul altuia.
Și uscatul mărginit	Ea dictează legea sa
E-n hotare necliuit,	Între prieteni. Fericiți,
Dacă astfel sînt legate,	Oameni, atunci o să fiți,
Cer, pămînt și mare, toate	Cînd din ceruri dragostea
Sînt conduse de iubire ¹⁰⁷ ;	Și-ntre voi se va-ntrona.

¹⁰⁶. Martianus, *Capella*, 3, 7:

«Cel care legi stringînd în lanțuri tainice semînte
 care se luptă între ele
 Și printr-o sfîntă îmbrățișare încâlzești legături,
 Căci împletești elementele unele cu altele,
 Unești sexele și credința sub semnul «dragostei».

¹⁰⁷. Reminiscențe din *Banchetul* și *Timeul* lui Plato, după care iubirea este ca un demon ce are misiunea de a uni elementele despreunate.

CARTEA III

PROZA I

Ea își terminase cîntecul; pe mine, însă, dornic de a asculta, frumusețea melodiei mă lăsase încă fascinat și în reverie¹⁰⁸. După puțin timp i-am spus:

— «O, neasemănată mîngiere a celor abătuți, cit m-ai refăcut sufletește, prin adîncimea gîndurilor și prin farmecul cîntecului tău; pînă într-atît, încît acum nu mă mai cred nefinstare de a rezista loviturilor soartei! Astfel, de doctoriile despre care spuneai adineori că sînt cam tari, nu numai că nu mă tem, dar chiar le cer stăruitor, dornic fiind să ascult».

Ea mi-a răspuns atunci:

— «Am simțit aceasta pe cînd tu ascultai în tăcere și încordare cuvintele mele. Starea ta sufletească am așteptat-o și, ceea ce este mai adevărat, eu ți-am produs-o; cele ce urmează sînt de așa natură, că înțepă la gust; însă, după ce le vei primi înăuntru, se vor îndulci. Fiindcă spui că ești dornic să ascuți, cu cită ardoare te-ai înflăcăra dacă ai ști unde vreau să te duc!».

— «Unde?» — întreb eu.

— «Spre adevărata fericire» — răspunde ea — «la care visează sufletul tău, dar pe care tu, cu ochii stăpîniți de aparențe, nu o poți privi drept în față»¹⁰⁹.

108. Cf. Plato, *Protagoras* 328 d: «După ce Protagora a spus acestea, și altele ca acestea, a încetat cuvîntarea; eu, însă, mult timp fermecat de cuvîntarea lui, îl priveam încă, dornic să aud cele ce urmează».

109. În Republica lui Plato (începutul cărții a VII-a) găsim celebra alegorie a peșterii, prin care Socrate aseamănă pe oameni — prizonieri propriilor simțuri și prejudecăți, neputincioși de a cunoaște esența adevărului — cu niște captivi care, închiși într-o peșteră întunecoasă, sînt nevoiți să stea cu spatele spre lumină și să nu poată vedea decît umbrele ființelor și lucrurilor reflectate de lumina de afară. După cum acești prizonieri cu cit se apropie mai mult de ieșirea din peșteră, cu atît pot vedea mai bine lucrurile, iar nu umbrele lor, tot așa omul, dezbrăcat de pasiuni și prejudecăți și înălțat pînă la Dumnezeu, poate cunoaște realitatea ideală. Conchide Plato, prin gura lui Socrate (517 b): «Așadar, iubite Glaucon, aceasta este icoana condiției umane. Peștera subterană este lumea vizibilă; focul care o luminează este lumina soarelui; captivul care se ridică în regiunea superioară și o contemplă este spiritul, care se înalță pînă la sfera inteligibilă. Aceasta este părerea mea, dacă vrei s-o știi; Dumnezeu știe dacă este adevărată».

— «Haide, te rog», îi spun eu atunci, «și arată-mi fără întîrziere care este cea fericire adevărată».

— «Pentru tine o voi face cu plăcere — răspunde ea — dar starea care îți e mai cunoscută, pe aceea mă voi strădui să ți-o zugrăvesc și să ți-o redau prin cuvinte, pentru ca, după ce vei privi-o cînd vei muta ochii în partea opusă, să poți recunoaște chipul adevăratei fericiri».

POEZIA I

Cel care vrea să facă o țelină ogor,
De rădăcini o cură întii și de trupini
Și-i scoate lăstărișul crescut de mărăcini
Ca Ceres să aducă rod indestulător¹¹⁰.
Mai dulce este mierea curată de albine
Dacă-am avut în gură întii un gust amar;
Mai luminoase stele pe cer senin răsar,
Cu ploaie și furtună cînd Notus nu mai vine,
Cînd Lucifer alungă nopți negre-ntunecoase,
Frumoasa zi apare cu caii purpurii.
Și tu, deșarte bunuri privește mai întii
Ca gîtul cu încetul sub jug să nu-l mai ții;
Atunci vei ști ce bunuri sînt cele-adevărate.

PROZA II

Cu privirea fixă o clipă și reculegîndu-se oarecum în tainele gîndurilor ei, a început astfel:

— «Orice strădanie omenească, pe care o hrănește chinul dorințelor de tot felul, pleacă pe cai deosebite, dar caută totuși să ajungă la singurul țel al fericirii¹¹¹. Aceasta însă e un bun pe care dacă îl dobîndești numai poți dori nimic altceva. El este culminația tuturor bunurilor, conținînd în sine toate bunurile, căruia dacă i-ar lipsi unul, n-ar putea fi astfel, fiindcă ar rămîne în afară de el ceva ce ar putea fi dorit. Se vede, așadar, că fericirea este o stare rezultată din reuniunea tuturor bunurilor. Pe această stare, după cum am spus, toți muritorii încearcă s-o dobîndească pe cai diferite; căci există în sufletele oamenilor sădită din naștere dorința adevăratului bine, dar rătăcirea fi

110. Cf. Marilanus, *Capella*, 37, 4 (24, 6).

111. Loc comun al filozofiei morale antice. Cf. Plato, *Euthidem*, 278 e: «Toți voim să fim fericiți... cine dintre oameni nu vrea să fie fericit?»; Cicero, *Hor.*, 26/36: «Desigur, toți voim să fim fericiți»; Seneca, *De vita beata*, I, 1: «Toți dorim să trăiască fericiți...».

abate din drum către bunuri false. Unii, crezind că supremul bine constă în a nu duce lipsă de nimic, se zbat ca să aibă mari avutii; alții, însă, socotind că binele constă în ceea ce este demn de înaltă cinstitoare, se silesc prin dobândirea onorurilor să capete respectul concetățenilor lor. Sînt unii care pun supremul bine în puterea supremă; aceștia, sau voiesc ei să domnească, sau se silesc să ajungă pe lângă domnitori. Iar cei cărora li se pare celebritatea cea mai mare bun se grăbesc să-și facă numele cunoscut prin meșteșugurile războiului sau ale păcii. Cei mai mulți însă măsoară valoarea binelui după bucurie și veslie; aceștia socotesc cu adevărat fericit pe cel ce înnoată în plăceri. Și sînt unii care schimbă între ele scopurile și mijloacele: de pildă, cei care doresc bogății pentru putere și plăceri, sau cei care caută puterea pentru bani, sau pentru a-și face numele cunoscut. Așadar, în acestea și altele ca acestea se risipește toată încordarea faptelor și dorințelor omenești; astfel sînt, spre exemplu, gloria și popularitatea, care par a aduce oarecare celebritate, soția și copiii, care sînt doriți pentru bucurie; iar prietenii, cea mai sfîntă categorie de bunuri, depind de virtute, nu de soartă. Celelalte sînt căutate fie pentru putere, fie pentru plăceri. Bunurile corporale se însumează în cele de mai sus; căci forța și mărirea corpului par a aduce putere, frumusețea și iuțimea, celebritate, sănătatea, plăcere. În toate acestea se vede bine că este dorită numai fericirea; fiindcă este socotit a fi bunul suprem, ceea ce fiecare dorește mai presus de orice. Dar noi am definit fericirea ca pe bunul suprem; de aceea se socotește fericită starea pe care o dorește fiecare mai presus de orice.

Ai deci în fața ochilor zugrăvit oarecum tabloul fericirii omenești: avere, onoruri, putere, glorie, plăceri. Numai pe acestea avîndu-le în vedere, Epicur, consecvent cu sine însuși, consideră plăcerea ca pe supremul bine¹¹², fiindcă toate celelalte par a aduce bucurie sufletului. Mă întorc însă la dorințele oamenilor, al căror suflet, deși cu memoria întunecată, caută totuși binele suprem, dar, ca un om beat, nu cunoaște pe ce drum să se întoarcă acasă¹¹³. Nu par a se înșela aceia care își dau toată silința să nu ducă lipsă de nimic? Nu există nimic care să poată aduce o fericire completă, ca o stare în care toate bunurile sînt din belșug, în care n-ai nevoie de ce este al altuia, ci ești mulțumit cu ce ai. Greșesc cei care socotesc că tot ceea ce este foarte bun este și foarte demn de atențiile respectului? Deloc. Pentru că nu este neînsemnat și de disprețuit ceea ce este căutat cu ardoare de străduințele

aproape ale tuturor muritorilor. Oare puterea nu trebuie numărată printre bunuri? Dar ce, trebuie socotit slab și fără puteri ceea ce se constată că este mai presus de orice? Sau trebuie cu desăvîrșire disprețuită celebritatea? Nu se poate trece cu vederea că tot ceea ce este foarte distins pare a fi și foarte renumit. Că fericirea nu este nici neliniștitoare și tristă, nici supusă durerilor și supărărilor, de ce să mai spun, cînd chiar în cele mai mici lucruri se caută tocmai ce-ți place să ai și să folosești? Acestea sînt cele pe care voiesc să le dobîndească oamenii și de aceea doresc avere, demnități, domnii, glorie și plăceri, fiindcă prin ele cred că le va veni îndestularea, respectul, puterea, celebritatea, mulțumirea. Binele îl caută deci oamenii prin dorințe așa de deosebite; în aceasta se vede cît de mare este puterea naturii că, oricît de variate și de contrarii ar fi părerile oamenilor, ele sînt de acord în alegerea binelui ca țel.

POEZIA II

Cu care frîu natura ne conduce,
Prin care legi păstrează cu-ngrijire
Imensul univers, în care duce
Pe fiecare-n strînsă-nlănțuire,
Aș vrea s-arăt în cîntec-nălțător,
Pe lira mea cu coarde tremurate.
Pot leii puni să poarte lanțul lor,
Din mîini să prindă hrana și s-arate
Destulă teamă de stăpînul crud,
Obișnuiți cu biciul ce-i lovește;
Dar dacă-și simt de sînge gîtul ud
Sălbatica lor fire se trezește;
Urînd adînc de ei își amintesc,
Dezleagă lanțul, scapă de robie
Și-n furiile ce îi stăpînesc
Pe-mblînzitor întii ei îl sfișie.
Limbuta pasăre ce-n ram cînta
E-nchisă-n fundul unei colivii;
Cu miere cupe dacă i s-ar da,
Ospete scumpe, dulci atenții mii,
Din partea celor încîntați de ea,
Cînd, însă, în strimtoarea ei sărînd,
Dumbrava a văzut, cu umbra sa,
Mîncarea sub picioare risipînd,

112. Epicur fr. 348 (Augustinus, *De civitate Dei*, XIX, 1).

113. Cf. Plato, *Republica*, 518 c.

Pădurea cu tristețe doar o cere,
 Cîntînd pentru pădure cîntec dulce.
 Nuiuaa, îndoită cu putere,
 E-adusă virful pe pămînt să-și culce ;
 Dar liberă lăsată astfel ea nu șade,
 Ci-ndată se îndreaptă către cer.
 În unde hesperide Phoebus cade,
 Dar iarăși, pe un drum plin de mister,
 Cu carul se înloarce-n răsărit.
 Își caută orice lucru calea sa,
 Pe ea să meargă este mulțumit ;
 O altă ordine nu poate da
 Decît acel ce leagă neschimbate
 Sfirșituri cu începuturi pentru toate¹¹⁴.

PROZA III

Și voi, o, ființe pămîntești, deși cu imagine slabă, vă reprezentați totuși originea voastră și acel țel adevărat al fericirii îl puteți foarte puțin întrezări, însă într-un chip oarecare tot îl simțiți prin cugetare ; prin acest fapt pe de o parte o tendință naturală vă duce spre adevăratul bine, iar pe de altă parte vă depărtează de el eroarea de multe ori repetată. Examinează dacă prin acelea, prin care oamenii socotesc că vor dobîndi fericirea, pot să ajungă la țelul propus.

Dacă banii, onorurile și altele de acest fel aduc o stare care nu pare a fi lipsită de oarecare bine, mărturisesc că poate cineva deveni fericit prin dobîndirea acestora. Dar, dacă nu pot face ce promit și le lipsesc cele mai multe bunuri, nu e clar că se oglindește în ele o imagine falsă a fericirii ?

Astfel, te întreb mai întîi pe tine care, cu puțin înainte, aveai atîta avere : în mijlocul acelor bogății fără margini nu ți-a fost niciodată sufletul întunecat de neliniște din cauza vreunei nedreptăți ?

— Dar, — i-am răspuns eu, — nu pot să-mi amintesc dacă am avut vreodată sufletul absolut liber, nestăpînit de nici o grijă.

— Oare nu fiindcă-ți lipsea ceea ce nu voiai să-ți lipsească și aveai ceea ce n-ai fi vrut să ai ?

— Așa e — zic eu.

— Deci doreai prezența unui lucru și absența altuia ?

114. Cf. Seneca, *Ad Lucilium*, 36 : «Anotimpurile, zilele astrale arată că toate fenomenele și lucrurile au un ciclu pe care îl parcurg și-l repetă în perioade determinate».

— Ți-o mărturisesc.

— Dar — zicea ea — îi lipsește cuiva ceea ce el dorește ?

— Îi lipsește.

— Și cel care duce lipsă de ceva nu se simte îndestulat în orice moment ?

— Nu — răspund eu.

— Așa și tu, plin de avere, te resimțeași totuși de acest neajuns.

— De ce nu ?

— Prin urmare bogățiile nu ne pot face să nu ne lipsească nimic, să fim mulțumiți cu ceea ce avem, deși promiteau aceasta. Și cred că tocmai aceasta trebuie mai ales reținut, că nimeni n-are în chip natural bani, așa încît să nu-i răpească de la cei ce îi au, fără voia lor.

— Sînt de aceeași părere — răspund eu.

— Cum să nu fii de aceeași părere, cînd zilnic cel mai tare răpește cu sila banii celui slab ? De unde provin plingerile din for, dacă nu din aceea că sînt ceruți înapoi banii, răpiți fie cu forța, fie prin fraudă, fără voia posesorilor lor ?

— Așa e.

— Va avea nevoie așadar fiecare de pază cerută din afară, ca să și pună în siguranță banii.

— Cine poate nega aceasta ?

— Dar n-ar avea nevoie de această pază dacă n-ar avea bani care se pot pierde.

— Fără îndoială.

Ajungem deci la situația contrară ; căci averile, care socoteai că te mulțumesc cu tot ceea ce-ți trebuie, fac să ai mai mult nevoie de ajutor străin. Cum s-ar putea alunga nevoile prin avere ? Celor bogăți nu le e foame, nu le e sete, membrele celor cu bani nu simt frigul iernii ? Vei răspunde că cei bogăți au cu ce să-și astîmpere foamea, cu ce să-și alunge setea și frigul. În acest chip lipsa poate fi îndulcită prin bogăție, dar nu poate fi înlăturată cu desăvîrșire ; pentru că ea, nesăturată și cerînd mereu, este potolită numai în parte prin avuție, rămî-nînd cu siguranță ceva de potolît. Nu mai spun că natura se mulțumeste cu foarte puțin, iar lăcomiei nimic nu îi este de ajuns. De aceea, dacă bogățiile nu pot să înlătore nevoia, ci o fac ca pe ceva al lor, de ce să credeți că ele ar aduce îndestulare ?

POEZIA III

Bogatul poate să adune de aur fluvii curgătoare
 Nesăturat de bogăție,
 S-aducă fructul Mării Roșii¹¹⁵, să are cimpuri roditoare
 Cu boi o sută, sau o mie,
 În viață-averea n-o să-l lase lipsit de griji istovitoare,
 Iar mort, cu el ea n-o să vie.

PROZA IV

Dar demnitățile fac pe cel ce le are stimat și prețuit. Au funcțiile acea putere, încît să alunge viciile și să întipărească virtuți în sufletele celor ce le profesază? De obicei nu alungă, ci scot în lumină necinstea, așa încît ne indignăm că ele ajung adesea în mîna celor mai necinstiți oameni; de aceea Catullus numește Struma¹¹⁶ pe Nonius, care deținea o demnitate senatorială. Vezi cîtă dezonoare aduc celor răi demnitățile? Nevrednicia li s-ar fi văzut mai puțin dacă nu s-ar fi făcut cunoscuți prin onoruri. Și tu ai putut în sfîrșit accepta altele riscuri, încît să te gîndești să fii coleg de magistratură cu Decoratus¹¹⁷, cînd puteai vedea în el un spirit de caraghios necinstit și delator? Căci nu putem socoti demni de respect pentru onorurile lor pe cei pe care îi credem nedemni de acele onoruri. Dacă ai vedea pe cineva înzestrat cu înțelepciune l-ai putea socoti nedemn de respect, sau de înțelepciunea cu care este înzestrat?

— Nu.

— Virtutea are o demnitate înăscută, pe care imediat o împrumută celor cu care s-a unit. Fiindcă onorurile populare nu pot face aceasta, e împedat că ele nu au o frumusețe proprie demnității. În această privință, trebuie să facem mai ales următoarea observație: dacă devine cineva cu atît mai josnic, cu cît este mai disprețuit de ceilalți, fiindcă nu-i poate face respectați pe cei pe care-i arată disprețuiți de mulți, demnitatea înseamnă că-i face și mai răi. Și nu fără urmări, pentru că toți cei răi dau o înfățișare asemănătoare demnităților pe care le păstrează, prin atingerea lor.

Ca să-ți dai seama că adevăratul respect nu poate fi obținut prin demnități iluzorii: dacă, de pildă, cineva, îndeplinind de mai multe ori funcția de consul, a ajuns din întîmplare între națiuni barbare,

115. Perle; cf. Horatius, Epode, 8, 14.

116. Struma = scrofulă, urmă de scrofuri; Catul LII.

117. Există un Decoratus, atașat pe lângă maestrul oficiilor. (Bocognano, p. 264, nota 98).

funcția sa îl va face să fie preamărit de barbari? De ar avea demnitățile acest dar natural, nu și-ar încela în nici un chip și la nici un popor oficiul lor, după cum focul pe tot pămîntul nu încetează niciodată de a încălzi. Însă, fiindcă ele n-au o forță proprie, ci aceasta le este împrumutată de opinia înșelătoare a oamenilor, ele pălesc pe dată, cînd ajung la aceia care nu le socotesc demnități. Aceasta, la celelalte națiuni; între aceia chiar în mijlocul cărora au luat naștere durează ele veșnic? Pretura, mare putere odinioară, acum e un nume gol și o sarcină grea pentru îndatoririle senatului¹¹⁸; dacă era socotit mare cel ce se îngrijea pe vremuri de aprovizionarea poporului, acum ce e mai abject decît acea slujbă?¹¹⁹ Căci, după cum am spus ceva mai sus, ceea ce n-are nici o podoabă proprie, aci primește, aci pierde splendoarea, după cum se schimbă părerile. Așadar, dacă demnitățile nu pot face pe oameni respectați, dacă încetează de a străluci cu schimbarea timpului, dacă scad în prețuirea oamenilor, ce frumusețe de dorit au în ele, pe care s-o împrumute altora?

POEZIA IV

Oricit se îmbrăca superbul în purpură din Tyr adusă,
 Cu pietre scumpe-mpodobită,
 Urît de toată lumea Nero trăia o viață-ntr-una dusă
 În desfrînare nesfîrșită.
 La senatorii respectabili nedemne scaune
 El însă da. Deci cine poate
 Să creadă fericiți pe-aceia care primesc onoruri demne
 Din mîni nenorocite date?

PROZA V

Domniile și prietenii domnitorilor sînt ele în stare să te facă puternic? De ce nu, cînd fericirea lor durează continuu? Dar e plină vremea veche de exemple¹²⁰, plină și cea de acum, în care regii au schimbat fericirea în calamitate. O, prea strălucită putere, care nu se arată destul de efectivă nici măcar pentru conservarea sa! Dacă această putere a domniilor este izvor de fericire, unde ea lipsește nu micșorează fericirea, făcînd loc nenorocirii? Oricît de departe s-ar întinde autori-

118. Pe lângă îndatoririle lor speciale (jurisdictio și imperium) pretorii aveau și unele atribuții politice și administrative. Ei dădeau spectacole pentru popor.

119. Prefectul aprovizionării, care supraveghea toate industriile alimentare, nu mai avea, la sfîrșitul imperiului, din vechile sale însărcinări decît pe aceea de a fixa prețul pîinii și de a verifica, pentru exactitate, cîntarul buturilor.

120. Cicero, Pro Archia, 14.

atea oamenilor, prin forța lucrurilor rămin multe neamuri cărora nu le poruncesc regii. Oriunde însă puterea încetează de a aduce fericire, se strecoară neputința, care aduce nefericire; în acest chip deci se leagă de regi cu siguranță o mai mare parte de nenorocire. Cunoscător al pericolelor soartei sale, un tiran a asemănat temerile domniei cu groaza ce o inspiră o sabie atrînată deasupra capului ¹²¹.

Ce putere este aceasta, care nu poate să alunge mușcăturile grijilor, să evite țepile neliniștii? Regii ar vrea să trăiască fără grijă, dar nu pot; de aici se glorifică cel puțin cu puterea. Sau socotești puternic pe cel care vrea ceea ce nu poate să facă ¹²², socotești puternic pe cel care merge înconjurat de grăzi, care se teme cel mai mult de acei cărora le inspiră teamă, care, ca să pară puternic, se dă în mina curtenilor? Și ce să spun despre prietenii regilor — din moment ce arăt că domniile înseși sînt pline de atîta slăbiciune — pe care chiar puterea regească, în vigoare sau decăzută, îi răstoarnă? Nero a constrîns pe prietenul și educatorul său Seneca să-și aleagă felul de moarte, pe Papinianus ¹²³, multă vreme puternic între curteni, Antoninus l-a pus sub săbiile soldaților, cu toate că și unul și altul din aceștia au voit să renunțe la puterea lor. Seneca a încercat chiar să-și dea averea lui Nero și să se retragă din viața publică. Dar cum s-au prăbușit ¹²⁴ sub însăși greutatea puterii lor, nici unul nici altul n-a făcut ce a vrut. Așadar ce putere este aceasta de care se tem cei ce o au, pe care cînd vrei s-o ai nu mai ești în siguranță, și cînd vrei s-o părăsești nu poți scăpa de ea? Oare te pot păzi prietenii pe care ți i-a adus nu virtutea, ci soarta? Prietenul adus de vremuri norocoase va deveni un dușman în nenorocire. Și ce pacoste este mai vătămătoare decît un prieten devenit dușman? ¹²⁵

121. Dionisie, tiranul Siracuzei, către anul 400 î.d.Hr., pentru a face pe lingșitorul curtezan Damocle să înțeleagă plăcerile domniei, i-a cedat pentru o zi locul, urcîndu-l pe tron și înconjurîndu-l de toate satisfacțiile, dar atrîndu-i în același timp deasupra capului o sabie, care se ținea într-un fir de păr să nu cadă. Damocle a înțeles astfel fericirea tiranului...

122. Cicero, *De Officiis*, II, 24 sq.

123. Papinianus, juriconsult celebru; Caracala, ucizîndu-și fratele, i-a cerut lui Papinianus să facă apologia crimei. Acesta a refuzat și a fost uclș.

124. Horatius, *Ode*, III, 4, 65: «Forța carbă se prăbușește sub propria sa greutate».

125. Cf. *Ev. Matei*, 10, 36: «Și vrăjmașii omului, casnicii lui».

POEZIA V

Dacă vrea puternic ca să fie-oricine
Să se stăpînească mai întii pe sine.
Învins de plăcere gîtul să nu-și lase
Ca să îl conducă frîne rușinoase;
Căci pămîntul indic poate tremura
Pus în întregime fiind sub legea ta,
Depărtata Thule ¹²⁶ poate a-ți servi,
Totuși, dacă nu poți grijile goni,
Dacă nu poți face lacrimi de durere
Să nu îți mai curgă, n-ai nici o putere.

PROZA VI

Gloria însă, adesea, cît este de înșelătoare, cît este de rușinoasă.
De unde nu fără dreptate exclamă poetul tragic:

*Glorie, glorie, multor mii de muritori
Fără nici un merit, le-ai dăruit o viață strălucitoare* ¹²⁷.

Că mulți au avut un nume mare datorită opiniilor greșite ale vîl-gului, se poate închipui ceva mai rușinos decît aceasta? Cei care sînt în chip fals glorificați trebuie să roșească ei înșiși de laudele ce li se acordă. Chiar dacă acestea sînt dobîndite pe merit, ce pot totuși aduce în conștiința înțeleptului, care-și măsoară binele nu după gura lumii, ci după adevărul dictat de conștiința sa? Și dacă pare frumos faptul de a-ți fi făcut numele cunoscut, urmează că e urît să nu ți-l fi răs-pîndit. Dar fiindcă, după cum am spus mai sus ¹²⁸, prin forța lucrurilor sînt multe popoare pînă la care nu poate ajunge faima unui singur om, se întîmplă ca acela, pe care tu îl consideri foarte vestit, într-o parte foarte apropiată a pămîntului să fie cu totul necunoscut. Între aceste forme ale gloriei, popularitatea n-o socot demnă nici măcar de a fi menționată, fiindcă nici nu e întemeiată pe judecată, nici nu e destul de puternică pentru a putea rezista. Și cît este de deșert, cît este de fără valoare numele de familie, cine nu vede? Din punctul de vedere al strălucirii nu este al tău propriu-zis; fiindcă numele neamului pare o laudă care vine de la meritele părinților ¹²⁹. Dacă elogiile publice

126. Cf. Vergilius, *Georgice* I, 30. Indus la est și insula Thule la nord erau limitele lumii cunoscute de cei vechi.

127. Versuri citate în grecește din Euripide, *Andromaca*, 320 sq.

128. Cartea II, proza VII.

129. Aristot., *Rhetorica*. 1399 b: Sellustius. *Inutilia* 85, 21-25.

aduc strălucire, ar trebui să fie străluciți cei care sînt elogiați public ; prin urmare, strălucirea altuia nu-ți dă nici o lumină, dacă nu o ai pe a ta. Singurul bun, în reputația numelui de familie, cred că numai acesta este : să le fie impusă celor de neam mare datoria de a nu decădea din meritele strămoșilor.

POEZIA VI

Tot neamul omenesc aceeași origine comună are ;
Un singur Tată e în lume și unul cîrmuiește toate.
El a creat aici pe oameni, pe cer, lumini nenumărate,
Lui Phoebus El a dat splendoare și luna tot prin El răsare.
El a închis în corp un suflet adus din-nalta-i locuință ¹³⁰ ;
Din nobilă sămîntă, așadar, născut e orice muritor
Ce vă făliți cu neamul vostru ? Ca început și autor
Pe Dumnezeu dacă-L consideri, e nobilă orice ființă.
Numai să nu își dea pe vicii obîrșia pe care o are.

PROZA VII

Ce să spun despre plăcerile corpului, a căror dorință este plină de neliniște, iar satisfacerea, de căință ? Cite boli, cite dureri insuportabile nu aduc celor ce le gustă, ca pe un adevărat fruct al stricăciunii ? Nu știu ce plăcere poate să aibă practica lor ; dar că sfîrșitul plăcerilor este trist, oricine va voi să-și amintească de propriile sale plăceri o va înțelege-o. Dacă ele ar putea aduce fericire, n-ar fi nici un motiv să nu fie numite fericite și animalele, a căror întregă încordare se grăbește spre satisfacerea unei nevoi corporale. Poate să fie foarte onestă plăcerea de a avea soție și copii, dar prea s-a spus ca ceva firesc că nu știu cine a găsit în fiii săi niște călăi ; cit este de mușcătoare grija de soarta lor, oricare ar fi ea, nu e nevoie să-ți amintesc faptul că nici altădată, nici acum nu ești scutit de neliniște. În această privință sînt de acord cu vorba lui Euripide ¹³¹, că este fericit în nenorocirea sa cel ce n-are copii.

130. Cf. Iuvenal, XV, 708 sq.

«Din cer ne luarăm cunoștința
Acestui simț din care nu sînt întru nimic împărțite
Viețuitoarele ce-și poartă a lor priviri în jos țintite.
Acel ce le-a creat pe toate dintru-nceputul lumii, dete
La dobitoace numai viață, iar omeneshii noastre cete
Dădu și suflet...»

(Trad. I. M. Marinescu)

131. În *Andromaca*, vers. 420.

POEZIA VII

La fel e orișice plăcere :
Ați-lă, cheamă, apoi cere,
Ca o albină-n zbor abia
Își lasă dulcea miere-a sa
Și zboară, după ce-a mușcat
O inimă ce-a sîngerat.

PROZA VIII

Așadar, nu există nici o îndoială că aceste căi abat din drumul fericirii și că ele nu sînt în stare să conducă pe cineva acolo unde promit să conducă. Îți voi arăta acum pe scurt de cite rele sînt legate. Vei încerca să strîngi bani ? Dar îi vei răpi celui ce îi are. Vrei să strălucești prin demnități ? Vei face plecăciuni celui care le dă și tu, care dorești să întreci prin onoare pe ceilalți, te vei micșora prin umilința cererii. Dorești puterea ? Expus vicleniei supușilor, vei fi amenințat de pericole. Cauți glorie ? Dar expunîndu-te primejdiilor încetezi de a mai fi în siguranță. Duci o viață de plăceri ? Dar cine n-ar dispregui și n-ar respinge pe sclavul trupului, pe sclavul celui mai neînsemnat și mai slab dintre lucruri ? ¹³² Și cei ce socotesc bunurile corpului mai presus de ei, pe ce posesiune trecătoare și nesigură se bizuiesc ! Veți putea învinge pe elefanți prin mărimea corpului, pe tauri ¹³³, prin forță, veți întrece pe tigri la fugă ? Priviți spațiul, tăria, mișcarea cerului și încetați odată de a admira lucruri de nimic. Și cerul nu este de admirat atît prin acestea, cit prin legile cu care este condus. Iar strălucirea frumuseții cît este de trecătoare, cum pierе mai repede și mai în goană decît florile de primăvară ! Dacă, precum spune Aristotel, oamenii ar avea, ca Lynceus ¹³⁴, ochi a căror privire să poată trece prin orice, oare privit înăuntrul măruntaielor acel corp al lui Alcibiade, așa de frumos la înfățișare, n-ar părea foarte urît ? Deci, dacă tu pari frumos, aceasta nu se datorește naturii tale, ci infirmității ochilor care

132. Plutarch, *Consolatio ad Apollonium*, 104a : «În realitate trupurile oamenilor sînt muritoare și efemere».

133. Plutarch, *De liberis educandis*, 5e : «Cit de mică este puterea omului, comparată cu puterea altor animale, ca de pildă elefanții, taurii, lei». Seneca, *Ad Lucillum* XV : «Nu vei atinge niciodată nici forțele, nici greutatea unui bou gras».

134. Aristotel fr. 59 (Iamblichus, *Protrepticon* 8, 47, 12) : «Dacă cineva ar avea vederea lui Lynceus, a cărui privire putea străbate prin ziduri și arbori, i s-ar părea o reprezentare insuportabilă să vadă din cite rele e constituit». (Weinberger, p. 59).

te privesc. Prețuiești cât vrei de mult bunurile corpului, numai să știi că tot ceea ce admirați poate fi desfigurat de căldura unei febre de trei zile. Din cele de mai sus se poate conchide că toate cele ce nu sînt în stare să dea foloasele pe care le făgăduiesc și nu se desăvîrșesc prin adunarea la un loc a tuturor bunurilor, acestea nu sînt nici căi spre fericire și nici ele înseși nu aduc fericirea.

POEZIA VIII

Cum duce cruda neștiință pe-atîtea căi întunecate
Pe oamenii nenorociți!
Nu căutați în arbori aur și nici pietre nestemate
Pe rugii viței nu găsiți.
Nici n-aruncați vreodată mreaja în munții-înalți cînd vreiți cu pește
S-aveți un prînz îmbelșugat.
În apele tyreniene, de-așemeni, nimeni nu pornește
De capră dacă vrea vinat.
Ba încă oamenii și marea, cu tainicele ei retrageri
În fund de valuri o cunosc
Și apele cu pietre scumpe ei le străbat cu ochii ageri
Și purpura o recunosc.
Știu și arici țepoși, sau pește cu carne atît de delicată
În care mări poate să fie,
Dar unde-ascuns e acel bine ce îl doresc cu toții, iată
Ce, orbi, primesc ca să nu știe.
Și ce ar trebui să cate în cerul purtător de stele
Ei cred că pe pămînt găsesc.
Ce să urez acestor oameni cu sufletele întunecate?
Să umble după ce doresc
Și să cunoască, false bunuri cînd vor avea cu greutate,
Și bunurile-adevărate.

PROZA IX

Pînă aici mi-a fost de ajuns să arăt înfățișarea fericirii mincinoase; pe aceasta dacă o privești cu atenție, este timpul să-ți arăt apoi și pe cea adevărată.

— Dar îmi dau seama — zic — că nici bogăția nu poate aduce îndestulare, nici domnia putere, nici demnitatea respect, nici gloria celebritate, nici voluptatea mulțumire.

— Ai înțeles și cauzele pentru care se întîmplă astfel?

— Mi se pare că le privesc ca printr-o crăpătură mică; aș vrea însă mai degrabă să le cunosc de la tine mai lămurit.

— Calea e foarte ușoară. Căci ceea ce din natură este simplu și nedespartit, greșeala omenească separă și duce de la adevăr și desăvîrșire la ceea ce e fals și nedesăvîrșit. Sau tu socotești că are nevoie de putere ceea ce n-are nevoie de nimic?

— Nu.

— Ai dreptate; desigur că dacă există ceva cu putere mai slabă în vreo parte, trebuie să aibă nevoie în această parte de ajutor străin.

— Așa e.

— Deci indestularea și puterea au una și aceeași natură.

— Așa se pare.

— Și ceea ce este astfel, crezi că merită dispreț, sau dimpotrivă, toată venerația?

— Dar acest respect — zic — nici nu poate fi pus la îndoială.

— Să adăugăm, așadar, indestulării și puterii respectul, ca să le socotim pe toate trei ca un singur tot.

— Să-l adăugăm, dacă voim să mărturisim adevărul.

— Dar ce — zice ea — consideri că o ființă cu aceste artibute e obscură și necunoscută, sau e vestită avînd toată celebritatea? Ai în vedere, însă, ca nu cumva ceea ce ai admis că nu duce lipsă de nimic, ceea ce e foarte puternic, ceea ce e foarte demn de onoare să nu pară a fi lipsit de strălucire pe care nu și-o poate da singur, și din cauza aceasta, inferior în vreo parte.

— Nu pot — zic — să mărturisesc că un om, așa cum l-am arătat, nu este și foarte strălucit.

— Urmează deci să mărturisim că strălucirea nu diferă întru nimic de cele trei de mai sus.

— Așa e — zic.

— Deci cine n-are nevoie de nimic străin, cine poate totul prin forțele sale, cine este vestit și demn de respect, nu se vede bine că este și foarte mulțumit?

— Nu pot să-mi închipui cum i s-ar strecura vreo tristețe unui astfel de om; de aceea trebuie să mărturisesc că el este plin de mulțumire, dacă îi vor rămîne cele de mai sus.

— Tot așa indestularea, puterea, strălucirea, respectul, bucuria au nume deosebite, dar nu se deosebesc deloc ca substanță¹³⁵.

135. Cf. Platon, *Protagoras*, 329 c.d: „...virtutea e una, dar părțile ei sînt: justiția, temperanța, sfîntenia, sau toate acestea sînt numele unuia și aceluiași realități”.

— E necesar să fie așa — zic eu.

— Așadar, ceea ce este unul și simplu prin natură, reaua deprinde-re omenească îl desparte și, în timp ce caută să afle o parte a unui lucru lipsit de părți, nu găsește nici partea, care nu există, nici întregul, pe care nu-l caută.

— Cum așa? — întreb eu.

— Cine caută bogății — răspunde ea — ca să scape de sărăcie nu este deloc preocupat de putere, preferă să trăiască neînsemnat și necunoscut și chiar se sustrage de la multe plăceri naturale, ca să nu-și piardă banii pe care i-a strâns. Dar în acest mod nu e nici măcar îndestulat cel pe care puterea îl părăsește, pe care grija îl chinuie, neînsemnătatea îl înjosește, anonimatul îl înmormântează. Iar cel care dorește numai puterea, lasă la o parte bogățiile, disprețuiește plăcerile și onoarea lipsită de putere; chiar și gloriei nu-i acordă nici un pret, dacă n-duce putere. Vezi, însă, cât de multe lipsesc și acestuia; căci se întâmplă ca într-o bună zi să-i lipsească cele necesare, să fie sfîșiat de neliniști și, fiindcă nu poate să scape de acestea, încetează chiar de a fi puternic, ceea ce el dorea atât. Se poate judeca la fel despre onoruri, glorie, plăceri; fiindcă fiecare în parte e la fel cu celelalte și oricine, căutînd pe una din ele, fără celelalte, nu găsește nici măcar ce dorește.

— Dar ce se întâmplă dacă dorește cineva să dobîndească toate deodată?

— Acela poate că vrea toată fericirea la un loc, dar o va găsi în acestea pe care le-am arătat că nu pot da ce făgăduiesc?

— Nu.

— Așadar, nu poate fi găsită în nici un mod fericirea în acestea, ci fiecare în parte sînt crezute a da tot ce li se cere.

— Mărturisesc — zic — și nu s-ar putea spune nimic mai adevărat decît acestea.

— Ai, așadar — zice Filozofia — în față chipul și explicația falsei fericiri. Întoarce acum ochii minții în partea opusă; vei vedea într-acolo îndată pe cea adevărată, pe care ți-am promis-o.

— Dar aceasta o poate vedea și un orb și mi-ai arătat-o mai înainte, cînd ai căutat să explici cauzele celei false. Dacă nu mă înșel, este adevărată și desăvîrșită acea fericire care ar putea face pe cineva îndestulat, puternic, respectat, vestit și mulțumit. Și, ca să vezi că eu am privit lucrurile înlăuntrul lor, îmi dau seama că acea fericire este deplină și fără echivoc, care poate să dea cu adevărat unul din aceste bunuri, fiindcă toate sînt același lucru.

— Te felicit pentru această părere, elevul meu — zice ea — dacă ai băgat de seamă și aceasta.

— Ce anume?

— Crezi că există în aceste lucruri muritoare și nesigure ceva care să-ți aducă o stare de această natură?

— Nu cred — zic — și aceasta ai arătat-o tu, fără să mai fie nevoie de explicații mai ample.

— Așadar, acestea par a da muritorilor fie imaginea adevăratului bine, fie oarecare bunuri imperfecte, dar binele adevărat și perfect nu-l pot dăru.

— Sînt de aceeași părere.

— Deci, fiindcă ai înțeles care este fericirea adevărată și care sînt cele ce o promet în chip mincinos, acum rămîne să cunoști unde vei putea să cauți pe cea adevărată.

— Tocmai aceasta — zic — aștept cu nerăbdare de atîta vreme.

— Dar fiindcă, după cum face și prietenul nostru Platon în *Timaeus*¹³⁶, trebuie să cerem ajutorul divin chiar în cele mai mici lucruri, ce crezi că trebuie să facem acum ca să merităm a afla sălașul aceluia bine suprem?

— Trebuie să invocăm pe tatăl tuturor lucrurilor, fără de care nici un început nu poate avea temelie solidă.

— Adevărat — a zis ea — și îndată a început să cînte astfel:

POEZIA IX

O, tu acel care lumea conduci cu veșnică lege,
Cel ce pămîntul și cerul născut-ai și faci ca să curgă
Timpul cel veșnic, statornic, dînd totuși mișcare la toate,
Tu, care nu din motive străine-ai făcut schimbătoare
Opera ta, ci lipsit de invidie, adevărată
Formă-a supremului bine ai înfăptuit, tu pe toate
După exemplul de sus le conduci, prea frumosul tău spirit
Lumea frumoasă dirigue asemenea Ție făcînd-o¹³⁷
Și, poruncindu-i în părțile sale desăvîrșirea,

^{136.} Platon, *Timaeus*, 27 c: «Deci, datorită ta, Timaeus, este să vorbești în legătură cu acest subiect, pe cît se pare, după ce vei invoca mai întîi, după lege, pe zeii».

^{137.} Cf. Platon, *Timaeus*, 37 d.: «Natura modelului era veșnică și caracterul eternității nu putea să se adapteze în întregime la ceea ce a început; Dumnezeu a hotărît atunci să facă o imagine mobilă a eternității... și El făcu eternității, care se odihnește în unitate, această imagine veșnică, dar «vizibilă», pe care noi o numim timp». Cf. *Geneza* 1, 26: «Să facem om după chipul Nostru și după asemănare». *Înțelepciunea lui Solomon*, 11, 23: «Că Dumnezeu a zidit pre om spre nestrîcbucune și după modelul ființei Sale l-au făcut pre el».

Tu elemente cu numere ¹³⁸ legi, să se-mpace-ntre ele
 Frigul cu caldul, uscatul cu apa, să nu se înalțe
 Focul în aer, sau prin greutatea-i să cadă pământului.
 Tu, cu-ntreită natură un suflet ¹³⁹ ce toate le mișcă
 Alcătuiind, le împrăștii armonice în tot universul.
 El, despărțit, după ce-n două cercuri își strînge mișcarea,
 Iarăși se-ntoarce în sine, înconjură mintea profundă,
 Cerului dînd aceeași mișcare asemenea sieși.
 Suflete tu plăsmuiești și viețile inferioare,
 Ca să se poată înălța, așezîndu-le-n care ușoare ¹⁴⁰,
 Le răspîndești pe pământ și în cer și prin legea-ți divină
 Faci să se-nloarcă la tine aduse de focul din ele.
 Dă-ne, părinte, cu mintea să ne-apropiem de locașu-ți ¹⁴¹,
 Să ne-adăpăm din izvoarele binelui, dă-ne lumina,
 Ca să putem îndrepta sufletește asupra-ți privirea.
 Norii și îngrămădirea pământului grea o împrăștie
 Și strălucește-n splendoarea-ți divină, căci tu ești seninul,
 Tu ești odihnă pioșilor, să te privim ni-i menirea ¹⁴²,
 Tu, începutul, stăpînul, viața, sfîrșitul.

PROZA X

După ce ai văzut care este înfățișarea binelui nedesăvîrșit și a celui desăvîrșit, trebuie să-ți arăt acum unde se găsește așezată această desăvîrșire a fericirii. În această privință socot că trebuie

138. Cf. *Timaeus*, 31 b-32 c.

139. Cf. *Timaeus*, 35: «...Iată din ce e compus și cum este făcut (spiritul lumii): din substanța indivizibilă și mereu aceeași și din substanța divizibilă și corporală El (Dumnezeu) compune un al treilea fel de substanță, intermediară între natura celei care este mereu aceeași și cea care este mereu alta, și o stabilește în mijlocul vizibilului și invizibilului». Aceeași, alta și a treia substanță intermediară, iată cele trei elemente pe care Dumnezeu le-a unit în proporții matematice, creînd astfel spiritul lumii. Cf. *Timaeus*, 39. e: «Dumnezeu trebuia să așeze în această lume specii de animale de același număr și de aceeași natură cu cele pe care spiritul său le privește în ființa care există în realitate. Dar există patru neamuri cerești ai zeilor, ființele înaripate, acelea care locuiesc în apă, acelea care locuiesc pe pământ». După ce a creat pe zei, Dumnezeu le-a zis: «Rămîne încă să se nască trei neamuri de ființe muritoare... pentru ca aceste ființe să fie muritoare, apucați-vă fiecare după puterea voastră și plăsmuiți aceste vietuitoare». Astfel au fost create ființele de ranguri din ce în ce mai puține pure.

140. Cf. *Timaeus*, 41. d: «Dumnezeu a împărțit (lucrarea Sa) în atîtea suflete cîte stele există și le-a dat cîte unul la fiecare dintre ele și urcînd ca într-un car aceste suflete le-a făcut să vadă natura universului».

141. Martianus, *Capella* 74, 18 (49,4): «Dă, tată, ca mintea să se urce la cetele eterice».

142. Cf. Platon, *Legile* 715 e: «Dumnezeu, cum spune un cuvînt vechi, avînd în Sine începutul, sfîrșitul și mijlocul tuturor lucrurilor, pe toate le cuprinde, urmărindu-le cu dreptatea Sa». Cf. *Apocalipsul St. Ioan* 1, 8: «Eu sînt Alfa și Omega, începutul și sfîrșitul, zice Domnul, Cel ce este și Cel ce era și Cel ce vine, atotputernicul».

cercetat mai întii dacă poate să existe în natura lucrurilor vreun bine de felul definit mai sus, ca să nu ne amăgească imaginea goală a unei cugetări alunecate pe alături de adevărul lucrurilor. Dar nimeni nu poate afirma că nu există acest bine și că nu este un izvor al tuturor celorlalte; tot ce se numește nedesăvîrșit își datorește nedesăvîrșirea unei stîrbiri a desăvîrșirii. Astfel, rezultă că, dacă într-o categorie oarecare de lucruri se vede ceva nedesăvîrșit, este necesar ca să existe și ceva desăvîrșit; căci suprimîndu-se desăvîrșirea, nu se poate închipui cum de există ceea ce este socotit ca nedesăvîrșit. Fiîndcă natura lucrurilor u-și fa începutul de la cele micșorate și nedesăvîrșite, ci, plecînd de la cele întregi și terminate, ajunge la cele secătuite și de ultim rang ¹⁴³. Dacă, așa cum am arătat puțin mai înainte, există o fericire nedesăvîrșită, datorită unui bine incomplet, nu ne putem îndoi că există și o fericire întregă și desăvîrșită.

— Această concluzie — zic — este foarte justă și foarte adevărată.

— Dar unde locuiește această fericire — zice ea — cercetează astfel. Concepția comună a sufletelor omenești admite că Dumnezeu, începutul tuturor lucrurilor, este bun; într-adevăr, de îndată ce nu se poate cugeta nimic mai bun decît Dumnezeu, cine s-ar îndoi că nu e bun Cel decît care nu există nimic mai bun? Astfel, rațiunea demonstrează că Dumnezeu este bun, convingîndu-ne prin aceasta că și binele suprem e tot în el. Dacă n-ar fi așa, n-ar putea fi principiul tuturor lucrurilor; ar exista în adevăr ceva mai presus de el, care să posede binele perfect și care să pară anterior și mai vechi decît el; căci toate cele desăvîrșite s-a văzut limpede că există înaintea celor mai puțin desăvîrșite. De aceea, ca să nu ducem argumentarea la infinit, trebuie să mărturisim că Dumnezeul suprem are în sine singur și binele suprem și perfect; dar am stabilit că binele perfect este fericirea adevărată; așadar, adevărata fericire se găsește cu siguranță în Dumnezeul suprem.

— Sînt de acord — zic — și nu s-ar putea spune nimic împotriva.

— Dar vezi, te rog, — zice ea — cît de grav și de serios aprobei ce am spus, că Dumnezeul suprem este singurul stăpînitor al binelui suprem.

— Cum? întreb eu.

— Să nu-ți închipui că acest tată al tuturor lucrurilor stăpînește fie din afară, fie în mod natural acel bine suprem, cu care admitem că este înzestrat, așa încît să crezi că există o substanță diferită a fericirii avute și a lui Dumnezeu care o are. Dacă îl socoți primit din afară ai putea să admiți că cel care l-a dat este superior celui care l-a primit; dar noi cu foarte mare dreptate mărturisim că Dumnezeu este cu mult

143. Idee inspirată din Platon.

mai presus de toate celelalte ființe. Dacă posedă binele prin natura sa, dar este deosebit ca organizare, fiindcă vorbim de Dumnezeu ca de obârșia lucrurilor, să-și inchipuie cineva, dacă poate, ființa care a unit aceste elemente deosebite. Apoi, un lucru deosebit de oricare altul, nu este acela de care înțelegem că este deosebit; prin urmare, ceea ce este prin natura sa deosebit de binele suprem, nu e însuși binele suprem, și aceasta n-o putem cugeta despre cel pe care toată lumea îl socotește mai presus de orice. Căci, desigur, natura nici unui lucru n-ar putea fi mai bună decât principiul său; de aceea aș putea conchide, cu cea mai dreaptă judecată, că principiul tuturor este, prin substanța sa, binele suprem.

— Foarte just — răspund eu.

— Dar am admis că fericirea este binele suprem.

— Așa e.

— Deci — spunea ea — trebuie să mărturisim că Dumnezeu este însăși fericirea.

— Nu pot să mă declar — zic — împotriva celor admise mai înainte și văd că aceasta este o concluzie dedusă din ele.

— Vezi — zice ea — dacă nu s-ar putea dovedi și mai temeinic același lucru, plecând de la faptul că nu pot exista două categorii de bine suprem deosebite între ele. Dacă două categorii de bine se deosebesc între ele, e clar că nu e unul ceea ce e celălalt; de aceea nici unul din două n-ar putea fi desăvârșit, fiindcă unuia îi lipsește celălalt. Dar ceea ce nu e desăvârșit e evident că nu poate fi suprem; așadar, în nici un chip bunurile care sînt supreme nu pot fi deosebite între ele. Noi însă am conchis că fericirea și Dumnezeu sînt binele suprem, de aceea trebuie ca însăși suprema fericire să fie identică cu suprema divinitate.

— Nimic nu s-ar putea conchide nici mai adevărat ca realitate, nici mai temeinic ca raționament, nici mai demn de Dumnezeu.

— Pe deasupra acestora, deci, așa cum obișnuiesc geometrii¹⁴⁴ să deducă din propozițiile demonstrate altele pe care ei le numesc porisme¹⁴⁵, la fel îți voi aduce și eu un asemenea corolar. Dacă oamenii devin fericiți prin dobîndirea fericirii, iar fericirea este însăși divini-

144. Boethius tradusese «Elementele» lui Euclid și Aritmetica lui Nicomah.

145. În vocabularul filozofic al lui Lalande găsim această noțiune, după L. Braunschweig: «Porismele lui Euclid s-au pierdut; nu se știe exact ce conțineau, nici măcar ce înseamnă cuvîntul. Dar se poate presupune că ele tratau despre propoziții incomplete demonstrate și a căror dovedire, logică și generală, trebuia demonstrată». Totuși, în dicționarul grec-francez al lui Bailly găsim tradus astfel cuvîntul: porisma—corolar, propoziție scoasă dintr-o teoremă (Bucl. Elem. 3, 1). Această traducere concordă, după cum se vede, cu înțelesul pe care i-l dă Boethius. Prin urmare însemnarea cuvîntului porisma nu rămîne necunoscută.

tatea, e împedecă că prin dobîndirea dreptății devenim drepiți, prin dobîndirea înțelepciunii înțelepți, tot așa printr-o rațiune asemănătoare, este necesar ca aceia care dobîndesc divinitatea să devină zei. Deci oricine e fericit este un zeu; prin esența sa, există unul singur; prin participare însă nimic nu împiedică să fie cît mai mulți zei.

— Este și frumos și prețios acest corolar, sau cum vrei să-l numești.

— Și nu e nimic mai frumos decît această idee, pe care raționamentul ne obligă s-o unim cu celelalte.

— Care?

— Deoarece — zice ea — fericirea pare a conține multe elemente, nu cumva toate acestea se unesc ca un corp al fericirii prin oarecare varietate a părților, sau există ceva din ele care să umple substanța fericirii și de aceasta ar depinde celelalte?

— Aș vrea — spun eu — să-mi lămurești aceasta, amintindu-mi elementele inșeși.

— Nu socotim — zice — că fericirea este un bine?

— Ba chiar binele suprem.

— Poți da acest calificativ la toate. Căci la fel îndestularea supremă, puterea supremă, respectul, strălucirea și plăcerea sînt socotite fericire. Dar toate aceste bunuri, îndestularea, puterea și celelalte, sînt ca niște membre oarecare ale fericirii sau toate tind spre bine ca spre originea lor?¹⁴⁶

— Înțeleg — zic — ce-ți propui să cercetezi, dar aș dori să aud ce stabilești.

— Ascultă analiza acestei chestiuni. Dacă toate aceste bunuri ar fi membre ale fericirii, s-ar și deosebi fiecare între ele, pentru că natura părților este ca, deosebite fiind, să alcătuiască un singur corp. Am demonstrat că toate sînt unul și același lucru, așadar nu sînt deloc membre; pe lîngă acestea, fericirea va părea alcătuită dintr-un singur membru, ceea ce nu s-ar putea întimpla.

— Asupra acestora — zic — nu există îndoială; aștept dar cele ce urmează.

— E lămurit de altfel că acestea se referă la bine. De aceea este căutată îndestularea, fiindcă este socotită ca bine, de aceea puterea, fiindcă și ea este socotită ca bine; la fel s-ar putea spune despre respect, mărire, mulțumire. Așadar, binele este începutul și sfîrșitul tuturor aspirațiilor, căci ceea ce nici ca identitate, nici ca asemănare nu conține în sine un bine, aceea în nici un chip n-ar putea fi dorit. Și dimpotrivă, cele ce prin natura lor nu sînt bune, dar par a fi astfel, sînt

146. Platon, *Phaedon* 60 b.

dorite ca și cum ar fi în adevăr bune. Rezultă de aici că pe drept binele este socotit coronamentul, stîlpul și temelia tuturor dorințelor. Însă rațiunea dorinței unui lucru e mai ales dorită, după cum, spre exemplu, dacă cineva ar vrea să călărească pe cal pentru sănătate, nu dorește atît mișcarea călăriei, cît efectul asupra sănătății. Așadar, fiindcă toate sînt dorite pentru bine, nu atît ele, cît binele însuși este dorit de către toți. Și am stabilit că pentru fericire sînt dorite celelalte; deci, și astfel privind lucrurile, fericirea singură este dorită. De aici apare împede că binele și fericirea au una și aceeași substanță.

— Nu văd deloc pentru ce ar putea fi cineva de altă părere.

— Dar am demonstrat că Dumnezeu și fericirea adevărată sînt unui și același lucru.

— Așa e.

— Putem deci conchide fără teamă că și substanța lui Dumnezeu este în binele însuși și nicăieri în altă parte.

POEZIA X

Veniți aici deodată, voi toți prizonierii ¹⁴⁷
 Legați în rușinoase cătușe-ale plăcerii
 Ce mințile terestre le ține-nșelătoare
 Aici aveți odihnă de munci obositoare ¹⁴⁸
 Aici v-așteaptă portul cu pace liniștită,
 Aici e-azil cînd viața vă e nenorocită.
 Nici Tagus, cu nisipul de aur purtător,
 Nu dă nimic, nici Hermus, cu malul lucitor,
 Nici Indul, ce vecin e cu lumi infierbîntate,
 Purtînd în valuri pietre verzui sau argintate
 N-aduc în ochi lumina, ci sufletul orbit
 Mai mult în întuneric îl țin înăbușit.
 Tot ceea ce alită, tot ceea ce seduce,
 Din funduri de caverne izvorul își aduce.
 Lumina ce e-n ceruri putere și mărire
 Pe suflet îl ferește de neagră prăbușire.
 Cu-acea luminează cine se va împărtași,
 Chiar razele lui Phoebus le va tăgădui.

147. Cf. Ev. Matei XI 28: «Veniți către Mine toți cei osteniți și Eu vă voi odihni pre voi».

148. Vergilius, *Eneida* VIII, 46: «Loc de cetate și trudelor capăt acolo să-ți fie». (Trad. Coșbuc)

PROZA XI

— Sînt de aceeași părere — zic; — căci toate sînt înălțuite între ele prin raționamente foarte puternice.

Atunci ea a întrebat:

— Ce preț va avea pentru tine cunoașterea binelui însuși?

— Un preț infinit — am răspuns — dacă aș putea cunoaște totodată și pe Dumnezeu, Care este binele.

— Îți voi îndeplini dorința pe drumul cel mai drept al rațiunii, numai să rămîni bine stabilite concluziile de mai sus.

— Vor rămîne.

— N-am demonstrat ¹⁴⁹ că acelea care sînt dorite de cei mai mulți, de aceea nu sînt bunuri adevărate și perfecte, fiindcă se deosebesc unele de altele și, lipsind unul altuia, nu pot aduce binele deplin și absolut, dar pot deveni un bine adevărat, atunci cînd sînt însumate oarecum într-o singură formă și forță, așa încît ceea ce este indestularea să fie și puterea, respectul, mărirea și mulțumirea și că, dacă n-ar fi toate unul și același lucru, n-ar avea nimic prin care să intre în numărul celor dorite?

— S-a arătat — zic — și nu mai poate exista nici o îndoială în această privință.

— Așadar, dacă acestea sînt deosebite nu sînt bunuri; dar cînd încep să alcătuiască toate la un loc o unitate, intră în categoria binelui.

— Așa se pare.

— Admiți sau nu că tot ceea ce e bine este bine prin participarea la bine?

— Da.

— Trebuie deci să admiți printr-un raționament asemănător că unitatea și binele sînt același lucru; pentru că au aceeași substanță cele ce prin natură au aceleași efecte.

— Nu pot tăgădui.

— Prin urmare știi că tot ce există, rămîne și trăiește atîta timp cît își păstrează unitatea, dar că piere și se dizolvă din momentul în care-și pierde această unitate?

— În ce mod?

— Ca și la vietuitoare — zice ea —, cînd sufletul și corpul se unesc și rămîn într-un singur tot, formează un animal; cînd însă această unitate este dizolvată prin separarea unuia de altul, este clar că animalul moare și nu mai poate exista. Și corpul însuși, cînd rămîne într-o sim-

149. Cf. cartea III, proza IX.

gură formă prin unirea membrelor, îl vedem ca un chip omenesc; dar dacă părțile corpului împărțite și dezagregate și-au pierdut unitatea, el încetează de a fi ceea ce a fost. În același mod cercetînd și alte ființe, se va vedea fără îndoială că fiecare trăiește cît timp își păstrează unitatea, însă, cînd și-o pierde, moare.

— Mă gîndesc la multe alte ființe — zic — și pe toate le găsesc la fel.

— Așadar, este vreuna care, intrucît duce o existență naturală, din dorința de a-și părăsi existența să aspire la moarte și descompunere?

— Dacă mă gîndesc — răspund eu — la animalele care au oarecare atitudine sufletească de a voi sau de a nu voi, nu găsesc nici una care, fără nici o constrîngere din afară, să abdice de la dorința de a trăi și să se grăbească de bunăvoie către moarte. Orice viețuitoare se străduiește să-și conserve sănătatea și evită moartea și pericolele. Însă tare mă îndoiesc că s-ar putea aduce probe similare despre iarbă, arbori și mai ales despre lucrurile nefinsuflete.

— N-ai de ce să te îndoiești, cînd vezi că ierburile și arborii răsar în locuri care le convin, unde, pe cît le permite natura lor, nu pot nici să se usuce, nici să se piardă repede ¹⁵⁰.

Unele răsar în cîmp, altele la munte, pe unele le produc mlaștinile, altele stau fixate de stînci, nisipurile sterile sînt fecunde în alte plante, și acestea, dacă încerci să le muți în alte locuri, se usucă. Fiecăreia natura îi dă ceea ce-i convine și se străduiește ca ele să nu piară cîtă vreme sînt în stare să rămînă în viață. Ce să mai spun despre faptul că toate își extrag hrana prin rădăcini, cu gura înfiptă adînc în pămînt, dacă pot să spun astfel, și își împrăstie forța prin măduvă și scoartă? Ce să mai spun că planta are pe cele mai moi, cum este măduva, întotdeauna ascunse în interiorul său, iar în afară se susține prin iăria lemnului, că scoarta se opune împotriva intemperiilor cerului, ca un apărător rezistent la rău? Și apoi cît de mare este înțelepciunea naturii ca să răspîndească toate prin înmulțirea semintelor! Cine nu știe că toate acestea sînt ca niște mijloace ingenioase, nu numai pentru a trăi un timp, dar chiar de-a lungul generațiilor, avînd o durată oarecum perpetuă? Și cele care sînt socotite nefinsuflete nu doresc ce le aparține prin rațiuni asemănătoare? Pentru ce flăcările fiind ușoare se ridică în sus, iar pămîntul este tras în jos de greutatea sa, dacă nu pentru că aceste mișcări și spații le convin? Așa încît, pe fiecare îl conservă ceea ce îi prieste, după cum cele ce îi sînt potrivnice îl dis-

150. Plutarh: De Exilio, 607 e: «Există ținuturi unele mai potrivite decît altele, pentru plante. În care acestea răsar și cresc mai bine».

trug. De asemenea, cele ce sînt tari, ca pietrele, aderă cu tenacitate la părțile lor și rezistă ca să nu fie descompuse cu ușurință. Iar cele ce sînt fluide, ca aerul și apa, cedează ușor divizării, dar se adună iarăși în părțile din care au fost despărțite, pe cînd focul refuză orice diviziune.

Și acum vom vorbi nu de mișcările voluntare ale unui suflet conștient, ci de tendințe naturale, ca de pildă ceea ce se petrece cu noi, fără cugetare, după ce primim hrana în organism, ceea ce ne vine în suflet inconștient, în somn. Adesea, din diferite cauze, moartea, pe care o respinge natura, o cere voința și, dimpotrivă, nașterea, singura prin care se asigură permanența lucrurilor muritoare, uneori este interzisă de voință. Astfel, această dragoste în sine pornește nu dintr-o mișcare sufletească, ci dintr-o tendință naturală; fiindcă providența a dat creaturilor sale acest instinct de conservare așa de puternic, încît să dozească în chip natural să trăiască alît cît vor putea. De aceea n-ai de ce să te îndoiești că toate cîte există doresc în chip natural statornicia vieții și evită pieirea.

— Mărturisesc, — zic — acum, că văd limpede cele ce mai înainte mi se păreau nesigure.

— Însă — zice ea — ceea ce caută să trăiască și să dureze, dorește să-și păstreze unitatea; căci pierzînd-o nu-și va putea măcar menține existența.

— E adevărat.

— Așadar, toate aspiră la unitate.

— Am recunoscut-o.

— Această unitate însăși am demonstrat-o că e binele.

— Așa e.

— Deci toate caută binele, pe care l-ai putea defini astfel: binele însuși este ceea ce toți doresc.

— Nimic — zic — nu s-ar putea cugeta mai adevărat; pentru că sau toate tind către nimicire și, pierzîndu-și unitatea ca și cum și-ar pierde capul, vor rătăci fără cîrmă, sau, dacă există ceva către care se grăbesc toate, acest ceva va fi binele suprem ¹⁵¹.

Și ea spuse:

— Mă bucur foarte, învățăcelul meu; ți-ai fixat în minte însăși pecetea adevărului limpede. Prin aceasta ți s-a lămurit ceea ce spuneai puțin mai înainte că nu știi.

151. Quintilianus, Institutio Oratoris VII, Praefatio.

— Ce? — zic.

— Care este scopul ultim al tuturor lucrurilor; desigur acesta este dorit de toate ființele și, fiindcă l-am stabilit că este binele, trebuie să mărturisim că binele este finalitatea tuturor lucrurilor.

POEZIA XI

De vrei adevărul cu-adâncă gândire
Și fără s-aluneci pe drumuri greșite,
Spre tine-ți îndreaptă atentă privire,
În suflet îți strânge puteri îndoite.

Acolo învață-n comorile tale
Să afli ce cauți pe cale străină¹⁵².

Cînd sufletul norul erorilor sale
Alungă, că Phoebus înalță lumină.

Căci nu este mintea de tot înclinată

De trup cu-ntunerice împăienjenit.

Rămîne-adevărul, pe care-l arată

Știința, grăunte-năuntru sădit.

De ce gîndești bine cînd ești întrebat?

E-n tine-adevărul, există în minte.

Căci, cum spune Plato, de e-adevărat,

Orice-nvățătură e-aducere aminte¹⁵³.

PROZA XII

— Sînt cu totul de părerea lui Plato — i-am spus eu atunci — pentru că mi-ai amintit pentru a doua oară ceea ce am uitat întii prin contactul cu corpul și apoi fiind copleșit de greutatea tristeții.

Atunci ea spuse:

— Dacă arunci privirea înapoi peste cele admise pînă acum nu vei întîrzia să-ți amintești ceea ce ai mărturisit de curînd că nu știi.

152. Fericitul Augustin, *Confessiones* VII, 10: «Am fost nevoit să mă îndrept spre mine însumi, am intrat în adîncul conștiinței mele și am văzut... lumina cea neschimbătoare»...

153. Conform cu teoria plătonică a reminiscenței (Phaedo, 91 e): «Învățătura este aducere aminte». După Plato, sufletul nostru înainte de a se naște a trăit în ceruri, în lumea Ideilor pure, unde a putut să contemple direct modelele veșnice, prototipurile lucrurilor ce alcătuiesc lumea sensibilă. Cînd vine pe pămînt și îmbracă corp material, nu mai poate contempla ideile și încetul cu încetul le uită. Cînd percepe obiectele înconjurătoare, cu fiecare percepție sufletul își aduce aminte de ideile din lumea inteligibilă, ce constituiau prototipurile lucrurilor particulare. Aceasta amintire produce în suflet un fel de reflexiuni palide, imagini vagi ale ideilor, și reflexiunile acestea sînt noțiunile noastre generale, iar totalitatea lor este știința.

— Ce?

— De ce frine este condusă lumea.

— Mi-aduc aminte — zic — că mi-am mărturisit ignoranța¹⁵⁴, dar deși înțeleg ce vrei să-mi spui, doresc totuși să aud de la tine mai lămurit.

— Socoteai — zice — mai înainte, fără să te fi îndoit deloc, că această lume este condusă de Dumnezeu.

— O cred încă — zic — și niciodată nu mă voi îndoii; îți voi expune de altfel pe scurt prin ce raționament ajung aici. Această lume, alcătuită din părți atît de deosebite și de contrarii, n-ar fi ajuns la o formă unitară dacă n-ar fi fost cineva care să unească elemente atît de diverse. Dar odată unite, însăși lipsa lor de omogenitate naturală le-ar fi disociat și dezagregat, dacă n-ar fi existat o ființă unică, să dețină mai departe în înlăntuirea ce le-a dat-o. Și nu s-ar menține atît de sigură ordinea naturală, nici n-ar desfășura mișcări așa de ordonate ca loc, timp, proprietate, spațiu, calitate, dacă n-ar exista cineva care, rămînînd însuși, să orînduiască aceste felurimi ale schimbărilor. Acesta, oricine ar fi, prin care rămîn și se mișcă cele create, îl numesc, cu numele întrebuintat de toți, Dumnezeu.

Atunci ea a spus:

— Fiindcă tu crezi astfel, socot că-mi rămîne puțin de făcut, ca să-ți revezi patria teafăr și stăpîn pe fericirea ta. Să examinăm însă ce am spus. N-am numărat și îndestularea în fericire și nu ne-am înțeles că Dumnezeu e însăși fericirea?

— Așa e.

— Și pentru a conduce lumea așadar — zice ea — nu va avea nevoie de nici un sprijin străin; căci dacă i-ar lipsi ceva, n-ar fi depîn în sine însuși.

— Aceasta — zic — e necesar să fie astfel.

— Deci El orînduiește toate prin Sine?

— Nu se poate tăgădui.

— Și s-a arătat că Dumnezeu este Binele suprem.

— Mi-amintesc.

— Așadar, conform binelui orînduiește toate, dacă într-adevăr el conduce prin Sine, Cel pe care am consimțit să-L numim Binele suprem, și aceasta este ca o bară de direcție, ca o cîrmă prin care mașina omenească se păstrează statornică și nestricată.

— Te aprob din toată inima — zic — și am întrezărit printr-o ușoară bănuială, cu puțin mai înainte, că tu vei spune aceasta.

154. Cf. Cartea I, proza VI.

— Cred — zice ea — căci, pe cit socot, acum deschizi ochii mai veghetori pentru a privi adevărul, dar ceea ce am să spun nu e mai puțin limpede de înțeles.

— Ce?

— Fiindcă pe drept credem — zice — că Dumnezeu guvernează toate prin cirna bunătații și că, precum am arătat, toate se grăbesc spre bine cu o tendință naturală, s-ar putea îndoi cineva că ele sînt conduse prin voința lor și că răspund la ordinul orînduitorului lor, supunîndu-se de bunăvoie și acceptînd pe conducătorul lor?

— Așa trebuie să fie; căci n-ar părea fericită această conducere dacă ar fi un jug pentru răzvrătiți, și nu mîntuire pentru supuși.

— Nu există deci nimic care, păstrîndu-și natura, să încerce să meargă contra lui Dumnezeu?

— Nimic.

— Iar dacă ar încerca, ar avea vreun rezultat împotriva aceluia ce pe drept am admis că este cel mai mare stăpîn al fericirii?

— Desigur că n-ar avea nici o putere.

— Așadar nu există nimic care să vrea sau să se poată opune acestui bine suprem?

— Cred că nu.

— Prin urmare binele suprem — zice — este acela care conduce toate cu tărie și le orînduiește cu blîndețe.

Atunci eu i-am spus:

— Cît mă desfătează nu numai cele ce au fost stabilite ca o concluzie a raționamentelor, dar cu mult mai mult înseși aceste cuvinte de care te folosești, și mi-e rușine că, în prostia mea, uneori mă lamentam atît.

— Ai auzit — zice ea — de giganții¹⁵⁵ din legendă, care au atacat cerul; totuși și pe ei, cum a fost drept, i-a împăcat o putere binevoitoare. Dar vrei să punem raționamentele să se lupte între ele? Poate ca dintr-o ciocnire de acest fel să sară frumoasa scînteie a adevărului¹⁵⁶.

— După dorința ta — răspund eu.

— Nimeni nu s-a îndoit — zice ea — de puterea lui Dumnezeu.

— Cel stăpîn pe mintea sa n-are nici o nedumerire în această prîvință.

— Dar pentru Cel Puternic peste toate nu există nici un lucru pe care să nu-l poată face.

— Nici unul — zic eu.

— Dumnezeu poate face răul?

155. Giganții, spune legenda, ajutați de mama lor Gea, au declarat război lui Jupiter, dar acesta i-a învins cu ajutorul lui Hercule.

156. Platon, *Republica*, 425 a.

— Nu.

— Atunci răul nu există, căci Dumnezeu n-ar putea să facă ceea ce nu există.

— Te joci cu mine — am răspuns eu —, țesînd un inexplicabil labirint de raționamente, ca să ai cum vrei porți de ieșire și intrare, sau incurci minunatul fir al simplității divine? Puțin mai înainte, începînd cu fericirea, ziceai că ea este binele suprem și că sălășluiește în Dumnezeu. Aratai, de asemenea, că Dumnezeu este supremul bine și fericirea deplină, după care îmi dădeai, ca pe un mic dar, ideea că nimeni nu va fi fericit dacă nu va fi deopotrivă cu Dumnezeu. Apoi spuneai că însăși forma binelui este substanța lui Dumnezeu și a fericirii și învățai că unitatea însăși este binele însuși, pe care îl dorește întreaga natură. Susțineai chiar că Dumnezeu conduce tot universul prin cirna binelui, că toate se supun cu voință și că nu există vreo natură a răului. Și tu explicai acestea cu argumente nu din afară, ci care-și sprijineau unul pe altul temeinic, prin probe existente în acest subiect și familiare lui.

— Nu glumesc deloc cu tine — a zis ea atunci — și am dus la bun sfîrșit cea mai grea sarcină din toate, cu ajutorul lui Dumnezeu, căruiu adineauri ne-am rugat. Căci forma substanței divine este de așa natură, că nici n-alunecă în domenii străine, nici nu primește în sine nimic străin, ci, după cum spune Parmenide:

*Ea este asemenea unei sfere cu desăvîrșire rotundă*¹⁵⁷, învîrtește sfera mobilă a lucrurilor, în timp ce pe sine se păstrează imobilă. Dacă am discutat chestiuni nu căutate în afară, ci care se găsesc înăuntrul domeniului tratat, n-ai de ce să te miri, fiindcă ai învățat sub garanția autorității lui Platon¹⁵⁸ că vorbele trebuie să fie înrudite cu lucrurile despre care vorbim.

POEZIA XII

Ferice¹⁵⁹ de-acel ce-a putut înțelege
Al binelui plin de lumină izvor,
Ferice de-acel ce-a putut să dezlege
Cătușele lutului cel zdrobitor.
Odată Orfeu cîntărețul¹⁶⁰ pîngea
De moartea soției și, cînd prin cîntare

157. Citat în grecește, Cf. Plato, *Sophista*, 244 e.

158. Cf. Platon, *Timaeus*, 29 b.

159. Cf. Vergilius, *Georgice* II, 490: «Fericit cel ce a putut cunoaște cauzele lucrurilor».

160. Orfeu, fiul regelui Oeagru și al nimfei Căliope — după altă legendă fiul lui Apollo și al muzei Clio —, cel mai mare muzicant al antichității, personaj de numele căreia se leagă poeme, mistere, dogme, principii filozofice. Mătal lui Orfeu și Euridice a inspirat deopotrivă pe dramaturgi, pe pictori și pe poeți. Poe-

Pe rîuri în albia lor le oprea,
 Păduri liniștite punea în mișcare
 Când nu se temea căprioara să șadă
 Calcată alături de lei liniștiți,
 Iar iepurii nu se-ngrozeau ca să vadă
 Pe cîinii de cîntec divin îmbliînziți,
 Fiindcă era mistuit de foc rău,
 Ce inima pînă-n adînc îi ardea,
 Și nu izbutise cu cîntecul său,
 Cu care putuse pe toți fermeca,
 Durerea lui proprie să și-o mingie,
 Plîngîndu-se zeilor ce i-o răpiră,
 S-a dus în infern după scumpa-i soție.
 Acolo-n acorduri duiioase de liră,
 Începe să cînte, și tot ce primise
 Sorbind din al mamei izvor minunat
 Și tot ce durerea îi pricinuisse,
 De care atît era neconsolat,
 Sau ceea ce dragostea sa-i inspira,
 Acestea le cîntă, pe Taenar ¹⁶¹ mișcînd,
 Și cere iertare-ndreptînd ruga sa
 Stăpînilor umbrei și jalnic plîngînd,
 Portarul trigemen ¹⁶² de cîntec divin
 De cum îl aude rămîne vrăjit.
 Zeițele ¹⁶³ care sub spaîmă îi țin
 Pe cei care crime au fost săvîrșit,
 Îndată plîng, ochii în lacrimi scaldînd.
 Pe Ixion ¹⁶⁴ roata îl lasă din chinuri

21a aceasta a lui Boethius este în întregime imitată de aproape după Seneca: Hercule Furiosul 570—595; Hercule pe muntele Oeta 1035—1134 și Medeea 628—636. În aproape toate poeziile lui Boethius găsim influențe, asemănări sau frînături de versuri din tragediile lui Seneca; în aceasta însă asemănarea este mai izbitoră ca în toate, poezia, fiind — s-ar putea spune — o contaminare a celor trei fragmente arătate. Tabloul cîmplet de locuri împrumutate de Boethius din Seneca a fost întocmit de R. Peiper, *Cons. Philosophiae*, Lipsiae, 1871.

Mart. Capella, de asemenea, are în cartea IX a *Satyriconului* său o poezie în care este expus mitul lui Orfeu. Asemănările cu versurile lui Boethius sînt izbitoare. Cf. și Ovidius, *Faste* II, 83.

161. Thaenar (astăzi capul Matapan), peșteră la extremitatea de sud-est a Laconiei, lângă intrarea în infern.

162. Cerberul, cîine cu trei capete, păzitor al Infernului.

163. Furiile (la greci: Erinidele), divinitățile cărora nici o crimă sau viclenie nu le scapă nedescoperită și nepedepsită.

164. Ixion, regele lapiziilor, căruia Jupiter îi acordase azil în Olimp. Ucigîndu-și sozrul și încercînd în Olimp să necinstească pe Junona, a fost aruncat în Infern și pedepsit cu legarea de o roată care se învîrtea necontenit.

Cu repezi vîrtejuri din mers încetînd.
 Și Tantal ¹⁶⁵ de sete alîtea suspinuri
 Le uită, de apă nevrînd să mai știe.
 Chiar vulturu-ndată de cîntec răpit
 Lui Tityu ¹⁶⁶ ficatul de loc nu-i sfîșie.
 Al umbrelor mare stăpîn ¹⁶⁷ «În sfîrșit,
 Acum sînt învins» — zice înduplecat,
 «Soția prin cîntec și-a redobîndit:
 Înapoi îi voi da-o acestui bărbat.
 Dar lege-i voi pune la darul primit:
 Să nu aibă dreptu-napoi a privi,
 Din Tartar cît încă el nu a ieșit».
 Se poate iubiții cu legi a-i opri?
 Iubirea e sieși stăpîn legiuit.
 Aproape fiind la al nopții hotar,
 Pe Euridice Orfeu o privește:
 O vede, o pierde și morții-o dă iar.
 Această legendă vi se potrivește
 La toți care către lumina de sus
 Voiți sufletește a vă înălța.
 Căci cine-și întoarce lăsîndu-se dus
 Privirea spre Tartar cu peștera sa,
 Pe oricare dar ce de sus îl primește
 Îl pierde, în timp ce infernal privește.

165. Tantal, regele Lidiei, dînd o masă zeilor, pentru a le ispiți știința le-a servit drept mîncare pe propriul său fiu, Pelops, tăiat în bucăți. Jupiter, atotputernic și înțelept, însă l-a trimis pentru nelegiuirea lui în Tartar, pedepsindu-l la o foame și sete veșnice, pe care nu și le poate astîmpăra niciodată; deși în mijlocul unui rîu și avînd deasupra un pom cu fructe coapte, crăcile se ridică în sus cînd învinde mîna, iar valurile fluviului îi scapă mereu printre buze, fără să poată înghiți o picătură de apă, cînd vrea să-și astîmpere setea.

166. Gigant pedepsit de Apollo și Diana, fiindcă încercase să necinstească pe mama lor, Latona, și condamnat să-l sfîșie veșnic doi vulturi ficatul fără ca el să-i poată alunga.

167. Pluto, zeul Infernului.

CARTEA IV

PROZA I

Filozofia, păstrîndu-și demnitatea privirii și măreția chipului său, cîntase acest cîntec într-o măsură plăcută și armonioasă; eu însă, neuitînd tristețea care-mi stăpînea adîncul sufletului, pe cînd ea se pregătea să continue, am întrerupt-o zicînd:

— O, antemergătoare a luminii celei adevărate, toate cite le-ai rostit pînă acum prin cuvîntarea ta mi s-au înfățișat cu o forță de neînvins, atît prin speculația lor divină, cît și prin raționamentele tale și, deși mai înainte durerea nedreptății suferite mă făcuse să le uit, după cum mi-ai spus, totuși nu le-am ignorat niciodată cu totul. Cauza cea mai de seamă a durerii mele este aceea că, cu toată existența unui bun diriguitor al realității, răul poate să existe, sau să fie trecut cu vederea, fapt care îți dai seama desigur cît este de uimitor. Și acestuia i se adaugă altul mai grav: în timp ce ticăloșia este puternică și în floare, virtutea nu numai că e lipsită de răsplată, dar chiar e trîntită și călcată în picioare de criminali, ispășind în locul acestora pedeapsa nelegiuirilor. Că acestea se petrec în împărăția lui Dumnezeu, Care știe totul, Care poate totul și Care vrea numai binele, nimeni n-ar putea îndeajuns să se mire și să se plîngă.

Ea a spus atunci:

— Și ar fi ceva de o nesfîrșită uimire și mai groaznic decît orice monstruoșitate dacă, după cum crezi tu, în casa cea mai ordonată a unui atît de mare tată de familie, vasele ieftine ar fi păstrate cu îngrijire, iar cele prețioase ar fi lăsate în părăgînire. Dar nu este așa; căci dacă rămîn nerăsturnate cele ce am conchis cu puțin înainte, chiar de la întemeietorul împărăției de care vorbim, acum vei afla că întotdeauna cei buni sînt puternici, iar cei răi josnici și slabi, că niciodată nu există vicii fără pedeapsă, nici virtuți fără răsplată, că au parte cei buni de fericire, cei răi întotdeauna de nefericire, și multe de acest fel, care te vor întări într-o vigoare puternică, liniștindu-ți plîngerile. Și fiindcă ai văzut chipul adevăratei fericiri pe care ți-am arătat-o de curînd și ai aflat în ce constă, după ce vom străbate toate căile pe care le socotesc necesare pentru început, îți voi arăta și drumul care te va duce acasă. Iar minții tale îi voi da aripi prin care să se poată

înălța ca, după ce îi vei învinge tulburarea, să te întorci în patrie sănătos, condus de mine, pe drumul meu și chiar cu mijloacele mele de călătorie.

POEZIA I 168

Ușoare aripi ¹⁶⁹ am, ce pot să ducă
 Sus, în înaltele țării cerești;
 Cînd spiritul le-a îmbrăcat, nălucă,
 Dispreț aruncă celor pămîntești.
 Prin nesfîrșitul aer el străbate ¹⁷⁰
 Și-n urma sa privește norul greu.
 Se-nalță-n regiuni învăpăiate,
 De focul de eter aprins mereu.
 Spre-al stelelor palat apoi pornește,
 Pe calea sa pe Phoebus înfilînd,
 Planeta înghețată o-nsoțește ¹⁷¹,
 Soldat ¹⁷² al unui astru strălucînd,
 Sau noaptea de lumină dantelată,
 Urmează astrul alb în mersul lui
 Și cînd îi e rotirea terminată,
 Se urcă în înaltul cerului.
 Respinge sfere de eter senine,
 Stăpin al veneratelor lumini;
 Aici supremul rege sceptrul ține
 Și cirma lumii el o are în mîini,
 Statornic carul zburător ¹⁷³ conduce
 Arbitru pentru toate luminat.
 Acolo dacă-odată te vei duce,
 Găsindu-ți drumul care l-ai uitat,
 «Îmi amintesc, mi-e patria» vei spune,
 «De-aici plecat, aici mă voi oprî».
 Iar dacă-ți va plăcea să vezi pămîntul
 Cel părăsit de tine, vei privi
 Tiranii în exil, ce cu cuvîntul
 Atîtea neamuri n-or mai îngrozi.

168. Cf. Cicero, *Vișul lui Scipio (Republica)*.

169. Platon, *Phaedrus*, 249 c: «Singulară glîndirea filozofului e înaripată...».

170. Mart. *Capella*, 40, 12 (26, 13).

171. Saturn. Cf. Vergilius, *Georgice* 1, 336: «Privește încotro se-ndreaptă planeta înghețată a lui Saturn».

172. Marte.

173. Platon, *Phaedrus*, 246 e: «E înăscută pulberea aripei de-a zbură în înalt, unde locuiește neamul zeilor... Marele Jupiter merge înaltele pe cer, purtat în car, pregătitor și îngrijitor a toate».

PROZA II

Atunci am exclamat :

— Ah, ce mari lucruri făgăduiești ! Și nu mă îndoiesc că le vei putea face ; numai tu, care m-ai trezit, să nu întârzi.

— Mai întâi — zice ea — îți vei putea da seama că întotdeauna cei buni au puterea, iar cei răi sînt lipsiți de orice forțe și aceste două adevăruri se demonstrează unul din celălalt. Căci de îndată ce binele și răul sînt contrarii, dacă am stabilit că binele este puternic, se vede împede slăbiciunea răului și dacă e clară fragilitatea răului, tăria binelui este evidentă. Ca să ai însă o încredere mai deplină în învățătura mea, voi merge și pe o cale și pe alta, confirmînd cînd dintr-o parte cînd dintr-alta propozițiile mele. Executarea oricărui act omnesc constă din două elemente, voința și puterea, din care dacă lipsește una nu se poate traduce nimic în fapt. Lipsind voința, nici nu începi măcar ceea ce nu vrei, iar dacă lipsește puterea, voința e zădarnică. De aici rezultă că, dacă vezi pe cineva că vrea să dobîndească ceea ce nu dobîndește, îți dai seama, fără să te îndoiești, că lui îi lipsește puterea de a obține ce a voit.

— E clar și n-are de ce fi tăgăduit.

— Dar dacă vezi că a izbutit ce a voit, te vei îndoi că a avut putere?

— Nu.

— Oricine trebuie socotit puternic în ceea ce poate, iar în ceea ce nu poate, slab.

— Recunosc.

— Îți amintești ceea ce am stabilit din raționamentele anterioare, că toată strădania voinței omenești, care se manifestă prin diferite dorințe, se silește să ajungă în grabă la fericire?

— Țin minte că s-a demonstrat și aceasta.

— Îți amintești că fericirea este binele însuși și că astfel, căutînd fericirea, toți doresc binele?

— Nu mă silesc să-mi amintesc, fiindcă aceasta o am bine fixată în memorie.

— Așadar, toți oamenii, buni și răi, se străduiesc în aceeași sforțare să ajungă la bine?

— Aceasta e concluzia.

— Dar e sigur că prin dobîndirea binelui devin buni.

— Sigur.

— Cei buni obțin prin urmare ceea ce doresc?

— Așa se pare.

— Dar cei răi, dacă ar dobîndi binele pe care-l doresc n-ar putea fi răi.

— Așa e.

— Fiindcă deci și unii și alții doresc binele, dar unii îl dobîndesc iar alții nu, există vreo îndoială că oricum cei buni sînt puternici și cei răi slabi?

— Cine se îndoiește nu poate urmări nici realitatea lucrurilor, nici înălțuirea argumentelor.

— Dacă sînt două ființe care, conform naturii lor, au de făcut același lucru, și una din ele, supunîndu-se unei datorii naturale îl face, ducîndu-l la bun sfîrșit, cealaltă însă nu poate îndeplini această datorie naturală, ci, într-un mod care nu convine naturii, în loc să îndeplinească lucrul propus, imită pe cel ce-l îndeplinește, pe care din acești doi îl socotești mai puternic?

— Înțeleg eu ce vrei să spui, dar vreau totuși să aud și mai lămurit.

— Vei tăgădui că oamenii au mișcarea mersului conform unei legi naturale?

— Nu.

— Te îndoiești că acest act este datoria naturală a picioarelor?

— Nici de asta nu mă îndoiesc.

— Deci dacă un om, putînd să pășească cu picioarele lui, merge, iar altul, căruia îi lipsește această funcție naturală a picioarelor, ar încerca să meargă sprîjinindu-se în mîini, cine din acești doi poate fi socotit mai tare?

— Spune mai departe, căci nimeni nu se îndoiește că anume cel ce poate îndeplini o funcție naturală este mai puternic decît cel ce nu poate.

— Dar binele suprem — care este ținta propusă deopotrivă pentru cei buni și pentru cei răi — cei buni îl urmăresc prin funcția naturală a virtuților, iar cei răi încearcă să-l dobîndească prin diferite presiuni, care nu constituie funcția naturală de a dobîndi binele ; sau tu crezi altfel?

— Nu, căci concluzia e evidentă. Din cele stabilite pînă acum e necesar ca toți cei buni să fie puternici, iar cei răi slabi.

— Corect anticipezi — zice ea — și aceasta, cum speră de obicei medicii, este indiciul unei naturi care se reface și rezistă. Dar fiindcă vîd că înțelegi așa de repede, voi îngrămădi raționamente multe ; vezi tu cît de evidentă e infirmitatea oamenilor vicioși, care nu pot ajunge

măcar unde fi duce și fi împinge o tendință naturală. Și ce s-ar întâmpla dacă ar fi lipsiți de ajutorul atât de mare și aproape de neînvins al naturii care anticipează? Bagă de seamă cât de mare neputință stăpânește pe oamenii nelegiuiți. Și nu răsplăți ușoare, care se dau la jocuri¹⁷⁴ caută, fără să le poată urmări și obține, ci în fața vârfului și culminației lucrurilor sint neputincioși și, nenorociții, n-au nici un rezultat în unica lor strădanie de fiecare zi și de fiecare noapte; aici se văd puterile celor buni. Căci după cum pe cel care, mergând pe jos, poate ajunge în acel loc de unde nu s-ar mai putea merge mai departe, l-ai socoti cel mai tare la mers, tot așa pe cel ce percepe hotărul celor dorite, dincolo de care nu mai există nimic, e necesar să-l socotești cel mai puternic. De aici rezultă, prin opoziție, că nelegiuiții par a fi lipsiți de orice puteri. Într-adevăr, pentru ce, părăsind virtutea, se dedau viciului? Din necunoașterea binelui — și ce este mai slab decât orbirea ignoranței? — sau știu ce urmăresc, dar pasiunea îi abate și-i doboară? Astfel îi face nestăpânirea slabi pe cei ce nu pot lupia împotriva viciului. Sau cu știință și voință părăsesc binele și se întorc spre vicii? În acest chip însă ei încetează nu numai de a fi puternici, dar chiar de a exista; cei ce părăsesc ținta comună a tot ceea ce există încetează în același timp chiar de a exista.

Ar părea poate cuiva de mirare afirmația despre cei răi, care sint cei mai mulți, că nu există; dar aceasta e realitatea. Dar cei răi nu neagă că sint răi; ci neagă că există pur și simplu. Fiindcă, după cum unui cadavru îi spun om mort, dar n-ai putea să-l numești, simplu, om, tot așa voi admite că cei vicioși sint răi, dar n-aș putea recunoaște în mod absolut că ei există. Există desigur ceea ce respectă și își păstrează natura; ceea ce însă se îndepărtează de ea părăsește ceea ce e sădit în natura sa. Dar cei răi sint puternici, vei zice; nu voi nega, însă, această putere a lor nu izvorăște din forță, ci din slăbiciune. Ei pot face răul, pe care n-ar fi fost în stare să-l facă, dacă ar fi putut rămâne cu însușirea de a face binele. Această puțință arată limpede că ei nu pot nimic. Pentru că, precum am stabilit mai înainte, răul nu este nimic, de îndată ce pot numai răul, e clar despre cei răi că nu pot nimic.

— Este adevărat.

174. Vergilius, *Eneida*, XII, 761—763: Cinci ochiri au făcut înainte pe-aici și pe acolo

Cinci îndărăt; căci acum nu fug după o slabă răsplătă
Jocuri făcînd, ci se-ntrec pe capul și vîlta lui Turnus.

(Trad. Coșbuc)

— Dar ca să înțelegi care este forța adevăratei puteri, am definit cu puțin mai înainte că nu există nimic mai puternic decât binele suprem.

— Așa e.

— Dar acesta nu poate face răul.

— Nu.

— Este deci cineva care să creadă că oamenii pot face totul?

— Dacă nu e vreunul nebul, nimeni.

— Dar ei pot să facă răul.

— O, de n-ar putea!

— Așadar, de îndată ce numai acela care poate face binele poate totul, iar cei ce pot face răul nu pot să facă totul, e clar că acei care pot face răul pot mai puțin. La aceasta se adaugă că toată puterea trebuie socotită între cele de dorit și că toate cele de dorit tind spre bine, ca spre culminația naturii lor, după cum am arătat. Dar puțința de a săvîrși o crimă nu tinde spre bine, deci ea nu este de dorit. Orice putere însă e de dorit; e limpede prin urmare că puțința de a face răul nu e putere. Din toate acestea apare neîndoielnică puterea celor buni și slăbiciunea celor răi și se dovedește justă cugetarea lui Plato¹⁷⁵ că numai cei înțelepți pot face ceea ce doresc, pe cînd cei răi pot începe ce vor, dar nu pot îndeplini ce doresc. Ei fac orice, socotind că vor dobîndi, prin cele de care sint desfățați, acel bine pe care-l doresc, dar nu-l dobîndesc, fiindcă necinstea nu duce la fericire.

POEZIA II 176

Vedeți șezînd pe-nalte tronuri regi mîndri și impunători
Păziți de arme-ntunecate, de purpură strălucitori,
Ameninșînd cu fețe aspre și clocotînd ca de turbare,
De li s-ar smulge haina, care le dă deșarta-nfățișare,
Se va vedea că poartă lanțuri, pe dinăuntru-încătușați,
Căci pasiunea-i stăpînește, de-al ei venin nesăturați,
Și valul înălțat de ură de-atîtea ori îi biciuiește,
Aici tristetea îi apasă, aici speranța-i chinuiește¹⁷⁷
Atîți tirani și-un singur suflet vedeți că tuturor li-e dat;
Nu face ceea ce dorește cel ce de ei e apăsător.

175. Cf. Platon, dialogul *Gorgias*, din care Boethius se inspiră în acest capitol.

176. Portretul timpului, cf. Platon, *Republica*, X, 578 b — 580 b.

177. Mart. *Capella*, 16, 1 (9, 25).

PROZA III

Vezi, aşadar, în ce noroi se rostogoleşte infamia şi în ce lumină străluceşte cinstea? Se vede bine că niciodată binelui nu-i va lipsi răsplata şi răului pedeapsa. Poate părea, pe bună dreptate, că răsplata unui fapt săvârşit este acel lucru pentru care se săvârşeşte fiecare fapt după cum spre exemplu, răsplata alergării într-un stadion este coroana pentru care se aleargă. Dar am arătat că fericirea este binele însuşi, pentru care se săvârşeşte orice acţiune; deci însuşi binele este propus ca răsplată comună pentru faptele omeneşti. Însă acest bine nu poate fi separat de cei buni — căci nici nu se poate numi bun cel lipsit de bine — de aceea o bună conduită îşi are ca urmare răsplata sa. Deci oricât ar fi în largul lor cei răi, totuşi înţeleptului nu-i va cădea coroana, nu i se va vesteji¹⁷⁸; pentru că necinstea altuia nu poate smulge pozoaba proprie sufletelor cinstite. Dacă înţeleptul s-ar bucura de o pozoabă primită din afară, i-ar putea-o răpi fie altul, fie chiar cel ce i-a conferit-o; dar pentru că fiecăruia îi face acest dar cinstea sa, va fi lipsit de răsplată atunci când va înceta de a fi cinstit. Apoi, dacă de aceea este dorită o răsplată, fiindcă e socotită bună, cine ar putea crede că posesorul binelui e lipsit de răsplată? Şi care e răsplata? Cea mai frumoasă şi mai mare din toate; aminteşte-ţi de acel corolar, pe care l-am stabilit ca foarte însemnat cu puţin înainte, şi trage concluzia. Fiindcă binele însuşi e fericirea, e împede că toţi cei buni, prin faptul chiar că sînt buni, devin fericiţi.

Dar am spus despre cei fericiţi că sînt zei; a fi zei este deci pentru cei buni răsplata pe care nici o zi nu o strică, nici o putere nu o micşorează, nici o necesitate n-o pătează. Astfel stînd lucrurile, înţeleptul n-ar trebui să se îndoiască de pedeapsa inevitabilă a celor răi; căci de îndată ce binele şi răul, ca şi pedeapsa şi răsplata, se deosebesc cu chipuri contrarii, este necesar ca recompensei binelui să-i răspundă în cealaltă parte, într-un fel contrar, pedeapsa răului. Prin urmare, după cum cei cinstiţi au cinstea ca răsplată, tot astfel cei necinstiţi au ca pedeapsă ticăloşia¹⁷⁹. Şi cine suferă din cauza unei pedepse ştie bine că suferă din cauza unui rău. Aşadar, dacă vor să se judece ei înşişi,

178. Cf. *Pildele lui Solomon*, XIV 25: Cununa înţeleptilor este bogăţia lor; iar viaţa nebulilor este rea. Cf. şi *Psalmi*, 89, 6; *Ierem*, 13, 18.

179. Cf. *Ambrosius*, *De Officiis ministrorum* I, 12, 46: «Nelegiuitul îşi este însuşi pedeapsă, cel drept... mulţumire şi fiecare, din faptele sale bune sau rele, îşi ia răsplata sa».

ar putea să pară lipsiţi de pedeapsă cei pe care — extremilate a tuturor relelor — ticăloşia nu numai că îi atinge, dar chiar îi pătează cu totul?

Vezi, însă, în comparaţie cu cei buni, ce pedeapsă însoţeşte pe cei necinstiţi; ai învăţat cu puţin înainte că tot ceea ce există e unul şi că acest unul e binele, de unde rezultă că tot ceea ce există pare a fi binele. În acest mod deci tot ce se desparte de bine încetează de a exista. De aici, precum se vede, cei răi încetează de a fi ce au fost; chipul rămas al corpului lor omenesc însă arată că ei au fost oameni; căzînd în stricăciune, au pierdut deci şi natura omenească. Fiindcă numai cinstea poate ridica pe cineva mai presus de ceilalţi oameni, e necesar ca necinstea să coboare sub demnitatea de om pe cei pe care îi îndepărtează de natura omenească; urmează deci ca pe cel ce-l vezi transformat de vicii să nu-l mai poţi considera om. Violentul tilhar fierbe de lăcomie după avutul altuia; ai putea spune că seamănă cu un lup. Cel feroce şi fără astîmpăr îşi oboseşte limba în procese; îl vei compara cu un ciine. Cel care umblă cu şiretlicuri şi ascunzişuri se bucură că a comis un furtişag prin înşelăciunile sale; e ca o vulpe. Cel ce nu-şi stăpîneşte ura clocoteşte de s-ar crede că are inimă de leu. Cel temător şi iute la picior se îngrozeşte de ceea ce n-ar trebui să se teamă; se poate socoti asemenea cerbilor. Cel moale şi stupid stă ca un amortit; trăieşte ca un măgar. Cel uşuratic şi nestatornic îşi schimbă mereu dorinţele: întru nimic nu se deosebeşte de păsări. Unul se cufundă în plăceri mîrşave şi nelegiuite: este stăpînit de plăcerile unei scroafe sordide. Aşa se face cum cel care, părăsind cinstea, a încetat de a fi om şi, fiindcă nu poate trece în starea de dumnezeire, se transformă în fiară.

POEZIA III¹⁸⁰

Pinzele istetului Nerite¹⁸¹
Şi corăbiile risipite
Eurus spre insulă le mîină,
Unde locuieşte mîndra zînă¹⁸².
Cărei soarele îi este tată.

180. Acest episod din viaţa lui Ulysse e povestit de Ovidiu în *Metamorfoze* XIV, 254 sq.

181. Ulysse; Neritus era un munte într-o mică insulă de lângă Ithaca, patria lui Ulysse.

182. Circe, zeiţa vrăjitoare, fiica soarelui şi a nimfei Persela, locuind în insula Aia, într-un palat păzit de animale sălbatice şi de eroi transformaţi de ea în animale. A fost ucisă de Telemac. Cf. episodul acesta povestit de Homer (*Oiseea* XX, 138 sq.) cu următorul început:

Cupe cu licoare fermecată
 Are pentru oaspeți pregătite ;
 Când îi schimbă-n chipuri felurite,
 Mîna-i care vrăji din ierburi face.
 În mistreț pe unul îl preface,
 Altul leu marmaric¹⁸³ devenind,
 Dinți își vede și-unghii mari ieșind.
 Unu-n rîndul lupilor intrat,
 Vrea să plîngă și o dă-n urlat ;
 Altul leu de Indii devenit,
 Umblă printre case liniștit.
 Al Arcadiei¹⁸⁴ într-aripat
 Zeu, de șef fiind înduioșat,
 L-a scăpat de chinul felurit,
 De frumoasa gazdă pregătit.
 Totuși, cupele nenorocite
 De vislași erau acum golite.
 Prefăcuți în porci nu mai mîncau
 Roadele lui Ceres, ci cătau
 Ghindă, fiind cu chipul prefăcut,
 Vocea, corpul vechi avînd pierdut.
 Numai mintea, nefiind schimbată,
 Geme de durere-mpovărată.
 O, ușoare miini și plante-n stare
 Timpului s-aduceți transformare,
 Dar ce-n nici un chip nu veți putea
 Și în inimi să schimbați ceva !
 Înăuntru-nchise, ca-n cetate,
 Are omul forțe-adevărate.

De-aici pornim-nainte plini de jale
 Die pierderea iubitorilor tovarăși,
 Dar mulțumim că noi scăpăm teferi
 Și-ajungem la ostrovul Aia unde
 Seda frumoasa Circe, o zeiță,
 Cu gral de om și-amarnică, o soră
 De-un singe cu sălbațicul Aetes
 Care-i născut din lăptosul soare
 Și de-a lui Ocheanos lată Persa...

(Trad. Murnu)

183. African; Marmarica, în Africa, între Egipt și Cyrenaica.

184. Mercur, născut în Arcadia, reprezentat cu aripi la umeri și la picioare.

E vătămătoare-acea otravă
 Ce-năuntru pătrunzînd, grozavă,
 Scoate omul din ființa sa
 Și, lăsîndu-l neatins trupește,
 Numai sufletul ea i-l rănește.

PROZA VI

Am răspuns atunci filozofiei :

— Recunosc și pe drept se poate spune, după cum văd, că vicioșii își păstrează trupește chip omenesc, iar ca natură sufletească sînt transformați în fiare ; dar că spiritul lor, groaznic și criminal, amenință cu distrugerea pe cei buni, iată un fapt ce n-aș fi vrut să li se îngăduie.

— Nici nu li se îngăduie — răspunse ea — după cum voi arăta la locul potrivit, dar totuși, dacă li s-ar lua ceea ce se crede că le e îngăduit, s-ar ușura în mare măsură pedeapsa oamenilor criminali. Ar părea poate de necrezut, dar în mod sigur sînt mai nefericiți cînd și-au realizat dorințele, decît dacă n-au putut să-și îndeplinească aspirațiile lor¹⁸⁵, căci dacă este nenorocit lucru a fi dorit ticăloșia, este mai nenorocit a fi avut pentru aceasta puterea, fără care traducerea în faptă a unei voințe nenorocite ar fi paralizată. Astfel, pentru că fiecare își are mizeria sa, este necesar să fie loviți de o înleită nenorocire cei pe care îi vezi că voiesc, pot și săvîrșesc crima.

— Sînt de aceeași părere, dar aș dori foarte mult ca ei să fie repede scăpați de această nenorocire, părăsiți de putința de a săvîrși crima.

— Vor fi scăpați mai repede decît vrei tu, sau decît cred ei că vor scăpa ; fiindcă în marginile atît de strîmte ale vieții nu se poate întîmpla nimic așa de tîrziu, încît mai ales sufletul nemuritor să creadă că are de așteptat mult timp. Marea speranță a celor răi și înalta construcție a crimelor lor, se distrug adesea printr-un sfîrșit neașteptat și nesperat, ceea ce le statornicește o măsură a nenorocirii ; dacă ticăloșia îi face nenorociți, trebuie să fie mai nenorocit cel ce e mai îndelung ticălos. Pe aceștia i-aș socoti absolut nefericiți, dacă moartea, în

185. Cf. Platon, *Gorgias*, 509 d. (cap. LXV): «Așadar, din două rele, a comite o faptă rea și a o suferi, noi spunem că-i mai mare cel dinții și mai mic cel de al doilea. De aceea, ce mijloc trebuie să-și procure cineva, ca să poată să-și ajute astfel, încît să aibă amîndouă foleasele, atît pe acela de a nu comite fapte rele, cît și pe acela de a nu le suferi ? Oare puterea sau voința ? Vreau să spun astfel : va fi ferit de nedreptăți dacă nu va voi, sau dacă își va dobindi puterea ca să nu fie nedreptățit ?» (Trad. Simenschy) cf. Cicero, *Horrensus* 20/39 ; Augustin, *De Civitate Dei* V. 26.

sfirșit, n-ar pune odată capăt răutății lor; în adevăr dacă am tras concluzii juste despre nenorocirea ticăloșiei, e clar că e infinită mizeria care se constată a fi veșnică¹⁸⁶.

— Concluzia — zic eu atunci — este uimitoare și aproape inadmisibilă, dar îmi dau seama că se potrivește intru totul cu cele admise pînă acum.

— Ai dreptate — răspunse Filozofia — însă cel ce crede că s-ar împăca greu cu o concluzie, trebuie să demonstreze că premisele sînt false, sau să arate că alăturarea lor nu este potrivită pentru o concluzie necesară; altfel, dacă ai admis premisele, nu există nici un motiv de discuție asupra concluziei. Pentru că și ce voi spune nu pare mai puțin uimitor, ci deopotrivă de necesar, după cele stabilite pînă acum.

— Ce?

— Că toți cei răi sînt mai fericiți dacă ispășesc crimele, decît dacă nu-i sancționează nici o pedeapsă a justiției. Și nu încerc acum să arăt cum s-ar putea gândi cineva că moravurile rele sînt corectate prin măsuri potrivnice, aduse pe calea binelui prin frica de pedeapsă, că aceasta constituie pentru ceilalți un exemplu de a fugi de fapte culpabile; pe altă cale cred eu despre cei răi că sînt mai nefericiți dacă nu ispășesc, fără a avea în vedere corectarea lor și exemplul ce-l oferă.

— Și care va fi această altă cale?

— N-am stabilit că în mod sigur cei buni sînt fericiți și cei răi sînt nenorociți?

— Așa e.

— Dacă deci i se adaugă oarecare bine nenorocirii cuiva, nu este el mai fericit decît cel a cărui nenorocire este întreagă și absolută, fără amestecul nici unui bine?

— Așa se pare.

— Iar dacă acelulași nenorocit, care este lipsit de orice bine, la răul prin care e nenorocit i s-ar adăuga un altul, n-ar trebui să fie socotit cu mult mai nefericit decît cel a cărui nenorocire este ușurată prin participarea binelui?

— Cum nu?

— Așadar, cei răi, cînd sînt pedepsiți, își adaugă un bine, adică pedeapsa însăși, care este un bine, după judecata dreptului; și iarăși, cînd sînt fără pedeapsă, au în ei un rău mai mult, nepedepsirea, care ai recunoscut că e un rău, fiindcă e o nenorocire.

— N-aș putea să neg.

¹⁸⁶ Platon, *Gorgias*, 472 e: «După părerea mea... cel nedrept și criminal este nefericit în orice caz, totuși mai nefericit dacă nu e tras la răspundere și judecat de zei și de oameni». (Trad Simenschy)

— Deci cei răi, cînd sînt lăsați într-o nedreaptă impunitate, sînt cu mult mai nefericiți decît cei ce au primit o sancțiune justă. Se vede bine că e drept să fie pedepsiți cei răi și nedrept să scape fără pedeapsă.

— Cine ar tăgădui aceasta?

— Dar nu s-ar putea nega nici că este bun tot ce este drept și că, din contră, ce e nedrept este rău.

Am răspuns că acest adevăr e clar. Apoi am continuat:

— Aceasta reiese din concluziile anterioare; dar nu există, te rog, pedepse pentru suflet după ce corpul moare?

— Există pedepse mari chiar, dintre care unele, după socotința mea, sînt aplicate cu o rigoare penală, iar altele cu o îngăduință purificatoare¹⁸⁷, dar acum n-am intenția să tratez despre ele.

Scopul discuției de pînă acum a fost ca tu să înțelegi că puterea celor răi, care ți se părea cu totul nemeritată, nu există, să vezi că toți cei împotriva cărora te plîngeai că sînt nepedepsiți nu sînt niciodată scutiți de sancțiunea necinstei lor, să afli că libertatea lor, al cărei sfîrșit îl cereai degrabă, nu este de lungă durată și că va fi mai funestă dacă va fi mai îndelungată, ajungînd a fi foarte nenorocită dacă va fi eternă; că astfel sînt mai nefericiți cei răi dacă sînt lăsați într-o nedreaptă impunitate, decît dacă sînt pedepsiți după cum se cuvine. Concluzia acestor afirmații este că tocmai atunci sînt izbîți de pedepse mai grave, cînd sînt crezuți nepedepsiți.

— Cînd examinez argumentele tale — i-am răspuns eu — mi se pare că sînt foarte îndreptățite, dar dacă mă întorc la judecata oamenilor, care este acela căruia ele să i se pară nu numai de necrezut, dar chiar de neauzit?

— Așa e. Ei nu pot să-și înalțe ochii obișnuiți cu întunericul la lumina adevărului limpede și sînt asemenea păsărilor a căror privire este iluminată noaptea și orbită ziua; căci privind nu ordinea lucrurilor, ci impresiile lor proprii, cred că îngăduința sau nepedepsirea crimelor constituie o fericire.

Vezi, însă, sancțiunea legii eterne. Dacă ți-ai orînduit spiritul conform binelui, nu e nevoie de un judecător care să te răsplătească; tu însuți ți-ai ales cele bune. Dacă ți-ai întors dorințele spre rău, nu căuta în afară sancțiunea; chiar tu te-ai grăbit să te cobori, după cum, dacă privești pe rînd pămîntul urît și cerul, înălăturînd alte considerații și lăsînd doar privirea să judece, ți s-ar părea că ești cînd în noroi, cînd între aștri. Lumea, însă, nu vede acestea; înseamnă să intrăm în rîndul celor pe care i-am arătat că sînt asemănători bestiiilor.

¹⁸⁷ Cf. Platon, *Republica*, X; Vergilius, *Eneida*, VI, 739.

Ce, dacă bunăoară cineva, pierzându-și complet vederea, ar uita că a avut-o odată și ar socoti că nu-i lipsește nimic ca să fie om întreg, n-am considera oare orbi pe cei ce ar crede la fel? Mulțimea nu va aproba nici acest adevăr sprijinit pe argumente tari și puternice, că sînt mai nefericiți cei care fac, decît cei care suferă nedreptatea.

— Aș vrea să aud înseși aceste argumente.

— Poți spune că nu toți cei răi merită să fie pedepsiți?

— Nu.

— Dar este cu totul limpede despre cei răi că sînt nefericiți?

— Așa e.

— Deci nu te îndoiști de cei vrednici de pedeapsă că sînt nenorociți?

— Desigur că nu — răspund eu.

— Prin urmare, dacă ai fi judecător, pe cine socotești că ar trebui să pedepsești, pe cel ce a făcut rău, sau pe cel ce a suferit o nedreptate?

— Fără îndoială că voi da satisfacție celui ce a suferit-o prin pedepsirea infractorului.

— Așadar, ți s-ar părea mai nenorocit autorul, decît victima unei nedreptăți.

— Aceasta e concluzia.

— Deci, din aceste motive și din altele de aceeași natură, din moment ce turpitudinea prin esența sa face pe oameni nenorociți, se vede că o nedreptate constituie o nenorocire nu pentru cel ce o suferă, ci pentru cel ce o săvîrșește.

Avocații fac însă din contră — urmează Filozofia; căci ei încearcă să ațîțe mila judecătorilor în favoarea celor ce au suferit o ofensă grea și crudă, atunci cînd li s-ar datora o milă mai dreaptă celor vinovați, care ar trebui să fie aduși de acuzatorii lor la judecată, ca bolnavii la medic, nu cu ură, ci mai degrabă cu indulgență și milă, pentru ca prin pedeapsă să fie vindecați de boala vinovăției lor. În acest chip zelul apărătorilor ori s-ar anula în întregime ori, dacă ar prefera să fie de folos oamenilor, și-ar schimba rolul de acuzator. Iar cei răi, dacă ar putea privi printr-o deschizătură virtutea pe care au părăsit-o și ar vedea că se spală de necurătenia viciilor prin ispășirea pedepselor, căpătînd în schimb cinstea, n-ar socoti că acestea sînt chinuri, ci, respingînd concursul apărătorilor, s-ar incredința în întregime acuzatorilor și judecătorilor lor. De unde reiese că în sufletul celor înțelepți nu rămîne loc pentru ură; căci cine, decît nebunii, ar urî pe cei buni? Dar și a urî pe cei răi e o lipsă de rațiune. Dacă stricăciunea morală este o boală sufletească, așa cum paralizia este o boală trupească, din moment ce socotim pe cei bolnavi trupește nu demni de ură, ci mai degrabă de milă, cu atît mai mult trebuie nu urmăriți, ci compătimiți cei ale căror suflete sînt bînuite de o infirmitate mai grozavă decît orice paralizie.

POEZIA IV

De ce v-duceți singuri atîta tulburare?

De ce cu mîna voastră destinul vi-l grăbiți?

De vreți să vină moartea, ea fără vreo chemare

Spre voi își mină caii mereu neobosiți.

Acei pe care leul, mistrețul îi rănește,

Ori șarpele, aceiași cu săbii se rănesc.

Sau firea și năravul li se deosebește

De-n crincene războaie-ntre ei se hărțuiesc,

Și în săgeți dușmane pieirea și-o așteaptă?

A lor sălbăticie nu are rațiuni:

Vrei pentru fiecare o răsplătire dreaptă?

De cei ce-s răi ai milă, iubește pe cei buni.

PROZA V

Am răspuns atunci Filozofiei:

— Văd care este fericirea și nefericirea legată de răsplata celor cinstiți și necinstiți. Chiar în ceea ce îndeobște se numește soartă, constat că există bine și rău; căci nici un înțelept nu preferă exilul, cu mizeria și rușinea lui, unei vieți înfloritoare în avuție, plină de strălucire și putere, în patria sa. Funcția înțelepciunii este îndeplinită mai strălucit și mai efectiv atunci cînd fericirea conducătorilor se revarsă oarecum asupra popoarelor conduse, pe cînd închisoarea și alte chipuri de pedepse prevăzute de lege trebuie date mai degrabă cetățenilor periculoși, pentru care au și fost prevăzute. De ce deci rolurile sînt schimbate și pedepsele crimelor apasă pe cei buni, iar cei răi răpesc răsplățile virtuților, mă mir foarte mult și doresc să știu de la tine care este rațiunea unei confuzii atît de nedrepte. M-aș mira mai puțin dacă aș crede că toate sînt amestecate după jocul întîmplării; dar, ceea ce-mi mărește uimirea, Dumnezeu conduce toate. De îndată ce El adesea acordă celor buni plăceri, iar celor răi neplăceri, dar și din contră, celor buni răutăți, iar celor răi le îngăduie să-și îndeplinească dorințele — dacă pentru toate acestea nu există explicație, cum se deosebesc ele de capriciul întîmplării?

— N-ar produce uimire universul — răspunde ea — dacă, ignorîndu-se rațiunea ordinii sale, ar fi socotit că un lucru întîmplător și confuz; dar tu, oricît ignorezi explicația acestei armonii atît de vaste, din moment ce un cîrmuitor bun conduce lumea, să nu te îndoiști că toate se petrec după dreptatea sa.

POEZIA V

Cel care nu cunoaște cum către pol se duce
 Arcturus ¹⁸⁸ cu încetul în drumul său pe cer,
 Sau cum Bootes ¹⁸⁹ carul spre mare și-l conduce,
 Tîrziu să se scufunde în ape și mister,
 Deși grăbit răsare — acela niciodată
 Nu va cunoaște legea eterului de sus.
 De este luna plină de negură pătată,
 Pălind în noaptea sumbră, cu globul pal și dus,
 Sau dacă stele care erau acoperite
 De Phoebă, iar s-arată, aceasta dispărînd,
 Pe neamuri rătăcirea începe să le-agite.
 Lovesc în aer, semne și zgomote făcînd ¹⁹⁰,
 Nici unul nu se miră cînd Corus hărțuiește
 În goană țărîm mării cu val fremătător,
 Nici cînd zăpada, care de geruri se întărește,
 Pe dată e topită de Phoebus arzător.
 Dar dacă pentru-acestea-nțelegerea-i ușoară
 Sînt alte adînci mistere ce mintea chinuiesc.
 Cînd lucruri rar se-ntîmplă, sau pot ca să apară
 Neașteptat, pe oameni ușor îi îngrozesc ;
 Eroarea neștiinței cu noru-i să dispară :
 Vor înceta, desigur, ciudate să se pară !

PROZA VI

— Așa e — zic eu — dar fiindcă este în puterea ta să scormonești cauzele fenomenelor misterioase și să scoți la lumina zilei înțelesurile învăluite de întuneric, te rog să-mi spui și mie părerile tale despre ele, pentru că mă tulbură foarte mult aceste ciudățenii.

Atunci Filozofia, surzînd ¹⁹¹ o clipă, zise :

— Domeniul ce mi-l înfățișezi e cel mai vast dintre toate în probleme care nu se pot rezolva cu ușurință definitiv. Căci subiectul este de așa natură, încît abia este înlăturată o îndoială și răsar altele, ca niște

188. Vergilius, *Georgice* I, 204

189. Mart. *Capella*, 42, 4 (27, 1); cf. Ovidius, *Metamorfoze* II, 177.

190. În timpul eclipselor de lună cei vechi făceau un zgomot asurzitor, lovînd între ele obiecte de metal, pentru a ajuta luna să iasă din eclipsă. Acest obicei care se mai păstrează și astăzi la groenlandezi și la unele populații africane trebuie pus în legătură cu un străvechi mit indian, după care luna și soarele sînt neconțenit urmărite de capul nemuritor al lui Rahm, pîrit de aceștia lui Vishnu că ar fi băut din apa nemuririi.

191. Loc comun în dialogurile platonice, Cf. *Phaedon*, 82 a.

capete de hydră ; și nu există pentru ele alt procedeu, decît să le strîngi sub jăratul mistuitor al spiritului. Într-adevăr, în acest domeniu este de obicei vorba despre unitatea providenței, despre înlănțuirea destinului, despre evenimentele venite pe neașteptate, despre cunoașterea și predestinarea divină, despre liberul arbitru, a căror greutate tu însuși o poți aprecia. Însă, pentru că și cunoașterea acestora face oarecum parte din tratamentul tău medical, deși timpul ne este limitat, voi încerca totuși să vorbesc și despre ele. Dacă te desfătează farmecul poeziilor cîntate, va trebui să-ți amii puțin această plăcere, cît timp voi înlănțui argumentele în ordinea lor necesară.

— Cum vrei, zic.

Atunci, ca și cum ar fi luat subiectul de la un alt capăt ¹⁹², a făcut următoarea dezvoltare :

— Nașterea tuturor lucrurilor, evoluția tuturor ființelor schimbătoare, tot ceea ce se mișcă într-un mod oarecare, își are sortite cauze, rînduire, forme din stabilitatea inteligenței divine. Aceasta, șezînd în cetatea uniformității sale, asigură în desfășurarea realității o ordine multiformă. Privită în lumina inteligenței divine, această ordine se numește providență ; în raport, însă, cu fenomenele pe care le orînduiește și le pune în mișcare, a fost numită de cei vechi destin. Că aceste două — providența și destinul — nu se confundă, se va vedea cu ușurință, dacă privim cu ochii minții puterea fiecăreia dintre ele ; căci providența este însăși acea rațiune divină care, ca principiu suprem și universal, orînduiește totul, pe cînd destinul este ordinea care tronează în fenomene, în mișcarea lor și cu ajutorul căreia providența le înlănțuie, dîndu-le la fiecare un loc anumit. Providența îmbrățișează deopotrivă pe toate, oricît de deosebite și oricît de nesfîrșite, pe cînd destinul pune pe fiecare în mișcare, dîndu-le spații, forme și durată, așa încît această desfășurare a ordinii în timp, unificată în lumina spiritului divin, este providență, pe cînd aceeași unitate, rînduită și desfășurată în timp, se numește destin.

Acestea, deși sînt deosebite, afirmă totuși una de alta : căci ordinea destinului depinde de uniformitatea providenței. După cum un artist, reprezentîndu-și în minte forma operei pe care o va face, începe realizarea ei și ceea ce prevăzuse unic și absolut începe să capete contururi în spațiu și timp, tot așa Dumnezeu, cu ajutorul providenței, orînduiește tot ce are de săvîrșit unic și statornic, iar cu ajutorul destinului organizează opera

192. Cicero, *De divinatione*, II, 101. După Usener, Klingner și Müller (cf. Weinberger pag. 96), Boethius s-a folosit în acest capitol de izvoare neplatonice : Plotin I, 7, 1 ; 201 ; III, 1, 7 sq.

Sa în amănunte și în timp. Prin urmare, fie că destinul se exercită prin spirite divine ajutătoare ale providenței, fie că pinza destinului e țesută de spiritul universal, sau de întreaga natură¹⁹³ care i se supune, sau de mișcările cerești ale astrelor, sau de virtutea îngerilor¹⁹⁴ sau de felurita iscusință a demonilor¹⁹⁵, de unele sau de toate aceste forțe, ceea ce e sigur este că forma imobilă și unitară a fenomenelor e providența, iar destinul este înălțuirea mobilă și desfășurarea în timp a celor pe care unitatea divină le-a orînduit ca să se producă.

De aici rezultă că tot ceea ce e sub puterea destinului e supus și providenței, căreia i se subordonează și destinul, dar unele lucruri care atrăgă de providență sînt mai presus de înălțuirea destinului; sînt anume acelea care, stabil fixate în preajma supremei divinități, depășesc ordinea schimbătoare a destinului. Căci după cum dintre sferele ce se învîrtesc în jurul aceleiași axe, cea mai lăuntrică se confundă aproape cu centrul în unitate și servește oarecum ca axă celorlalte sfere exterioare, care se învîrtesc în jurul ei, iar sfera cea mai din afară, învîrtindu-se cu un cerc mai mare, cu cît este mai departe de unicul punct central, cu atît se desfășoară în spații mai largi și dacă acestui centru i se apropie și i se unește ceva, acest ceva participă la unitate și încetează de a fi imprăștiat în mișcări exterioare, tot așa, printr-o rațiune asemănătoare, ceea ce se îndepărtează mai mult de spiritul suprem este prins în mai mari înălțuiri ale destinului și este cu atît mai liberat de destin, cu cît se apropie mai mult de acea axă a tuturor lucrurilor. Iar dacă s-a fixat în stabilitatea spiritului suprem, lipsit de mișcare, trece deasupra legilor necesare ale destinului. Prin urmare, după cum este argumentarea pentru intelect, nașterea pentru viață, timpul pentru eternitate, cercul pentru centru, așa e înălțuirea mișcătoare a destinului pentru unitatea statornică a providenței. Acea înălțuire pune în mișcare cerul și astrele, rînduiește stihile între ele și, printr-o schimbare succesivă, le dă forme felurite; tot ea reînnoiește pe toate care se nasc și apun, prin evoluții asemănătoare ale animalelor și plantelor. Ea strînge oamenilor într-o insolubilă conexiune de cauze faptele și soarta¹⁹⁶ care, pornind din începuturile nemișcate ale providenței, e necesar ca și acestea să fie neschimbătoare. Căci realitatea este condusă desăvîrșit dacă unitatea care se gă-

193. Idee stoică.

194. Păreră susținută de Atenagora, filozof platonice, născut la Atena în sec. II, convertit la creștinism.

195. Gîndire platonice.

196. Cf. Cicero, *De Divinatione*, I, 125: «Eu însă numesc destina ceea ce grecii numesc εἰσάγγελον, adică o ordine și o serie de cauze care se nasc unele din altele».

sește în inteligența divină exprimă o ordine inflexibilă de cauze și dacă această ordine reține în propria ei stabilitate lucrurile nestabile, care altfel ar pluti în voia întîmplării.

Reiese din acestea că și în cazul că vouă, care nu puteți privi ordinea aceasta, vi se par toate confuze și tulburi, totuși sînt toate orînduite după felul lor, și conduse în direcția binelui. Fiindcă nu există nimic care să se facă în vederea răului, chiar de către cei răi; pe aceștia, după cum s-a demonstrat cu prisosință, o eroare gravă i-a întors din drumul binelui, numai să nu se abată de la principiul sau ordinea care își are obirșia în axa binelui suprem. Dar, vei zice, poate exista vreo confuzie mai nedreaptă decît ca să aibă cei buni parte cînd de fericire, cînd de nefericire, iar cei răi să obțină cînd cele dorite, cînd cele detestate? Au oamenii prin urmare acea inteligență deplină, încît cei pe care îi socotesc buni sau răi să fie cu siguranță cum îi cred ei? În aceasta judecățile oamenilor sînt contradictorii și pe cei pe care unii îi socotesc demni de răsplată, alții îi găsesc demni de pedeapsă.

Să admitem, însă, că ar putea cineva să deosebească pe cei buni de cei răi; va fi în stare acesta să privească sufletele în intimitatea și temperamentul lor, ca să întrebuițez un termen obișnuit în înțeles fizic? El se va minuna, ca acela care nu știe pentru ce organismelor sănătoase le priesc la unele alimente dulci, la altele amare, pentru ce unii bolnavi sînt întăriți cu leacuri ușoare, alții cu medicamente puternice. Dar medicul, care deosebește ritmul și felul particular al sănătății și al bolii, nu se minunează deloc. Ce altceva pare a fi sănătatea sufletească decît cînstea, ce este altceva boala sufletului, decît viciile și cine altul păstrătorul celor bune și îndepărtătorul celor rele, dacă nu Dumnezeu, diriguitorul și doctorul sufletelor? Privind din turnul înalt al providenței, el vede și dă fiecăruia ceea ce i se potrivește. În aceea constă deosebita minunăție a ordinii destinului, că se săvîrșesc de cel ce știe fapte care înmărmuresc pe neștiutori.

Căci pentru a mă mărgini la cîteva raționamente pe care le înțelege mintea omenească despre adîncurile dumnezeirii, despre acel pe care tu îl socotești foarte drept și foarte respectuos al onestității, el pare deosebit de providența care știe toate¹⁹⁷. Că zeilor le place cauza victorioasă, iar lui Cato cea învinsă, ne amintește prietenul nostru Lucanus¹⁹⁸. Prin urmare, deși vezi că se întîmplă aici ceva pe alături de

197. Verg. *Eneida* II, 426.

198. Lucanus, *Pharsalia* I, 128. Nepot al lui Seneca Retorul și Seneca Filozoful, Lucanus, marele poet epic roman, a murit de tînr, osîndit de Nero fiindcă se amestecase în conspirația republicană a lui Calpurnius.

speranțele tale, există totuși o ordine în lucruri, iar confuzia care răstoarnă valorile este o aparență subiectivă a minții tale. Să presupunem, însă, că există cineva cu o conduită morală atât de ireproșabilă, încât să fie de acord asupra lui judecata divină și cea umană; el este slab ca rezistență sufletească și, dacă i se întâmplă vreo nenorocire, va înceta poate de a mai cultiva virtutea care n-a putut să-i păstreze fericirea. Astfel, o înțeleaptă organizare cruță pe cel pe care nenorocirea l-ar putea face mai rău și nu-l lasă să sufere pe cel ce nu poate răbda. Altul este omul desăvârșit prin toate virtuțile, sfânt și apropiat de Dumnezeu; pe acesta providența pînă într-altul îl ferește de nenorocire, încît nu-l lasă să fie atins nici de boli. Căci, după cum a spus cineva mai de seamă chiar decît mine:

*Tărîile cerești au zidit corpul omului sfînt*¹⁹⁹.

Dar se întâmplă adesea ca posturile de înaltă răspundere să fie încredințate celor buni, iar răutatea să fie nimicită. Altoră providența le împarte fericirea proporțional cu nenorocirea, după calitatea sufletelor lor; pe unii îi mușcă, pentru ca ei să nu se moleșească într-o fericire îndelungată, îngăduie ca alții să fie puternic zguduiți, pentru ca virtuțile lor sufletești să se întărească prin practica și exercițiul răbdării. Unii se tem mai mult decît trebuie de ceea ce de fapt pot să suporte, alții disprețuiesc mai mult decît trebuie ceea ce nu pot să suporte; pe aceștia experiența îi duce la cunoașterea de sine. Unii și-au dobîndit cu prețul unei morți glorioase un nume venerabil de-a lungul secolelor, alții, neînfrinați în fața torturilor, au dat celorlalți exemplu că virtutea nu este învinsă de suferințe; că acestea se petrec de regulă, cu rinduială și în interesul celor ce par a le suporta, este departe de orice îndoială.

Aceeași explicație are și faptul că tuturor celor răi li se întâmplă cînd neplăceri, cînd lucruri dorite. De neplăcerile acestora desigur că nimeni nu se miră, fiindcă toți socot ca ei au meritat răul; pedepsele lor pe alții îi abat de la nelegiuiri, iar pe ei îi corectează; și bucuriile lor sînt pentru cei buni pildă elocventă de ceea ce trebuie să judece despre o astfel de fericire, pe care o văd adesea în serviciul celor răi. În această chestiune cred că se poate ține seamă și de posibilitatea de a fi unul cu un temperament așa de iute și de nestăpînit, încît lipsa de cele necesare să-l împingă pînă la nelegiuire; providența vindecă boala acestuia dîndu-i ca leac avere multă. Privindu-și conștiința pă-

199. Citatul, în grecește, este luat poate din Hermes Trismegistul, personaj legendar, cărui i se atribuiseră numeroase cărți, conținînd principiile înțelepciunii vechiului Egipt (Bocognano pag. 268) sau din filozoful egiptean, Parmenide (Weinberger, pag. 100).

tată de ticăloșie și comparîndu-și avuția cu sine, se teme poate să nu-i fie dureroasă pierderea bunurilor, a căror folosire îi este plăcută; își va schimba deci conduita și, în teama sa de a nu-și pierde avuția, se va lăsa de rele. Pe alții i-a prăbușit în ruină meritată o fericire dobîndită pe nedrept, unii au căpătat dreptul de a pedepsi, pentru ca să existe mijloc de întărire pentru cei buni și de corecție pentru cei răi. Căci, după cum nu există nici o legătură între cei buni și cei răi, la fel cei răi nu pot să se înțeleagă între ei. De ce n-ar fi astfel cînd, viciile sfîșindu-le conștiința, nu sînt de acord cu ei înșiși și fac adesea lucruri pe care le dezaprobă după ce le-au făcut?

Din aceasta reiese că deseori acea providență supremă a dat dovadă și de acest extraordinar miracol, încît cei răi să facă pe cei răi buni. Fiindcă uneori suferă nedreptăți din partea celor mai răi dintre ei, aprinzîndu-se de revoltă împotriva nedreptăților, se întorc la roada virtuții, dorind să nu mai fie asemenea aceluia pe care-i urăsc. Căci numai puterea divină este aceea pentru care și răul să poată fi un bine cînd, folosindu-se de el cu măsură, ajunge la realizarea vreunui bine. Există o ordine care îmbrățișează toate și cel ce și-a părăsit locul pentru a intra în altă ordine de lucruri, rămîne totuși în lăuntru ordinii, pentru ca să nu se facă loc la nimic întimplător în împărăția providenței.

*E greu ca eu să vorbesc de acestea toate ca un zeu*²⁰⁰.

Omul nu poate să cuprindă cu mintea sa, ori să explice prin cuvînte organizarea operei divine²⁰¹. Nu e de ajuns numai aceasta, să vedem că Dumnezeu, creatorul tuturor ființelor, orînduiește toate, conducîndu-le spre bine și, silindu-se să mențină în asemănare cu sine ceea ce el a chemat la viață²⁰², elimină răul din hotarul statului său, prin în-lăntuirea inevitabilă a destinului. De aici rezultă că răul ce se crede că abundă pe pămînt, dacă-l privești prin prisma providenței rînduitoare, nu se găsește nicăieri. Dar vîd că de la o vreme tu, împovărat de greutatea problemei și obosit de lungimea raționamentului, aștepti un cîntec odihnitor; soarbe deci o înghițitură, care te va întări și-ți va da puteri, pentru a asculta cele ce vor urma.

200. Citat în grecește din *Iliada* VII, 176: «Dacă eu nu sînt o muză anevole o să spun despre toate». (Trad. Murnu)

201. Cf. *Ecclesiastul* 1, 8: «Toate lucrurile sînt grele, nu poate omul să le explice prin cuvînt și nu se va sătura ochiul a vedea, nici urechea a auzi».

202. Cf. *Epist. Filip.* 2, 7: «Ci s-au deșertat pe sine chip de om luînd, într-o asemănare a oamenilor făcîndu-se». *Iacob* 3, 9: «Cu dînsa (cu limba) binecuvîntăm pe Dumnezeu și Tatăl; și cu dînsa blestemăm pre oameni, care sînt făcuți după asemănarea lui Dumnezeu».

POEZIA VI

Cu gânduri luminoase și-adînci de vrei să știi
 Cel care-n ceruri tună ce legiuri urmează,
 Privește firmamentul cu înaltele-i tării :
 Acolo aștrii pace străveche își păstrează
 Prin dreapta învoială cu care s-au legat.
 Strălucitor de raze cînd soarele s-aprinde
 Nu-mpiedică pe Phoebe în cerul înghețat,
 Nici Ursa ce zenitul cu repezi căi cuprinde ²⁰³
 În valuri să se scalde nu merge niciodată
 În occidentu-n care, cum vin să se scufunde,
 Privește pe-alte astre pe bolta înstelată
 Și nu dorește oceanul ca-n el să se afunde.
 Intotdeauna Vesper cu-ntoarceri regulate
 Vesteste umbre-ncete și Lucifer așterne
 Din nou frumoase zile și binecuvîntate ²⁰⁴
 Le înnoiește mersul supus la legi eterne
 Iubirea dintre ele și este exilat
 Războiul din ținutul de stele purtător ²⁰⁵,
 Această armonie conduce neîncetat
 Pe orice elemente, ca-n rînduiala lor
 Uscatul să dea locul la umedul opus,
 Ca frigul legătura cu caldul să păstreze,
 Ca focul ce stă-n aer să se ridice-n sus
 Și-nvins de greutate pămîntul să s-așeze.
 De-aceea-n adierea călduță a primăverii
 Se-mprăstie parfumul din fiecare floare,
 Își coace Ceres roada-n arșițele verii
 De poame plină toamna se-ntoarce-odihnitoare,
 Iar iarna e bătută de ploi, zăpezi și gheață.
 Această înlăntuire a timpului hrănește
 Și întreține tot ce respiră-n lume viață ²⁰⁶.
 Tot ea apucă, îngroapă, sfărîmă și răpește
 Pe bietele ființe în moarte cufundînd.
 Iar neîncetat, în ceruri, al lumii ziditor
 Tronează, unîversul cu frîu-i conducînd,
 Stăpîn și rege, obîrșie și nesecat izvor,

203. Cf. Mart. Capella 427, 7 (299, 25) — Vergilius, Georgice II, 481—482.

204. Vergilius, Eclogae 8, 17.

205. Vergilius, Georgice III, 225—228.

206. Maximianus, 5, 112.

Dreptății legiuire și-arbitru înțelept,
 El cheamă iar la sine pe cele în mișcare
 Și celor rătăcite le-așează drumul drept.
 Căci dacă nu le-ar pune-ngrădiri pe-a lor cărare,
 Chemîndu-le să vină de unde au pornit,
 Cele ce sînt ținute în bună rînduire
 S-ar pierde de izvorul de unde au venit.
 El fără încetare e pentru toți iubire
 De-orice viețuitoare e binele dorit
 Fiindcă-n rostu-i viața i-ar fi cu neputință
 De nu s-ar reîntoarce s-ajungă în sfîrșit
 Condușă de iubire la cel ce i-a dat ființă.

PROZA VII

- Și acum vezi ce concluzie urmează, după tot ceea ce am spus ?
 — Ce ? — i-am răspuns eu.
 — Că orice soartă e întotdeauna bună.
 — Și cum e cu putință aceasta ?
 — Ascultă. De îndată ce orice soartă, plăcută sau aspră, are
 de scop fie să răsplătească și să întărească pe cei buni, fie să pedep-
 sească sau să îndrepte pe cei răi, rezultă că oricare este bună, fiind în
 același timp dreaptă și utilă.
 — Desigur, raționamentul tău este foarte adevărat și, dacă țin sea-
 ma de providența și destinul de care mi-ai vorbit cu puțin înainte, cu-
 getarea ta se sprijină pe temelii puternice. Totuși, dacă vrei, s-o tre-
 cem și pe ea în numărul celor pe care le-ai declarat ca de neînțeles.
 — Cum ?
 — Fiindcă este o afirmație curentă și generală aceea că soarta uno-
 ra este rea.
 — Vrei, așadar, să ne apropiem puțin de vorbirea vulgului, pentru
 a nu da impresia că am pierdut oarecum legătura cu omenirea ?
 — Cum îți place !
 — Nu crezi că ce e bun e și folositor ?
 — Da.
 — Prin urmare și bun ?
 — De ce nu ?
 — Dar aceasta este soarta aceluia care, fie clădiți în virtuți, poartă
 război potrivnicilor vieții, fie întorcîndu-se din calea viciilor, iau dru-
 mul virtuților.
 — N-aș putea să neg.

— Iar soarta fericită care este dată celor buni ca răsplată nu cumva vulgul o crede rea ?

— Ba deloc ; o socotește foarte bună, așa cum este.

— Și pe cealaltă, care prin asprimea ei constituie o dreaptă pedeapsă pentru cei răi, o găsește poporul bună ?

— Ba o socotește mai nenorocită decât tot ce s-ar putea închipui.

— Bagă de seamă deci să nu spunem vreun paradox urmind judecata mulțimii.

— De ce ?

— Din ceea ce am admis rezultă că acei care sînt în posesia, căutarea sau dobîndirea virtuții au întotdeauna soartă bună, oricare ar fi ea, pe cînd cei ce rămîn în necinste o au întotdeauna foarte rea.

— E adevărat — conchisei eu — deși nimeni n-ar îndrăzni s-o mărturisească.

— De aceea — răspunse ea — bărbatul înțelept nu trebuie să suporte cu greutate unele hărțuiri cu soarta, după cum bărbatul viteaz nu se cuvine să se minie cînd sună mobilizarea. Căci pentru fiecare, greutatea însăși este prilej, pentru unul de a-și dobîndi glorie, pentru celălalt, de a-și întări înțelepciunea. De aici se numește virtute, fiindcă, sprijinindu-se pe puterile sale nu este învinsă de potrivnicile vieții ; și voi, deprinzîndu-vă cu dezvoltarea virtuții, n-ați venit ca să vă risipiți în ușurătate și să vă istoviți în plăceri. În sufletele voastre v-ați încleștat în luptă aprigă cu întreaga soartă, ca ea să nu vă înăbușe cînd este tristă și să nu vă corupă cînd e plăcută. Ocupați locul de mijloc cu forțe tari ; oricine rămîne în afară, într-o parte sau alta, are disprețul fericirii, nu răsplata muncii. În mina voastră este chiar chipul în care vreți să vă dăltuiți soarta ; orice soartă care pare rea, dacă nu întărește sau îndreaptă, pedepsește.

POEZIA VII

Prin zece ani de lupte Atrid²⁰⁷ a răzbunat
Pe frate că răpită i-a fost a lui soție,
Pe Frigia-n ruină lăsînd-o, neîndurat.
El, însă, vrînd cu flota, pe marea azurie,
Să plece și cu sînge vînt bun răscumpărînd,
Și-a scos de tată haina și preot s-a făcut,
În triste sacrificii la zei pe fiică dînd.

207. Înainte de a pleca cu flota spre Troia, Atridul Agamemnon a trebuit să jertfească pe fiica sa Ifigenia, pentru a avea vînturi favorabile de plîire.

Eroul din Itaca²⁰⁸ a plîns că și-a pierdut
Tovarășii ce fost-au cu toții înghițiți
De Polyphem cel groaznic, cu pîntec nesătul ;
Dar totuși, pierzînd ochiul, ca niște oropsiți,
Și-acesta bucuria și-a răsplătit destul.
Lui Hercul pentru munca-i mărirea i-a fost plată :
Pe aprigii Centauri în luptă i-a supus,
S-a îmbrăcat cu pielea de la un leu²⁰⁹ luată
Și cu săgeți ochite de păsări²¹⁰ a răpus.
Cu mina-i grea de aur, el poame²¹¹ a răpit
Unui dragon ce-n pază le avea neîncetat.
Pe Cerber cu trei lanțuri legat l-a domolit.
Învîngător se spune că drept pășune-a dat
La niște cai în furii pe-al lor stăpîn²¹². Zdrobită
În foc pierit-a Hydra, cu tot veninu-i rău.
Iar rîni Achelous cu fruntea murdărită,
Și-a întors înrușinate priviri spre fundul său²¹³.
În Iyvice nisipuri pe-Antaeus l-a răpus²¹⁴.
Iar Cacus lui Evandru i-a potolit minia
Si umerii ce lumea aveau s-o țină sus
Au fost pătați de spuma unui mistreț²¹⁵. Tăria
Cu care cea din urmă grea muncă-a fost răbdată.
Căci pe grumaz el cerul ținea²¹⁶. I-a cinstit
Pentru această trudă cu cerul ca răsplată.
Mergeți pe calea înaltă ce vi s-a dăruit
Ca o măreață pildă. Fiți bravi ! Puteți fugi
Fără curaj ? Pămîntul de-l veți fi biruit
Stăpîni pe cer veți fi.

208. Ulysse.

209. Leul din Nemeea. Este vorba de chinurile la care a fost supus Hercule pentru a ispăși vina de a-și fi ucis, într-un acces de nebunie, soția și copilul.

210. Păsările lacului Stymlale.

211. Merele de aur din grădina Hesperidelor.

212. Diomedea, regele Traciei, își hranea can cu carne omenească. Hercule l-a pedepsit pentru această cruzime dîndu-l propriilor lui cai să-i sîrșe.

213. Seneca, *Hercules Furens* 1178.

214. Seneca, *Medea*, 643, 653.

215. Mistrețul de la Erimante din Arcadia.

216. A ținut, în locul lui Atlas, pămîntul pe umeri.

CARTEA V

PROZA I

Filozofia vorbise astfel și, schimbînd subiectul, era gata să înceapă a trata și lămuri alte chestiuni. I-am spus atunci :

— Sfatul tău este bun și vrednic de autoritatea ta, dar vorba pe care mi-ai spus-o adineaori, că problema providenței este legată de multe altele, o verific acum pe teren. Astfel, iată, te întreb, de crezi în întimplare, și ce este ea ?

— Mă grăbesc — răspunse ea — să mă achit de promisiunea făcută și să-ți arăt cărarea, pe care să te întorci acasă. Cunoașterea acestei chestiuni, însă, deși foarte folositoare, ne cam îndepărtează de la calea noastră și mă tem ca nu cumva, obosindu-te pe căi lăturănice, să nu poți fi în stare să duci pînă la capăt drumul cel drept.

— Nu te teme, este pentru mine o adevărată odihnă să cunosc aceste probleme, care mă desfășează foarte mult. Cînd orice latură a discuției tale va fi întemeiată pe o convingere necontestată, nu voi mai avea nici o îndoială pentru cele ce urmează.

— Te voi convinge — zise ea — și îndată începu astfel :

— Dacă hazardul se definește ca un eveniment întimplător, produs fără nici o înlanțuire cauzală, te-asigur că el nu există și-ți declar că acest cuvînt, necorespunzînd ca însemnătate vreunei realități, este o vorbă goală; căci dacă Dumnezeu cuprinde în ordinea Sa tot ceea ce există, mai poate rămîne vreun loc pentru hazard ? Maxima care spune că din nimic nu se naște nimic²¹⁷ este adevărată, și nimeni dintre cei vechi n-a contestat-o vreodată, deși ei au luat-o ca temelie a tuturor raționamentelor, nu cu privire la principiul activ, ci cu privire la materia creată, adică la natura ființelor. Dacă se naște ceva fără nici o cauză, va părea că s-a născut din nimic; iar dacă aceasta nu se poate întimpla, nici hazardul nu e posibil, cel puțin în forma în care l-am definit adineaori.

217. Cf. Platon, *Timaeus*, 28 a: «Tot ceea ce naște trebuie să se nască dintr-o cauză oarecare; căci nimic nu-și poate avea originea în afară de o cauză». — Perșius, *Satire* III, 84 sq.:

«Nimic nu se naște din nimic.

Nimic nu se poate întoarce în nimic».

— Ce, atunci nu există nimic care să poată fi numit pe drept hazard sau întimplare ? Sau există ceva care scapă înțelegerii vulgului, dar căruia totuși i se potrivesc aceste denumiri ?

— Discipolul meu Aristotel a definit acest cuvînt într-un chip simplu și apropiat de adevăr²¹⁸ în Fizicele sale.

—Cum ? — întreb eu.

— Ori de cite ori, — a răspuns ea — o acțiune care se săvîrșește într-un scop oarecare, din anumite cauze, ajunge la altceva decît își propusese, se numește hazard, cum ar fi bunăoară atunci cînd cineva, săpînd pentru a-și munci ogorul, descoperă o cantitate de aur îngropat în pămînt. Acesta este un caz ce se crede a fi datorat hazardului, dar el nu există din nimic; are cauze proprii, a căror întîlnire neașteptată și neprevăzută pare produsă de hazard. Într-adevăr, dacă agricultorul nu săpa pămîntul și dacă nu și-ar fi îngropat cineva banii acolo, n-ar fi fost găsit aurul. Acestea sînt cauzele unui ciștig întimplător, provenit din cauze care se întîlnesc și se întretaie, nu din intenția autorului lor. Fiindcă nici cel ce a ascuns aurul, nici cel ce a săpat pămîntul n-au avut intenția ca acei bani să fie descoperiți, ci, după cum am spus, s-a nimerit, printr-un concurs de împrejurări, ca să găsească unul ceea ce altul ascunsese. Se poate deci defini hazardul ca un eveniment neașteptat, adus de cauze care se întîlnesc în fapte ce se petrec cu un scop oarecare. Dar întîlnirea și întretăierea între cauze este datorată acelei ordini care, avînd o inevitabilă înlanțuire și coborînd din izvorul providenței, orînduiește toate fenomenele în spațiu și timp.

POEZIA I

În Achemenia²¹⁹, unde din fugă în piept cu săgeata
Urmăritorul lovit este de cel urmărit²²⁰,
De sub o stîncă din munți izvorînd Eufратul și Tigru,
Pleacă-mpreună întîi dar mai apoi se despart.
Dacă din nou s-ar uni și în matcă deobște ar curge,
Ceea ce duc despărțit împreună ar pluti
Trunchiuri purtate de ape, corăbii ar merge la vale,

218. Aristotel, *Physica* II, 4.

219. Persia: numele de Achemenia, de la Achemene, strămoșul lui Darius și Cyrus.

220. În retragere, părții cauzau mari pierderi inamicului, copleșindu-l din fugă cu săgeți.

Și jucăuș peste tot undele s-ar învîrți ;
Totuși, această mișcare-n schimbările ei e condusă
De-ale apelor legi și de pămîntu-nclinat.
Tot așa, soarta, ce pare că merge cu frinele-n voie,
Are zăbale și legi ce o-nfrînează mereu.

PROZA II

— Imi dau seama — zic — și recunosc că așa e, cum spui tu.
Dar în această serie de cauze, care se înlanțuie între ele, există li-
berul nostru arbitru sau și mișcările sufletești sînt strînse în cătu-
șele fatalității ?

— Există — răspunse ea ; căci nu este ființă rațională, căreia
să-i lipsească liberul arbitru. Într-adevăr, cel ce poate din firea sa
să se folosească de rațiune, acela posedă judecata prin care are pu-
tința să aleagă ; distinge prin sine deci ce să dorească și de ce să
fugă. El caută ceea ce socotește că e de dorit și fuge de ceea ce cre-
de că trebuie evitat. De aceea cei care au rațiune au și libertatea de
a voi sau de a nu voi, dar declar că această libertate nu e egală
pentru toți. Esențele superioare au desigur judecata pătrunzătoare,
voința neștirbită și puterea oricînd gata de a-și îndeplini dorințele.
Sufletele omenești, însă, sînt neapărat mai libere cînd rămîn în con-
templarea inteligenței divine ; libertatea li se micșorează cînd ele
se coboară în corpuri, și se micșorează și mai mult cînd sînt strînse
în legături pămîntești. Robia lor este extremă cînd, alunecate pe
panta vicilor, și-au pierdut posesiunea rațiunii proprii. Căci în mo-
mentul în care și-au mutat ochii de la lumina adevărului suprem spre
lumea de jos și întunecoasă, îndată sînt învăluite de norul ignoranței
și tulburate de pasiuni periculoase, pe care primindu-le și consim-
tindu-le, își măresc robia ce și-au adus-o și sînt oarecum captive ale
propriei lor libertăți. Pe acestea, totuși, providența, care privește din
eternitate totul, le vede și le orînduiește, predestinîndu-le pe fiecare
după meritul lor :

Ea vede tot și cuprinde tot ²²¹.

²²¹. Citat în grecește (*Iliada* III, 277 și *Odiseea* XI, 109 și XII 323) versul
acesta figurează în Weinberger (pag. 110) ca primul în poezia ce urmează.

POEZIA II

Cîntat de Homer cel cu glasul de miere
E Phoebus lucind de curată lumină ²²²,
În fundul pămîntului însă putere
El n-are a pătrunde cu rază senină
Și nici în oceane ce-adînci se întind.
Dar nu-i tot așa Ziditorul cel mare ;
Privirile Sale pe toate cuprind.
Să-I stea împotriva nu este în stare
Pămîntul sau noaptea cu sumbră cernire.
Pe-acelea ce sînt, ce au fost sau ce vin ²²³,
Le are-ntr-o singură înaltă privire.
El toate le vede cu ochiul divin ²²⁴,
El singur e soare cu dreaptă numire.

PROZA III

— Iată — zic eu atunci — m-am înfundat din nou într-o încur-
cătură mai grea.

— Care ? — răspunde Filozofia.

— Mi se pare o prea mare opoziție și contradicție între faptul
că Dumnezeu cunoaște dinainte toate și acela că ar exista vreun liber
arbitru ²²⁵. Într-adevăr, dacă Dumnezeu cunoaște totul, de la început,
și nu se poate înșela în nici un chip, este necesar ca evenimentele
să se producă așa cum le-a prevăzut providența. Deci dacă din eter-
nitate cunoaște mai dinainte nu numai faptele, dar chiar gîndurile
și voințele oamenilor, nu va exista nici un liber arbitru, fiind-
că n-ar putea exista vreun fapt sau vreo voință, decît cu prevederea
providenței divine, care nu știe să greșească. Căci dacă acestea ar
putea lua altă cale decît aceea care li s-a prevăzut, preștiința viito-
rului nu va fi puternică, ci mai degrabă o bănuială nesigură, ceea ce nu
mi se pare legiuit să cred despre Dumnezeu.

Și nu aprob nici acel raționament prin care unii cred că pot dez-
lega nodul acestei probleme. Ei zic că nu fiindcă l-a prevăzut pro-
vidența se va întimpla un fenomen, ci dimpotrivă, pentru că va avea

²²². Homer, *Iliada*, I, 605—606.

²²³. Vergilius, *Georgice*, IV, 393 : «Cele ce sînt ce au fost și-n curînd sînt
împinse să vină».

²²⁴. Cf. Cicero, *De Natura Deorum*, II, 68 : III, 54 — Lactantius, *Institutiones
Divinae* II, 10 — Firmicus Maternus, *De errore profanarum religionum* 17, 1. —
Mart. Capella 74, 1 (48, 9).

²²⁵. Cf. Augustinus, *De Civitate Dei* V, 9—11.

să se întâmple el nu poate scăpa providenței divine, că în acest mod datele problemei se răstoarnă. Nu e necesar să se întâmple cele ce se prevăd, ci trebuie să fie prevăzute cele ce se întâmplă; ca și cum greutatea ar consta în a afla care fenomen este cauza celuilalt, anume de a afla dacă preștiința e cauza necesității fenomenelor sau necesitatea lor este cauză a providenței și ca și cum nu ne-am sili să demonstrăm că ori în ce chip s-ar petrece ordinea cauzelor, este necesar să se producă fenomenele preștiute, chiar dacă preștiința nu pare a impune fenomenelor viitoare necesitatea de a se întâmpla.

Dacă bunăoară un om șade, judecata care presupune că el șade este în mod necesar adevărată, și invers, dacă despre un om este adevărată afirmația care spune că el șade, apoi el trebuie să fie așezat în acel moment. Există deci în ambele cazuri necesitate: în unul șederea, în celălalt adevărul. Dar nu de aceea șade cineva, fiindcă judecata este adevărată, ci mai degrabă aceasta este adevărată pentru că i-a precedat șederea cuiva. Astfel, deși cauza adevărului vine din altă parte, există totuși o necesitate comună în fiecare.

Se poate judeca la fel despre providență în legătură cu evenimentele viitoare; căci chiar dacă de aceea sînt prevăzute, fiindcă se vor întâmpla, și nu de aceea se întâmplă, pentru că sînt prevăzute, totuși Dumnezeu prevede neapărat tot ceea ce se va întâmpla și face să se întâmple tot ceea ce a prevăzut, fapt care singur este de ajuns ca să suprimă liberul arbitru. Și apoi cît e de fără sens să se afirme că devenirea faptelor în timp este cauza preștiinței divine! Ce este altceva a crede că de aceea Dumnezeu prevede cele viitoare, fiindcă ele se vor întâmpla, decît a socoti că toate cîte s-au întîmplat sînt cauza acelei providențe supreme? Pe lîngă acestea, după cum cînd știu sigur că există ceva, acest ceva trebuie să existe, tot așa cînd știu sigur că se va produce ceva nou, va trebui să se producă; de aici rezultă deci că nu poate fi evitată producerea unui lucru preștiut. În sfîrșit, dacă socotește cineva un lucru altfel decît este el în realitate, aceasta nu numai că nu e știință, dar este o falsă judecată, cu totul contrarie adevărului științific. Deci, dacă se va întîmpla un eveniment fără ca producerea lui să fie sigură și necesară, cine ar putea ști mai dinainte că el se va întîmpla? Căci după cum adevărata știință nu este amestecată cu erori, tot așa ceea ce e conceput de ea nu poate fi altfel decît e conceput. De aceea știința e lipsită de minciună, pentru că orice lucru este neapărat așa cum îl înțelege ea.

Cum **cunoaște** mai dinainte Dumnezeu un viitor nesigur? Dacă El crede că se vor întîmpla sigur evenimente care ar putea să nu se întîmple se înșală și aceasta e o impietate nu numai de exprimat, dar chiar de conceput. Iar dacă socotește că ele vor fi așa cum sînt, că adică vor putea deopotrivă să se întîmple sau să nu se întîmple, ce fel de preștiință e aceea al cărei domeniu n-are nimic sigur, nimic stabil? Întrucit diferă de acea ridicolă profecie a lui Tiresias:

*Tot ce spun, va fi sau nu va fi*²²⁶ și ce autoritate va avea providența divină în fața judecății umane, dacă judecă, întocmai ca oamenii, nesigure evenimente ce se produc nesigur? Dacă înlăuntrul providenței — acest izvor universal al oricărei certitudini — nu poate exista nimic nesigur, este sigură producerea faptelor a căror realizare ea le-a preștiut cu siguranță.

De aceea nu există nici o libertate în hotărîrile și acțiunile omenești, inteligența divină, care prevede toate fără greșală, le leagă într-o singură unitate și le determină desfășurarea. Odată admis acest principiu, se vede clar ce deznodămînt tragic au lucrurile omenești. Căci zadarnic se propun celor buni și răi recompense și pedepse, pe care nu le-a meritat nici o mișcare liberă și voluntară a sufletului. Și, ceea ce acum se socotește foarte drept, va părea de o nedreptate extremă să fie pedepsiți cei răi, sau să fie răsplătiți cei buni, pe care nu îi mină spre una din aceste două alternative voința lor proprie, ci îi constringe o necesitate implacabilă a ceea ce va avea să fie. Deci nici viciile, nici virtuțile n-au în sine vreo existență, ci sînt mai degrabă un amestec nedefinit al consecințelor tuturor faptelor omenești, concluzie cu atît mai criminală cu cît, dacă în providență își are obirșia orice ordine a realității și voințele omenești n-au nici o putere, urmează că și viciile noastre au ca principiu tot pe autorul tuturor lucrurilor. Așadar, nu e nici o rațiune de a spera sau de a te ruga pentru ceva; de altfel, ce ar putea spera sau cere prin rugăciuni cineva, cînd toate cele ce merită a fi dorite sînt legate într-o înlăntuire ce nu se mai poate schimba? Se va suprima deci acea unică legătură între Dumnezeu și oameni, speranța și rugăciunea, dacă măcar merităm, ca preț al unei umilințe drepte, răsplata nemăsurată a grației divine, care este singurul mijloc prin care oamenii par a putea să

226. Horațiu, *Satira* II, 5, 59. Ulyse se adresează vestitulului profet teban Tiresias, întrebîndu-l cum va putea să-și refacă averea. După ce-i dă unele sfaturi, Tiresias adaugă aceste cuvinte, al căror echivoc e caracteristic tuturor oracolelor: «Fiu al lui Laerte, ceea ce spun va fi sau nu va fi: mările Apollo îmi inspiră prezicerea!».

vorbească cu Dumnezeu și să se unească, prin însăși rațiunea rugăciunii, cu acea lumină neîntinată, chiar înainte de a o dobîndi. Dar dacă socotim faptele viitoare ca necesare și nu le credem înzestrate cu o putere a lor proprie, prin ce ne vom putea lega și uni cu acel principiu suprem al tuturor lucrurilor? De aceea va trebui, cum tu spuneași mai adineauri în versurile tale²²⁷, ca neamul omenesc să se prăbușească dezgrădit și despăcat de izvorul său.

POEZIA III ²²⁸

Ce pricină le face pe cele strîns unite
Să se dezbină? Ce zeu război mereu trimite
Ca două adevăruri în lupte mari să fie?
În parte de sînt luale își au statornicie,
Dar ca să stea-mpreună refuză fiecare.
Sau între adevăruri nu-i nici o dezbinare,
În strînsă legătură și sigură fiind toate,
Dar mintea-ntunecată de trupul orb nu poate,
— Ca focul ce își arde lumini înăbușite —
Să vadă lucrurile cum sînt înlăntuite?
De ce e mistuită de-alta pasiune
Să afle adevărul cu-adîncă viziune?
Știe ce vrea să-nvețe atît de-nfrigurat?
Dar cine se muncește să afle ce-a învățat?
Ce caută-n orbirea-i ceea ce nu va ști?
Și ce nu se cunoaște cum s-ar putea dori?²²⁹
Pot cele neștiute să fie cercetate
Și cum pot fi găsite? Iar dacă sînt aflate,
Că cînt chiar adevărul putea-va oare ști?
Și cînd inteligența supremă-o va privi
Nu va cunoaște parte și tot înseninată?
Acum, în trup închisă, de nor întunecată?
Cu totul însă mintea nu și-a uitat de sine;
Pierzînd cele mărunte ce e-nsemnat reține.

227. Cf. cartea IV, poezia VI, 43.

228. Despre teoria platonice a reminiscenței, ale cărei idei sînt reluate aici, v. cartea a II-a, poezia a XI-a, nota 2.

229. Cf. Platon, *Menc.*, 80, d. e.: «Bagi de seamă în ce argumentație încurcată intrăm? Ca și cum omul n-ar putea cerceta nici ce cunoaște, nici ce nu cunoaște. Căci el nu caută ceea ce cunoaște, fiindcă știe și n-are nevoie de nici o cercelare amănunțită, și nici ce nu cunoaște, fiindcă nu știe ce caută».

Deci cine adevărul să-l afle își propune
E la mijloc de cale; căci el nu poate spune
Nici că ceva cunoaște, nici că nimic nu știe;
Dar cele mai de seamă ce-n minte pot să-i fie
Le vede, le recheamă din-nalturi neîncetat
Ca să așeze-alături de cele ce-a păstrat
Acea ce-a uitat.

PROZA IV

Filozofia a răspuns atunci:

— Este veche această plingere împotriva providenței; ea a fost strașnic dezbătută de Cicero²³⁰, în tratatul său despre divinație și tu ai cercetat-o îndelung și stăruitor, dar nici unul dintre voi nu i-a adus o lămurire precisă și temeinică. Pricina întunericului acestei probleme este că șovăirile raționamentului omenesc nu se pot apropia de unicitatea preștiinței divine care, dacă ar putea fi înțeleasă cît de cît, n-ar mai lăsa loc pentru îndoială. Voi încerca totuși să luminez și să lămuiesc această problemă, după ce voi examina mai întîi chestiunile care te frămîntă. Vreau în adevăr să aflu pentru ce ți se pare mai puțin mulțumitor raționamentul celor ce aduc o soluție, arătînd că preștiința nu e o cauză de necesitate pentru lucrurile viitoare, că astfel liberul arbitru nu e împiedicat de preștiință. În ce constă pentru tine argumentul necesității celor viitoare, dacă nu în aceea că nu pot să nu se întîmple cele știute mai dinainte? Dacă deci precunoașterea nu impune lucrurilor viitoare nici o necesitate²³¹, ceea ce tu ai mărturisit cu puțin înainte, pentru ce manifestările voluntare iau o direcție determinată? Pentru o mai ușoară punere a problemei, ca să poți înțelege mai bine cele ce vor urma, să presupunem că preștiința nu există. Așadar, ca să ne ținem în cadrul acestei afirmații, cele ce vin din liberul arbitru sînt constrînse de necesitate?

— Nu.

— Să presupunem acum că preștiința există, dar că nu impune fenomenelor nici o necesitate; va rămîne, după părerea mea, aceeași întreagă și absolută libertate a voinței. Dar preștiința, vei zice, chiar

230. Cicero, *De divinatione*, II 8, sq.

231. Origenes (*Eusebius, Praep. ev. VI, 11*): «Preștiința lui Dumnezeu nu implică celor pe care El le are în puterea Sa necesitatea de a se produce».

dacă nu constituie pentru cele viitoare o necesitate ca ele să se producă, este totuși un semn că ele se vor produce neapărat. Prin urmare în acest caz, chiar dacă n-ar fi existat o cunoaștere anticipată, ar reieși totuși că o deformare anumită a evenimentelor e necesară: căci orice semn arată numai ceea ce este, dar nu produce ceea ce semnifică. De aceea trebuie demonstrat mai întâi că nu se întâmplă nimic fără să fie nevoie, pentru ca să apară cunoașterea anticipată ca semn al acestei necesități; altfel, dacă una nu există, nici cealaltă nu va putea fi semnul a ceea ce nu există. Se știe pe de altă parte că o demonstrație, sprijinită pe un raționament solid, nu trebuie delăsă din semne, nici din argumente exterioare problemei ci din cauze necesare și adecvate.

Dar cum se face că realizarea celor prevăzute nu se produce? Ca și cum am crede că nu se vor întâmpla cele pe care providența le cunoaște anticipat că se vor produce și n-am socoti mai degrabă că fenomenele, deși se produc, n-au avut totuși prin natura lor nici o nevoie de a se produce. De aici încolo le vei putea judeca cu ușurință, căci multe fapte se petrec sub ochii noștri, ca de pildă acela când vizitii își întorc sau își conduc quadrigele, și altele de acest fel. Sunt constrinse de vreo necesitate aceste fapte să se petreacă altfel?

— Nu, fiindcă ar fi zadarnică munca diferitelor învățături, dacă totul ar fi pus în mișcare din constrângere.

— Deci un fenomen care scapă de necesitatea de a exista în momentul în care se produce e scutit și de nevoia de a exista înainte de a se produce. Există astfel unele evenimente viitoare, a căror manifestare e dezlegată de orice necesitate. Cred că nimeni nu va zice că un fapt care se petrece în acest moment nu s-ar fi putut întâmpla și înainte de momentul în care s-a produs; prin urmare, chiar cele preștiute au desfășurări libere. Precum știința celor prezente nu le dă acestora nici un caracter de necesitate, tot așa știința de mai înainte a celor viitoare nu le aduce acestora nici o necesitate de a se produce²³². Dar,

232. Idee neoplatonică din Ammonius: «cunoașterea... este o energie a cunoșcătorului» — și Proclus: «tot ce se cunoaște nu prin puterea sa, ci mai degrabă prin puterea cunoșcătorilor se percepe».

zici, problema este dacă poate exista vreo cunoaștere anterioară a acelor lucruri a căror realizare nu e necesară. Pare a fi aici o contradicție, gîndești că un fenomen prevăzut își atrage după sine necesitatea existenței lui că, dacă această necesitate lipsește, el nu se mai poate prevedea; și că știința nu poate cuprinde decît ce este cert. Iar dacă cele ce au realizări nesigure par ca sigure, ele se înfățișează ca un domeniu întunecat al părerii, nu ca un adevăr științific; și a crede lucrurile altfel decît sînt înseamnă a socoti că există spărturi în integritatea științei. Cauza acestei erori este că noi credem că toate cunoștințele pe care le avem despre un obiect depind exclusiv de natura și esența aceluia obiect. Adevărul însă este cu totul contrariu: cunoaștem un obiect nu după însușirile lui, ci mai ales după puterile noastre intelectuale. Căci, ca să lămurim această afirmație printr-un mic exemplu, aceeași formă rotundă a unui obiect altfel este percepută prin vîz și altfel prin pipăit; în primul caz, grație depărtării poate fi intuită sfera întregă, printr-o privire totală a ei; în al doilea caz, forma sferică a obiectului nu poate fi percepută decît prin apropierea de sferă și prin pipăirea ei parte cu parte.

Pe om însuși altfel îl vedem prin simțuri, altfel prin imaginație, altfel prin rațiune și altfel prin inteligență. Simțurile judecă forma unui corp după materia componentă, imaginația judecă însă numai forma, fără materie. Rațiunea trece mai departe și, printr-o considerație universală, cuprinde speța care se găsește în indivizi. Ochiul inteligenței privește mai de sus; depășind sfera universalității, tinde, prin pătrunderea ascuțită a spiritului, către tipul unic. În legătură cu aceasta trebuie neapărat să avem în vedere că funcțiunea superioară de percepție cuprinde în sine pe cea inferioară, dar cea inferioară nu se ridică pînă la cea superioară. În adevăr, nici simțurile n-au vreo putere în afară de materie, nici imaginația nu percepe caracterele generale, nici rațiunea nu reține forma unică, ci inteligența, ca dintr-un observator înalt, cunoscînd tipul, distinge în același timp tot ce se cuprinde în el, cu aceeași pătrundere cu care distinge tipul însuși necunoscut celorlalte forme de percepție. Ea cunoaște și speciile universale ale rațiunii și formele imaginației și materia senzațiilor, nefolosindu-se nici de rațiune, nici de imaginație, nici de simțuri, ci

numai de acea pătrundere a spiritului, care privește, ca să spun astfel, tipic. Rațiunea, de asemenea, când privește ceva universal, fără să se folosească de imaginație sau de senzații, înțelege datele imaginației și ale simțurilor. Ea este cea care formulează definițiile generale, ca de exemplu: omul este un animal biped rațional. Aceasta, deși o idee generală, nimănui nu-i e necunoscut că are un substrat sensibil și imaginabil, pe care însă rațiunea îl examinează nu cu imaginația, sau cu sensibilitatea, ci cu raționamentul, care este funcțiunea sa proprie. Și imaginația, deși pe temeiul senzațiilor începe să vadă și să-și reprezinte imagini, totuși, părăsind simțurile, luminează elementele sensibile printr-un fel propriu de a judeca, nu sensibil, ci imaginativ. Vezi, deci, cum în toate stadiile de cunoaștere activează mai degrabă facultățile noastre intelectuale, decât obiectele cunoscute? Și pe bună dreptate; căci, de îndată ce orice judecată se înfățișează ca un act al celui ce judecă, este necesar ca fiecare să-și îndeplinească opera sa cu puteri proprii, iar nu străine.

POEZIA IV

De Portic²³³ inspirați odată
Bătrini cu faimă-ntunecată
Credeau că-n minți sînt imprimare
Senzații și imagini date
De corpurile din afară,
Cum uneori condeiul zboară
Pe-ntinsul unei pagini care,
Neavînd deloc vreo însemnare,
Primește scrisu-nții pe ea.
Dar dacă mîntea n-ar avea
Puteri și proprie mișcare,
Ci ar primi cu resemnare,
Imaginile ce-i sînt date

233. Numele latin al filozofiei stoice, gr. *στόα* lat. porticus, o galerie cu colonade și picturi în Atena, unde Zenon din Citium și-a ținut cursurile. Filozofia sa și-a luat numele de stoicism de la locul unde era predată. Stoicii afirmă că senzația este primul act al cunoașterii; acordă însă spiritului rolul de a prelucra datele simțurilor și de a extrage din impresii confuze și particulare idei precise și generale. După concepția stoică deci spiritul nu are numai o receptivitate pasivă, ci este esențial activ. Boethius opune acestei teorii a cunoașterii teoria platonice, după care noțiunile generale despre lucruri nu ies din percepțiile noastre sensibile, ci ele preexistă în spirit, fiind doar trezite cu prilejul percepțiilor.

De obiecte reflectate
Ca-ntr-o oglindă, cum s-ar naște
În suflet faptul de-a cunoaște?
Pe lucruri ce putere trează
Le vede și le-analizează
Cînd le cunoaște? Cine-apoi
Le-adună în sinteze noi
Și aceste două drumuri luînd,
Cînd urcă spre abstracții, cînd
Spre cele ce-s concrete vine
Și, judecîndu-se pe sine,
Doar adevărul pur îl cere?
Aceasta este o putere
Cu mult mai mare, mai activă,
Decît aceea ce pasivă
Impresii doar întipărește.
Cu toate-acestea, trebuiește
Întîi un element trupesc
Pentru procesul sufletesc²³⁴
Și sunete-n urechi să vină
De suflet fiind atunci chemate,
Cu cele noi sint confruntate
Ideile innăscute, care
Cu-acestea au asemănare.
Și astfel sînt amestecate
Imagini cu tipare date.

PROZA V

Dacă în perceperea obiectelor, cu toate că organele simțurilor sînt excitate de impresii exterioare și activitatea energiei sufletului este precedată de excitația fizică, prin care este provocată acțiunea spiritului și sînt trezite formele apriorice care așteptau în interior, dacă zic, în perceperea obiectelor spiritul nu primește pasiv excitațiile, ci le judecă prin puterea sa proprie, cu atît mai mult ființele libere de orice excitații fizice nu se țin de lumea exterioară în judecățile lor, ci lasă loc numai activității intelectuale! Cunoașterea își are treptele sale, după gradul de dezvoltare al diferitelor ființe. Se reduc la sen-

234. Cf. Prudentius, *Apotheosis*, 83.

zații elementare ființele imobile, cum sînt scoicile marine și alte animale care trăiesc fixate pe stînci; imaginația e rezervată animalelor care se mișcă și care par a avea oarecare stări sufletești de dorință sau de repulsie. Rațiunea aparține speței umane, iar inteligența este privilegiul exclusiv al divinității; de unde rezultă că această din urmă formă de cunoaștere este superioară tuturor celorlalte, fiindcă prin natura sa cunoaște nu numai realitatea corespunzătoare ei, ci și ceea ce corespunde celorlalte funcții intelectuale.

Ce ar fi deci dacă senzațiile și imaginația s-ar declara împotriva raționamentului, spunînd că nu există acele idei generale, pe care rațiunea crede că le cunoaște? Desigur ceea ce este sensibil și imaginabil nu poate avea caracter general, deci sau nu e adevărată judecata rațiunii și nu există nimic nesensibil, sau, fiindcă îi e cunoscut că cele mai multe cunoștințe trec prin simțuri și imaginație, este goală concepția rațiunii, care consideră universul ceea ce este sensibil și singular. Pe de altă parte, dacă rațiunea ar răspunde dimpotrivă că judecă din punct de vedere universal datele sensibilității și imaginației, dar că acestea nu pot să aspire la cunoașterea universului, fiindcă știința lor n-ar putea să depășească formele corporale, că trebuie în actul cunoașterii să se încreadă într-o judecată mai sigură și mai deplină, așadar în acest fel de neînțelegere noi, care avem în același timp facultatea de a raționa, de a imagina și de a simți, oare n-am aproba mai degrabă cauza rațiunii?

Tot așa e și cu rațiunea umană, care crede că toate cele viitoare, cum sînt cunoscute de ea, sînt cunoscute și de inteligența divină. Poate vei spune: dacă unele lucruri nu par a avea desfășurări sigure și necesare, nu pot fi știute mai dinainte că se vor întîmpla sau nu. Nu există deci nici o preștiință a acestora, iar dacă am crede că ea există, nu se va petrece nici un fenomen în afara necesității. Dacă, deci, după cum sîntem înzestrați cu rațiune, tot astfel am putea avea judecata inteligenței divine, cum am admis că imaginația și sensibilitatea cedează rațiunii, tot așa am socotit că dreapta rațiune umană se supune minții divine. De aceea să ne înălțăm, dacă putem, pe culmile acelei inteligențe supreme: acolo va vedea rațiunea ceea ce nu poate cunoaște prin sine însăși, adică va înțelege ca sigure fenomenele a căror desfășurare nu e sigură și a căror cunoaștere anticipată nu este presupunere și nesiguranță, ci unitatea unei științe supreme și nelimitate.

POEZIA V

Atîtea ființe sînt în lume cu chip atît de felurit!
Se mișcă unele cu-ncetul prin praf, cu trupul alungit,
Tirindu-și pieptul înainte și dîră-n urma lor lăsînd,
Sînt altele cu-aripi ușoare, ce spațiile străbătînd
Se-ntrec cu vîntul și văzduhul îl cuceresc în zborul lor.
Le place unora prin cimpuri și-n inima pădurilor
Să intre și să lase urme adînc în glie apăsate.
Deși cu chipuri felurite, au totuși fețele plecate
În jos și li se-ngreuiază întunecata lor simțire.
Doar neamul omenesc se-nalță spre cer cu falnică privire
Cu capul drept stînd în picioare de sus pămîntul îl privește²³⁵.
De nu te-a prins țărîna-n mreaja-i de chipul tău îți amintește;
Tu, care ai spre înalțuri ochii și fruntea-n sus ți-e ridicată
Și spiritul spre culmi înalță-l, ca mintea ta împovărată
Să nu stea mai prejos de trupul ce către cer cu fața cată.

PROZA VI

Fiindcă, deci, după cum am arătat cu puțin înainte, procesul cunoașterii nu depinde de natura obiectelor cunoscute, ci de natura cunoscătorilor, să vedem acum, pe cît este cu putință, care este alcătuirea ființei divine, ca să putem cunoaște ce limite are știința sa. Judecata obștească a tuturor celor ce trăiesc prin rațiune declară că Dumnezeu este veșnic. Să examinăm deci ce este veșnicia; aceasta ne-o descoperă deopotrivă natura și știința divină. Veșnicia este posesiunea în același timp deplină și desăvîrșită a vieții nesfirșite, definiție care se înțelege mai limpede din comparația cu cele vremelnice. Căci tot ceea ce trăiește în timp, în prezent fiind, înaintează din trecut spre viitor și nici o ființă care trăiește în timp nu poate îmbrățișa dintr-o singură privire întreaga durată a vieții sale; mai mult, n-apucă să vadă ziua de mîine, căci a și pierdut-o pe cea de ieri; chiar în viața de fiecare zi nu trăiești decît o succesiune de momente, care trec repede. Deci un lucru care suferă condiția timpului

235. Cf. Sallustius, *Catilina* I, 1. — Ovidius, *Metamorfoze*, I, 85, sq. — Prudentius, *Contra Symmachum*, II, 262.

poate, după cum a socotit Aristotel²³⁶ despre lume, să n-aibă nici început nici sfârșit, prelungindu-și existența în infinitatea timpului, totuși, nu are însușirile care să-i dea dreptul de a fi socotit veșnic. Pentru că, desigur, nu cuprinde și nu îmbrățișează deodată întreg spațiul vieții infinite, ci fragmente din acest spațiu: viitorul încă nu-l are, trecutul nu-l mai are. Așadar, acela care cuprinde și stăpânește în aceeași timp întreaga plinătate a vieții nemărginite, cel căruia nu-i scapă nici trecutul nici viitorul, acela este pe drept numit etern și e necesar ca, mereu prezent și stăpîn pe sine, să aibă prezentă infinitatea timpului trecător.

De unde pe nedrept unii, plecînd de la ipoteza că lumea, după cum o vede Platon²³⁷, n-are nici început, nici sfârșit, ajung la concluzia că toate cele create au aceeași veșnicie ca și creatorul lor. Dar alta este a-ți prelungi o viață fără limite, așa cum crede Platon despre lume, și alta este a îmbrățișa în același timp întreaga prezență a vieții nemărginite, însușire care aparține desigur inteligenței divine. Dumnezeu trebuie considerat anterior creațiunilor Sale nu ca durată în timp, ci mai ales ca proprietate a naturii Sale unitare. În adevăr, acea nesfîrșită mișcare a existențelor trecătoare în timp imită starea de fiecare clipă a vieții în nemișcarea sa și, fiindcă ele nu o pot realiza sau atinge, din nemișcare cad în mișcare, din unitatea prezenței coboară în cantitatea nesfîrșită a viitorului și a trecutului și, deși nu pot poseda în același timp întreaga plinătate a vieții lor, prin însuși faptul că nu încetează niciodată de a exista într-un mod oarecare, par a rivaliza într-o măsură cu ceea ce nu pot atinge și reproduce, legîndu-se de o prezență, chiar așa scurtă și trecătoare cum e ea, și fiindcă această prezență poartă în sine oarecare imagine a acelei prezențe stalornice, e firesc ca ființele care au existența în prezentul relativ să creadă că trăiesc în prezentul

236. Aristotel, *De Caelo* I; cf. și II, 1: «Cerul în întregime nici nu este născut, nici nu se poate strica, așa cum zic unii despre el, ci este unul și veșnic, neavînd nici început nici sfârșit al întregii eternități, avînd însă și păstrînd în sine timpul infinit.»

237. Platon, *Timaeus*, 28 sq.: «După ce tatăl a băgat de seamă că lumea creată de el se mișcă și are viață... s-a bucurat și plin de veselie s-a gîndit s-o facă și mai mult după asemănarea sa. Astfel, precum el e veșnic, tot așa s-a hotărît să facă și universul pe cît se poate la fel. Evident, natura viețuitoarelor este veșnică.»

absolut. Neputînd rămîne legate de un singur moment, însă, au luat drumul infinit al timpului și, în acest mod, au ajuns prin mișcare să-și confirme o viață a cărei plinătate n-au putut-o îmbrățișa stînd pe loc. Astfel, dacă vrem să dăm lucrurilor nume demne de ele, urmînd pe Platon²³⁸ vom zice că Dumnezeu e etern, iar lumea în desfășurare perpetuă.

Pentru că judecata percepe fenomenele aplicîndu-le legi conforme naturii sale și fiindcă Dumnezeu are totdeauna o stare prezentă și totuși veșnică, iar știința sa, trecînd peste orice mișcare a timpului, rămîne în unitatea prezenței sale și, îmbrățișînd toate spațiile infinite ale trecutului și viitorului, din aceste pricini în cunoașterea sa unică le consideră ca și cum s-ar întimpla în prezent. Astfel, dacă vrei să judeci această prevedere care cunoaște anticipat toate, îți vei da seama că nu e ca o preștiință a viitorului, ci mai degrabă ca o știință a prezentului mereu actual. De unde nu se zice prevedere, ci mai degrabă providență, fiindcă, șezînd departe de realitatea inferioară, privește toate ca dintr-un turn înalt al universului. Pentru ce dar ceri ca să devină necesare cele ce sînt luminate de raza divină, cînd nici măcar oamenii nu consideră necesare toate fenomenele pe care le văd? Celor pe care le vezi în prezent le adaugă privirea ta vreo necesitate de a exista?

— Nu.

— Și dacă se poate face vreo comparație între prezentul divin și cel uman, după cum voi vedeți cîteva lucruri în acest prezent al vostru limitat în timp, tot așa el vede toate în prezentul său etern. De aceea această precunoaștere divină nu schimbă natura și proprietatea lucrurilor, ci le privește în fața Sa ca prezente, în forma în care ele se vor produce odată în viitor. Nici nu confundă judecățile Sale despre realitate și, într-o singură privire a minții Sale, deosebește ceea ce va exista neapărat de ceea ce nu va fi obligat să existe, după cum voi, cînd vedeți în același timp un om mergînd pe pămînt și soarele răsărînd pe cer, deși aveți deodată ambele intuiții, vă dați totuși seama că o intuiție subsumează un fenomen voit, iar alta unul necesar. Deci intuiția divină, care privește toate,

238. Platon, *Timaeus*, 37 d. sq.

nu tulbură calitatea lucrurilor, prezente în fața sa, dar viitoare sub perspectiva timpului. De unde rezultă că nu e un amestec de presupuneri, ci mai degrabă o știință bazată pe adevăr faptul de a cunoaște ce se va întâmpla și de a ști ce poate fi lipsit de necesitatea de a exista.

La acestea dacă-mi obiectezi că tot ce Dumnezeu vede că se va întâmpla nu poate să nu se întâmple, iar ce nu poate să nu se întâmple izvorăște din necesitate și dacă mă constrângi cu termenul acesta de necesitate, îți voi mărturisi că este aici o realitate de cel mai neștrămutat adevăr, dar la care n-ajunge decît cel ce poate vedea pe Dumnezeu. Îți voi răspunde că același fapt viitor pare necesar față cu cunoașterea divină, dar cînd e judecat prin propria Sa natură pare liber și absolut²³⁹. Căci sînt două necesități, una absolută, ca de pildă aceea de a fi oamenii muritori, și alta condiționată, de exemplu, dacă e necesar să meargă cineva pe care îl vezi că merge. Desigur, cunoaștem un fapt cum e el, dar prin aceasta nu-i atragem o necesitate absolută de a exista. Fiindcă nu natura sa proprie îi impune această necesitate, ci o condiție care se adaugă, nici o necesitate în adevăr nu-l constrînge să meargă pe un om care face acest act cu voia sa, deși e necesar ca, atunci cînd merge, să meargă. Deci în același mod, dacă providența vede un fapt ca prezent, e necesar ca el să existe, chiar dacă n-are prin natura sa nici o necesitate de a exista. Și evenimentele viitoare, care izvorăsc din liberul arbitru, le vede împreună prezente, prin urmare, raportate la intuiția divină ele devin necesare prin faptul că sînt supuse cunoașterii divine, dar considerate în ele înseși, nu-și pierd absoluta libertate a naturii lor. Se vor produce deci, fără îndoială, toate acelea pe care Dumnezeu le cunoaște mai dinainte că vor exista, dar unele din ele pornesc din liberul arbitru și, deși se produc, prin aceasta nu-și pierd natura lor proprie, grație căreia înainte de a se produce ar fi putut și să nu se producă. Dar ce interesează că nu sînt necesare fenomenele — zici tu — cînd ele se produc în toate chipurile prin această știință divină, foarte asemănătoare necesității? Răspunsul ți l-am ară-

239. Ammonius, 135: «Același lucru prin natura sa este liber, iar prin cunoașterea sa este nu nedefinit, ci definit». (Weinberger, pag. 125).

tat mai înainte în exemplul cu răsăritul soarelui și cu mersul omului; aceste fapte, în momentul în care se petrec, nu pot să nu se petreacă, dar, dintre ele totuși, unul, chiar înainte de a se produce, este necesar să se producă, celălalt însă nu se prezenta cu acest caracter de necesitate. Tot așa, cele pe care Dumnezeu le are ca prezente, există fără îndoială, dar această existență a lor la unele se coboară din necesitatea lucrurilor, la altele ea atîrnă de puterea celor ce le săvîrșesc. Deci am avut dreptate să spunem că aceste fapte, dacă se referă la cunoașterea divină, sînt necesare, iar dacă se consideră în ele însele, sînt dezlegate de lanțul necesității, după cum tot ce e din domeniul simțurilor raportat la rațiune este general, iar dacă îl privești în sine e individual.

Dar — vei zice — dacă este în puterea mea de a-mi schimba hotărîrea, voi înlătura providența, cînd voi ajunge să schimb ce prevede ea. Voi răspunde că poți să-ți schimbi hotărîrea, dar fiindcă providența cu adevărul său mereu prezent știe că tu poți face aceasta și vede dacă o faci și încotro te îndrepti, nu poți evita preștiința divină, după cum nu poți fugi de privirea unui ochi mereu prezent, oricît te-ai îndrepta cu liberă voință spre diferite acțiuni. Ce, deci, — vei zice — va fi schimbată știința divină după dispoziția mea, așa încît, cînd eu voi vrea o dată ceva, o dată altceva, să pară a-și alterna și ea felul de a cunoaște? Nu. Căci privirea divină precede orice fapt viitor, îl aduce și-l recheamă în prezentul propriei sale conștiințe; ea nu-și modifică, cum crezi, cunoașterea sa anticipată cînd într-un fel cînd în altul, ci, rămînînd într-o singură și permanentă privire, previne și îmbrățișează schimbările tale. Prezența aceasta, care cuprinde și vede totul, Dumnezeu o are nu din desfășurarea faptelor viitoare, ci din propria Sa unitate. Și capătă astfel dezlegare și problema pe care mi-ai pus-o cu puțin înainte, că este nedemn să se spună că faptele noastre viitoare sînt cauză a științei divine. Fiindcă această putere a științei, care îmbrățișează toate printr-o cunoaștere prezentă, impune ea însăși felul de a fi al tuturor lucrurilor, fără a depinde de cele ce se vor petrece în viitor.

Astfel stînd lucrurile, muritorilor le rămîne neatîns liberul arbitru, și nu legi nedrepte propun pedepse și recompense voințelor libere de orice necesitate. Iar Dumnezeu, preștiutor a toate, rămîne privind din înalt și eternitatea totdeauna prezentă a viziunii Sale merge mîină în mîină cu calitatea viitoare a faptelor noastre, împărțind celor buni răsplăți, celor răi pedepse²⁴⁰. Și nu zadarnic sînt îndreptate către Dumnezeu speranțe și rugăciuni care, cînd sînt drepte, nu pot să fie fără efect. Îndepărtați-vă deci de vicii, cultivați virtuțile, înălțați-vă sufletul în speranțe drepte, ridicați către cer rugăciuni plecate. Cînd viața voastră se desfășoară înaintea ochilor judecătorului care vede toate, dacă nu vreți să vă înșelați pe voi înșivă, trebuie să vă impuneți marea datorie a virtuții.

240. Prudentius, *Cathemerion* II, 105 sq :

«Din zori și pînă în apus
Avem un ochi acolo sus
Ce zilnic e cercetător
Al vorbelor și faptelor.
El vede tot și știe-orice
În tot ce facem martor e
De dreapta judecat-a Lui
Nu scapă gîndul nimănu!»

SALVIANUS

Despre guvernarea lui Dumnezeu (De gubernatione Dei)

TRADUCERE, INTRODUCERE
NOTE ȘI COMENTARII DE
PROF. DAVID POPESCU

INTRODUCERE

Istoricul francez Jérôme Carcopino, într-un articol despre vandali apărut postum în revista pariziană *Historama* și reprodus în traducere românească în numărul pe ianuarie 1980 al revistei *Magazin istoric*, pe baza unor documente relativ recent descoperite și comentate de specialiști, afirmă că acești barbari «nu fuseseră atât de răufăcători pe cât ni-i închipuisem». Dacă traducerea românească redă tot articolul, este de mirare că, pentru a ajunge la această concluzie, Carcopino, care în alte lucrări are altelea trimiteri la izvoare literare, nu folosește și tratatul *De gubernatione Dei*, scris între 437 și 451 de către preotul *Salvianus* din Marsilia, tratat care conține unele informații destul de interesante despre viața și obiceiurile vandalilor, ca și despre ceilalți barbari cotropitori ai imperiului roman în prima jumătate a secolului al V-lea.

Salvianus susține că vandalii, deși s-au dat la jafuri, distrugeri și atrocități groaznice, erau totuși mai virtuoși decât romanii, că, de exemplu în Cartagina, unde și-au stabilit capitala regatului lor vremelnic, nu numai că n-au împrumutat viciile romanilor, dar chiar au căutat să-i îndrepte și pe aceștia, dovada cea mai evidentă fiind faptul că au desființat casele de toleranță și au încadrat femeile din ele în viața conjugală și de familie.

Dar cartea lui *Salvianus* este o mărturie demnă de luat în seamă mai ales pentru cunoașterea societății romane din Imperiul târziu și mulți istorici moderni și contemporani (*Gibbon*, *Engels*, *Maschlin* și alții) care s-au ocupat de istoria Romei antice, l-au citat pe *Salvianus* în încercarea lor de a stabili cât mai exact cauzele care au dus la prăbușirea Imperiului roman de Apus și la înlocuirea orînduirii sclavagiste cu cea feudală. Amintim că pe *Salvianus*, care zugrăvește în culori izbitoare depravarea, corupția și asupririle din Imperiul roman, existente de altfel și în secolele anterioare, îl citează și unii istorici ai noștri, ca de pildă *C. C. Giurescu* și *Dinu Giurescu* (*Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, ediția Albatros, București, 1975, în capitolul despre continuitatea daco-romanilor în timpurile carpato-dunărene).

Salvianus demonstrează, cu argumente greu de combălut, că Imperiul roman a căzut în mâinile popoarelor migratoare datorită nu forței și vitejiei acestora, ci slăbiciunii legiunilor și descompunerii morale a lumii romane. Lăcomia celor bogați, birurile foarte grele și nedreptățile sociale de tot felul — arată el — au făcut ca marea majoritate a locuitorilor Imperiului să trăiască în sărăcie și mizerie, ceea ce a silit pe mulți cetățeni romani să treacă în rândurile țărăniilor răsculați, numiți bacauzi, sau să fugă la dușmani, unde exploatarea și asuprirea erau mai ușor suportabile decât în Imperiu.

De excepțională importanță ca *document istoric*, *De gubernatione Dei* are și o certă *valoare literară* care, din păcate, i-a fost prea puțin scoasă în evidență de-a lungul veacurilor. În istoriile literare autorii s-au mulțumit cu aprecieri fugitive asupra stilului, subliniindu-i succint aspectul retoric, fără vreo indicație de amănunt. În această privință Pierre de Labriolle observă în a sa *Histoire de la littérature chrétienne*, Paris, 1924, că «lipsește un bun studiu asupra limbii lui Salvianus, care este foarte interesantă», despre stil mărginindu-se să-i remarce «elocința fugoasă, verva înaltă în culori, retorica tunătoare», deși ar fi fost necesar să aducă dovezi, chiar și sumare, în sprijinul acestor calificative.

Cu toate că informațiile necesare sînt insuficiente, se poate afirma totuși că situația a rămas aceeași și de atunci incoace, că n-a apărut încă, nici la noi nici în altă parte, vreun studiu deosebit asupra virtuților literare ale operei lui Salvianus, foarte puțin cunoscută la noi.

Cele ce urmează sînt răsărite din dorința de a atrage atenția asupra unor procedee literare din tratatul *De gubernatione Dei*, în nădejdea că un specialist zelos, printr-un studiu mai dezvoltat, nu va întârzia să restituie operei lui Salvianus valoarea pe care o merită și considerația de care este demnă sub raportul artei cuvîntului. Va fi avută în vedere în această mică analiză numai opera *De gubernatione Dei*, care este cea mai însemnată, lăsîndu-se la o parte cele 9 scrisori, precum și tratatul despre avariție, *Ad Ecclesiam*, acestea neadîncînd în plus aproape nimic important pentru scopul urmărit.

Există puține date biografice asupra lui Salvianus, căruia nici numele complet nu i se cunoaște. Din opera sa și dintr-un mic compendiu de *Viris illustribus* al unui oarecare Gennadius reiese că s-a născut într-o familie dîstinsă pe la sfîrșitul secolului al IV-lea, în nord-estul Galliei, la Treveri (azi Trier, în nord-vestul Germaniei Federale), unde și-a făcut studiile. Poate de teama barbarilor a plecat în sud, s-a căsătorit cu fiica unor păgîni, pe care a convertit-o la

creștinism, și, cu toate că au devenit și ei părinți unei fiice, amîndoi soții, prin bună înțelegere, și-au dăruit săracilor avutul și s-au dedicat vieții monahale. Preot al unei biserici din Marsilia, el a murit la o vîrstă foarte înaintată.

Salvianus este așadar contemporan gravelor evenimente determinate de marea invazie barbară de la începutul secolului al V-lea. Popoarele de neam germanic, impinse din spate de către hunii veniți din nordul Chinei, au copleșit imperiul roman și n-au mai putut fi scoase peste hotare ca-n alte dăți. Vizigoții, conduși de Alaric, au pustiit în 408—410 de trei ori Roma, iar în 419 s-au fixat în sud-vestul Galliei, formînd acolo primul regat barbar în interiorul imperiului roman. Vandalii au pătruns în Gallia, au trecut în Hispania, unde s-au oprit o vreme, și de aici în nordul Africii, unde au format, tot pe teritoriul imperiului roman, un regat al lor sub Genserich, care a debarcat apoi cu hoardele lui și în Italia, jefuind cumplit Roma în 455. Hunii de asemenea au devastat părți ale imperiului roman, pînă în Gallia, unde au fost bătuiți de generalul Aetius și pînă aproape de Roma, pe care însă au cruțat-o, iar după moartea lui Attila (453) s-au stabilit în Pannonia. Împărații romani au fost nevoiți să cedeze barbarilor provincie cu provincie, pînă ce, în 476, cum se știe, ultimul împărat roman, nevrstnicul Romulus Augustus, a fost detronat, luîndu-i locul Odoacru, șeful unei confederații germanice.

Uciderile, jaful și pustiirile lăsau în urma lor jale, lipsuri, sărăcie, iar în teritoriile luate în stăpînire, de asemenea, nemulțumire, umilințe, robie. De această stare de lucruri creștinii și păgînii se învinuiau unii pe alții. «Cînd aduceam sacrificii zeilor, Roma era puternică; acum, cînd sacrificiile ne sînt interzise, iată ce a devenit Roma», ziceau păgînii mai mult în șoaptă, pentru că prin lege păgînismul fusese desființat în mod oficial de la sfîrșitul secolului al IV-lea. Pe de altă parte, creștinii îi acuzau pe păgîni că nu se supun legilor și-și practică mai departe cultele lor. Mulți dintre creștini se plîngeau chiar împotriva providenței. Dacă există o dreptate în ceruri, ziceau ei, cum rabdă să se petreacă aceste nedreptăți pe pămînt? De ce răufăcătorii sînt puternici, iar creștinii slabi, de ce barbarii înving, iar romanii sînt învinși? Față de aceste stări de spirit Salvianus ia o poziție dîferită și cu totul originală în raport cu contemporanii și predecesorii săi. El îi socotește mai puțin vinovați pe păgîni, fiindcă aceștia păcătuiau fără să cunoască religia creștină, ca și pe barbarii care îmbrățișaseră creștinismul sub forma ariană, fiindcă și aceștia fără știrea lor erau eretici, cei mai vinovați de nenorocirile timpului erau, după părerea lui Salvianus, creștinii: aceștia uitaseră de învățăturile lui

Hristos și ale apostolilor, de persecuțiile și de martirii primelor veacuri și practicau viciele cele mai abominabile. Toți, sau aproape toți, calcau în diferite chipuri învățătura iubirii de aproapele, a vieții simple și curate, a iertării și a frăției universale. Barbarii, cu toată cruzimea lor, erau în schimb virtuoși, aveau în general o morală austeră și aceasta îi întărea în lupte. Pe romani i-a învins deci nu nepăsarea divină față de ei, ci propriile lor păcate, prin care au devenit mai slabi decât barbarii. «Respublica romana aliquando patitur quod iam diu meretur» (VII, 88): Statul roman suferă în fine ceea ce de mult merită; «Nemo sibi aliud persuadeat, nemo aliud arbitretur; sola nos morum nostrorum vitia vicerunt» (VII, 108): Nimeni să nu caute alte pricini, nimeni să nu creadă că răul vine din altă parte; singure viciele noastre ne-au învins».

Aceasta este tema tratatului De gubernatione Dei, aceasta esența conținutului, dezvoltat pe parcursul celor opt capitole sau cărți, cu mijloacele de expresie pe care i le ofereau școlile retorice în care studiasă, scriitorii păgini și creștini pe care-i citise, temperamentul lui de luptător devotat trup și suflet apostolatului creștin și împrejurările social-politice ale vremii.

În legătură cu remarcă lui Labriolle din 1924 că pînă atunci n-ăpăruse un bun studiu asupra limbii operelor lui Salvianus, se cuvine să atragem atenția că, din acest punct de vedere, poate fi de un oarecare folos indicele de cuvinte și de locuțiuni de la sfîrșitul ediției din corpul vienez (Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, vol. VIII Vindobonae 1883). În acest indice se găsesc trimiteri asupra vocabularului folosit de autor, cum sînt cuvintele *ἀπαθ εἰρηπεία*, unele cuvinte folosite cu sensuri speciale, sau în opoziție de sens cu altele, precum și asupra unor construcții gramaticale mai puțin obișnuite, sau neuzitate de clasici, ca indicativul în propozițiile interogative indirecte, de asemenea indicativul în locul conjunctivului în unele condiționale, încălcări ale concordanței timpurilor, complete cu *quod* și indicativul sau conjunctivul în locul construcțiilor infinitivale etc., deși în general regulile sintaxei clasice sînt respectate. De altfel opera se abate relativ puțin de la ținuta gramaticii ciceroniene, cu toate că este scrisă într-o vreme în care limba latină are destule semne de evoluție aduse de trecerea secolelor. Tot în indicele pomenit sînt cîteva trimiteri privitoare la stil, mai precis cele la anumite jocuri de cuvinte foarte cultivate în vechea retorică. Dar mai ales aceste jocuri de cuvinte sînt destul de săritoare în ochi la lectura cărții și pentru ele nu este nevoie de ajutorul indicelui, care nu le cuprinde decât în mică măsură.

Salvianus a fost preot și ca structură tratatul *De gubernatione Dei*, cuprinzînd în ediția amintită 200 de pagini, pare un ciclu de predici cu aceeași temă, se înfățișează ca un neîntrerupt dialog polemic și apologetic purtat cu unul sau mai mulți colocutori, nenumiți dar posibili, cu acei creștini ale căror indoilei cu privire la providență le combate, pentru a le demonstra și a-i convinge că providența este neîntrerupt prezentă în lume, că vede faptele oamenilor și le judecă, sancționîndu-le, în marea-i bunătate, mai blînd decît ar merita. Obiecție, contraobiecție, cu argumente furnizate de rațiune, de exemple din istorie, mai ales din istoria evreilor, întărite cu citate din Biblie, dar și de autoritatea vechilor filozofi și scriitori, iar la sfîrșit concluzia în sprijinul celor afirmate, cam aceasta este factura fiecărui capitol și structura întregii cărți.

Obiecțiile ce urmează a fi combătute sînt introduse prin: *dicitur* a quibusdam (I 1), *aiunt* (I 6), *dixit quidam* (I 13), *sed sînt fortasse alia maiora* (I 17) etc. Contraobiecțiile de asemenea încep cu: *probamus* (I 1), *primum reguiro* (I 17), *respondeo* (I 14), *verum est, sed quid facimus quod* (I 17), iar la sfîrșitul argumentației concluzia de rigoare: *igitur necesse est* (I 4), *nequaquam ergo* (I 8), *haec ergo, ut dixi est* (I 16), *igitur stulte atque impie creditur quod* (I 26). Această schemă: afirmație, contraafirmație, argumente, concluzie, desprinsă din primele capitole ale cărții I, este urmată în tot tratatul.

Un prim aspect stilistic, care atrage atenția în textul lui Salvianus este, cel oferit de abundența *propozițiilor interogative*. Directe sau indirecte, reale sau retorice, acestea, ca și în arta didactică, pun probleme, cer răspunsuri, țin atenția încordată și gîndirea sub tensiune continuă, ceea ce asigură cadrul psihic necesar procesului de comunicare a ideilor. În cartea I, de pildă, după ce arată că și Pitagora, Plato și stoicii au crezut în providență, după exemple din istoria Romei și a poporului evreu, concluzia despre cîrmuirea lui Dumnezeu este formulată la sfîrșitul cărții astfel: «Ce înțelesuri nu cuprind toate acestea? Vrei să-l vezi conducător? Iată, îndreaptă pe cele prezente și le orînduiește pe cele viitoare. Vrei să-l vezi judecător sever? Iată, pedepsește pe cei vinovați. Vrei să-l vezi drept și milos? Iată, ocrotește pe cei nevinovați. Vrei să-l vezi în toate judecător? Iată, pretutindeni există judecata Lui. Ca judecător cercetează, ca judecător conduce; judecător dă hotărîrea, judecător nimicește pe cei vinovați, judecător răsplătește pe cei nevinovați». (*Quid est quod in his omnibus non sit? Vis videre rectorem? Ecce, et praesentia corrigit et futura disponit. Vis videre severum iudicem? Ecce, noxios punat.*

Vis videre iustum et piūm? Ecce, innocentibus parcat. Vis videre in omnibus iudicem? Ecce, ubique iudicium est. Nam et ut iudex arguit et ut iudex regit. Iudex promit sententiam, iudex noxios perimit, iudex innoxios muneratur (I 60).

În acest șir de întrebări și răspunsuri există și multe figuri retorice, dintre care remarcăm aici anafora, care constă în repetarea aceluiași cuvânt, sau acelorași cuvinte la începutul mai multor propoziții: vis videre, vis videre, iudex, iudex, ecce, ecce, precum și aliterația din vis videre, care cu siguranță că a fost căutată.

Interogațiile retorice însă sînt armele cele mai puternice și mai des folosite în opera lui Salvianus. Întrebările chiar cele reale, de bună credință, sînt mijloace eficiente pentru a reține atenția; dar cînd sînt puse numai formal, ca înțeles înlocuind propozițiile afirmative sau negative, efectul lor nu poate fi decît cel urmărit: autorul le folosește nu pentru a afla, ci pentru a impune un adevăr sau o opinie. Iată un asemenea procedeu, care-l ajută pe autor să formuleze acuzații ce n-ar părea poate atît de grave, dacă ar fi exprimate prin propoziții declarative. După ce spune că: «neamul saxonilor este sălbatic, al francilor nesincer, al gepizilor fără omenie, al hunilor fără rușine», se întrebă mai departe: «Dar au oare aceeași vinovăție vicilele lor cum au ale noastre, este atît de condamnată nerușinarea hunilor cît este a noastră, atît de demnă de osîndă viclenia francilor cît a noastră, atît de vinovată beția unui alaman cît a unui creștin? Dacă înșală un hun sau un gepid, ce este de mirare aceasta, de vreme ce nu cunoaște în adîncime vina înșelăciunii? Dacă francul jură strîmb, ce lucru mare face el, care socotește că jurămîntul strîmb e o vorbă, nu un păcat? Ce este de mirare că barbarii cred așa, dacă nu cunosc legea și pe Dumnezeu, de vreme ce aproape o mai mare parte cu nume roman păcătuiește conștient?» (Sed numquid eundem reatum habent illorum vitia quem nostra, numquid tam criminosa est chunorum impudicitia quam nostra, numquid tam accusabilis francorum perfidia quam nostra, aut tam reprehensibilis ebrietas alamanni quam ebrietas christiani, aut tam damnabilis rapacitas alani quam rapacitas christiani? Si fallat chunus vel gepida quid mirum est, qui culpam penitus falsitatis ignorat? Si perieret francus quid novi faciet, qui periurium ipsum sermonis genus putat esse, non criminis? Et quid mirum si hoc barbari ita credunt, qui legem et deum nesciunt, cum maior ferme romani nominis portio ita existimet, quae peccare se novit? IV, 68).

În altele propoziții interogative retorice se cuprind și multe alte elemente stilistice, precum anafora, unul din procedeele de a portretiza și compara, sau exemple de epiforă, care contrar anaforei, constă în repetarea unui cuvînt la sfîrșitul mai multor propoziții (nostra-nostra, christiani-christiani).

Exclamațiile retorice, ironiile, apostrofa sînt de asemenea mijloace stilistice des folosite de Salvianus în acuzațiile aduse împotriva celor ce erau creștini doar cu numele și-n exprimarea miniei împotriva lor:

«O, mindrie insuportabilă! O, nebunie îngrozitoare!» (O superbiam non ferendam! V 48; O amentia monstruosa! VI 24; 26 etc.). «Desigur, urmele Mîntuitorului le căutăm în circuri, urmele Mîntuitorului le căutăm în teatre». (Videlicet, vestigia Salvatoris sequimur in circis, vestigia Salvatoris sequimur in theatris! VI, 29). «Rușine să vă fie, popoare romane de pretutindeni, rușine să vă fie de viața voastră!» (Pudeat vos, romani ubique populi, pudeat vitae vestrae! VII, 108). De remarcat și-n aceste exemple anafora și aliterația. De altfel întregul registru al vechii retorici se întîlnește în De gubernatione Dei și nu menționăm aici decît cîteva din figurile folosite de Salvianus.

În nararea unor evenimente din istoria poporului evreu, influențat și de textul biblic, din care citează frecvent, stilul său este concis, redus adesea la o înșiruire de verbe juxtapuse, la prezentul istoric. Iată un exemplu: «Moise, așezat în deșert, paște turma, vede rugul arzînd, aude pe Dumnezeu din rug, primește învățăturile, se înalță în putere, este trimis la Faraon, se duce, vorbește, este disprețuit, învinge». (Moyses in deserto positus gregem pascit, rubum ardere conspicit, deum ex rubo audit, praecepta accipit, potestate exaltatur, ad Pharaonem mittitur, venit, loquitur, contemnitur, vincit. I, 40). Dar nu numai figura *asyndeton* din acest citat, ci și cea inversă acesteia, numită *polysyndeton*, este adesea întîlnită: «Nu este oare Dumnezeu și observatorul și chemătorul și călăuzitorul și îngrijitorul și promițătorul și răsplătitorul și verificatorul și înălțătorul și răzbunătorul și judecătorul?» (Num deus non est et inspector et invitator et ductor et sollicitus et sponsor et protector et munerator et probator et sublimator et ultor et iudex? I, 36). Se observă în acest citat nu numai folosirea conjuncției *et* fără necesitate gramaticală, ci și figura numită *homoeoteleuton*, care constă în înșirarea mai multor cuvinte cu aceeași terminație, în cazul de aici *sulixul* — tor...

Figurile retorice pentru care Salvianus, pe cât se pare, a avut o adevărată predilecție sînt jocurile de cuvinte. Mai ales acestea, deși în fond dovezi de măiestrie artistică, dau câteodată — și nu numai la Salvianus — aspectul de lucru căutat și artificial, unul din cusururile care pot fi atribuite retoricii.

Jocurile de cuvinte poartă, ca și alte figuri retorice, denumiri grecești și constau de obicei în întrebuintarea mai multor cuvinte cu sunete asemănătoare în interiorul unei propoziții sau fraze, cum am văzut mai înainte figura homoeoteleuton, a cărei sonoritate este realizată prin sfîrșitul cuvintelor.

Uneori astfel de structuri stilistice constau în folosirea de cuvinte din aceeași familie sau în folosirea aceluiași cuvînt la forme deosebite (polyptoton): «Orice păcatos, care păcătuiește astfel încît prin păcatul său nu face totuși pe alții să hulească, își face numai lui rău prin păcat, fiindcă numai el a păcătuit». (*Quicumque peccator ita peccat, ut alios tamen peccato suo blasphemare non faciat, peccatum suum sibi obest tantummodo qui peccaverit.* IV, 89). Vorbînd de un anumit soi de perversiune, practică mai ales de cartaginezi, spune: «Dar aceste fapte îngrozitoare totuși nu le produceau groază, fiindcă pe toți îi infectase aceeași grozăvie». (*Sed horrore eis tamen horrida ista non erant, quia idem omnes horror infecerat.* VII, 74).

Multe jocuri de cuvinte sînt folosite în alăturarea unor idei opuse (oxymoron), în antiteze: Credința fără fapte este un rod neroditor, *fructus infructuosus* (IV, 6). Altădată romanii erau cei mai viteji, acum sînt fără puteri. Vechii romani erau temuți, noi ne temem, lor le plăteau biruri popoarele barbare, noi sîntem birnici barbarilor. (*Fortissimi quondam romani erant, nunc sine viribus. Timebantur romani veteres, nos timemus, vectigalia illis solvebant populi barbarorum, nos vectigales barbaris sumus.* VI, 98).

Se întîlnește foarte des și paronomaza (paronomasia), care constă în asocierea a două cuvinte asemănătoare prin sonoritate, dar deosebite ca sens: «Văd un oraș fierbînd de tot felul de nedreptăți, plin de mulțimi, dar mai ales de josnicii, plin de bogății, dar mai ales de vicii, învingîndu-se oamenii unul pe altul în netrebnicia și ticăloșiile lor, întrecîndu-se unii în a fi hrăpăreți, alții în necurăție» (*Video urbem omnium iniquitatum genere ferventem, plenam quidem turbis, sed magis turpitudinibus, plenam divitiis, sed magis vitis, vincentes se invicem homines nequitia flagitiorum suorum, alios rapacitate, alios impuritate certantes.* VII, 70).

Nu lipsesc din opera lui Salvianus comparațiile, *metaforele*, *epitetele*. Se observă însă că acestea sînt mai mult demonstrative decît ornante, intenția autorului fiind mai mult să ilustreze o idee sau un fapt, decît să producă o emoție estetică. Grija divină este comparată cu grija medicilor pentru bolnavi, cu atenția stăpînilor față de slugi, cu dragostea părinților față de copii (VI, 91). Țăranii care, pentru a scăpa de greutatea birurilor strivitoare, intrau sub protecția celor bogăți, sînt comparați cu cei ce se închid în fortărețe de frica dușmanilor (V, 44); dar acești țărani — spune el mai departe — venind pe moșiile celor bogăți se schimbau ca și cum ar fi băut din paharul Circei, fiindcă se transformau în robi (V, 45). Și în alte părți anumite elemente de comparație sînt luate din mitologie: creștinii care nu respectă poruncile divine sînt ca giganții, care s-au revoltat împotriva zeilor (VI, 23), orașul Treveri este comparat cu hidra din Lerna, pentru că, deși prădat și pustiit de multe ori de către barbari, viciile din el renășteau imediat, după cum hidra, dacă i se tăiau capetele, nu murea, ci-i apăreau altele în loc (VI, 76).

Multe din comparații comentează sau imită pe cele din Biblie. Precum în ochi, zice el, dacă a intrat un gunoi, oricît de mic, se întunecă toată vederea, tot așa în corpul bisericesc, chiar dacă fac puțini lucruri josnice, acestea pătează aproape toată lumina strălucirii bisericești (VII, 81). Urmează, în sprijinul acestei comparații, citatul din Matei 6, 22: Lumina corpului tău este ochiul tău; dacă ochiul tău va fi curat, tot corpul tău va fi luminat etc. Inel de aur în ritul porcului, așa este femeia frumoasă și proastă, zice el citînd din Pildele lui Solomon 11, 22 și adaugă: Numele de creștin ne este astfel ca o podoabă de aur: dacă-l purtăm nedemn, părem ca niște porci cu belciug de aur (IV, 2).

Stilul metaforic al lui Salvianus este plin de *imagini tari*: «Aproape toate neamurile barbare au băut sînge roman, toate ne-au sfîșiat măruntaiele». (*Omnes fere barbarae gentes romanorum sanguinem biberunt, omnes viscera nostra laceraverunt.* VII, 29).

«Ai putea numi Africa o Etnă a flăcărilor nerușinării, căci precum Etna este incinsă în sînul ei de fierbințeli naturale, la fel Africa a ars neconținut în focul ticăloșiilor celor mai josnice». (*Aetnam putas impudicarum fuisse flammaram, nam sicut Aetna intestinis quibusdam naturae ferventis ardoribus, sic illa abominandis iugiter fornicationum ignibus aestuavit.* VII, 65). Remarcăm în comparația Africii cu Etna o metonimie și o sinecdocă: Africa în loc de Cartagina, un vulcan pentru un continent întreg. Asemenea imagini sînt uneori triviale și dezgustătoare, folosite mai ales în infierarea viciilor: «Puteau, ca să

spun așa, toți cetățenii aceluia oraș (este vorba de Cartagina) de spurcăciunile plăcerilor trupești, respirându-și unul altuia aerul infect al desfrînărilor comune». (Faetebant, ut ita dixerim, cuncti urbis illius cives, caeno libidinis, spurcum sibimet ipsis mutuo impudicitiae nidorem inalantes. VII, 73). Se poate observa în acest citat *ut ita dixerim* în loc de *ut ita dicam*, inalantes în loc de inhalantes (dacă lipsa lui *h* nu se datorează copiștilor), dar această comunicare se ocupă numai de stilul, nu și de limba folosită de Salvianus.

Multe metafore sînt *peiorative* și *hiperbolice*, depășind măsura lucrurilor, exagerînd cu mult dimensiunile reale ale faptelor. Vorbînd despre locuitorii din Aquitania, care erau tot atît de desfrînați ca și cartaginezii, spune între altele: «Stomacul tuturor este aproape o singură prăpastie, viața tuturor este aproape o singură casă de toleranță» (Paene unus gurges omnium gula, paene unum lupanar omnium vita. — VII, 15). Cuvîntul lupanar ca epitet metaforic se întilnește în multe din invectivele lui Salvianus. Pe Socrate îl acuză că «a făcut din lume un lupanar» (fecit lupanar e mundo, VII, 103), fiindcă acesta s-ar fi declarat împotriva căsătoriei, sub motiv că «mai mare va fi concordia între cetăți... dacă toți bărbații s-ar amesteca, fără deosebire, cu toate femeile și, bineînțeles, dacă toate femeile s-ar culca, fără deosebire, cu toți bărbații». (Maior erit concordia civitatum... si omnes viri feminis sine discretionem omnibus misceantur et omnes se scilicet feminae omnibus viris sine distinctione substernant. VII, 102). Se cade să atragem aici atenția că Salvianus îl acuză fără dovezi sigure pe Socrate. Spune despre el că a scris cărți (libros condidit, VII, 103), deși, după mărturiile contemporanilor lui Socrate, de la acesta n-a rămas nimic scris. În legătură cu acuzația adusă, este drept că în dialogul lui Plato despre republică Socrate afirmă că într-o republică ideală toate trebuie să fie comune, chiar și femeile, dar nu este cert că ideea îi aparține lui Socrate sau lui Plato însuși, idee pe care comentatorii i-o atribuie lui Plato. Îi mai aduce lui Socrate, ca și «romanolui Cato» (romanus Cato, alius Italiae Socrates) și alte acuzații puse în circulație de unii creștini, asupra cărora nu putem insista aici, dar subliniem cu acest prilej că în critica societății romane Salvianus a folosit mijloacele satirei, cu toate riscurile pe care le comportă sub raportul adevărului acest mijloc de prezentare a realității.

Mai rar ca epitet ornant, adjectivul este folosit mai adesea în caracterizări și antiteze: «Neamul goșilor e viclean, dar cu rușine, al alanilor fără rușine, dar mai puțin viclean, francii sînt mincinoși, dar primitori, saxonii sînt groaznic de cruzi, dar minunați de neprihăniți, în sfîrșit toate neamurile își au însușirile lor, și bune și rele. În schimb

la afri aproape că nu știu ce rău nu există deopotrivă la toți». (Gothorum gens perfida, sed pudica est, alanorum impudica sed minus perfida, franci mendaces, sed hospitales, saxoni crudelitate efferi, sed castitate mirandi; omnes denique gentes habent sicut peculiariora mala ita etiam quaedam bona; in afri paene omnibus nescio quid non malum. VII, 64). Mai departe cartaginezii, numiți metonimic afri (africani), sînt arătați inumani, bețivi, foarte vicleni, foarte înșelători, foarte lacomi, foarte perfizi: inhumani, ebriosi, fallacissimi, fraudulentissimi, cupidissimi, perfidissimi (VII, 64). Remarcăm, în fine, în acest șir de calificative, figura numită homoeoptoton, constînd aci într-un cumul de adjective la același caz și cu aceeași desinență.

Și arta descrierii este bine stăpînită de Salvianus. Ținutul Aquitaniei, succint descris, se prezintă ca un frumos tablou de natură: «Pînă-ntr-atît acolo toată regiunea este plină de vie, de pajști înfloritoare și de felurite culturi, acoperită de pomi, de dumbrăvi răcoritoare, de izvoare zglobii, străbătută de riuri și împodobită de holde, încît pe drept posesorii și mai marii aceluia pămînt par a stăpîni nu o parte dintr-un ținut, ci grădina raiului» (Adeoillic omnic admodum regio aut intertexta vineis, aut florulenta pratis, aut distincta culturis, aut condita pomis, aut amoenata lucis, aut inrigua fontibus, aut interfusa fluminibus, aut crinita messibus fuit, ut vere possessores ac domini terrae illius non tam soli istius portionem, quam paradisi imaginem possedissee videantur. VII, 8).

În unele locuri elementul descriptiv se împletește cu cel narativ, cum sînt prezentate, de pildă, suferințele locuitorilor din Treveri, după cea de a treia devastare a orașului de către barbari: «Cei pe care în timpul distrugerii orașului nu-i ucisese dușmanul erau loviți de nenorocire după aceea, cei care în dezastru scăpaseră de moarte, după dezastru nu scăpau de nenorocire. Astfel, unii mureau în lungi chinuri din cauza rănilor pricinuite prin țintiri de departe, alții, atinși de flăcările dușmanilor, se zbăteau în chinurile morții, dacă nu muriseră în flăcări. Unii mureau de foame, alții cu trupurile goale, unii de nemîncăți, alții de frig. Astfel, prin diferite feluri de moarte, toți aveau singurul sfîrșit al morții». (Quos hostis in excidio, non occiderat post excidium calamitas obruebat, cum id quod in excidio evaserat morti, post excidium non supresset calamitas. Alios enim impressa, altius vulnera longis mortibus necabant, alios ambustos hostium flammis etiam post flammam poena torquebat. Alii interibant fame, alii nuditate, alii tabescentes, alii rigentes, ac sic in unum exitum mortis per diversa moriendi genera conruebant. VI, 83). Tabloul este zguduitor, iar elementul narativ, deși de mică întindere, are ten-

tă epică. Se observă și aici, în afară de unele figuri retorice bine folosite pentru a da relief celor povestite, efectul stilistic căutat, jocul de cuvinte, care poate că nu era cel mai potrivit pentru momentul tragic pe care-l prezintă narațiunea.

Dar ne oprim aici.

În cele de mai sus au fost arătate în schiță câteva din trăsăturile stilistice ale operei lui Salvianus, pentru a se vedea că nu numai sub raportul conținutului, ci și al artei literare, opera este interesantă. Fără îndoială că aspectul cel mai caracteristic este cel retoric și merită să fie subliniat în zilele noastre, când teoria literară și-a îndreptat din nou atenția asupra tropilor și a figurilor retorice, când se vorbește chiar de o nouă retorică. «Teoria argumentării», «arta de a vorbi bine pentru a convinge», «arta de a distribui ornamente într-o operă în proză» sînt definiții sau denumiri ale retoricii și poate că n-ar fi rău ca în manualele școlare, care și așa se modifică destul de des, să fie reintrodus genul oratoric, alături de cele trei mari genuri literare. Este nevoie de anumite noțiuni pentru a înțelege și aprecia just o operă lirică, epică, dramatică, dar știința literaturii nu creează poeți, romancieri, dramaturgi, ci doar îi îndrumază în activitatea lor, pentru care este nevoie de talent, sau, după caz, chiar de geniu. În schimb despre orator se spune că se formează (Poeta nascitur, orator fit) și, alături de experiența vieții, preceptele oratorice îi învață pe vorbitorii în public să-și organizeze ideile și să le exprime într-o formă îngrijită — cerințe necesare și azi și întotdeauna.

La răscruce de drumuri istorice, Salvianus are meritul de a fi văzut prezentul în adevărata lui față, de a fi întrezărit viitorul și de a-l fi indicat cu energie și hotărîre. Pentru el, ca și pentru ceilalți istorici din antichitate, predominant în ridicarea și decăderea popoarelor este factorul moral. Virtutțile îi întăresc pe oameni, iar viciile îi moleșesc. În lupta pentru existență înving statele întemeiate pe dreptate socială și pe respectarea principiilor etice și sînt învinse cele în care domină asuprirea, exploatarea și corupția — adevăruri sau opinii demne de amintit și de relevat oricînd.

Interesantă așadar prin conținutul istoric și atrăgătoare prin forma literară, *De gubernatione Dei* poate oferi destule învățăminte de folos și cititorilor din vremea noastră.

PREFAȚĂ

1. Salvianus, către Sfîntul episcop Salonijs, sănătate întru Domnul. Aproape toți oamenii care au socotit că-și aduc contribuția lor la dezvoltarea culturii, dacă alcătuiesc opere de valoare în domeniul scrisului, s-au străduit cu deosebită grijă ca, tratînd despre lucruri fie utile și demne, fie inutile și imorale, să le pună în lumină numai prin strălucirea vorbelor, pentru ca ideile și sentimentele pe care voiau să le exprime să capete viață și culoare prin arta cuvîntului. Astfel, cei mai mulți scriitori din ambele genuri literare au mers pe această cale în tratarea diferitelor teme și subiecte, neținînd seama îndeajuns de cerințele impuse de conținutul materiei, ci năzuind doar ca pe cele spuse să le descrie în versuri frumoase și atrăgătoare, sau să le povestească în proză alcătuită cu talent.

2. Aceștia, avîndu-se în vedere numai pe ei înșiși în lucrările lor și căutînd mai mult a-și aduce laudă lor decît a fi de folos altora, nu s-au gîndit să dea vreun ajutor oamenilor, ci au făcut în așa fel încît să treacă drept talentați și să capete o largă publicitate. De aceea, scrierile lor sînt pline ori de cuvinte goale și false, ori de expuneri obscene și vulgare, încît cu adevărat, preocupîndu-se numai să fie lăudați de cititori și dînd atenție unor subiecte nedemne, mi se pare nu că și-au ilustrat, ci că și-au osîndit talentul.

3. Noi, însă, iubitori mai mult ai faptelor decît ai vorbelor, urmărîm mai degrabă cele folositoare decît cele plăcute și de succes ieftin și căutăm să fie lăudate prin noi nu podoabele deșarte ale veacurilor, ci foloasele sănătoase ale lucrurilor, voind ca în modestele noastre scrieri să existe nu depravare, ci întărire morală, care să placă de bună seamă nu urechilor celor trîndavi, ci să fie de folos minților căutătoare de lumină, avînd a aduce în orice caz și o mare roadă în domeniul darurilor cerești.

4. Căci dacă părerea greșită a unora despre Dumnezeu nostru o voi îndrepta, mulțumirea mea nu va fi mică, pentru că voi fi de folos multora. Iar dacă nu voi izbîndi în întregime în strădania mea, chiar și numai faptul de a fi încercat să fiu de folos nu este un lucru zadarnic; gîndurile generoase și dorința cinstită, chiar dacă nu vor ajunge la realizare deplină, își au totuși meritul bunelor intenții. Voi începe pornind de la acest punct de vedere așadar.

CARTEA I

I

1. Se spune de către unii că Dumnezeu este indiferent și nepăsător față de faptele oamenilor, că nu-i ocrotește pe cei buni și nu-i înfrinează pe cei răi și că, de aceea, în această lume, cei buni sînt adesea oropsiți, iar cei răi sînt fericiți. Ar trebui să fie suficient cuvîntul divin pentru respingerea acestor afirmații, fiindcă vorbim cu creștini; dar, fiindcă mulți dintre ei au ceva din necredința păgînă, nu e rău să-i îndestulăm cu mărturii oferite de cei mai de seamă filosofi păgîni. Arătăm așadar că n-au vorbit de o astfel de indiferență și nepăsare nici cel care, nefiind adepti ai religiei celei adevărate, n-au putut cunoaște în nici un chip pe Dumnezeu, fiindcă n-au cunoscut legea prin care este recunoscut Dumnezeu.

2. Filosoful Pythagoras, pe care filosofia însăși îl consideră ca pe un învățător al ei, tratînd despre natura și despre binefacerile lui Dumnezeu, a spus așa: «Este sufletul în neîncetată mișcare, răspîndit prin toate părțile universului, din care se nasc și capătă viață toate ființele»¹. Cum se poate spune așadar că n-are grijă de lume Dumnezeu, care desigur o iubește îndeajuns, dacă El se întinde prin tot corpul lumii? 3. Plato² și toate școlile platonice îl mărturisesc pe Dumnezeu ca orînduitor al tuturor lucrurilor. Stoicii spun că El rămîne veșnicul cîrmaci în interiorul celor pe care le conduce. Ce au putut gîndi mai drept și mai religios despre grija și dragostea lui Dumnezeu, decît să-L asemene unui cîrmaci, înțelegînd că, precum un cîrmaci nu-și ia niciodată mîna de pe cîrmă, la fel Dumnezeu nu încetează niciodată cu grija Lui asupra lumii; astfel că, precum cîrmaciul căutînd vînt favorabil, ferindu-se de stînci și privind stelele, este în întregime, cu trup și suflet, devotat slujbei sale, la fel Dumnezeu nostru nu pierde din privirea Sa nimic din ceea ce există în univers, nu-și părăsește funcția providenței Sale și nu-și întrerupe darurile nesfîrșitei Sale bunătăți. 4. De aci și acel exemplu de misti-

1. Cf. Cicero: De natura deorum I, II, 27; Lactantius: Institutiones divinae I, 3, 17.

2. Plato (429—347 î.d.Hr.), întemeietorul curentului idealist în filozofie; stoicii, următorii ai filozofiei lui Zenon din Citium (sec. IV î.d.Hr.), care socotea că universul este materie și forță, această forță fiind Dumnezeu însuși.

că autoritate prin care Maro³ a voit să se arate nu mai puțin filosof decît poet, cînd a zis: «Drumul divinității trece prin toate ținuturile pămîntului și ale mărilor și prin înaltul cerurilor». Iar Tullius a spus: «Divinitatea nu poate fi înțeleasă de noi altfel decît ca o minte slobodă, liberă și în afară de orice alcătuire muritoare, simțind și punînd în mișcare toate»⁴. Iar în alt loc spune: «Nu există nimic mai presus de divinitate»⁵. Rezultă că în mod necesar lumea este condusă de Dumnezeu, că Dumnezeu nu este supus și subordonat nici unei naturi, că prin urmare El conduce toată natura, afară numai dacă noi, grozav de înțelepți, gîndim în așa fel, încît pe cel despre care spunem că este a toate cîrmuitor îl credem în același timp cîrmuitor și totodată nepăsător. 5. Dar de vreme ce și cei în afara religiei adevărate, împinși de forța necesității, au putut afirma că toate sînt gîndite și conduse de divinitate, cum îl socotesc acum unii indiferent și nepăsător pe cel ce pe toate le simte prin pătrunderea sa, le pune în mișcare prin putere, le conduce prin autoritate și le apără prin bunătate? Am spus ce au gîndit despre măreția și înțelepciunea lui Dumnezeu cei mai de frunte reprezentanți ai filozofiei și elocinței. Dar de aceea am citat pe cei mai cunoscuți dascăli ai ambelor discipline, pentru că să arăt mai ușor că toți ceilalți au gîndit la fel și că, dacă au avut deosebiri de vederi între ei, acestea n-au fost prea mari. Și cu siguranță că nu pot descoperi pe cineva care să nu împărtășească judecata acestora, în afară de aiurelile unor epicurizanți⁶, care au împreunat plăcerea cu virtutea, iar pe Dumnezeu cu neglijența și nesimțirea, încît se poate crede că aceia care gîndesc astfel urmează nu numai gîndirea și senzualismul epicureilor, ci și viciile acestora.

II

6. Nu socotesc că, pentru a proba acum un lucru atît de evident, trebuie să mă folosesc în această parte chiar de mărturii divine, mai ales fiindcă, fără îndoială, cuvintele divine contrazic atît de abundent și de clar toate afirmațiile necredincioșilor, încît, în timp ce răspundem la următoarele calomnii ale lor, putem combate mai din plin și pe cele ce au fost arătate mai sus. Așadar ei spun că Dumnezeu pe

3. Maro (P. Vergilius Maro): Georgice, IV, 221 și urmât.; cf. și Lactantius: Inst. div. I, 5, 12.

4. Tullius (Marcus Tullius Cicero): Tusculanae quaestiones, I, 27, 66; cf. Lactantius I, 5, 25.

5. Cicero: De natura deorum; Lactantius: Inst. div. I, 5, 24.

6. Epicurei și epicurizanți, adepti ai filozofului grec Epicur (341—270 î.d.Hr.), care afirma că zeli sau nu există, sau, dacă există, ei nu se interesează de viața oamenilor. Din punct de vedere moral, Epicur socotea că plăcerea este binele suprem al vieții, iar durerea răul suprem, și că fericirea constă în evitarea durerii. Mulți urmași ai lui Epicur au coborât morala acestuia la un senzualism vulgar.

toate le trece cu vederea, pentru că nici nu pedepsește pe cei răi, nici nu-i ocrotește pe cei buni și că de aceea pe această lume starea celor buni este rea, că de aceea cei buni trăiesc în sărăcie iar cei răi în abundență, cei buni sînt slabi și cei răi tari, cei buni întotdeauna în durerea lor, iar cei răi în bucurii, cei buni în mizerie și abjecție, iar cei răi în prosperitate și cinstire. 7. Dar mai înții îi întreb pe cei ce se indignează sau acuză că așa stau lucrurile, dacă-i doare inima pentru cei sfinți, adică pentru creștinii adevărați și sinceri, sau pentru cei falși și impostori. Însă pentru cei falși este superfluă durerea simțită că nu sînt fericiți aceștia, întrucît, oricum, prin însăși desfășurarea lucrurilor sînt detestabili cei ce se bucură că ticăloșia lor are urmări bune; măcar de aceea ar trebui să fie foarte nenorociți, ca să înceteze de a fi răi, ca unii care pretind pe căi necinstite numele religiei și-și arogă titlul sfințeniei pentru cele mai josnice interese. Desigur că dacă li se compară nefericirea cu ticăloșia, sînt mai puțin nefericiți decît o merită, fiindcă, oricare le-ar fi necazurile, nu sînt totuși atît de nefericiți pe cît sînt de răi. 8. Nu trebuie așadar să suferim pentru ei că nu sînt bogați și fericiți, dar nici pentru cei cinștiți, fiindcă aceștia, deși pentru ignoranți par nefericiți, în realitate nu pot fi totuși altfel decît fericiți. Este fără sens să-i considere cineva nefericiți din cauza slăbiciunii, a sărăciei sau a altor pricini asemănătoare prin care ei dimpotrivă se cred fericiți. Într-adevăr, nimeni nu este nefericit prin simțirea altuia, ci prin a sa. De aceea nu pot fi nefericiți prin judecata greșită a altcuiva cei ce în conștiința lor sînt fericiți. Căci, după părerea mea, nimeni nu poate fi mai fericit decît cel ce se comportă conform gîndurilor și aspirațiilor sale proprii. Cei religioși sînt umili, aceasta vor; sînt săraci, se mulțumesc cu sărăcia; sînt fără ambiție, le repugnă ambiția; sînt fără demnități, fug de onoruri; plîng, doresc să plîngă; sînt slabi, se bucură de slăbiciunea lor. «Cînd sînt slab, zice apostolul, atunci sînt puternic»⁷. Și pe drept judecă așa cel către care Dumnezeu însuși a grăit astfel: «De ajuns îți este fie dragostea mea; căci virtutea se desăvîrșește în slăbiciune»⁸. 9. Așadar în nici un caz nu trebuie să avem această supărare pentru slăbiciune, ci să înțelegem că ea este mamă a virtuților. Astfel, oricum ar sta lucrurile, cei cu adevărat religioși trebuie să fie numiți fericiți, fiindcă, în împrejurări oricît de aspre și de vitrege, nimeni nu e mai fericit decît cel ce este ceea ce vrea să fie. Oricît ar exista unii care, săvîrșind

7. I Cor. 12, 10.

8. II Cor. 12, 9.

fapte urite și rușinoase, sînt, după părerea lor, fericiți, fiindcă dobîndesc ce vor, în realitate totuși nu sînt fericiți, fiindcă ar fi trebuit să nu voiască ceea ce vor. Cei religioși însă prin aceea sînt mai fericiți decît toți, fiindcă au ceea ce vor și nu pot avea lucruri mai bune decît cele pe care le vor. Truda și postul, sărăcia și umilința nu sînt grele pentru cei ce le acceptă, ci pentru cei ce nu vor să le accepte. Căci sufletul celui ce le suportă le simte fie grele, fie ușoare. După cum nu e nimic ușor pentru cel ce face ceva fără voia lui, tot așa nu e nimic greu pentru cel căruia i se pare un lucru ușor fiindcă-l face cu plăcere. 10. Sau poate socotim cumva că acei bărbați vechi ai virtuții de odinioară, cum au fost Fabius⁹, Fabricius, Cincinnatus, au suportat greu sărăcia, ei care nu voiau să fie bogați, care și dedicau toate eforturile și toate dorințele realizărilor obștești și îmbogățeau prin sărăcia lor personală puterile infloritoare ale republicii? Dar suportau ei atunci cu durere și gemete acea viață cumpătată și simplă, cînd se mulțumeau cu o mîncare sumară și țărănească fîngă vetrele pe care o găteau și nu le era îngăduit s-o servească decît spre seară? Oare suportau greu că nu-i ispita lăcomia, gîndul de îmbogățire și dorința de a avea sume de aur, cînd prin legi ei pedepseau chiar folosirea argintului? Oare nu pedepseau momeala și cupiditatea, de vreme ce n-aveau sinul încărcat cu bani de aur și-l considerau nedemn de a fi senator pe un patrician care voise să aibă zece livre de argint? 11. Cred că nu disprețuiau traiul sărăcăcios, dacă îmbrăcau o haină scurtă și ieftină, dacă erau chemați de la plug la demnități înalte și, trebuind a îndeplini sarcini consulare, ștergeau pulberea amestecată cu sudoare de pe togile pe care le îmbrăcau în comendamentele îndeplinite. De aceea pe atunci acei demnitari săraci aveau o republică bogată, pe cînd acum puterea celor bogați face ca republică să fie săracă. Și nu este oare orbire și nebunie să se creadă că pot da-nui avuțiile particulare într-o republică săracă și lipsită? Așa erau pe atunci vechii romani, care disprețuiau bogăția, deși nu cunoșteau pe Dumnezeu, la fel cum o disprețuiesc acum cei ce-l cunosc pe Domnul. 12. Dar de ce să vorbesc eu despre cei ce, din grija de a-și mări patria, își disprețuiau interesele particulare în favoarea avutului public și, chiar dacă în particular erau săraci, abundau totuși de bogății

9. Fabius, Fabricius, Cincinnatus, nume de vechi demnitari romani, care au pus interesele patriei mai presus de interesele lor. Fabius Maximus, numit dictator, a învins pe sumniți și pe gali la Sentinum în 296 î.d.Hr. — Fabricius, fost consul în 282 î.d.Hr., renumit prin moravurile sale sobre, s-a distins în luptele contra samniților și nu s-a lăsat corupt prin darul de Pyrrhus, regele Tarentului. — Cincinnatus, consul în 400 î.d.Hr., a rămas de asemenea celebru prin simplitatea vieții sale.

comune, de vreme ce chiar unii greci, adepți ai înțelepciunii, fără vreun sentiment al utilității publice, doar în dorința de a căpăta glorie, aproape că s-au lipsit de toată averea personală? Nu numai atât, dar aceștia au înălțat culmea doctrinei lor pînă la disprețul durerii și al morții, afirmînd că înțeleptul este fericit chiar în lanțuri și în chinuri. Au considerat că atât de mare este puterea virtuții, încît nu poate fi niciodată nefericit un bărbat bun. Dacă deci nici acum unii bărbați înțelepți nu socotesc nefericiți pe aceia care nu căpătau nici o altă răsplată a activității lor decît lauda momentului, cu atât mai mult nu trebuie socotiți nefericiți bărbații religioși și sfinți, care-și capătă mîngiere pentru credința prezentă și urmăresc răsplata fericirii viitoare.

III

13. Cineva dintre aceștia, împotriva cărora ne plîngem, l-a întrebat pe un bărbat cucernic, care gîndește conform regulii adevărului că Dumnezeu conduce toate, adaptîndu-și cirna după cum este necesar neamului omenesc, l-a întrebat zic: «De ce tu însuși ești slab?». După sens și după judecata ei, întrebarea este aceasta: «Dacă Dumnezeu conduce în viața aceasta toate, dacă Dumnezeu dă fiecăruia ce i se cuvine, după ce judecată este sănătos și puternic omul pe care eu îl știu păcătos, iar tu, despre a cărui sfințenie nu mă îndoiesc, ești slab?». Cine n-ar admira pe bărbatul cu inimă atât de generoasă, care socotește meritele și virtuțile celor religioși demne de recompense atât de mari, încît consideră că în viața aceasta de acum carnația și puterea trupului trebuie să fie răsplată a celui sfințit? 14. Răspund în numele nu numai al celor religioși, ci al tuturor: întrebîndu-te, oricine ești acela, de ce bărbații cuvioși sînt slabi? Îți răspund scurt: de aceea bărbații cuvioși sînt slabi, fiindcă dacă ar fi grași n-ar putea fi cuvioși. Știu că în regulă generală toți bărbații sînt grași prin mîncare și băutură, iar slabi prin posturi și ajunări. Nu este de mirare așadar că sînt slabi cei ce resping acele lucruri prin care alții sînt grași. Și este o rațiune a respingerii, după cum spune Apostolul Pavel despre sine însuși: *«Îmi pedepsesc trupul și-l supun robiei, pentru ca nu cumva, cînd voi predica altora, să mă fac însumi de ocară»*¹⁰. Dacă însuși Apostolul socotește de dorit slăbiciunea corpului, ce înțelept o evită? Dacă Apostolul se teme de puterea cărnii, cine în mod judecat vrea să fie gras? Aceasta este așadar rațiunea prin care oamenii dăruiți lui Hristos sînt și vor să fie slabi. 15. De aceea n-avem nici un motiv să-i socotim neglijanți de Dumnezeu

10. I Cor. 9, 27.

pe cei despre care sîntem incredințați că-i inbește și mai mult. Cîntăm că Apostolul Timotei a fost foarte slab trupest. Oare era neglijat de Domnul sau n-a plăcut lui Hristos din cauza slăbiciunii cel ce a voit să fie slab tocmai ca să placă? Cineva era extrem de slab, dar Apostolul Pavel nu i-a îngăduit să bea decît foarte puțin vin. Ceea ce însemnează că a voit să se îngrijească de slăbiciunea aceluia, dar n-a voit să fie uz îmbuibat¹¹. Și pentru ce aceasta? Fără îndoială că nu pentru altceva decît fiindcă, precum spune: *«Trupul dorește împotriva spiritului, iar spiritul împotriva trupului»*. «Căci — zice el — sînt unul împotriva celuilalt și de aceea nu faceți ceea ce voiti»¹². 16. Nu fără rost a spus cineva, din acest punct de vedere, că dacă nu putem face ceea ce dorim, fiindcă ne împiedică puterea corpului, trebuie să luăm măsuri de slăbire, ca să putem face cele dorite. «Căci — zice —, slăbiciunea trupului ascute puterea minții și puterile trupului din mădularele slăbite se transformă în virtuți ale sufletului. Cele interioare ale trupului nu ard în flăcări rușinoase, dorințele ascunse nu aprind și nu îmbolnăvesc mintea, simțurile nu se molesesc în mîngieri trîndave, iar sufletul se înalță singur, bucuros de biruințe asupra trupului, ca și cum ar fi subjugat un adversar»¹³. Aceasta este, precum am spus, pricina slăbiciunii pentru bărbați și nici tu, pe cît socot, nu tăgăduiești aceasta.

IV

17. Dar poate sînt, zici tu, alte urgii mai mari, că adică oamenii suferă în această viață multe primejdii și nenorociri, că sînt luați în captivitate, că sînt ucși. Este adevărat, dar ce facem că și profeți au fost duși în captivitate și apostolii au suferit chiar chinuri? Și nu ne putem îndoi că mai ales atunci îi produceau lui Dumnezeu grijă, cînd erau suportate pentru Dumnezeu. Sau poate mai degrabă vrei să probezi prin aceasta că Dumnezeu în această lume neglijează toate și rezervă totul judecării viitoare, dacă întotdeauna cei buni au suferit toate cele rele, iar cei răi le-au făcut. Ideea nu pare a unui necredincios, fiindcă mărturisește judecata viitoare a lui Dumnezeu. 18. Dar noi spunem că neamul omenesc astfel trebuie judecat de la Hristos încoace, încît credem că Dumnezeu și acum conduce și cîntărește toate așa cum crede El rațional și afirmăm că așa va judeca și în viitor, încît învățăm că El a judecat întotdeauna și în lumea aceasta. De îndată ce Dumnezeu este întot-

11. I Tim. 5, 23.

12. Gal. 5, 17.

13. Salvianus, Epistole V, 4.

de-auna cirmuitoare, însemnează că este întotdeauna și judecător, fiindcă guvernarea este în același timp și judecată. 19. În cite feluri vrei să probăm aceasta? Prin rațiune, prin exemple sau prin mărturie? Dacă prin rațiune, cine este atât de lipsit de inteligență umană și de străin de însuși acest adevăr despre care vorbim, încît să nu recunoască și să nu vadă că opera aceasta atât de minunată, care este universul, și măreția neprețuită atât a celor de sus cît și a celor de jos sînt conduse de cel ce le-a creat și că acela care a fost creatorul elementelor tot el va fi și guvernatorul lor? Evident că acesta cu ce putere și majestate a clădit toate, cu aceeași providență și măsură le cirmuiește, mai ales fiindcă în cele care sînt administrate prin acțiune umană nu există nimic fără o rațiune interioară și toate își trag ocrotirea de la providență, cum își trage corpul viața de la suflet. De aceea în această lume nu numai imperiile și provinciile, organizația civilă și militară, ci chiar activitățile mai neînsemnate, casele particulare, în sfîrșit turmele și cele mai mărunte neamuri de viețuitoare domestice nu sînt conduse decît de orînduirea și chibzuința umană ca de o mîină și de o cîrmă. 20. Și toate la un loc, fără nici o îndoială, sînt conduse de voința și judecata ființei supreme, adică de Dumnezeu, pentru ca tot neamul omenesc să conducă părțile și membrele lucrurilor luînd ca exemplu conducerea întregului univers de către Dumnezeu. Dar în principiu, zici tu, aceste statute și dispoziții ale creaturilor sînt date de Dumnezeu; Acesta, după ce a înfăptuit și desăvîrșit universul, a îndepărtat de la El și a exclus orice grijă a lucrurilor terestre, fugind de trudă și evitînd greutatea oboselii sau, ocupat cu alte lucruri, a părăsit o parte din ele, fiindcă nu putea să biruie totul.

21. Deci, precum spui tu, Dumnezeu a îndepărtat de la sine grija de cei muritori. Dar atunci care este pentru noi rațiunea religiei divine? Care este scopul adorării lui Hristos și la ce bun speranța ocrotirii de către el? Dacă Dumnezeu neglijează în această lume neamul omenesc, pentru ce întindem zilnic mîinile spre cer? Pentru ce cerem prin dese rugăciuni mila lui Dumnezeu? Pentru ce ne ducem la biserică? Pentru ce ne plecăm în fața altarului? N-avem nici o rațiune de a ne ruga, dacă ni se spulberă speranța împlinirii rugăciunilor. Vezi așadar cît de nesocotită și de fără temei este ideea acestei afirmații. Dacă aceasta se acceptă ca adevărată, nu se mai poate păstra nimic din religie. 22. Poate că te refugiezi în afirmația că noi adorăm pe Dumnezeu de frica judecății viitoare și că îndepli-

nim acest act de adorare cu tot ritualul slujbelor existente ca să merităm a fi absolviți la judecata viitoare. Dar ce vrea Apostolul Pavel cînd învață zilnic în biserică și poruncește¹⁴ să facem fără întrerupere rugăciuni Dumnezeului nostru, să-i cerem harul său pentru acțiunile noastre? Și toate acestea de ce? De ce altceva decît ca să ducem o viață liniștită și tihnită în toată cuviința? Pentru prezent, precum vedem, poruncește să se facă rugăciuni lui Dumnezeu, ceea ce, desigur, n-ar porunci dacă ar considera că nu poate fi rugat. 23. Cum socotește cineva că «urechile» lui Dumnezeu sînt deschise la rugăciunile pentru obținerea bunurilor în viitor, dar închise și astupate pentru prezent? Sau cum cerem noi de la Dumnezeu, rugîndu-ne în biserică, mînluirea prezentă, dacă socotim că nu sîntem auziți? Oare nu trebuie să ne exprimăm nici o dorință pentru sănătatea și fericirea noastră, sau poate mai degrabă, pentru ca modestia rugămintii să ne însoțească vocea cînd ne rugăm, să spunem: Doamne, nu cerem prosperitate în această viață și nu ne rugăm pentru bunuri prezente. Știm că urechile tale sînt închise la aceste rugămînti și că n-au auz pentru cereri de acest fel, ci ne rugăm numai pentru cele ce vor fi după moarte. 24. Fie și așa, n-o fi lipsită de utilitate o astfel de rugăciune, dar cum se poate justifica? Dacă Dumnezeu își ia grija sa de la această lume și-și închide urechile la cererile celor ce se roagă, fără îndoială că, neauzindu-ne pentru cele prezente, nu ne aude nici pentru cele viitoare, afară numai dacă nu cumva credem că, în raport cu rugăciunile noastre, Hristos își închide și deschide urechile, că adică le închide cînd e rugat pentru cele prezente, dar le deschide pentru cele viitoare. 25. Dar despre astfel de lucruri n-avem de ce vorbi mai mult, căci sînt atât de absurde și de neserioase, încît trebuie avută grijă ca nu cumva chiar ceea ce se spune pentru cinstirea lui Dumnezeu să nu pară a fi injurie față de Dumnezeu. Este cu totul deosebit și copleșitor respectul pentru majestatea sacră, și de aceea sîntem datori să spunem cu mare teamă și supunere că impresionează foarte puternic nu numai cele ce se spun de către ei împotriva religiei, dar și cele pe care le spunem noi înșine în favoarea religiei. 26. Așadar se crede prosteste și în chip nelegiuit că pietatea divină nesocotește grija față de cele omenești, fiindcă realitatea este tocmai dimpotrivă; și dacă Dumnezeu se îngrijește de creația sa însemnează că o și conduce, iar dacă o conduce, prin însuși faptul acesta el judecă ceea ce conduce, fiindcă nu poate exista conducere fără o judecată permanentă exercitată de conducător.

14. I Tim. 2, 1 și următ.

VI

27. Dar poate cineva socotește că nu e de ajuns ce spune rațiunea, că este nevoie ca afirmațiile să fie întărite prin exemple. Să vedem în ce chip a condus Dumnezeu de la început lumea; vom demonstra că El a condus întotdeauna toate, ca astfel să putem arăta că El a și judecat toate. Ce spune Scriptura? «*A lăcut așadar Dumnezeu pe om din frământătura pământului și a suflat în el suflarea vieții*»¹⁵. Și după aceea zice: «*L-a așezat în paradisul plăcerii*»¹⁶. Ce urmează după aceea? Desigur i-a dat legi, l-a încărcat cu învățături, i-a arătat calea vieții. Dar ce a urmat după acestea? Omul a uitat de porunca sfântă, a nesocotit învățătura, a pierdut paradisul, a primit pedeapsa cuvenită. 28. Cine nu vede în toate acestea pe Dumnezeu conducător și judecător? L-a așezat pe Adam nevinovat în paradis și l-a alungat vinovat. În așezare este conducerea, în alungare, judecata. Când l-a pus în loc plăcut a orînduit, când l-a alungat din domnie ca pe un vinovat l-a judecat. Aceasta se spune despre primul om, adică despre tată; dar despre al doilea, adică despre fiu? «*S-a lăcut — zice Sfînta Scriptură — ca după multe zile Cain să ofere Domnului daruri din roadele pământului. A oferit și Abel din primii miei ai turmei sale și din grăsimi ei. Și s-a uitat Domnul la Abel și la darurile lui, dar la Cain și la darurile lui nu s-a uitat*»¹⁷. 29. Mai înainte de a vorbi despre judecata, destul de evidentă, făcută de Dumnezeu, afirm că există chiar în cele ce am spus un indiciu de judecată. Faptul că Dumnezeu a primit sacrificiul unuia, iar pe al celuilalt l-a refuzat, arată foarte clar că El a judecat cine are dreptate, dînd-o unuia și refuzînd-o celuilalt. Dar acest fapt este de mică importanță. Cain pune la cale crima împotriva fratelui său, îl atrage într-un deșert și înfăptuiește crima încrezîndu-se în singurătatea locului, fapt nelegiuit și nebunesc totodată, fiindcă a socotit că este destul, pentru a-și ucide fratele, să se ferească de văzul oamenilor fără să-și dea seama că la omorul săvîrșit de el Dumnezeu este martor. Socotesc că s-a gîndit atunci, cum se gîndesc și acum mulți, că Dumnezeu nu se îngrijește de cele pămîntești și nu vede faptele oamenilor scelerați. Fără îndoială că așa s-a gîndit, de vreme ce după săvîrșirea crimei, chemat și întrebare de Dumnezeu, a răspuns că nu știe nimic despre uciderea fratelui. Îl socotea pe Dumnezeu atît de străin de faptele oamenilor, încît credea că poate acoperi cu min-

15. Fac. 2, 7.

16. Fac. 28, 17.

17. Fac. 4, 3 și următ.

ciuni o nelegiuire atît de bestială. Dar socoteala lui a ieșit altfel. Căci pe Dumnezeu, de către care-și inchipuia că nu-i este văzută crima pe cînd o înfăptuia, l-a simțit că-l vede pe cînd era condamnat. 30. Acum vreau să-i întreb aici pe cei ce afirmă că faptele omenesci nu sînt nici văzute, nici conduse, nici judecate de Dumnezeu, dacă toate cele despre care am vorbit n-au nici un fel de noimă. Eu socotesc că este prezent acela care participă la sacrificiu, este conducător acela care după sacrificiu dojenește pe Cain, dovedește grijă acela care întreabă pe criminal despre crima înfăptuită și judecă acela care condamnă la dreptă osîndă pe ucigașul nelegiuit. De aceea să nu ne mirăm acum că oamenii cuvioși suferă unele nedreptăți, cînd vedem că și pe atunci Dumnezeu a lăsat să fie ucis prin cea mai mare nelegiuire cel dintîi dintre cei cuvioși. Cum de rabdă Dumnezeu asemenea fapte nu este în putința rațiunii umane nici să cunoască și nici să judece în timpul acesta. Deocamdată este destul să arătăm că toate cele de acest fel nu se produc din nepăsarea sau lipsa de grijă a lui Dumnezeu, ci sînt îngăduite cu socoteală și chibzuință. Nu putem tăgădui judecata divină și cu atît mai mult n-o putem socoti nedreaptă, fiindcă voința lui Dumnezeu este justiția supremă. Divinitatea nu săvîrșește nimic nedrept și omul este sub puterea dreptății divine. Dar să ne întoarcem la subiect.

VII

31. Vedem așadar, din cele ce au fost spuse, că nimic nu se face fără știrea lui Dumnezeu, care le-a rînduit pe toate din dispoziția sa divină, pe unele răbdîndu-le, pe altele sancționîndu-le. Poate unii socotesc că nu sînt probatorii cele ce le-am spus despre puțini; să vedem deci dacă acestea le putem spune despre toți. Neamul omenesc s-a înmulțit și odată cu el s-a întins și nedreptatea. «*Văzînd Dumnezeu — spune Sfînta Scriptură*»¹⁸ — *că multă era răutatea oamenilor pe pămînt și că întregul cuget al inimii le era îndreptat spre rău în tot timpul, S-a căit că a făcut pe om pe pămînt și, îndurerat în adîncul inimii Sale, a zis: voi distruge de pe fața pământului pe omul pe care l-am creat*». 32. Să examinăm în ce chip se constată în toate acestea grija și în același timp severitatea Domnului. Spune în primul rînd: «*Văzînd Domnul*», în al doilea rînd: «*îndurerat în adîncul inimii Sale*»; iar în al treilea rînd «*voi distruge pe omul pe care l-am creat*». În faptul că Dumnezeu vede toate i se arată grija, în acela că e îndurerat i se dovedește minia, iar în acela că pedepsește i se vede se-

18. Fac. 6, 5.

veritatea de judecător. «S-a căit — zice Sfânta Scriptură — că a făcut pe om pe pământ». Aceasta nu însemnează că Dumnezeu ar fi rob afectivității, sau supus vreunei pasiuni; dimpotrivă, pentru a ne facilita mai deplin înțelegerea adevărată a scripturilor ni se vorbește ca despre niște stări sufletești umane, arătându-se puterea lui Dumnezeu sub numele de căință și minie; iar minia divinității este pedepsirea păcătosului. 33. Dar ce a urmat după aceea? «Când a văzut Dumnezeu — ni se spune — stricăciunea pe pământ, a zis lui Noe: a venit în fața mea sfârșitul tuturor oamenilor, s-a umplut pământul de nedreptatea lor și eu îi voi pierde de pe pământ». Iar după aceea? «Și au fost dezlegate toate izvoarele marelui abis și deschise cataractele cerului și ploaie s-a făcut pe pământ patruzeci de zile și patruzeci de nopți»¹⁹. Și puțin mai departe: «A fost nimicită toată făptura care se mișca pe fața pământului»²⁰. Apoi: «Și a rămas singur Noe și cei care erau cu el în corabie»²¹. Aceasta vreau să-i întreb acum pe cei ce afirmă că lui Dumnezeu nu-i pasă de cele omenești: Dacă ei cred sau nu că El în acel timp s-a preocupat și a judecat cele pămîntești? După părerea mea, El nu numai că a judecat, dar a făcut o dublă judecată. Căci s-a arătat și un drept răsplătitor, ocrotind pe cei buni, și un sever judecător, condamnând pe cei răi. 34. Poate că pentru mințile înguste asemenea fapte par de mai puțină autoritate fiindcă s-au petrecut înainte de potop, adică în altă eră. Dar ce, nu cumva că pe atunci Dumnezeu a fost altul, iar după aceea n-a voit să mai aibă grijă de lume? Cu ajutorul lui Dumnezeu cele spuse le-aș putea dovedi despre toate generațiile care au urmat după potop; dar întinderea în timp este prea mare și de aceea este suficient a arăta ceea ce este mai însemnat și mai sigur. De altfel, Dumnezeu este același și pentru epocile mari și pentru cele mici și se înțelege că afirmațiile despre cele mici au valoare și pentru cele mari.

VIII

35. După potop Dumnezeu a binecuvîntat neamul omenesc și prin însăși binecuvîntarea Sa a dat naștere unei imense mulțimi de oameni. Apoi Domnul a vorbit din cer lui Avraam, i-a poruncit să-și părăsească țarina și să caute alta. Este chemat, se supune, este dus, așezat în alt loc, se face din sărac bogat, din necunoscut puternic, din pribeag de rînd este înălțat în demnitate, dar totuși, pentru ca acestea, care-i fuseseră date de Dumnezeu, să nu pară numai merite, ci

și sarcini, el, care se bucura de situații prospere, este încercat și de vitregia soartei. Urmează pentru el truda, primejdia, teama. E silit să se mute dintr-un loc în altul, este surghiunit, lovit de nedreptăți, rămas fără soție. Dumnezeu i-a poruncit să-și sacrifice fiul și el, cu inima îndurerată de tată, s-a supus poruncii. Apoi iarăși surghiun, iarăși teamă, urit de filistenii, jefuit de Abimelech, multe nenorociri, dar tot alit de multe mîngieri; căci deși este lovit de foarte mulți, pentru toate este răzbunat. Ce urmează de aci? 36. În toate acestea pe care le-am amintit nu este oare Dumnezeu observatorul, chemătorul, călăuzitorul, îngrijitorul, promițătorul, răsplătitorul, verificatorul, înălțătorul, răzbunătorul și judecătorul? Este observator, desigur, de vreme ce l-a ales văzîndu-l că este cel mai bun. Chemător, de îndată ce-l invită, călăuzitor, fiindcă l-a condus în locuri necunoscute; îngrijitor, fiindcă l-a vizitat lingă stejar; promițător, fiindcă i-a făgăduit cele viitoare; ocrotitor, fiindcă l-a apărat între neamurile barbare; răsplătitor, fiindcă l-a îmbogățit; probator, fiindcă a voit să-l verifice în primejdii; înălțător, fiindcă l-a făcut mai puternic peste toți; răzbunător, fiindcă l-a răzbunat împotriva adversarilor, și judecător, fiindcă prin judecată l-a răzbunat. 37. Îndată însă vine în această povestire Dumnezeu zicînd: «Strigătele Sodomei și Gomorei s-au înmulțit și păcatul lor s-a agravat peste măsură»²². A spus: strigătele Sodomei și Gomorei s-au înmulțit. Bine a zis, că păcatele au în ele strigăte. Fără îndoială că strigătul păcătoșilor este mare, că se urcă de la pământ la cer. Dar de ce sînt numite păcatele oamenilor strigăte? Desigur, Dumnezeu spune că urechile îi sînt izbite de strigătele păcătoșilor, ca să nu fie aminată pedeapsa păcătoșilor. Este strigăt adevărat și strigăt mare, cînd mila lui Dumnezeu este copleșită de strigătul păcatelor, care-l obligă să pedepsească pe păcătoși. Arată așadar Domnul cît de fără voia Sa pedepsește pe cei mai mari păcătoși, cînd spune că strigătul Sodomei s-a înălțat pînă la El. A spus adică: Mila Mea mă sfătuieste să-i cruț, dar strigătul păcatelor Mă silește să-i pedepsesc. După ce a spus așa, ce a urmat? 38. Au fost trimiși îngeri la Sodoma²³: au plecat, au intrat, au fost ocrotiți de ajutorul celor buni și maltratați de nedreptatea celor răi. Cei neînștiți au fost orbiți, cei cinstiți au fost mîntuiți. Loth cel cu simțăminte evlavioase a fost scos din oraș, iar orașul cel cu locuitori necredincioși a fost ars. Întreb aci: oare cu judecată sau fără judecată a ars Dumnezeu pe cei răi? Cine zice că sodomiiți au fost pedepsiți de

19. Fac. 17, 11.
20. Fac. 7, 21.
21. Fac. 12, 1.

22. Fac. 18, 20.
23. Fac. 19.

Dumnezeu fără judecată îl acuză pe Dumnezeu de nedreptate. Dar Dumnezeu a judecat, fiindcă i-a pedepsit cu judecată pe cei răi. A judecat și încă a judecat oarecum în felul judecății viitoare, de vreme ce este clar că arderea în gheenă va fi în viitor pedeapsa celor răi, precum Sodoma și orașele vecine ei au fost mistuite de focul cel ceresc. 39. Deocamdată însă Dumnezeu, când a trimis asupra poporului nelegiuit gheena din cer, a voit să arate ce va fi aceea judecată viitoare, precum spune și apostolul²⁴, că Dumnezeu a condamnat cu nimicirea cetățile Sodoma și Gomora, dând un exemplu pentru cei ce se vor purta în chip nelegiuit, deși ceea ce s-a petrecut acolo a dovedit mai multă milă decât severitate. A fost milă faptul că a aminat atita timp pedeapsa și justiție că pînă la urmă a pedepsit-o. Și de aceea Dumnezeu a trimis pe îngeri la Sodoma, fiindcă a voit să ne probeze că și pe cei răi îi pedepsește de nevoie. Desigur că atunci când citim ce au suferit îngerii din partea sodomitelor și vedem grozăvia nelegiurilor, joshicia crimelor și nerușinarea poftelor, ne dăm seama că Dumnezeu n-a voit să-i piardă, ci ei înșiși au mers la pierzanie.

IX

40. Aș putea să dau exemple nenumărate, dar nu vreau ca, în stăruința de a face o demonstrație cit mai clară, să par a compune istorie. Moise²⁵, așezat în desert, paște turma, vede rugul arzînd, aude pe Dumnezeu din rug, primește învățăturile, se înalță în putere, este trimis la faraon, se duce, vorbește, este disprețuit, învinge. Egiptul este atacat, nesupunerea faraonului este pedepsită, și nu într-un singur fel, pentru ca nelegiuitul să fie și mai mult torturat prin diversitatea chinurilor. Cum adică? De zece ori se răscoală, de zece ori este înfrînt. Ce vrem să spunem prin aceasta? Socotesc că în toate acestea poți recunoaște că Dumnezeu deopotrivă se îngrijește de cele omenești și le judecă. Se vede bine că atunci în Egipt judecata lui Dumnezeu n-a fost simplă, ci dublă, căci de cite ori a înfrînt pe egiptenii răzvrățiți, de attea ori i-a judecat. 41. Dar după cele pe care le-am spus ce a urmat? Israelul este lăsat să plece, după ce și sărbătorește paștele îi jefuiește pe egipteni, se îndepărtează bogat. Faraonul se căiește, strînge armată, ajunge la fugar, taberele se ciocnesc, dar sînt despărțite de întuneric, marea este secată, Israel o trece cu picioarele, scapă de primejdia valurilor. Faraonul îi urmărește, marea se rostogolește peste el și-l înghite sub valuri. Aflăm că în cele ce s-au întimplat se vede limpede judecata lui Dumnezeu și nu numai judecata, ci și moderația

și răbdarea lui. Căci este dovadă de răbdare faptul că egiptenii au fost nimiciti numai după ce s-au răscolat de multe ori, dovadă de judecată faptul că au fost condamnați la moarte din cauza stăruinței lor în nesupunere. 42. Așadar, după acest șir de evenimente, neamul evreilor, învingător fără război, intră în desert. Își face drum prin acele regiuni fără drumuri, este călător fără cale, călăuzit de Dumnezeu, cinstit de oastea divină, puternic prin conducerea cerească, urmînd coloana mișcătoare, de nor ziua, de foc noaptea, coloană care și schimbă culoarea după diversele cerințe ale timpului, pentru ca adică în lumina zilei să se distingă prin aspectul unui nor întunecat, iar în negura nopții să se vadă ca o flacără strălucitoare. 43. Adaugă aici izvoarele ieșite pe neașteptate, adaugă apele lecuitoare, fie apărunte, fie schimbate cele existente, păstrîndu-și înfățișarea dar transformîndu-și calitatea, adaugă riurile țîșnind din creierii mîntîrilor, ogoarele pline de praf fertilizate de noi șuvoaie și turmele de vite minate spre tabere pentru hrana călătorilor, Dumnezeu slujind cu nesfîrșită dragoste nu numai pentru folosul, ci chiar pentru desfătarea oamenilor, hrana dată zilnic celor conduși de stele timp de patruzeci de ani, cerurile plouînd cu mîncăruri dulci, nu numai pentru hrană, ci și pentru plăcere; adaugă faptul că oamenii n-au simțit în nici o parte a membrelor adaosul sau scăderea în greutate a corpurilor umane, că unghiile nu le-au crescut, dinții nu le-au căzut, părul s-a menținut la fel, picioarele nu li s-au bătătorit, îmbrăcămintea și încălțămîntea nu li s-au rupt, onoarea sporită a oamenilor impunînd demnitate chiar îmbrăcămintii lor sărăcăcioase; adaugă aici faptul că Dumnezeu S-a coborît pe pămînt pentru a învăța pe oameni, Dumnezeu Fiul luînd pentru aceasta înfățișare omenească, că mulțimea nenumărată a poporului a fost primită în preajma familiarității divine, strălucind prin onoarea prieteniei sacre; adaugă aici tunetele, fulgerele, înfiorătoarele răsunete ale buciurilor cerești, înspăimîntătorul freamăt în tot văzduhul, cerurile mugînd cu vîiet sacre, focuri, întunecimi, nori plini de puterea lui Dumnezeu, Domnul vorbind de aproape, legea răsunînd în gura divină, litere, cuvinte și pagini scrise de degetul lui Dumnezeu, cartea de piatră, poporul învățînd și Dumnezeu învățîndu-l, aproape o singură școală a cerului și a pămîntului, îngeri și oameni laolaltă. 44. Căci așa este scris că, după ce Moise a transmis lui Dumnezeu cuvintele poporului, Domnul i-a spus: «De acum voi veni la tine într-un nor des, ca să mă audă poporul vorbind către tine»²⁶. Și ceva mai departe: «Iată, a zis, au început să se audă tunete și să li-

24. 11 Petru 2, 8.
25. Ieș. 3.

26. Ieș. 19, 9.

căre fulgere și un nor foarte des să acopere muntele»²⁷. Și iarăși: «S-a coborât Domnul pe muntele Sinai, drept pe vârful muntelui». Și mai departe: «Și vorbea cu Moise în văzul tuturor, fiindcă stîlpul de nor stătea la intrarea în cort și ei înșiși stăteau și se rugau la intrările în corturile lor. Vorbea lui Moise Domnul față către față, cum obișnuiește să vorbească un om către un prieten al său»²⁸. Dacă așa stau lucrurile, oare nu se vede că Dumnezeu are grijă de oameni, dîndu-le atitea, ajutîndu-i cu atitea, făcînd pe un biet omuleț părtaş la convorbire și admițîndu-l oarecum în ambianța unei prietenii sacre, deschizînd către el palmele pline de bogății nemuritoare, dînd oamenilor să bea pahare cu nectar și hrănindu-i cu merinde cerească? Ce grijă mai mare, mă rog, le putea acorda decît pe cea a cortului Său, ce sentiment mai puternic, decît ca ei să trăiască în lumea acesta, dar să aibă în față oglinda vieții viitoare?

X

45. Dar aici s-ar putea răspunde că Dumnezeu a avut altădată această grijă de oameni, dar acum sigur n-o mai are. De unde credem așa? Poate fiindcă nu mai mîncăm zilnic o mană ca atunci, deși avem belșug de roade pe ogoare, nu mai prindem potîrnichi care ne vin în mînă, deși mîncăm tot felul de vite, păsări și alte viețuitoare? Că nu ne mai vin la gură ape din deschizăturile stîncilor, deși avem casele umede de băutura scoasă din rodul viilor? 46. Adaug eu ceva mai mult, că noi, care spunem că atunci aceia au fost în grija lui Dumnezeu, iar noi sintem neglijați de Dumnezeu, dacă am putea primi bunurile din trecut în locul celor din prezent, am refuza în mod sigur această schimbare de condiție. Căci n-am vrea să pierdem ceea ce avem acum pentru a poseda ceea ce ei aveau atunci în folosință, nu pentru că acum avem lucruri mai bune decît au avut ei atunci, ci pentru că ei, care atunci erau hrăniți din grija lui Dumnezeu și a cerului, preferau în locul bunurilor prezente vechea îndestulare a pîntecelui, amintindu-și cu o duioșie condamabilă de mîncărurile de altădată și tînjind după ceapa și usturoiul din trecut nu pentru că erau mai bune cele pe care le avuseseră înainte, ci pentru că se întimpla și cu ei atunci ceea ce se întimplă cu noi acum. Nu le plăcea ceea ce aveau și doreau ceea ce n-aveau. Noi lăudăm mai mult ceea ce a fost atunci decît ceea ce este acum, nu fiindcă, dacă am avea puțința de a alege, am prefera să le avem întotdeauna pe acelea, ci fiindcă mintea omenească are acest cusur înrădăcinat de a dori în-

27. Ieș. 19, 20.

28. Ieș. 33. 9 și următ.

totdeauna ceea ce nu este și 47. fiindcă — precum spune cineva — «nouă ne plac ale altora iar altora le plac ale noastre»²⁹. Se adaugă și ceea ce este aproape general, că omul este întotdeauna nerecunoscător față de Dumnezeu, că toți au năravul urît și aproape înăscut, de a nu lua în seamă binefacerile lui Dumnezeu, de a nu se recunoaște datorii față de el. Dar să ne oprim aci cu acestea; să ne întoarcem acum la șirul celor de mai înainte. Deși cred că am demonstrat cu prisosință ceea ce mi-am propus, voi mai adăuga totuși ceva la cele spuse, dacă se găsește cu cale; fiindcă este mai bine față cu cerințele necesității să demonstrezi ceva cu mai multe argumente decît cu mai puține.

XI

48. Eliberat odinioară de sub jugul Faraonului, poporul evreilor la muntele Sinai a căzut în păcat și pe dată, din cauza greșelilor, a fost pedepsit de Domnul. Căci este scris așa: «Poporul a fost pedepsit așadar de Domnul din cauza vișelului înălțat de Aaron»³⁰. Ce măsură de judecată mai mare și mai evidentă ar fi putut să ia Dumnezeu față de păcătoși decît să-i pedepsească imediat pe cei ce păcătuiseră? Și totuși, dacă tot poporul fusese vinovat, de ce n-a fost trimisă tuturor condamnarea? Fiindcă milostivul Dumnezeu de bună seamă că a pedepsit cu sabia judecății Sale o parte pentru ca să corecteze cealaltă parte prin exemplu și să dovedească tuturor prin pedeapsă judecata, iar prin îngăduința mila Sa. A judecat dacă a pedepsit și S-a milostivit dacă a cruțat, deși n-a procedat cu o măsură egală, fiindcă mila i-a fost mai mare decît severitatea. De aceea în orice caz Domnul Cel Atotbun se arată întotdeauna înclinat mai mult spre iertare decît spre pedepsire; astfel că atunci cînd a trebuit să pedepsească o parte din armata iudaică, socotința divină a folosit într-o măsură judecata și severitatea, dar a fost mai mare dragostea pentru popor, și anume mila deosebită față de mulțimea cea fără număr, pentru ca pedeapsa să nu se aplice tuturor împricinăților. 49. De altfel, față de unele persoane și familii, precum citim³¹, judecata lui Dumnezeu este neîndurată, ca în cazul aceluși om care, într-o zi de sabbat, a fost ucis pentru că s-apucase să strîngă lemne în loc să țină sărbătoare împreună cu poporul. Căci deși fapta lui părea în sine nevinovată, totuși devenea criminală din cauza zilei în care era săvîrșită. Sau ca în cazul cînd doi se judecau

29. Publius Syrus, poet latin (sec. I î.d.Hr.), de la care a rămas o colecție de maxime morale.

30. Ieș. 32, 35.

31. Numeri 15.

in proces și unul din ei, fiindcă a hulit, a fost pedepsit cu moartea. Este scris așa : «*Dar iată că fiul unei femei israelite, născut cu un bărbat egiptean, între fiii lui Israel s-a certat în tabără cu un bărbat israelit. Și fiindcă hulise pe Domnul și-L blestemase, a fost adus în fața lui Moise*»³². Și mai departe citim : «*L-au trimis la închisoare, așteptând ei să vadă ce poruncește Domnul. Iar Acesta a vorbit către Moise zicând : Scoate pe hulitor din tabără și toți care l-au auzit să-și pună mîinile pe capul lui și să-l ucidă cu pietre tot poporul*»³³. 50. Oare nu e vădită și activă judecata lui Dumnezeu, n-a fost dată o hotărîre ca și în cele omenesti, deosebirea fiind doar aceea că venea din cer ? Întii : cel ce păcătuisese a fost arestat ; al doilea : a fost dus ca la un tribunal ; al treilea : a fost acuzat și trimis la închisoare ; în sfîrșit : a fost pedepsit de autoritatea judecătii cerești. Dar n-a fost pur și simplu pedepsit, ci i s-a dat pedeapsa sub mărturie, ca să se vadă bine că-l condamnă pe acuzat justiția, nu forța, exemplul fiind în mod sigur de folos pentru îndreptarea tuturor, pentru ca altă dată să nu săvîrșească o faptă pe care o condamnase tot poporul în cazul unuia singur. Cu această rațiune și judecată procedează Dumnezeu și acum și așa a procedat întotdeauna, ca să ajute la îndreptarea tuturor pentru ceea ce făcuse fiecare în parte. 51. Așa a fost și cazul cu Abiud și Nadab, bărbați de rang sacerdotal, care au fost mistuiți de focul cel ceresc. În cazul acestora Dumnezeu a voit să arate nu doar o judecată, ci judecata Sa mereu prezentă și veghetoare. Căci scris este că după ce focul venit de la Domnul mistuise toată jertfa, «*Nadab și Abiud luînd cădelnițele au pus foc și l-au aprins deasupra, oferind Domnului un foc străin, nu cum li se poruncise, și venind focul de la Domnul i-a mistuit și au murit în fața Domnului*»³⁴. Ce altceva a voit să arate, decît că mina Sa este întinsă asupra noastră și că ne amenință veșnic sabia celui ce a pedepsit greșeala celor mai înainte arătați chiar pe cînd ea se săvîrșea, păcatul fiind astfel pedepsit înainte de a se înfăptui cu totul ? Dar din acest caz nu numai un învățămînt trebuie tras, ci multe altele. 52. Căci atunci a fost pedepsită nu chibzuința nelegiuită, ci procedura ușuratică și nesocotită. Domnul a arătat limpede de ce pedeapsă sînt demni cei ce săvîrșesc ceva în disprețul divinității, de vreme ce fuseseră pedepsiți de Dumnezeu chiar cei ce păcătuiseră. Nu se gîndiseră prea mult ce

32. Levit. 24, 10.

33. Levit. 24, 12.

34. Levit. 10, 1 și următ.

fac, sau cît de vinovați sînt cei ce săvîrșesc ceva împotriva voinței stăpînului lor, de vreme ce au fost la fel pedepsiți și cei ce au făcut lucruri neporuncite. Dar prin aceasta Dumnezeu a voit să ne îndrepteze prin exemplul judecătii Sale, pentru ca toți cei neștiutori să înțeleagă cît de mult trebuie să se teamă de mînia lui Dumnezeu, dacă nu i-au scăpat de pedeapsă pe fiii preotului nici meritele tatălui lor și nici privilegiul slujbei lor sacre. 53. Dar de ce să vorbesc eu despre aceia a căror lipsă de prevedere L-a supărat pe Dumnezeu și a ajuns ca o insultă a cerului ? Mariam îi vorbește lui Moise și este pedepsită, dar nu fără judecată, ci așa cum cer legile justiției. Într-adevăr, întii este chemată în proces, apoi este judecată și în al treilea rînd este pedepsită. Prin sentință simte puterea judecătii, iar prin lepră suportă ispășirea greșelilor. De altfel sancțiunea a suferit-o nu numai Mariam, ci și Aaron, fiindcă deși marele preot n-a fost lovit de lepră, totuși pedeapsa l-a atins și pe el, prin pedeapsa primită de Mariam fiind umilit și Aaron ca un fel de complice la culpă. Căci Martam este chinuită, iar chinul ei este o rușine pentru Aaron. 54. Dar, ca să cunoaștem din astfel de cazuri că procedura judecătii divine este fără îndurare, această procedură n-a putut fi schimbată nici la intervenția celui ce fusese lezat. Citim că Domnul astfel a zis către Aaron și către Mariam : «*De ce, așadar, nu v-ați temut să-l vorbiți de rău pe robul meu Moise ? Și supărat a plecat. Și iată că Maria s-a umplut de lepră și a devenit albă ca zăpada. Și a strigat Moise către Domnul zicînd : Te rog, Doamne, însănătoșește-o. Și i-a răspuns Domnul : Dacă tatăl ei ar fi scuipat-o în față, n-ar fi trebuit cel puțin zece zile să se rușineze ? Să fie închisă șapte zile afară din tabără și după aceea să fie rechemată*»³⁵. Dar este de ajuns ceea ce am spus despre acest fel de cazuri și despre această parte a expunerii. Căci se poate discuta la infinit despre toate care cer mult timp și numai pentru a fi enumerate, cu atît mai mult pentru a fi discutate.

XII

55. Neamul evreilor se căiește că a plecat din Egipt, este pedepsit. Nu-i place oboseala drumului, este chinuit ; dorește carne, este biciuit. Fiindcă, mîncînd zilnic mană, dorește să-și umple pîntecele cu delicatose, este săturat de cele dorite, dar satîul însuși îi face rău. «*Pînă acum — zice Scriptura — era hrană în gura lor și mînia Domnului s-a aprins împotriva lor și a ucis pe cei mai mulți dintre ei și*

35. Numerii 12, 8 și următ.

i-a înfrînt pe cei aleși ai lui Israel»³⁶. 56. Og se răzvrătește împotriva lui Moise, este nimicit. Core ocărăște, este doborît. Dathan și Abiron murmurează, sînt înghițiți. «Căci s-a deschis pămîntul — se spune — și i-a înghițit pe Dathan și a acoperit adunarea lui Abiron»³⁷. Două sute cincizeci de bărbați fruntași, care — precum mărturisește Cuvîntul Sfînt — erau chemați pe nume în timpul unei adunări, s-au ridicat contra lui Moise. «Și, cum stăteau împotriva lui Moise și a lui Aaron, au zis: Să vă fie de ajuns că este toată mulțimea de slînți și că între ei este Domnul; de ce vă ridicați mai presus de poporul Domnului?»³⁸. Și mai departe se spune: «Foc a venit de la Domnul și i-a mistuit pe cei 250 de bărbați care aprindeau tămîie». 57. Dar deși acestea s-au petrecut astfel, cu toată grija cerească ei nu s-au schimbat. A fost folosită adesea constringerea, dar n-a urmat îndreptarea. Căci precum noi de multe ori sintem pedepsiți, dar nu ne îndreptăm, la fel și ei, cu toate că erau destul de des dojeniti, nu se îndreptau. Căci ce este scris? «În ziua următoare, toată mulțimea fiilor lui Israel a murmurat contra lui Moise și a lui Aaron zicînd: Voi ați ucis poporul Domnului»³⁹. Și ce a urmat? Îndată au fost loviți și mistuiți de foc patrusprezece mii șapte sute de oameni. 58. Dar dacă atunci toată mulțimea poporului a păcătuit, de ce n-au fost toți pedepsiți? Mai ales că din acea răscoală a lui Core, despre care am vorbit mai sus, nici unul n-a scăpat. De ce acolo Dumnezeu a voit să ucidă toată mulțimea de păcătoși, iar dincoace numai o parte? Desigur, fiindcă Domnul este plin de dreptate și de milosîrdie și-și arată dragostea sa prin îngăduință, iar severitatea prin învățătură. De aceea a aplicat acolo învățătura, pentru ca pedeapsa tuturor celor vinovați să fie spre îndreptare tuturor. Aici însă a întrebuițat milosîrdia, ca să nu piară tot poporul. 59. Și cu toate că S-a arătat atît de milos, fiindcă n-a fost de folos muștrarea repetată de atîtea ori în parte, pînă la urmă i-a condamnat pe toți la moarte. Acest fapt ar trebui să fie de folos în același timp pentru teama și îndreptarea noastră, pentru ca nu cumva cei ce nu ne îndreptăm din exemplul lor să fim poate pedepsiți din sfîrșitul lor. Nu e nici o îndoială despre ceea ce s-a întîmplat cu ei. Pentru că deși tot neamul evreilor a ieșit din Egipt pentru a intra în pămîntul făgăduinței, nici unul n-a intrat, în

36. Psalm 77, 30.

37. Psalm 105, 17.

38. Numerii 16, 3.

39. Numerii 16, 41.

afară doar de doi preacuvioși. Căci este scris așa: «A vorbit Domnul către Moise și către Aaron zicînd: Pînă cînd această mulțime foarte rea murmurează împotriva Mea? Viu sînt Eu, zice Domnul, după cele ce ați vorbit astăzi în fața Mea, așa vă voi face: În acest pustiu vor zăcea cadavrele voastre»⁴⁰. Și mai departe spune: «Pe copiii voștri, despre care ați spus că vor fi pradă dușmanilor, îi voi duce să vadă pămîntul care vouă nu v-a plăcut: cadavrele voastre vor zăcea în pustii»⁴¹. Și mai departe se spune de asemenea: «Toți au murit și au fost nimiciți în fața Domnului»⁴². 60. Ce înțelesuri nu cuprind toate acestea? Vrei să-L vezi conducător? Iată, îndreaptă pe cele prezente și le orînduiește pe cele viitoare. Vrei să-L vezi judecător sever? Iată, pedepsește pe cei vinovați. Vrei să-L vezi drept și milos? Iată, cruță pe cei nevinovați. Vrei să-L vezi în toate judecător? Iată, pretutindeni există judecata Lui. Căci ca judecător cercetează, ca judecător conduce; judecător dă hotărîrea, judecător nimicește pe cei vinovați, judecător răsplătește pe cei nevinovați.

40. Numerii 14, 26 și următ.

41. Numerii 14, 31.

42. Numerii 14, 37.

CARTEA A II-A

I

1. Exemplele arătate sînt suficiente pentru a dovedi că Dumnezeu este pentru noi veşnic observator, plin de grijă, conducător foarte înţelept şi judecator foarte drept. Dar vreun neştiutor poate gîndeşte astfel: dacă în prezent toate sînt conduse de Dumnezeu, a a cum au fost conduse în trecut, din ce cauză cei răi sînt tari, iar cei buni suferă; de ce atunci cei răi au simţit minia, iar cei buni mila, pe c nd acum dimpotrivă, cei buni par a simţi minia, iar cei răi mila Domnului? Voi răspunde la acestea ceva mai pe urmă; acum, fiindcă sînt în discuţie trei lucruri, adică prezenţa lui Dumnezeu, conducerea şi judecata Lui, am promis că le voi dovedi pe trei căi: prin raţiune, exemple şi mărturii şi, fiindcă am folosit indeajuns raţiunea şi exemplele, r m ne să apelăm la mărturii. De altfel, exemplele inuse, pe care le-am citat, ar trebui să fie socotite şi ca mărturii, fiindcă, precum drept se spune, mărturia este mijlocul prin care se confirmă adevărul lucrurilor. 2. Aşadar, din cele trei pe care le-am spus mai sus, ce trebuie dovedit mai intii: prezenţa, conducerea, sau judecata lui Dumnezeu? Cred că prezenţa, fiindcă cel ce are să conducă, sau să judece, trebuie neapărat să fie prezent, ca să poată conduce sau judeca. Vorbind în cărţile sale, Cuvîntul Divin spune: «*În tot locul ochii Domnului privesc pe cei buni şi pe cei răi*»¹. Iată,   ai prezent, iată,   ai privind şi veghind în tot locul cu privirea Sa. Căci de aceea am spus că sînt avuţi în vedere şi cei buni şi cei răi, pentru ca să se probeze că nimic nu neglijează Cel pe care toate   arată ca neobosit observator. 3. Ca să înţelegi mai bine aceasta, ascultă ce mărturiseşte într-un alt loc al Scripturilor Duhul Sf nt: «*Ochii Domnului — zice el — sînt spre cei ce se tem de El, pentru ca să le răpească sufletul de la moarte şi c nd sînt infomet i să-i hrănescă*»². Iată de ce se spune despre Dumnezeu că priveşte pe oamenii drepti: ca să-i ocrotească şi să-i apere. Căci privirea divinităţii este scut ocrotitor pentru existenţa umană. În alt loc tot Duhul Sf nt spune: «*Ochii Domnu-*

1. Pilde 15, 3.

2. Psalm 32, 18.

lui spre cei drepti şi urechile Lui spre rugăciunile lor»³. Vezi cu c t  bunătate, după cum spune Scriptura, se poartă Dumnezeu cu ai Săi. În cuvintele care spun că ochii Domnului sînt spre cei drepti se arată dragostea Celui ce priveşte, iar în cele ce spun că urechile   sînt întotdeauna atente la rugăciuni se dovedeşte dărnicia Celui ce le aude. Deci prin ceea ce se spune că urechile divine sînt întotdeauna atente la rugăciunile celor drepti, nu este arătată numai ascultarea lui Dumnezeu, ci într-un fel şi devotamentului Lui. 4. Dar de ce sînt urechile divine atente la rugăciunile celor drepti? De ce, dacă nu ca să a d  întotdeauna, dacă nu ca să mulţumească fără intirziere pe cele ascultate? Aşadar urechile Domnului nostru sînt întotdeauna pregătite să asculte rugăciunile celor drepti, întotdeauna sînt atente. C t de fericiti am fi, dacă am vrea să-L ascultăm la fel cum am citit că ne ascultă El pe noi. Poate spui că nu e un argument serios ceea ce citim, că Dumnezeu priveşte pe cei drepti, fiindcă nu este generală privirea divinităţii, dacă se îndreaptă cu specială bunătate numai asupra celor drepti. 5. Dar am citat mai sus cuvîntul sf nt, care spune că ochii Domnului privesc şi pe cei buni şi pe cei răi. Şi dacă vrei să-ţi fac acum o dovadă mai deplină, ascultă ceea ce urmează c nd se spune: «*Privirea Domnului asupra celor ce fac rău, ca să piardă de pe faţa p m ntului pomenirea lor*»⁴. Vezi, fără indoială, şi nu te poţi pl nge că Dumnezeu nu priveşte şi spre cei nedrepti, înţelegi că privirea Domnului este generală către toţi, dar se îndreaptă după merite: sînt priviti cei buni ca să fie apăraţi, iar cei răi, ca să fie pierduţi. Pentru că faci parte dintre aceştia din urmă tu, care spui că nu se uită Dumnezeu la oameni, înţelege bine că Domnul vede şi află că în mod sigur vei pieri. De vreme ce faţa Domnului este asupra celor ce fac rău, ca să măture de pe faţa p m ntului pomenirea lor, în mod necesar, ca unul care negi cu perfidie privirea Domnului, ai să cunoşti prin pieire minia privitorului. Dar despre prezenţa şi privirea lui Dumnezeu cele spuse sînt suficiente.

II

6. S  vedem acum dacă Acela Care ne priveşte ne şi conduce. Dar ins şi raţiunea de a privi cuprinde în sine un motiv de conducere, fiindcă nu ne are sub privirea Sa pentru ca, după ce ne-a privit, să nu se mai intereseze de noi, Cel despre care înţelegem că tocmai fiindcă Se interesează de noi ne priveşte. A a precum a mărturisit mai sus cuvîntul sf nt, Dumnezeu priveşte spre cei răi pentru a-i pierde,

3. Psalm 33, 15.

4. Psalm 33, 16.

iar spre cei buni pentru a-i mintui. Chiar prin aceasta se vede înțelepciunea cirmuirii divine. Căci aceasta însemnează a conduce cu dreaptă cirmă și a trata pe fiecare om după deosebirea meritelor. 7. Dar primește despre aceasta o mărturie și mai deplină: zice într-un psalm Duhul Sfânt către Dumnezeu Tatăl: «Ascultă, Tu, care conduci pe Israel»⁵. Dumnezeu pe care-L vede Israel este Cel pe care-L văd în inima și credința lor creștinii, care cred cu devoțiune că, deși Dumnezeu este ocirmuitorul tuturor, le acordă totuși un regim special celor ce merită în chip special să fie conduși de dumnezeire. De aceea și tu, oricare ești acela, dacă ești creștin, trebuie să crezi că ești condus de Dumnezeu. Dar dacă nu socotești că ești condus de Dumnezeu împreună cu toți ceilalți creștini, trebuie să recunoști că ești în afara tuturor creștinilor. 8. Dacă vrei să stăruiești mai mult asupra celor spuse mai sus, că Dumnezeu Se interesează de toți oamenii, nu numai de creștini, iată spune clar Cartea Sfântă că toate sînt zilnic conduse de voința divinității, toate sînt cirmuite de Dumnezeu. «Căci — spune Scriptura — El însuși iubește statul și învățătura»⁶. Și cel care are grijă de toți nu este altul decît Dumnezeu. «Fiindcă ești drept — zice Cuvîntul Sfânt — toate le orînduiești cu dreptate și pe noi ne orînduiești cu mare băgare de seamă»⁷. Iată, ai pe Dumnezeu veșnic cirmaci, veșnic conducător. Dar în acest loc al Scripturii nu este vorba numai de cirmuirea cea sfîntă, ci și despre demnitatea umană. Prin cuvintele «ne orînduiești» este arătată puterea cirmuirii divine, iar prin cuvintele «cu mare băgare de seamă», demnitatea umană în cel mai înalt înțeles. 9. În alt loc spune profetul: «Oare nu umplu eu cerul și pămîntul?»⁸. De ce umple toate, o spune el însuși: «Fiindcă sînt cu voi, ca să vă mintulesc»⁹. Iată că Domnul arată nu numai conducerea și omniprezența Sa, dar și puterea și binefacerea omniprezenței Sale. Căci omniprezența divinității are în sine această putere de a le salva pe toate pe care le cuprinde. Și de aceea Sfîntul Apostol Pavel spune în Faptele apostolilor: «În El însuși trăim și ne mișcăm și sîntem»¹⁰. Este fără îndoială mai mult decît un conducător al vieții, fiindcă în El se găsește mișcarea celui ce are viață. În adevăr, n-a zis că sîntem mișcați de El, ci în El, învățîndu-ne lîmpede că ființa noastră a tuturor se găsește înlăuntrul virtuților sfînte, fiindcă de bună seamă trăim în Însuși Acela de la care avem ceea ce sîntem.

5. Psalm 79, 2.

6. Eccl. 39, 10.

7. Int. Sol. 12, 15.

8. Ierem. 23, 24.

9. Ierem. 42, 11.

10. Fapte 17, 28.

10. Dar El este și Mîntuitorul nostru. «Iată Eu — zice Evanghelia — sînt cu voi în toate zilele pînă la sfîrșitul veacului»¹¹. N-a spus doar că va fi cu noi un timp, ci că va fi cu noi în toate zilele. Tu, omule prea nerecunoscător, spui că n-are nici grijă, nici vreo considerație pentru noi Cel ce fără încetare este cu noi? Dar ce face cu noi? Oare de aceea e cu noi, ca să nu-I pese de noi? Și cum este cu puțință această contradicție ca Acela care prețuiește pietatea să trateze cu nepăsare impietatea? «Iată — zice Scriptura — Eu sînt cu voi în toate zilele, pînă la sfîrșitul veacului». 11. Grozav mai tîlmăcim sentimentele lui Dumnezeu, dacă-L defăimăm spunînd că sîntem veșnic neglijați, cînd El dovedește întotdeauna că nu ne părăsește. Prin aceasta a voit să ne arate El că niciodată nu ne părăsește cu dragostea și ocrotirea Sa, fiindcă întotdeauna este prezent alături de noi. Iar noi tratăm cu dispreț mila divină față de noi, schimbăm dovezile de dragoste în argumente de ură. Afirmăția Lui că este prezent noi voim să fie dovadă mai degrabă de ură, decît de dragoste. Într-adevăr, dacă Domnul ar fi spus că va fi absent, probabil că L-am putea acuza mai puțin de nepăsare, ca absent. Este semn de dispreț și de silă față de noi, ne neglijează mereu Cel ce nu se depărtează niciodată de noi? Și are mai multă ură față de noi dacă rămîne întotdeauna cu noi pentru ca, fiind prezent lîngă noi, să ne părăsească totuși cu afecțiunea Sa? 12. Dar departe de noi de a crede despre Dumnezeu Cel Preamilostiv și Preabun că de aceea a voit să fie întotdeauna lîngă noi, ca să pară că, fiind lîngă noi, ne tratează cu și mai mult dispreț neglijîndu-ne; departe de a spune o asemenea nelegiuire. După părerea mea, nimeni în tot neamul omenesc nu este așa de rău, încît de aceea vrea să fie cu vreunul dintre oameni, fiindcă nu-l iubește și de aceea îi dorește prezența, ca prezent să-l poată urî și disprețui mai mult. Însăși natura umană ne învață și ne convinge că nu dorim să fim cu oricare om, ci cu cel pe care-l iubim. Și dacă-l iubim dorim ca prezența noastră să-i fie de folos celui pe care-l iubim. Ceea ce așadar nu-l putem tăgădui nici unui om fi tăgăduim lui Dumnezeu și-L facem mai rău decît pe cei mai răi dintre oameni pe Dumnezeu, dacă spunem că pentru aceea va fi cu noi, pentru ca, fiind cu noi, să ne neglijeze cu și mai mare dispreț. Dar pînă aici cu acestea.

III

13. Rămîne ca, după ce am arătat prin mărturii sacre că Dumnezeu vede și conduce totul, să învățăm că El și judecă în această lume toate. Psalmistul David, după ce a suportat ocara nedreaptă în Car-

11. Mat. 28, 20.

mel, fiindcă el a aminat răzbunarea, pe dată a fost îndeplinită aceasta de Dumnezeu. După ce așadar adversarul i-a fost doborât de mîna cerească, astfel a vorbit: «*Binecuvîntat fie Domnul care a pedepsit ocara produsă mie de Nabal*»¹². 14. Și după ce fiul persecutîndu-l l-a alungat din domnie, Dumnezeu ca judecător repede l-a răzbunat, și nu numai l-a răzbunat, ci a mărit pedeapsa pe care a voit-o cel răzbunat, pentru ca Dumnezeu să arate limpede că pentru El este mai gravă injuria celor ce suportă nedreptăți, decît pentru cei ce le suportă. Oare cel care-l răzbună pe cineva mai presus de dorința acestuia, ce vrea altceva să ne învețe decît că el însuși este răzbunat prin cel pe care-l răzbună astfel? Fiul paricid a fost spînzurat pe crucea care nu fusese făcută de mîna omenească și cuvîntul divin spune că astfel i-a fost anunțată pedeapsa divină: «*Aduc o veste bună regelui, stăpînul meu; căci pentru tine astăzi Domnul a pedepsit mîna tuturor celor care s-au ridicat împotriva ta*»¹³.

IV

15. Vezi cum nu numai prin fapte, cum am spus mai sus, și prin exemple, ci prin însuși numele judecății scripturile divine probează cu ajutorul mărturiilor sfinte că Dumnezeu judecă și pe lumea aceasta. Dar poate socotești că în chip special i-a fost dat de Dumnezeu bărbatului prea cinstit să judece fără zăbavă pe dușmanii lui. Nu mi-ar ajunge o zi dacă aș vrea să vorbesc despre hotărîrile lui Dumnezeu prezente în această lume și despre judecățile Lui. Dar ca să cunoști bine că cercetarea și judecata Sa sfîntă nu țin seamă atît de persoane cît de cauze, ascultă cum Dumnezeu, Care ca judecător a dat o hotărîre clară în favoarea servului Său David, l-a judecat adesea și pe David însuși. Și aceasta nu din pricina multor bărbați precinstiți, a căror nedreptățire poate ar fi miniat pe Dumnezeu, ci din pricina unui singur om, și acela barbar, care ca persoană nu i-ar fi agravat vina lui David, dacă nu l-ar fi pedepsit cauza vinovăției. 16. După uciderea lui Urie Chettaeul, om de neam nelegiuit și dușman, cuvîntul sfînt s-a adresat pe dată lui David astfel: «*Ai străpuns cu sabia pe Urie Heteul și pe soția lui și-ai luat-o de soție, iar pe el l-ai ucis cu sabia fiilor lui Amnon; de aceea nu se va depărta sabia de casa ta în veci. Astfel zice Domnul: Iată, Eu voi așîta asupra ta răul din casa ta și-ți voi lua soțiile în fața ta și le voi da aproapelui tău. Tu ai făcut-o pe ascuns. Eu voi îndeplini acest cuvînt înaintea între-*

12. I Regi 25, 39.
13. II Regi 18, 31.

gului Israel și înaintea soarelui»¹⁴. 17. Ce zici tu, care crezi că Dumnezeu nu numai că nu judecă, dar nici măcar nu vede tot ce facem noi? Oare nu vezi că ochii lui Dumnezeu n-au rămas deloc departe de acea rătăcire în care a căzut David? De aceea și tu care, pentru ușurarea păcatelor tale, cred, nu socotești că Dumnezeu vede faptele noastre, înțelege din însuși acest caz că veșnic te vede Hristos și află că vei fi pedepsit fără întîrziere. Vezi cum David nu și-a putut ascunde greșeala sa de ochii care pătrund în toate ascunzîșurile și cum faptele lui mari n-au constituit pentru el un privilegiu să scape de pedeapsă. Căci ce i-a spus Domnul? «*Voi lua soțiile în fața ta și sabia în veci nu se va depărta de casa ta*». 18. Vezi cît de repede a fost judecat marele bărbat pentru greșeala sa. Vina i-a adus îndată osînda și a fost pedepsit fără să i se ia în seamă vreun merit, sancționat pe dată, fără să i se amine executarea pedepsei. De aceea nu i s-a spus: fiindcă ai făcut aceasta vei simți judecata viitoare a lui Dumnezeu și vei fi ars în focul viitor al gheenei, ci vei simți — i s-a spus — chinurile prezente și vei avea îndată deasupra grumazului tău sabia severității divine. 19. Dar ce a urmat? Vinovatul își recunoaște, de bună seamă, vina, se umilește; este abătut, mărturisește, plînge, se căiește, se roagă, disprețuiește podoabele, își scoate purpura, se dezbracă de hainele tivite cu aur, renunță la onoarea diademei, își sărăcește ținuta, își neglijează corpul, lasă cu totul calitatea de rege și ornamentele regale, ia drumul pribegiei, al căinței și al lipsurilor de tot felul, rabdă de foame și de sete, se adincește în jale și se închide în pustie. Și totuși, rege cu atîtea calități, mai mare prin cucernicie decît prin putere, distins prin prerogativele meritelor din trecut, stărnește în umilintă și se roagă. 20. Și numai în aceasta constă roada marii sale căințe, că nu e supus pedepsei celei veșnice, dar iertarea în prezent n-o capătă. Căci ce-i spune penitentului profetul? «*Fiindcă ai lăcut pe dușmanii Domnului să hulească, fiul care s-a născut din tine va muri*»¹⁵. Dumnezeu a voit ca tatăl, în afară de pedeapsa aspră a pierderii fiului prea iubit, să înțeleagă că el este cauza morții acestuia și să-l doară faptul că pe copilul născut dintr-o crimă l-a ucis însăși crima care-l adusese pe lume.

V

21. Acesta este primul început al muștrării divine și, bineînțeles, nu singurul, fiindcă a urmat un lung șir de mari necazuri și nenorocirile casei lui David au continuat. Tamara este victima pasiunii lui

14. II Regi 12, 9-12.
15. II Regi 12, 14.

Amnon, iar acesta este înjunghiat de Abesalon¹⁶. Se săvârșește o mare nelegiuire de către un frate, dar una și mai mare, cu pedepsire, de alt frate. În timpul acesta David, ca tată, este pedepsit prin crima amîndurora. Păcătuiesc doi fii, dar prin două păcate sînt pierduți trei. Tamara își pierde fecioria, prin uciderea lui Amnon este pierdut Abesalon și jalea este mare. Și n-ai putea ști pierderea căruia din cei doi fii a fost mai grea pentru bunul tată: a celui care a fost ucis de mîna fratelui său în acest veac, sau a celui ce va pieri de propria sa mînă mai tirziu. 22. De aici, potrivit cuvîntului lui Dumnezeu, îngrămădirea nenorocirilor fără număr. Tatăl cade în cursa întinsă de fiul său, este alungat din domnie și, ca să nu fie ucis, pleacă în pîrbegie. Fiul — nu-ți poți da seama care-i este mai mare vina: imoralitatea, sau cruzimea —, fiindcă nu poate să-l ucidă pe tată îl face de rușine prin incest, nelegiuire care a adus după sine altă nelegiuire, fiindcă prigonitorul tatălui său a comis în public crima, care chiar în secret săvîrșită este abominabilă, desigur nu numai pentru ca tatăl în absență să fie compromis prin grozăvia faptei, dar și ochii lumii întregi să fie întinați de publicitatea incestului. 23. Iar dacă este vorba de chipul fugii, ce fel de chip este acela, cînd un rege cu un nume atît de respectat, mai strălucit decît al tuturor regilor, mai mare decît al lumii întregi, fuge de toți ai săi doar cu cîțiva slujitori, lipsit de orice suită, singur doar cu sine, pîrbegînd cu teamă, cu rușine, cu jale, «*mergînd — zice Scriptura — cu capul acoperit și cu picioarele goale*»¹⁷, o epavă față cu starea de mai înainte, exilat de bună voie, supraviețuindu-și siesi, mereu expus fie insultei slujitorilor săi, ceea ce este grav, fie milei lor, ceea ce este și mai grav, ajuns să-l hrănească Siba¹⁸, sau să nu se teamă a-l vorbi de rău în public pe Șimei, schimbat atît de mult de judecata lui Dumnezeu, încît cel de care se temuse poate tot pămîntul era acum insultat pe față de un singur dușman.

VI

24. Unde sînt cei ce spun că Dumnezeu nu se uită la cele omenești? Iată, de cite ori ne învață textele sfinte prin persoana unui singur om că Dumnezeu nu numai că ne urînește cu privirea, dar ne și judecă. Și de ce toate acestea? De ce dacă nu pentru ca să înțelegem că vor exista întotdeauna în lume judecata și pedeapsa Domnului, așa cum au fost și în trecut? 25. De aceea, precum citim, altădată au fost judecați de Dumnezeu chiar oamenii cuvioși, ca să

16. II Regi 13.
17. II Regi 15, 30.
18. II Regi 16.

ne dăm seama că și noi vom fi judecați, chiar în veacul acesta, fiindcă veșnic este Dumnezeu și veșnică dreptatea Lui, neștirbită este atotputernicia Domnului și neschimbată judecata, fiindcă drept este Dumnezeu și dreptatea Lui este dreaptă în veac. Și de aceea în cărțile sfinte toți cei prea cuvioși, înfricați mereu de amenințarea atîtor primejdii și sub sabia prigonitorilor, cer să fie prezentă judecata lui Dumnezeu. 26. Căci cel drept spune în psalmi astfel: «*Judecă-mă, Dumnezeule, și apără dreptatea mea de neamul necinstit*»¹⁹. Și, ca să nu se poată amîna în viitor judecata lui Dumnezeu, spune mai departe: «*Scapă-mă de omul nedrept și viclean*». Desigur, cere judecata prezentă a lui Dumnezeu cel ce se roagă să fie scos din mîinile prigonitorului. Este bine că, știindu-și dreptatea cauzei, cere nu atît bunăvoința lui Dumnezeu, cît judecata Lui, fiindcă unei cauze drepte i se acordă întotdeauna cea mai mare bunăvoință, dacă se judecă cu dreptate. 27. Iar în alt loc se spune foarte limpede: «*Judecă, Doamne, pe cei ce-mi fac rău, alungă pe cei ce mă atacă. Ia armele și scutul și ridică-Te în ajutorul meu*»²⁰. Vezi că în acest loc se cere nu severitatea cercetării viitoare, ci hotărîrea judecării prezente. Acest înțeles au cuvintele: «*Ia scutul și sabia*», scutul, bineînțeles, pentru apărare și sabia, pentru răzbunare. Nu pentru că Dumnezeu judecînd ar fi lipsit de astfel de pregătire, ci pentru că în acest veac acestea sînt numele uneltelor de groază pentru faptele de groază, vorbind psalmistul înțelegerii umane în sensul lucrurilor umane; fiindcă se ruga să fie judecat și apărut de dușmani a exprimat puterea judecării sfinte cu numele uneltelor necesare pedepselor pămîntești. 28. În sfîrșit, în alt loc același profet arată ce deosebire este între judecata de acum și cea de apoi. Căci lată ce spune Domnului despre judecata de acum: «*Șezut-ai pe tron, Cel care judeci cu dreptate*»²¹. Iar despre cea de apoi, despre cea veșnică, spune: «*Va judeca peste tot pămîntul cu cinste*» și «*va judeca popoarele cu dreptate*»²². Chiar prin cuvintele folosite a arătat timpul fiecărei judecări, deosebind pe cea prezentă de cea viitoare. Ca să arate pe cea prezentă a spus mai departe: «*Va judeca*». Așadar am adus destule argumente prin rațiune, exemple și mărturii despre grija lui Dumnezeu față de noi, despre conducerea și judecata Sa, deși cele ce vor urma se vor referi la aceleași adevăruri. Acum dacă Dumnezeu, în slujba Căruia lucrăm, ne va da puterea trebuincioasă, vom încerca să arătăm și totodată să respingem cele spuse de dușmani contra celor susținute mai sus.

19. Psalm 42, 1.
20. Psalm 34, 1.
21. Psalm 9, 5.
22. Psalm 95, 13.

CARTEA A III-A

I

1. Până acum bine: am pus temelii unei opere începută cu rivnă pioasă și continuată cu dragostea față de o îndatorire sacră, temelii care n-au fost așezate pe pământ sfărâmiat, nici construite din piatră nerezistentă, ci din lucrarea puternică a cheltuielilor sfinte, consolidată cu arta învățării divine. Aceste temelii, cum spune chiar Dumnezeu în Evanghelie¹, nu pot fi nici zguduite de furia vînturilor, nici subminate de șuvoaiele apelor, nici roase de infiltrarea ploilor. Lucrarea operei a fost condusă oarecum de mina Sfințelor cărți, încheieturile i-au fost întărite de Scripturile cerești; de aceea ea trebuie să fie puternică prin Domnul Iisus Hristos, cum puternice sînt și cele ce i-au stat la bază. Această lucrare își trage așadar puterea din obîrșia sa și nu se poate prăbuși cît timp sînt puternice izvoarele din care purcede. Căci după cum la clădirile pămîntesti nimeni nu poate dărîma zidurile, dacă n-a desfăcut pietrele și cimentul de legătură, la fel nu este nimeni în stare să distrugă edificiul pe care l-am construit, dacă n-a distrus mai întîi începătura construcției și a lucrării. Și fiindcă aceasta în nici un chip nu poate fi slăbită, pe bună dreptate putem presupune că am realizat o lucrare sănătoasă, sprijinită pe temelii nepieritoare. 2. Astfel stînd lucrurile, întrebarea este: de ce, dacă totul se săvîrșește în această lume prin grija, conducerea și judecata lui Dumnezeu, de ce starea barbarilor este cu mult mai bună decît a noastră, de ce și la ei și la noi soarta celor buni este mai aspră decît a celor răi? De ce oamenii cinstiți sînt la pămînt, iar cei necinstiți se înalță? De ce toate se prăbușesc în fața celor mai nedrepte puteri? Aș putea să răspund cu destulă judecată și siguranță: nu știu. Căci nu cunosc planul tainelor dumnezeiești. Îmi este suficient, pentru a arăta cauza acestei situații, să repet răspunsul pe care-l dau cuvintele cerești. Precum am arătat și în cărțile anterioare, Dumnezeu ne spune că El vede toate, conduce toate, judecă toate. Dacă vrei să știi ce trebuie reținut, ai cărțile sfinte. 3. Dreapta rațiune îți dictează să reții ceea ce ai citit. Dar din

ce cauză Dumnezeu face cele despre care vorbim nu vreau să mă întreb pe mine. Om sînt, nu înțeleg tainele lui Dumnezeu, nu îndrăznesc să le cercetez și de aceea mă tem chiar să încerc acest lucru. Fiindcă este o îndrăzneală nepermisă să știi mai mult decît ți se îngăduie. Să fii mulțumit dacă Dumnezeu mărturisește că de El sînt infăptuite și cîntărite toate. Este ca și cum m-ai întreba de ce unul este mai mare, iar altul mai mic, unul crosit, iar altul fericit, unul tare, iar altul slab. Din ce cauză face Dumnezeu acestea nu înțeleg, dar am destule argumente să-ți demonstrez că ele sînt făcute de Dumnezeu. Căci după cum Dumnezeu este mai mult decît orice rațiune umană, la fel mie-mi trebuie mai mult decît rațiunea ca să cunosc că toate sînt făcute de Dumnezeu. Așadar nu este deloc nevoie să auzi ceva nou în acest domeniu. Ajunge pentru toate întrebările răspunsul că Dumnezeu este atoatefăcătorul. Și nu este îngăduit ca în cele create după voia divină să spui că un lucru este drept, iar altul nedrept, fiindcă ești dator ca tot ce vezi și ești convins că e creat de Dumnezeu să mărturisești că este mai mult decît drept. 4. Acestea pot fi spuse foarte repede și foarte pe scurt despre conducerea și despre judecata lui Dumnezeu. Nu este nevoie să dovedesc eu cu argumente ceea ce se dovedește prin faptul că este spus de Dumnezeu. Astfel, cînd citim cuvintele spuse de Dumnezeu că El privește întotdeauna tot pămîntul, dovedim că-l privește, fiindcă o spune El însuși. Cînd citim că El conduce toate pe care le-a infăptuit, prin aceea îi dovedim conducerea, fiindcă El o mărturisește. Cînd citim că toate le supune judecării Sale, prin aceea se vedește judecata Sa, fiindcă El însuși mărturisește că judecă. Toate celelalte cuvinte, adică ale oamenilor, sînt lipsite de dovezi și de mărturii. Cuvîntul lui Dumnezeu însă este sieși mărturie, fiindcă nu se poate ca adevărul cel nestruciat să nu mărturisească în chip nestruciat adevărul. 5. Dar de vreme ce Dumnezeu a voit ca noi să știm prin Scripturile sfinte ceva din tainele inimii și ale minții Sale, fiindcă într-un fel gîndurile lui Dumnezeu sînt exprimate în Sfînta Scriptură, nu voi trece sub tăcere ceea ce Dumnezeu a voit să fie cunoscut și predicat printre ai Săi. Mai înainte, însă, de a începe să vorbesc, un lucru vreau să știu: anume dacă trebuie să vorbesc cu un creștin, sau cu un păgîn. Dacă cu un creștin, nu mă îndoiesc că voi dovedi ce spun, dar dacă cu un păgîn, refuz să argumentez, nu fiindcă n-am probe, ci fiindcă nu sper că va fi de folos ceea ce spun. Este cu siguranță muncă deșartă și fără roadă să vorbești unui auditor de rea credință, care nu-ți primește argumentarea. Dar, fiindcă cred că nu este nimeni

1. Mat. 7, 25.

cu nume de creștin care să nu vrea să fie creștin, eu voi sta de vorbă cu un creștin. Chiar dacă este cineva de o necredință totală și păgână, pentru mine este totuși de ajuns să dovedesc creștinului adevărul celor spuse.

II

6. Întrebi așadar de ce noi creștinii, care credem în Dumnezeu, sintem mai oproșiți decît toți. Poate fi destul să-ți răspund la această întrebare cu cuvintele pe care le-a adresat către Biserica Apostolul: «*Nimeni — zice el — să nu se clatine în supărări; căci știți voi înșivă că la aceasta sintem puși*»². Și de vreme ce Apostolul spune că la aceasta sintem puși de Dumnezeu, ca să suportăm necazurile, amărăciunile, supărările, ce este de mirare dacă le suportăm pe toate noi cei ce milităm pentru răbdarea tuturor celor potrivnice? Dar fiindcă mulți nu înțeleg acestea și socotesc că oamenii care sînt creștini trebuie să primească de la Dumnezeu răsplata credinței lor, astfel încît, fiindcă sînt mai religioși decît toți ceilalți oameni, să fie și mai puternici decît toți, să fim de acord cu părerea și credința lor.

7. Să vedem însă ce însemnează a crede neabătut în Dumnezeu. Voim să avem în acest veac o răsplată mare a credinței noastre statornice; dar sintem datori să examinăm conținutul ideii de credință devotată. Ce sînt așadar credința și devoțiunea? După părerea mea, a crede cu tot sufletul în Hristos, a fi credincios față de Dumnezeu însemnează a respecta cu credință poruncile lui Dumnezeu. Căci după cum servitorii oamenilor bogați sau mandatarii lor, cărora li se încredințează mobilă scumpă sau vase prețioase, nu pot fi numiți credincioși, dacă au irosit bunurile încredințate răspunderii lor, la fel de necredincioși sînt și creștinii, dacă au stricat bunurile date lor de Dumnezeu. 8. Poate se pune întrebarea care sînt bunurile pe care Dumnezeu le încredințează creștinilor. Care să fie, dacă nu toate prin care credem, adică toate prin care sintem creștini? Acestea sînt, bineînțeles, în primul rînd Legea, apoi Profetii, în al treilea rînd Evanghelia, în al patrulea rînd Epistolele apostolice, în sfîrșit, semnele nașterii celei noi: Sfîntul botez și ungerea cu Sfîntul Mir. Desigur, precum altădată la evrei, adică la poporul ales al lui Dumnezeu, după ce sarcina de a judeca a trecut în puterea regală, Dumnezeu a chemat la domnie pe cei mai aleși și mai încercați bărbați, tot la fel creștinii, după ce au fost unși cu Sfîntul Mir în Biserică și au îndeplinit poruncile lui Dumnezeu, sînt chemați la cer pentru a primi răsplata muncii lor. 9. Așadar, dacă acestea sînt

2. Tesal. 3, 3.

toate dovezi prin care se constată credința, să vedem cine păzește aceste jurăminte de credință, ca să pară credincios, fiindcă necredincios, precum am spus, este cel ce nu păstrează ceea ce i s-a încredințat spre păstrare. Și nu-l întreb dacă îndeplinește ceea ce poruncesc cele două testamente; trec peste pedepsele după legea veche, trec peste amenințările profetilor, trec chiar peste ceea ce în nici un caz nu trebuie lăsat la o parte, cum sînt severa învățătură a cărților apostolice, sau doctrina plină de toată desăvîrșirea a volumelor evanghelice, trec peste toate acestea și întreb: cine se supune măcar unui număr foarte mic de porunci ale lui Dumnezeu? 10. Nu vorbesc de acelea de care mulți fug în așa chip, încît aproape că le socotesc diabolice. Atît de mare putere au la noi cinstirea și respectul față de Dumnezeu, încît cele pe care le facem din îndatoriri religioase, le socotim demne de dispreț. Cine vrea să audă că Mîntuitorul ne oprește să ne gîndim la ziua de mîine³, cine-l ia în serios cînd ne poruncește să ne mulțumim cu o haină, cine se socotește dator să-l asculte cînd ne învață să umblăm fără încălțăminte? Dar trec peste acestea. Credința pe care o mărturisim a slăbit în noi atît de mult, încît cele pe care Domnul le-a voit să le facem spre mîntuirea noastră noi le socotim fără rost. «*Jubiți — zice Mîntuitorul — pe dușmanii voștri, faceți bine celor ce vă urăsc pe voi*»⁴. Dar cine face toate acestea? Cine se crede dator să îndeplinească dacă nu din toată inima, măcar din gură pentru dușmanii săi ce le-a poruncit Dumnezeu? 11. Dacă încearcă cineva să le îndeplinească, aceasta o face totuși cu vorba, nu cu cugetul. Rostește ceva de formă, dar simțirea inimii nu și-o schimbă. Astfel încît, chiar dacă se silește cineva să se roage pentru dușmanul său, spune vorbe, nu rugăciuni. Nu pot insista asupra fiecărui caz în parte. Dar voi mai adăuga totuși ceva, ca să înțelegem că noi nu numai că nu ținem seama de toate cuvintele lui Dumnezeu, dar aproape că nu ne supunem nici uneia din poruncile Lui. Și de aceea Apostolul strigă: «*Cine se crede că este ceva, deși nu este nimic, acela se amăgește pe sine însuși*»⁵. 12. Ne înmulțim păcatele și vinovați fiind de altelea, ne credem buni și cuvioși, astfel că în numele dreptății slujim și mai mult nedreptatea. «*Cine urăște pe fratele său — zice Apostolul — este un ucigaș*»⁶. Putem așadar înțelege că sînt mulți ucigași care se socotesc nevinovați, fiindcă, precum vedem,

3. Mat. 6, 34.

4. Mat. 5, 44.

5. Galat. 6, 3.

6. I Ioan 3, 15.

omuciderea se săvârșește nu numai de mâna celui ce ucide, ci și de sufletul celui ce urăște. De aceea Mîntuitorul a înălțat puterea acestei porunci cu un adaos aspru zicînd: «Cine se supără fără pricină pe fratele său vinovat va fi la judecată»⁷. Supărarea este mama urii. De aceea Mîntuitorul a înfierat supărarea, pentru ca nu cumva din ea să se nască ura. 13. Dar dacă nu numai ura, ci chiar supărarea ne va face vinovați în fața judecării lui Dumnezeu, trebuie să recunoaștem că nu există nimeni care să nu se supere niciodată, ceea ce înseamnă că nu va putea fi nimeni scutit de judecată. Dar Domnul urmărește amănunțele acestei învățături și-l cercetează oarecum toate ramurile și vlăstarele cînd zice: «Cel ce va fi spus cuiva că e nebun, vinovat va fi de focul gheenei; cel ce îi va fi spus fratelui său racha, vinovat va fi în fața judecării»⁸. Mulți nu știu ce fel de injurie este racha; dar cunosc bine ce injurie adresezi cuiva făcîndu-l nebun. De aceea oamenii, folosindu-se mai degrabă de știința, decît de neștiința lor, preferă să-și ispășească vinovățiile în focul cel veșnic, pedeapsă pe care o știu, decît în fața judecării omenesti, a cărei pedeapsă n-o știu.

III

14. De vreme ce așa stau lucrurile și toate pe care ni le poruncește Domnul nu numai că nu se înfăptuiesc, dar aproape că se fac dimpotrivă, cînd le vom îndeplini pe cele mai grele? «Cel ce vofește să vină după Mine, să se lepede de sine — zice Mîntuitorul —, să-și ia crucea sa și să-Mi urmeze...»⁹. Cel ce-și zice creștin trebuie să umble așa cum a umblat Hristos. 15. Această poruncă este sigur că n-o îndeplinesc numai cei atrași de ușurătate și de podoabele veacului, dar nici măcar cei ce renunță la plăcerile veacului. Chiar cei ce par a renunța, nu renunță așa încît să pară a fi renunțat cu totul, iar cei ce se socot că poartă crucea o poartă în așa fel încît să aibă mai multă cinstire prin numele crucii, decît prin suferințele la care s-ar expune. Și totuși, toți aceștia, chiar dacă îndeplinesc ceva din buna lor credință, fără îndoială că nimeni dintre ei n-ajunge pînă acolo încît să meargă pe calea acestei vieți așa cum a mers Mîntuitorul. «Cel ce spune că rămîne în Hristos — zice Apostolul — trebuie să umble el însuși așa cum a umblat Hristos»¹⁰.

7. Mat. 5, 22.

8. Mat. 5, 22.

9. Luca 14, 33; Mat. 10, 38.

10. I Ioan 2, 6.

IV

16. Poate unii cred că învățăturile apostolilor sînt aspre. Desigur, ar trebui socotite aspre, dacă Apostolii ar cere mai multe îndatoriri altora decît și-au impus lor înșile. Dar dacă au poruncit celorlalți cu mult mai puțin decît și-au impus lor nu numai că nu trebuiesc judecați ca niște severi învățători, ci ca niște părinți foarte îngăduitori, care din dragoste iau greutățile de pe umerii fiilor și le trec pe umerii lor. Ce zice unul din ei către mulțimile din biserici? «Copilașii mei — zice el —, pe care vă nasc pentru a doua oară, pînă ce se va forma Hristos în voi»¹¹. Și de asemenea: «Să fiți următorii mie, precum și eu sînt lui Hristos»¹². 17. Ne poruncește să-l urmăm pe el, care-și poruncise să fie următor al lui Hristos. Și nu e nici o îndoială că el l-a urmat pe Hristos. Căci Hristos s-a supus lumii pentru noi și Apostolul s-a supus pentru Hristos; Hristos pentru noi a suferit înjosiri și pătîmiri foarte grele, iar Apostolul a răbdat pentru Hristos; Hristos pentru noi a suferit umilințe și Apostolul le-a suferit pentru Hristos. Hristos pentru noi a răbdat patimile și moartea și la fel a făcut Apostolul pentru Hristos. De aceea nu fără motiv, conștient de meritele sale, spune: «Lupta cea bună am luptat, călătoria am săvîrșit, credința am păzit-o; de aceea mi s-a pregătit cununa dreptății»¹³. 18. Dacă el astfel a urmat pe Hristos, să vedem cine dintre noi se înfățișează ca următor al Apostolului. El scrie¹⁴ mai întîi despre sine că n-a făcut nimănui nici un rău, ci pentru toți s-a arătat ca sfetnic al lui Dumnezeu, în mare răbdare, în amărăciuni, în lipsuri, în lovituri, în închisori, în schingiuiuri. 19. Și în alt loc, comparîndu-se cu alții, zice: «În orice îndrăznește cineva, fără înțelepciune spun, îndrăznesc și eu. Sînt ei slujitori ai lui Hristos? Neînțelepțește spun: eu sînt mai mult decît ei. În ostenele mai mult, în închisori mai mult timp, în bătăi peste măsură, la moarte adeseori. Am primit de la iudei de cinci ori cîte patruzeci de lovituri de bici fără una. De trei ori am fost bătut cu vergi, o dată cu pietre; de trei ori s-a slărîmat corabia cu mine»¹⁵. Fără îndoială, chiar dacă nu facem nimic în domeniul celorlalte virtuți apostolice despre care el a vorbit, totuși în domeniul uneia putem chiar să învingem, anume în domeniul naufragiului, pe care Apostolul spune că l-a suferit de trei ori. Într-adevăr, noi n-am naufragiat numai

11. Galat. 4, 19.

12. I Cor. 11, 1.

13. II Tim. 4, 7.

14. II Cor. 6.

15. II Cor. 11, 21-25.

de trei ori, căci aproape toată viața noastră este un naufragiu; trăim toți în atita răsturnare morală, încît nu este aproape nici unul dintre creștini care să nu pară că se găsește într-un neîntrerupt naufragiu.

V

20. Dar poate cineva zice că acum nu mai sînt timpurile să suferim pentru Hristos așa cum au suferit pe atunci Apostolii. Este adevărat; căci nu mai avem împărați păgîni, nici tirani prigonitori, nu se mai varsă sîngele sfinților și nici credința nu mai este încercată prin chinuri. Dumnezeu nostru este mulțumit să-l slujească pacea noastră, să-l fim plăcuți prin puritatea faptelor nevinovate și prin sfințenia vieții nepătate. 21. Îi datorăm cu atît mai mult credința și devotamentul nostru, cu cît El ne cere puțin și ne dă mult. Și de aceea, pentru că împărații sînt creștini, nu există nici o persecuție și religia nu e amenințată, iar noi, care nu sîntem împinși la grele încercări pentru a ne dovedi credința, sîntem datori să plăcem mai mult lui Dumnezeu măcar prin servicii mai mici. Cine îndeplinește lucruri mai mici dovedește că, dacă este nevoie, va fi în stare să îndeplinească și lucruri mai mari.

VI

22. Dar să trecem peste cele suferite de Sfîntul Apostol Pavel, ca și peste cele suferite după aceea, precum citim în cărțile de religie, de toți creștinii, care au urcat treptele persecuțiilor pînă la intrarea palatului ceresc, făcîndu-și scări oarecum din băncile de tortură și din grătarele rugurilor de martiraj. Să vedem dacă măcar în acele îndatoriri de devoțiune religioasă mai mici și comune, pe care le putem îndeplini oricînd în deplină pace toți creștinii, să vedem dacă măcar în acestea încercăm să răspundem învățăturilor Domnului. Hristos ne poruncește să nu ne judecăm. Cine se supune poruncii? Și nu numai aceasta poruncește, ci mai mult: poruncește să ne lăsăm de tot ce duce la procese, ca să n-ajungem la ele. «Celui ce voiește — zice El — să se judece cu tine și să-ți ia haina, lasă-i și cămașa»¹⁶. 23. Întreb: e cineva care să se lase despuiat de dușman, sau care să nu încerce să-l despoaie el pe dușman? Atît de departe sîntem de a lăsa și pe celelalte împreună cu hainele, încît, dacă putem cumva, luăm dușmanului și cămașa și hainele. Cu atîta devoțiune ne supunem poruncilor Domnului, încît nu ne ajunge că nu lăsăm dușmanilor nici cea mai mică parte din îmbrăcămintea noastră, dar le răpim totul, numai să putem și să ne îngăduie împrejurările. 24. Dar învățaturii

16. Mat. 5, 40.

acesteia i se adaugă o poruncă asemănătoare, cu același sens, prin care Domnul spune: «Dacă te-a lovit cineva peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt»¹⁷. Ciji sînt care să dea ascultare acestor cuvinte sau, chiar dacă par a face aceasta, sînt mulțumiți în sufletele lor? Cine este cel care, dacă a primit o lovitură, să nu răspundă cu multe pentru una? Este atît de departe cineva de gestul de a întoarce și celălalt obraz, încît socotește că l-a învins pe dușman nu primind, ci dînd lovituri. 25. «Ce vrei să vă facă vouă oamenii — zice Mintuitorul — faceți-le și voi la fel»¹⁸. Prima parte a acestei învățături o cunoaștem bine și n-o trecem niciodată cu vederea, dar peste partea a doua trecem așa de ușor, de parcă n-am auzit de ea niciodată. Știm foarte bine ce am vrea să ne dea alții nouă, dar nu știm deloc ce sîntem datori să le dăm noi lor. Dar oare nu știm? Vina neștiinței ar fi mai mică, precum spune învățătura sfîntă: «Cine nu știe voia stăpînului său va primi puține lovituri, dar cine o știe și nu o îndeplinește va primi multe»¹⁹. Acum injuria mai mare este aceea că primim partea învățaturii care este în sprijinul intereselor noastre, dar trecem peste partea cealaltă, ceea ce este o injurie față de Dumnezeu. 26. Astfel subliniază cuvîntul Domnului și Apostolul Pavel în cele ce ne învață cînd zice: «Nimeni să nu caute ale sale, ci fiecare pe ale aproapelui»²⁰. Și, de asemenea, în alt loc spune: «Cugetînd fiecare nu numai la cele ce sînt ale sale, ci și la cele ce sînt ale altora»²¹. Vezi cu cîtă credință a urmat el învățătura lui Hristos. Cînd Mintuitorul ne-a poruncit să ne gîndim și la alții cum ne gîndim la noi, El ne-a poruncit de fapt să ne gîndim mai mult la binele altora decît la al nostru, ca un bun slujitor al unui stăpîn bun, ca un următor strălucit al unui învățător fără seamăn, care mergînd pe urmele stăpînului său, cu picioarele sale a făcut într-un fel ca urmele stăpînului său să fie mai vizibile și mai desușite. Dar noi, creștinii, ce facem din toate acestea: ceea ce ne poruncește Hristos, sau ceea ce ne poruncește Apostolul? Cred că nici una, nici alta. Sîntem departe de a săvirși ceva în interesul altora primejduind interesele noastre și toți ne îngrijim în cea mai mare măsură de foloasele noastre, chiar dacă păgubim pe alții.

17. Mat. 5, 39.

18. Mat. 7, 12.

19. Luca 12, 47.

20. I Cor. 10, 24.

21. Filip. 2, 4.

VII

27. Dar poate i se pare cuiva că alegem îndatoririle grele, pe care nimeni nu le îndeplinește și care, cum cred unii, nici nu pot fi îndeplinite, trecînd peste altele, care pot fi îndeplinite și care chiar se îndeplinesc de către toți. Mai întîi trebuie avut în vedere că nici unui slujitor nu-i e permis să aleagă după bunul său plac ce vrea și ce nu vrea să îndeplinească din ceea ce-i poruncește stăpînul, căci este o îndrăzneală de neiertat să faci ce-i place și să lase la o parte ce nu-i place. De altfel, nici stăpînii pămîntești nu socotesc că trebuie tolerat ca servitorii lor să le asculte unele porunci, iar pe altele să le disprețuiască, să facă adică după pofta lor ce socotesc că trebuie făcut și să calce în picioare ceea ce cred ei că merită un asemenea tratament. 28. Dacă slujitorii se supun după cum voiesc ei stăpînilor, nu le fac din ascultare nici pe cele în care se supun. Cînd un servitor face din cele poruncite de stăpîn numai ce vrea să facă, nu îndeplinește voia stăpînului, ci pe a sa. Așadar, dacă noi, care sîntem niște bieți oameni, nu voim să fim în nici un caz disprețuiți de servitorii noștri, inferiori nouă după condiția lor socială, dar egali cu noi prin soarta umană, cu cîtă nedreptate îl disprețuim pe Stăpînul cel ceresc, noi care, deși sîntem oameni, socotim că nu trebuie să fim disprețuiți de oameni de condiția noastră. Sau poate avem o astfel de înțelepciune și o inteligență atît de profundă, încît nu vrem să suportăm injuriile servitorilor, dar vrem ca Dumnezeu să fie la dispoziția injuriilor noastre și cele pe care le credem nedemne de a fi suportate de oameni le credem demne de a le răbda Dumnezeu din partea noastră. 29. Dacă sînt vreunii, ca să ne întoarcem la cele arătate mai sus, care socotesc că am vorbit numai despre îndatoririle grele și că le-am lăsat la o parte pe cele ușoare, ei trebuie să înțeleagă că se plîng fără rost. Căci nu e drept să fim acuzați că ne ocupăm numai de unele, cînd toate trebuiesc îndeplinite. După cum pentru slujitorii stăpînilor pămîntești nu e permis în nici un caz, așa cum am mai spus, a alege ce să facă și ce nu din poruncile stăpînului, tot așa și pentru noi, care sîntem slujitorii Stăpînului nostru, în nici un caz nu e permis să îndeplinim după pofta inimii numai ce ne place și, din trufie, să călcăm în picioare ceea ce nu ne place.

VIII

30. Să încercăm a fi totuși de acord cu cei care poate de aceea nu vor ca noi să vorbim de poruncile mari ale lui Dumnezeu, fiindcă ei socotesc că le îndeplinesc pe cele mai mici. Dar nu ajunge pentru mîntuire să îndeplinim numai îndatoririle ușoare și să le neglijăm pe

cele grele, căci doar se spune: «Cine va păzi toată legea, dar va greși într-o singură poruncă, s-a făcut vinovat față de toate poruncile»²². Nu este suficient așadar să ne îndeplinim numai îndatoririle mici, sau foarte mici. Totuși, accept să vorbesc numai de cele mici, ca să arăt că aproape nici un creștin nu le îndeplinește pe cele mai neînsemnate. 31. Mîntuitorul nostru a poruncit creștinilor să nu înjure. Dar vei găsi mai mulți din cei care înjură întodeauna, decît din cei care nu înjură niciodată. A poruncit și ca nimeni să nu ocărăscă. Dar cuvîntul cui nu este ocară? Ocările sînt primele săgeți ale supărărilor, și ceea ce nu putem face din slăbiciune la supărare exprimăm sub formă de înjurătură. Astfel că în toate necazurile ne folosim de blestem și înjurături ca de niște arme. 32. Fiecare om dovedește foarte limpede că tot răul pe care-l dorește dușmanilor săi, ar vrea chiar să-l facă el dacă ar putea. Toți ne folosim ușor de această necurătenie a limbii, fără să ne supunem poruncilor Domnului. De aceea ni se pare că aceasta nu însemnează nimic în fața lui Dumnezeu. Și totuși, El spune: «Ocărătorii nu vor stăpîni împărăția lui Dumnezeu»²³. De aici putem înțelege cît de gravă și de rău-făcătoare este ocară, de vreme ce chiar dacă facem alte lucruri bune, ocară singură ne îndepărtează de cer. 33. Hristos a poruncit să ne ferim de pizmă. Dar noi dimpotrivă nu-l pizmuim numai pe cei mai de departe, ci chiar pe cei mai apropiați și-i invidiem nu numai pe dușmani, ci și pe prieteni; într-atît domnește acest rău în inima tuturor. Plăcerea de a minca își are o limită, dar plăcerea de a cleveti n-are nici o limită. De mîncare ne săturăm într-un fel întotdeauna, dar de clevetire nu ne săturăm. 34. Vina acestui păcat, poate spune cineva, nu este mare. Dar iată ce spune Sfînta Scriptură: «Cel ce clevetește va fi vrednic de moarte»²⁴. Greu, desigur, și cutremurător avertisment. Și totuși nu există nici o îndreptare. Nici unul dintre oameni nu înțelege de a-l sfișia cu vorba pe altul, nu-l cruță chiar dacă-și face sieși rău. Dar sancțiunea demnă a acestui rău urmărește numai pe autor, fiindcă nu-l vatămă cu nimic pe cel căruia i se adresează, ci-l pedepsește numai pe cel din gura căruia iese ocară. 35. Dacă nu mă înșel, poate dau impresia că aiurez și mi-ar părea rău să dau această impresie. Domnul nu aiurează cînd învață pe Apostolul Său astfel: «Să îndăturați de la voi toată vorba răstită și toată răutatea»²⁵. Ambele ne însoțesc permanent, dar parcă mai mult răutatea. Căci vorba răstită nu ne este întotdeauna

22. Iac. 2, 10.

23. I Cor. 6, 10.

24. Rom. 1, 30; Psalm 139, 2; Plide 21, 28.

25. Efes. 4, 31.

ne buze, dar răutatea ne este întotdeauna în inimă. De aceea cred că, oricât ne-am stăpîni de la cuvinte tari, răutatea n-am putea-o suprima. 36. Dumnezeu nostru ne-a învățat²⁶ să nu ne văicărăm și să nu murmurăm. Dar cînd i-au lipsit acestea neamului omenesc? Dacă e cald, ne plîngem de arșiță, dacă plouă ne vîităm de teama inundațiilor, dacă anul este mai fără roade acuzăm scumpetea, dacă e rodnic ieftinătatea. Dorim să avem belșug și dobîndindu-l îl acuzăm. Ce poate fi spus mai nedrept și mai revoltător? Ne plîngem de mila lui Dumnezeu că ne dă ce-I cerem. 37. Dumnezeu i-a povățuit pe servii Săi să nu cadă în greșală nici măcar cu privirea. *«Dacă s-a uitat cineva cu gînd necurat la vreo femeie — zice Domnul — a păcătuit cu ea în inima lui»*²⁷. De aici putem înțelege bine cît de neprihăniți ne-a poruncit Mîntuitorul să fim, dacă n-a îngăduit nici ochilor să greșescă. Știînd că ochii sînt oarecum ferestrele luminoase ale minții noastre, și că toate poftele necinstite intră în inimă prin ochi ca prin niște deschideri naturale, a voit să le nimicească în exterior cu totul, ca nu cumva, după ce au incolțit prin vîz, să răsără în suflet și crescînd să se întărească intru pierzanie. 38. De aceea zice Domnul că privirile pătimase ale oamenilor nerușinați nu sînt lipsite de germenul adulterului, de bună seamă pentru ca acela care fuge cu bună credință de adulter să-și păzească și privirea. Voind ca slujitorii Săi să aibă desăvîrșită și foarte curată cuviosia, le-a poruncit să se ferească cu foarte mare băgare de seamă de astfel de lucruri, oricît de mărunte ar părea, pentru ca viața creștinului să fie curată ca lumina ochiului și, precum ochiul nu primește în el nici cel mai mic firicel de praf pentru a-și păstra vederea neștirbită, la fel viața noastră nu trebuie să aibă în intimitatea ei nici un fel de semn al necuviinței. 39. De aceea spune Domnul cele ce urmează: *«Dacă te smintește ochiul tău scoate-l că mai bine îți este fie cu un singur ochi să intri în împărăția lui Dumnezeu, decît avînd amîndoi ochii să îi aruncat în gheena focului... și de te smintește mîna ta, ta-i-o...»*²⁸. Dacă, potrivit cuvîntului lui Dumnezeu, din cauza smintelilor sîntem tîrșiți în gheena, pe bună dreptate, desigur, ca să putem evita gheena se cade să ne pedepsim chiar mîinile, picioarele și ochii. Aceasta nu fiindcă ar trebui să fie cineva lipsit de membrele sale, ci, fiindcă ne sînt atît de necesare unele unelte pentru treburile casnice și intrucît ne folosim de ochi și de mîini ca de niște unelte, trebuie să ne lipsim de slujba și de ajutorul lor, ca să nu suferim chinurile fo-

26. Filip. 2.

27. Mat. 5, 28.

28. Marcu 9, 46; Mat. 28, 30.

cului veșnic. Căci atunci cînd este vorba de ales între unealtă și viață fără indoială că pentru un creștin este mai bine să se lipsească de unealtă decît de viață.

IX

40. Astfel, de vreme ce Domnul nostru ne-a poruncit să ne supunem Lui în toate acestea, este cineva care să se supună într-adevăr lui Dumnezeu în toate poruncile, sau măcar în unele? Este cineva care să-și iubească dușmanii, să facă bine prigonitorilor sau să biruie cu binele pe cei răi? Cine își oferă obrazul loviturilor, cine-și lasă avutul jefuitorilor, fără să le facă proces? Cine este cel care să nu-și permită nici un fel de abatere, care să nu facă pe nimeni vinovat de propriile lui necazuri, care să-și înfrîneze gura prin tăcere, să nu izbucnească în blestem și ocară? Este cineva care să îndeplinească din toate acestea măcar pe cele mai mici? 41. Aceasta, ca să nu mai vorbim de cele mai mari, despre care am vorbit cu puțin înainte. Dacă așa stau lucrurile și dacă noi nu respectăm nici una din poruncile Domnului, de ce să ne plîngem de purtarea lui Dumnezeu față de noi, cînd mai degrabă Dumnezeu ar trebui să se plîngă de purtarea noastră față de El? De ce să ne vîităm că nu sîntem ajutați de Dumnezeu, cînd noi înșine nu-L ascultăm? Din ce motiv murmurăm că Dumnezeu nu-și aruncă privirile pe pămînt, cînd noi nu le aruncăm spre cer, că Domnul nu ia în seamă rugăciunile noastre, cînd noi îi disprețuim învățăturile? Să presupunem că noi procedăm asemenea Domnului nostru: 42. Unde este locul plîngerii drepte dacă fiecare ispășește ceea ce a făcut? Pot să probez ușor că noi nu ispășim ceea ce facem și că Dumnezeu este mult mai îngăduitor cu noi decît sîntem noi cu Dumnezeu. Dar să continuăm pe linia celor începute. Domnul însuși spune așa: *«V-am strigat și nu M-ați auzit; și voi Mă veți striga și nu vă voi auzi»*²⁹. Ce este mai demn și mai drept? 43. N-am auzit, nu sîntem auziți; n-am respectat, nu sîntem respectați. Cine, mă rog, dintre stăpînii trupești este mulțumit să se poarte cu ai săi conform unei astfel de condiții, încît să disprețuiască pe servii săi numai atît cît a fost și el disprețuit de ei? De altfel noi disprețuind pe Dumnezeu nu-I pricinuim numai injuria pe care servitorii o pricinuiesc stăpînului lor trupesc disprețuindu-l, deși acest dispreț al servitorilor este foarte mare, dacă ei nu fac ce li se poruncește. Noi însă în orice strădanie, în orice îndeletnicire nu numai că nu îndeplinim poruncile, dar facem împotriva a ceea ce ni se poruncește. Dumnezeu ne po-

29. Pilde 1, 24; Mibela 3, 4; Psalm 17, 42; Ierem. 11, 11; Zahar. 7, 13.

runcește ca toți să ne iubim unii pe alții, dar noi toți ne sfîșiem în dușmăni reciproc. Dumnezeu poruncește ca toți cei ce au să dea și celor ce n-au, dar toți se reped la ceea ce este al altora. Dumnezeu poruncește ca tot creștinul să-și țină ochii neprihăniți; cîți sînt care să nu se rostogolească în noroiul desfrîului? 44. Dar ce să spun mai multe? Este grav și jalnic ce mai am de spus. Slujitorii și creștinii Bisericii înșiși, care în toate trebuie să împace pe Dumnezeu, ce fac altceva decît să-L invenineze pe Dumnezeu? Cu excepția puținora, care fug de cele rele, ce este altceva aproape orice adunare de creștini dacă nu o cloacă de vicii? Oare găsești în biserică pe cineva care să nu fie sau bețiv, sau brută, sau curvar, sau depravat, sau hrăpăreț, sau desfrînat, sau hoț, sau ucigaș? Și, ce e mai rău decît orice, toate acestea sînt fără sfîrșit. 45. Mă adresez conștiinței tuturor creștinilor: dintre toate aceste vicii sau nelegiuiri pe care le-am înșirat, cîți nu sînt stăpîniți fie de unul, fie chiar de toate? Mai ușor găsești pe cineva care să le aibă pe toate, decît care să n-aibă pe nici unul. Dar cele pe care le-am arătat poate nu par așa de grave, deși situația este cu mult mai gravă: vei găsi mai ușor invinuiți de toate relele decît numai de unele, mai ușor de crime grave, decît de crime ușoare, adică mai ușor din cei care au săvîrșit și crime grave și crime ușoare, decît din cei ce au săvîrșit numai din cele ușoare, fără vreuna din cele grave. 46. Aproape tot poporul bisericii se bălăcește în această ticăloșie de moravuri, încît pentru toată mulțimea creștinilor a fi credincios adevărat înseamnă a avea mai puține vicii. Astfel că unii socotesc că bisericile sau templele și altarele lui Dumnezeu sînt demne de mai puțin respect decît casa oricărui funcționar, sau judecător municipal. Într-adevăr, pe ușa nu numai a directorilor de instituții, dar chiar a șefilor sau subșefilor de birouri n-au voie să intre toți de-a valma, ci numai cei care au fost chemați, sau li s-a dat voie, sau funcția lor superioară le-a dat dreptul să intre; astfel încît, dacă vreunul din cei intrați a fost obraznic, sau este muștrat, sau este dat afară, sau este pedepsit pentru lipsa lui de respect și de considerație. 47. Dar în temple, în biserici și chiar în altare năvălesc de-a valma toți, fără cel mai mic respect pentru cele sfinte, nu pentru că nu toți trebuie să vină să se roage lui Dumnezeu, ci pentru că acela care intră să se roage nu trebuie să iasă pentru a face rău. Și nu e tot una a cere iertare și a provoca mînia lui Dumnezeu. 48. Este un nou fel de ciudățenie: aproape toți fac mereu aceleași lucruri pe care se plîng că le-au făcut și toți cei care intră în biserică să se căiască de păcatele vechi ies să facă rău. Dar ce zic eu că ies? Chiar în timpul rugăciunilor și al închinărilor uneltesc noi răutăți.

Una le spune gara și alta inima și, în timp ce cu vorba își deplîng răutățile din trecut, cu gîndul pun la cale pe cele din viitor, astfel că rugăciunea lor aduce mai degrabă înmulțirea, decît iertarea păcatelor. De aceea se împlinește cu ei acel blestem din Scriptură³⁰, de aceea chiar de la rugăciune ies condamnați, de aceea rugăciunea lor devine păcat. 49. În sfîrșit, dacă vrea cineva să știe ce cugetă în templu astfel de oameni, să vadă ce urmează: îndată după terminarea slujbei religioase toți aleargă la îndeletnicirile lor obișnuite, adică unii să înșele, alții să se îmbete, alții să se depraveze, alții să fure, încît se vede limpede la ce s-au gîndit cît au stat în biserică după ceea ce fac cînd ies din biserică.

X

50. Dar poate unii socotesc că toate aceste rele, toată această ticăloșie a viciilor despre care am vorbit mai sus se referă la sclavi, sau la oamenii cei mai decăzuți, că numele celor liberi nu este pătat de această murdărie a nelegiuirilor. Dar ce este altceva viața tuturor negustozilor decît înșelătorie și minciună, ce altceva viața funcționarilor municipali decît nedreptate, ce fac cei din slujbe civile altceva decît abuzuri, sau cei din servicii militare altceva decît jaf? Și poate mai socotești că acestea sînt păcate profesionale ale unor persoane; 51. căci — zici — aceasta este activitatea lor, precum le este și profesia și nu e de mirare dacă fac ceea ce sînt împinși de profesie să facă. Ca și cum Dumnezeu îngăduie cuiva să facă rău potrivit profesiei; sau ca și cum nu este nici o jignire a demnității sfinte, dacă în slujbele mai mici par a se înfăptui abaterile cele mai mari, mai ales că în aceste categorii intră cea mai mare parte dintre oameni. Fără îndoială, unde este mai mare mulțimea celor ce greșesc, acolo este mai mare și injuria divinității. Dar — zici tu — nobilimea este în afara unor astfel de nelegiuiri. 52. Din păcate, însă, nobilimea în toată lumea nu pare altceva decît un singur om într-un popor mare. Să vedem totuși dacă această nobilime este fără pată. Pentru aceasta să ascultăm mai întîi ce spune despre astfel de oameni cuvîntul dumnezeiesc. Apostolul lui Dumnezeu invinuină poporul, spune așa: «Ascultați, prea iubiții mei frați. Oare nu l-a ales Dumnezeu pe cei ce sînt săraci în ochii lumii, dar bogați în credință și moștenitori ai împărăției pe care a promis-o Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El? Voi însă ați necinstit pe cel sărac. Oare cei bogați nu vă asupresc pe voi și nu ei vă tîrsc la judecăți? Oare nu

30. Psalm. 106, 7.

hulesc ei numele cel bun intru care ați fost chemați?»³¹ 53. Grea este această mărturisire a apostolului, dacă nu cumva nobilii se socotesc în afara ei, fiindcă numește doar pe cei bogați. Dar fie că bogații și nobilii sînt același lucru, fie că dacă există bogați fără să fie nobili, aceștia sînt ca și nobili, fiindcă este atît de mare sărăcia în această vreme, încît nu mai este socotit nobil decît cel ce este în primul rînd bogat. Fie că a vorbit apostolul de una din categorii, fie de amîndouă, aceasta nu constituie o problemă. Căci nu interesează care din cele două categorii este vizată în primul rînd, de îndată ce cuvintele spuse se potrivesc și uneia și celeilalte. 54. Cine dintre nobili sau dintre bogați condamnă întru totul faptele rele? De altfel cred că am pus întrebarea greșit, căci mulți le condamnă, dar foarte puțini se feresc să le săvîrșească. La alții condamnă ceea ce la ei admit, în chip curios sînt acuzatori și făptași ai aceluiași delict. Înfierază în public ceea ce fac pe ascuns și prin aceasta ei în timp ce socotesc că condamnă pe alții se condamnă mai degrabă pe ei înșiși prin propria lor atitudine. 55. Dar să-i lăsăm pe cei împricinați mai mult. Care bogat sau care nobil caută să fie nevinovat sau să-și stăpînească mina de la toate aceste nelegiuiri? Deși am spus fără rost de la toate. O, de s-ar stăpîni măcar de la cele mai mari, fiindcă cei puternici vor să-și revendice ca un fel de privilegiu al lor dreptul de a le săvîrși pe cele mai mici. Astfel că despre păcatele mai ușoare nu zic nimic. Să vedem dacă este vreunul nevinovat față de acele două mari păcate, aproape capitale, adică de omucidere și de desfrîinare. Căci cine nu este sau pătat de singe omenesc sau murdărit de noroiul vieții decăzute? Este de ajuns unul singur din acestea pentru pedeapsa cea veșnică, dar aproape toți cei bogați le-au comis pe amîndouă.

XI

56. Poate cineva din numărul acestora gîndește: eu pe acestea nu le fac. Te laud dacă nu le faci, dar totuși înainte poate le-ai făcut și a înceta de a le face nu însemnează a nu le fi făcut niciodată. Și chiar de ar fi așa, ce ar folosi totuși că unul s-a despărțit de păcat, iar ceilalți mulți rămîn în păcat? 57. Întoarcerea unuia nu anulează greșelile celor mulți și nu e de ajuns că unul a părăsit calea păcatului pentru a împăca pe Dumnezeu, pe care-L supără totalitatea neamului omenesc. Cînd cel ce se întoarce, ca să poată scăpa de moartea veșnică, culege desigur mari roade ale întoarcerii sale, dacă scapă, numai că nu i se poate întîmpla să îndepărteze pe alții de pedeapsa

31. Iac. 2, 5.

condamnării. Este o dovadă de mîndrie neîngăduită și un mare păcat dacă se crede cineva atît de bun, încît socotește că și cei răi pot fi mîntuiți prin el. 58. Dumnezeu, vorbind despre o țară oarecare și despre un popor păcătos, zice așa: «Dacă se vor afla acolo trei bărbați: Noe, Daniel și Iov, aceștia nu-și vor scăpa prin dreptatea lor nici iiii, nici mucele; ei singuri vor scăpa»³². Cred că nimeni nu va fi atît de fără rușine, încît să îndrăznească a se compara cu asemenea bărbați, fiindcă oricît ar dori cineva să-l placă acum lui Dumnezeu, totuși este un fel de cea mai mare nedreptate, dacă se presupune pe sine drept. Și prin aceasta este înlăturată orice speranță a părerii deșarte prin care credem că nenumărata mulțime a oamenilor pierduți poate fi apărută de relele prezente prin bunăvoința cîtorva oameni buni. 59. De vreme ce nici unul nu este la fel cu cei despre care am vorbit mai sus, ce speranță poate avea cineva că pot fi scăpați și străinii și nenumărați alții și cei răi, de către foarte puțini oameni buni, cînd nici măcar acel cuvios foarte apropiat lui Dumnezeu n-au binemeritat de la Domnul nici măcar să-și scape copiii ca părți ale corpului lor? Și pe drept cuvînt. Căci deși toți copiii par într-un fel membre ale părinților, nu trebuiesc socotiți totuși membre ale celor de care au început să se îndepărteze prin sentimente, fiindcă unii ca aceștia nu pot beneficia de drepturile naturale pe care le pierd prin ticăloșia purtării lor. Așa se face că și noi, care ne numim creștini, prin păcatul ticăloșiei pierdem drepturile acestui nume atît de mare. 60. N-ajută la nimic numele sfînt fără o bună purtare, fiindcă viața în dezacord cu profesiunea îndeplinită compromite titlul profesiei, oricît de înalt ar fi, prin josnicia faptelor nedemne. De vreme ce aproape nici o parte din toți creștinii, aproape nici un colț din toate bisericile nu este în afară de orice abatere, de orice vină a păcatelor de moarte, de ce să ne măgulim cu numele de creștin, cînd prin însuși acest nume prea sfînt sîntem în culpă, tocmai fiindcă nu ne purtăm cum ne cere numele sfînt? De aceea îl supărăm și mai mult pe Dumnezeu prin titlul religiei noastre, pentru că păcătuim compromițînd numele religiei pe care o mărturisim.

32. Iezech. 14, 14.

CARTEA A IV-A

I

1. Să lăsăm la o parte acel privilegiu al numelui de creștin, care ne face să socotim că sîntem mai religioși decît toate neamurile și că deci trebuie să fim și mai puternici. De vreme ce, precum am spus, esența credinței creștine constă în a crede statornic în Hristos și a păzi poruncile lui Hristos, însemnează că nu este credincios doar cel care n-are credință și nu crede în Hristos, ci și cel care calcă poruncile lui Hristos. În concluzie, nu este creștin cel ce nu face faptele cerute unui creștin. Este vorbă goală numai numele, fără îndeplinirea cerințelor implicate în el. Precum spune cineva în scrierile sale¹, ce este altceva înălțimea unui rang fără înălțimea meritelor, decît un titlu de onoare fără om, sau ce este o demnitate la un nedemn, dacă nu o podoabă în noroi? 2. Astfel, ca să ne folosim de aceleași cuvinte, ce este altceva numele sfint fără merit, decît o podoabă în noroi? Cuvîntul sfint spune în Cărtile sfinte astfel: «Inel de aur în ritul porcului, așa e femeia frumoasă și fără minte»². Numele de creștin ne este astfel ca o podoabă de aur: dacă-l purtăm nedemn, părem ca niște porci cu belciug de aur. 3. În sfîrșit, cine vrea să știe mai deplin că fără fapte numele nu însemnează nimic, să se gîndească la nenumărate popoare care, pierzîndu-și meritele, și-au pierdut și numele. Cele douăsprezece triburi de evrei, care fuseseră odinioară alese de Dumnezeu, au primit două nume sfinte: au fost numite și poporul lui Dumnezeu și Israel. Citim astfel: «Ascultă poporul Meu, și-ți voi vorbi; Israel, și-ți voi mărturisi»³. Așadar iudeii au fost altădată și una și alta, iar acum nu sînt nici una nici alta. Căci nu se poate numi poporul lui Dumnezeu cel ce a părăsit nu demult cultul lui Dumnezeu și nu-L vede pe Dumnezeu cel care L-a renegat pe Fiul lui Dumnezeu, precum este scris: «Israel însă nu M-a cunoscut și poporul nu M-a înțeles»⁴. 4. De aceea și în alte locuri vorbește de norodul iudeilor, spunînd către profet:

1. Salvianus: Ad ecclesiam II, 37.

2. Pilde 11, 12.

3. Psalm 49, 7; 80, 9.

4. Isaia 1, 3.

«Cheamă numele lui neîubit»⁵. Și iarăși către iudei: «Voi nu sînteți poporul Meu și Eu nu sînt Dumnezeuul vostru». Dar de ce spunea despre ei așa, arată El însuși limpede în altă parte, cînd spune: «Au părăsit pe Domnul, Izvorul apei celei vii»⁶; și iarăși: «Au aruncat cuvîntul Domnului și nici o înțelepciune nu este în ei»⁷. 5. Mă tem că nu s-a putut spune despre ei atunci mai mult decît se poate spune despre noi acum, fiindcă nu ne supunem cuvintelor Domnului și nu este în noi nici o înțelepciune. Sau poate cumva credem un fapt înțelept că disprețuim pe Dumnezeu și o supremă înțelepciune că nesocotim poruncile lui Hristos? 6. Avem un motiv să gîndim astfel. Căci înfăptuim toți cu aceleași sentimente păcatele, ca și cum ne-am fi înțeles într-un înalt consiliu să păcătuim. Astfel stînd lucrurile, de ce ne amăgim pe noi înșine cu părerea deșartă că, fiindcă ne numim creștini, ne poate ajuta numele bun în mijlocul rezelor pe care le facem? Duhul Sfînt spune că fără fapte bune credința nu poate fi de folos creștinilor. Credința are mai mare valoare decît numele, fiindcă numele este un cuvînt al omului, pe cînd credința este un rod al minții. Și totuși apostolul mărturisește că și acest rod al credinței este sterp fără fapte bune. «Credința fără fapte — zice el — moartă este»⁸. Și iarăși: «Precum trupul fără suflet, tot așa și credința fără fapte bune moartă este»⁹. Adaugă și cuvinte mai aspre pentru a-i rușina pe cei ce se încîntă singuri cu anumite presupuneri despre credința creștină.

II

7. Dar poate spune cineva: tu ai credință și eu am fapte; arată-mi credința ta fără fapte și eu îți voi arăta credința mea din fapte. Este drept că faptele bune sînt ca niște mărturii ale credinței creștine, fiindcă un creștin dacă n-a făcut fapte bune nu poate să-și dovedească în chip temeinic credința sa, iar prin faptul că n-o poate dovedi trebuie socotit ca și cum n-ar avea-o. Cit socotește că aceasta singură nu valorează nimic, o arată Apostolul în cele de mai jos, cînd zice către un creștin: «Tu crezi că unul este Dumnezeu. Bine faci; dar și demonii cred și se cutremură»¹⁰. 8. Să vedem ce a voit să spună Apostolul prin aceste cuvinte și să nu ne mîniem împotriva mărturiilor divine, ci să le primim, să nu le tăgăduim, ci să

5. Osea 1, 9; Rom. 9, 25.

6. Ierem. 17, 3.

7. Ierem. 8, 9.

8. Iac. 2, 20.

9. Iac. 2, 18; 26, 10.

10. Iac. 2, 19.

le înfăptuim. «*Tu crezi — zice Cuvîntul divin către un creștin — că unul este Dumnezeu. Bine faci ; dar și demonii cred și se cutremură*». Oare a greșit cu ceva Apostolul asemănînd credința unul creștin cu a unui demon? În nici un caz nu ; dar fiindcă a voit să arate, cum am spus mai sus, că fără fapte bune nimic n-ar trebui să se pretindă la adăpostul credinței, de aceea spune că și demonii cred. Adică după cum demonii, deși cred în Dumnezeu, totuși rămîn în stricăciune, la fel și unii oameni, au un fel de credință demonică, dacă afirmă că ei cred în Dumnezeu, dar nu încetează de a face rău. 9. Spre rușinea și condamnarea oamenilor păcătoși, Apostolul adaugă spunînd nu numai că demonii cred, dar că ei se și tem și se cutremură cînd aud numele lui Dumnezeu. Aceasta este ca și cum ar fi spus : Ce te mîndrești, omule, oricine ai fi tu, cu credința ta, care nu valorează nimic fără teama și supunerea față de Dumnezeu? Demonii au ceva mai mult. Tu ai numai un lucru, ei au două : tu ai credința, dar n-ai teama, ei au deopotrivă și credința și teama. De ce te miri așadar dacă sintem loviți? De ce te miri dacă sintem asupriți, dacă sintem tîriți de dușmani la judecată, dacă sintem mai slabi decît toți? 10. Fie neplăcerile noastre, fie beteșugurile, fie umilirile, fie închisorile, fie pedepsele la robie rușinoasă, toate acestea dovedesc un slujitor rău și un stăpîn bun. Cum slujitor rău? Pentru că suferă ceea ce merit. Și cum stăpîn bun? Pentru că arată ce merităm, deși nu ne pedepsește cum am merita, pentru că, în loc să ne nimicească, preferă să ne corecteze prin foarte blîndă și foarte binevoitoare dojană. Noi, în ce privește faptele noastre rele, sintem demni de chinuri aducătoare de moarte ; dar El, folosînd mai mult mila decît asprimea, vrea mai degrabă să ne îndrepteze prin măsuri blînde, decît să ne ucidă printr-o dreaptă pedeapsă. 11. Sint destul de sigur că e neplăcut pentru noi cînd sintem loviți. Dar de ce ne mirăm dacă Dumnezeu ne bîcnieste pe cei care păcătuiam, cînd noi înșine îi batem pe robii care greșesc? Sintem niște judecători nedreți : oameni fiind nu voim să fim bătuiți de Dumnezeu, dar noi înșine îi batem pe oamenii de credința noastră. Nu mă mir că sintem atît de nedreți în această privință. Prin firea noastră avem un fel de judecată sucită, ca robii ; voim să greșim, dar nu voim să fim pedepsiți. Ne purtăm exact ca robii noștri ; toți voim să păcătuiam fără să suferim consecințele. În sfîrșit, îi întreb pe toți dacă eu mint cînd afirm că nu există nimeni, chiar vinovat de fapte grave, care să accepte ideea că trebuie să fie pedepsit. 12. De aici așadar se poate recunoaște cît de nedrept și de fără teme este faptul că sintem foarte severi cu alții și foarte îngăduitori cu noi, aspri cu alții și lăsați cu noi. În aceeași

vină îi pedepsim pe alții și ne iertăm pe noi. Este cu totul intolerabilă această atitudine de părtinire și de îngustime. Nu voim să ne recunoaștem vinovați și îndrăznim să-i socotim pe alții vrednici de trimis în judecată. Ce poate fi din partea noastră mai nedrept și mai ticălos? Aceeași crimă pe care o aprobăm dacă e săvîrșită de noi, o pedepsim foarte sever dacă a comis-o altcineva. Încît, nu fără motiv strigă Apostolul către noi : «*De aceea ești de neiertat, omule, oricine ai fi, care judeci : căci în ceea ce judeci pe altul te osîndești pe tine, de vreme ce faci aceleași lucruri pe care le judeci*»¹¹.

III

13. Dar noi nu facem aceleași lucruri pe care le fac robii — poate că zice unul dintre cei bogați —, căci dintre robi sint hoții și fugarii, dintre robi, cei supuși mereu gurii și pîntecului. Este adevărat că acestea sint vicii ale robilor ; dar ale stăpînilor sint și mai mari, chiar dacă nu ale tuturor. Unii fac excepție, dar sint foarte puțini, și nu-i numesc, ca să nu se pară că numindu-i nu atît îi laud, cît îi fac cunoscuți nenumindu-i pe alții. 14. Dar în primul rînd, robii dacă fură poate sint împinși de lipsuri să fure ; și în afară de asta, chiar dacă li se dă simbria obișnuită, o fac mai mult din deprindere, decît din necesitate, și astfel mai mult indeplinesc o regulă, decît își satisfac o trebuință. Prin aceasta lipsa face vina înșăși mai puțin vinovată, fiindcă este scuzabil cel vinovat de furt, dacă pare a fi fost silit să fure fără voia lui. De altfel și Sfînta Scriptură pare a scuza oarecum greșelile tuturor oropsiților soartei, căci iată ce zice : «*Nu este o vină mare dacă un oarecare a furat ; căci fură ca să-și astîmpere foamea*»¹². Fură ca să-și astîmpere foamea, și nu trebuie să-i acuzăm atît de mult, dacă sint scuzați de cuvîntul divin. 15. Ceea ce spunem despre furturile robilor spunem și despre fuga lor. Dar mai drept este să-i scuzăm pentru fuga lor, fiindcă îi împing pe robi să fugă nu numai lipsurile, ci și chinurile. Se tem de vătăfi, se tem de cei puși să facă liniște, se tem de intendenți, astfel că ei sint mai mult robii acestora decît ai stăpînilor. De toți sint loviți, de toți sint îngenuncheați, ce să mai spun? Mulți robi aleargă la stăpîni să-i scape de propriii lor tovarăși de robie. De aceea fuga lor nu trebuie s-o raportăm atît la cei care fug, cît la cei care-i împing să fugă. Suferă tot felul de violențe, prea nefericiți : doresc să slujească și sint siliți să fugă. Nu vor să piece din serviciul stăpînilor lor și cruzimea tovarășilor de robie nu-i lasă să servească. 16. Li se spune că sint și minci-

11. Rom. 2. 1.

12. Pilde 6, 30.

noși. Sînt constrinși la minciună în fața pedepsei, mințind ca să scape de schingiuri. Ce este de mirare dacă robul de teamă preferă să mintă decît să fie biciuit? Sînt acuzați că sînt lacomi, că sînt robi ai gurii și ai pîntecului. Nu e nimic nou în aceasta: dorește și mai mult să se sature cel ce adesea suferă de foame. Dar fie, dacă nu suportă foamea de pline, sigur suportă foamea de desfătări și de aceea trebuie iertat dacă dorește cu lăcomie ceea ce-i lipsește permanent. 17. Tu ești nobil, tu ești bogat, care ai de toate din abundență, care cu atît mai mult ești dator să-L cinstești pe Dumnezeu prin fapte sfinte, cu cît te bucuri fără încetare de binefacerile Lui. Să vedem dacă săvîrșești nu zic fapte sfinte, dar măcar nevinovate. Dar cine, dintre cei bogați, în afară de puțini, cum am spus mai sus, nu este pătat de toate blestemațiile? Zic în afară de puțini, dar ce bine ar fi dacă s-ar găsi cît mai mulți, sau chiar toți în această situație! Nevinovăția celor mai mulți ar fi mîntuirea tuturor. Și acum nu vorbesc decît despre acela care se recunoaște în cele spuse de mine despre el. Dacă este în afara conștiinței lui ceea ce spun eu, nu-i aduc nici o vină spusele mele. Dar dacă recunoaște că i se potrivesc cele spuse de mine, să știe că nu de limba mea sînt spuse, ci de conștiința lui. 18. Mai întii, ca să vorbesc despre vicii ale robilor, dacă un rob este un fugar, și tu ești fugar, bogat, ca și nobil; căci fug de stăpînul lor toți cei ce nu respectă legea stăpînului lor. De ce, dar, bogatule, îl învinovățești pe un rob, cînd tu faci exact ceea ce face el? El fuge de stăpînul lui și tu de al tău. Dar tu ești mai vinovat decît el, fiindcă el poate fuge de un stăpîn rău, pe cînd tu fugi de stăpînul cel bun. Îl acuzi pe un rob că nu-și mai satură stomacul. Dar el datorită lipsei se satură rar, pe cînd tu, datorită belșugului, te saturi în fiecare zi. 19. Vezi, așadar, că înțelepciunea apostolică te biciuiește mai ales pe tine, chiar numai pe tine; fiindcă: *«Prin cele ce judeci pe altul, te osîndești pe tine însuși, căci faci aceleași pe care le judeci»*¹³. Dar faci nu numai aceleași răutăți, ci și altele cu mult mai mari și mai netrebnice. Lui îi pedepsești nestăpînirea și nesaturarea pîntecului, iar tu ți-l încarci la mese neîntrerupte. Și furtul, precum socotești, este un viciu de rob. Dar tu tot furt săvîrșești, bogatule, cînd îți însușești cele oprite de Dumnezeu. Într-adevăr, furt săvîrșesc toți cei ce fac lucruri nepermise.

IV

20. Dar de ce să vorbesc așa de cu zgîrcenie și aproape pe ocolite despre aceste lucruri, cînd nu numai furturile, dar chiar tilhăriile

13. Rom. 2, 1.

mari ale celor bogați se dovedesc prin atîtea nelegiuiri săvîrșite pe față? Cine, nu numai dintre cei săraci, se simte la adăpost prin faptele și prin starea lui în fața celui bogat? Prin abuzurile celor puternici, oamenii slabi își pierd avutul lor, sau se pierd chiar pe ei înșiși odată cu puținul pe care-l au; încît pe drept mărturisește și despre unii și despre alții cuvîntul sfînt grăind: *«Asinul în deșert, vinat pentru lei; asemenea hrană sînt săracii pentru cei bogați»*¹⁴. De altfel nu numai cei săraci, ci aproape întreg neamul omenesc suportă asemenea tiranie. Ce este altceva demnitatea celor de sus, dacă nu vînzarea la mezat a cetăților? 21. Ce este altceva guvernarea unora pe care nu-i spun pe nume, decît pradă? Într-adevăr, nimic nu constituie un mai sigur mijloc de a jefui pe cei săraci, decît puterea. De aceea se cumpără onorurile de către cei puțini, ca să se plătească prin devastarea tuturor. Ce poate fi mai nedemn sau mai nedrept decît aceasta? Cei săraci plătesc prețurile demnităților, dar nu le cumpără. Nu știu negoțul, dar știu pierderile. Ca să se ridice cîtiva se coboară lumea; gloria unuia este fatală pentru tot pămîntul. Știu aceasta Hispaniile¹⁵, cărora le-a rămas numai numele; știu Africile, cite au fost, știu Galiile devastate, dar nu de toți, și de aceea în foarte puține colțuri s-a putut respira mai ușor, fiindcă uneori integritatea celor puțini a hrănit regiunile pe care le-a pustiit jaful celor mulți.

V

22. Cuprinși de durere ne-am îndepărtat prea mult de subiect. Așadar, ca să ne întoarcem la cele de mai sus, de ce vicii ale robilor n-ar fi pătați și nobilii, cînd pe cele pedepsite la sclavi ca păcate, ei le săvîrșesc ca și cum ar fi îngăduite? În sfîrșit, la acele nesăbuite pe care și le permit sus-zișii nobili, robul nu-și permite nici să aspire. Dar să nu mint; căci unii dintre robi deveniți nobili au săvîrșit fapte asemănătoare sau mai grave. Totuși, nu li se poate imputa deloc robilor că starea lor de sclavi a cedat așa de ușor în fața unor nelegiuiri. 23. Chiar omuciderea sînt printre robi rare, determinate de frică, sau de teama morții, pe cînd printre cei bogați sînt frecvente, aceștia avînd speranța și încrederea că nu vor fi pedepsiți. Poate cumva sîntem nedrepti socotînd păcatele ceea ce fac cei bogați, de vreme ce atunci cînd îșiucid sclavii ei socotesc aceasta un drept și nu o crimă. 24. Nu numai atît, dar ei abuzează de același privile-

14. Eccl. 13, 22.

15. Hispaniile, Africile, Galiile, la plural, pentru că Hispania, Africa, Gallia aveau provincii cu același nume de bază: Hispania Citerior (Tarraconensis), Hispania Ulterior (Baetica), Gallia Belgica, Gallia Lugdunensis, Gallia Narbonensis etc.

giu cînd se bătălesc în mocirla depravărilor. Căci cine dintre cei bogați respectă jurămîntul căsătoriei, pe cine nu-l aruncă în prăpastie nebunia poftelor, cui nu-i sînt pătate casa și familia de desfrinare și cine nu și-a urmat nebunia cugetului spre orice persoană către care l-a împins arșița dorințelor necinstite? De aceea despre asemenea porniri cuvîntul divin spune: «Cai înnebuniți după femei s-au făcut»¹⁶. Căci despre cine vorbesc aceste cuvinte, dacă nu despre cel care vrea să calce totul în picioare pentru a ajunge la împreunare cu oricine i-a ațîțat dorințele prin simplă privire? 25. Despre concubinaj se pare că este nedrept a spune ceva, fiindcă în comparație cu ticăloșiile mai sus arătate, este ca un soi de neprihănire faptul de a fi mulțumit cu femei puține și a ține friul plăcerilor în limita unui anumit număr de soții. Am zis de soții, fiindcă faptele duc la o nerușinare atît de mare, încît mulți socotesc slujnicele lor soții. 26. O, de le-ar avea de soții numai pe cele care trebuiesc socotite ca atare! Dar mai urît și mai detestabil este faptul că unii, după ce fac căsătorii onorabile, își iau alte soții de condiție servilă, deformîndu-și cinstea sfîntei căsătorii printr-un concubinaj degradant, fără să se rușineze că se fac bărbați ai slujnicelor lor, prăbușind culmile căsătoriilor nobile în cămăruțele josnice ale servitoarelor, meritînd pînă la urmă starea aceloră cu care se socotesc demni să trăiască în tovarășie.

VI

27. Nu mă îndoiesc că dintre aceștia cei mai mulți, fie că sînt nobili, fie că vor să pară nobili, tratează cu aroganță și dispreț faptul că, reflectînd la moravurile despre care am vorbit, am făcut afirmația că unii robi sînt mai puțini ticăloși decît stăpîni. Dar am spus aceasta nu despre toți, ci despre cei care sînt astfel și nici unul nu trebuie să se supere, dacă știe că nu face parte din categoria celor vizați, ca să nu pară că este din ceata lor tocmai prin faptul că se supără. Mai mult, nobilii care se îngrozesc de aceste răutăți trebuie să se minie împotriva celor ce prin faptele lor josnice compromit numele de nobil. Căci deși astfel de oameni agravează situația tuturor creștinilor, totuși îi pătează cu murdăriile lor în mod special pe cei din clasa din care fac parte. 28. Am afirmat că unii nobili sînt mai prejos de robi (am afirmat categoric), dar afirmația rămîne deșartă dacă n-o sprijinim cu dovezi. Iată, aproape tot numărul robilor este în afara acelei mari nelegiuiri despre care am vorbit. Intr-adevăr, are

16. Ierem. 5, 8.

vreun rob mulțimi de concubine, practică vreunul din ei obiceiul urît de a avea multe soții, socotește vreunul că, după obiceiul cîinilor sau al porcilor, sînt soții ale sale toate pe care le poate aservi poftelor sale? 29. Dar se poate răspunde la acestea că robilor nu li se permite să facă asemenea lucruri, pe care le-ar face dacă li s-ar permite. Se poate; dar cele pe care nu le văd că se întîmplă nu le pot socoti ca și întîplute. Oricît de necinstite le-ar fi gîndurile, oricît de vinovate dorințele, nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă pe care n-a săvîrșit-o. Este sigur că robii sînt răi și detestabili; dar oamenii liberi și nobilii sînt cu atît mai de condamnat dacă, deși au o situație socială mai respectabilă, sînt totuși mai decăzuți decît robii. Se ajunge astfel în mod necesar la concluzia că robii nu pot fi achitați de vinovățiile lor, dar că pe de altă parte cei mai mulți dintre cei bogați sînt de condamnat în comparație cu robii. 30. Cine ar putea să zăgrăvească așa cum merită acea nelegiuire tilhărească, anume faptul că acum cînd statul roman, chiar decedat sau dîndu-și ultima suflare tocmai în acea parte în care încă trăiește, moare strangulat de lanțurile impozitelor ca de mîinile tilharilor, se găsesc totuși cei mai mulți dintre bogați ale căror dări le plătesc robii, adică se găsesc cei mai mulți dintre bogați ale căror dări îi sufocă pe săraci. Am spus că se găsesc cei mai mulți, dar mă tem că e mai corect să zicem toți. Căci sînt atît de puțini nevinovați de acest rău, dacă totuși sînt vreunii, încît în acea parte în care am spus că sînt mulți, îi putem găsi aproape pe toți cei bogați. 31. Iată, îmbunătățirile aduse prin legi în unele orașe ce altceva au făcut decît să-i scutească pe toți cei bogați și să-i încarce de biruri pe cei săraci, aceloră să le reducă vechile datorii, acestora să le adauge altele noi, pe aceia să-i îmbogățească scăderea celor mai mici plăți, pe aceștia să-i copleșească adaosul altora foarte mari, aceia să prospere prin micșorarea celor pe care le suportau ușor, aceștia să-și dea sufletul prin mărirea celor pe care și înainte nu le mai puteau suporta și astfel așa-zisele îmbunătățiri să ridice pe unii prin cea mai mare nedreptate, iar pe alții să-i nimicească prin cea mai mare nedreptate, pentru unii să fie răsplata cea mai criminală, iar pentru alții otrava cea mai criminală? De aceea afirm că nimic nu poate fi mai criminal decît ca cei bogați să zdrobească prin reformele aduse de ei pe cei săraci, și nimic nu constituie o mai mare nefericire pentru cei săraci, decît ca ei să fie striviți chiar prin acele legi care sînt date în folosul tuturor.

VII

32. Dar cum și cât de sfânt este faptul că, dacă vreunul dintre nobili a început să se îndrepte către Dumnezeu, îndată își pierde onoarea de nobil? Sau cât de mare este onoarea lui Hristos în mulțimea creștină, pe care religia o face demnă de dispreț? Îndată ce a început cineva să fie mai bun, este tratat cu desconsiderare față de cel rău și în felul acesta toți sînt siliți oarecum să fie răi, ca să nu fie socotiți oameni de nimic. De aceea nu fără motiv strigă Apostolul: «*Tot veacul este așezat în răutate*»¹⁷. Este adevărat, căci se spune pe bună dreptate că totul este rău acolo unde cei buni nu-și pot găsi loc. Astfel totul este plin de nedreptate, de vreme ce fie cei răi sînt așa cum sînt, fie cei buni sînt chinuți de prigoana celor mulți. 33. Dacă, așa cum am spus, cineva mai bine văzut s-a dedicat religiei, pe dată încetează de a mai fi bine văzut. Când cineva și-a schimbat haina își schimbă imediat și demnitatea: dacă a fost respectat, devine demn de dispreț, dacă a fost între cei mai de sus, ajunge între cei mai de jos, dacă a fost copleșit de onoruri, ajunge copleșit de dezonoare. Se miră oamenii veacului și necredincioșii dacă suportă supărarea și minia lui Dumnezeu, cînd ei îl prigonesc pe Dumnezeu în toți cei cuvioși, căci toate sînt răsturnate și întoarse pe dos. Cel bun este disprețuit ca și cum ar fi rău, iar cel rău este respectat ca și cum ar fi bun. Nu este nimic de mirare dacă suferim din ce în ce mai mult, fiindcă sîntem din ce în ce mai răi. Zilnic oamenii săvîrșesc noi fapte rele, iar de cele vechi nu se lasă, uneltesc mereu alte crime, iar pe cele din trecut le repetă.

VIII

34. Dar de ce să fim nemulțumiți? Oricît de aspre și de grele necazuri îndurăm, ele sînt totuși mai mici decît cele pe care le merităm. De ce ne plîngem că Dumnezeu se poartă vitreg cu noi? Cu mult mai vitreg ne purtăm noi cu Dumnezeu. Îl înveninăm prin desfrinarea noastră și Îl împingem să ne pedepsească fără să vrea. Dumnezeu, deși prin rațiunea și măreția Lui are o astfel de fire, încît nu-L stăpînește nici o patimă a miniei, totuși păcatele noastre sînt atît de provocatoare, încît Îl silesc să se minie. Îi punem la încercare dragostea și ridicăm oarecum mîinile împotriva milei Lui. Deși este de o atît de mare bunătate, încît ar vrea să ne ierte mereu, este constrîns de răutățile noastre să pedepsească nelegiturile pe care le facem. 35. Precum cei ce asediază orașe foarte întărite, sau încearcă

17. «Răscumpărînd vremea, căci zilele sînt rele», Efes. 5, 16.

să cucerească și să dărîne puternicele fortărețe ale orașelor — fără îndoială că le atacă cu tot felul de arme și de mașini de luptă —, la fel și noi, prin toată nelegiuirea păcatelor celor mai mari, ca și cum acestea ar fi tot felul de arme, luptăm să spulberăm mila lui Dumnezeu. Îl socotim pe Dumnezeu nedrept față de noi, cînd noi înșine sîntem foarte nedrepti față de El. Orice greșală a oricărui creștin este nedreptate față de Dumnezeu. 36. Ori de cîte ori săvîrșim ceva ce nu este îngăduit de Dumnezeu însemnează că-l călcăm poruncile. Și totuși, în nenorocirile noastre în mod nelegiuit facem vinovată severitatea divină, deși vina o purtăm noi. Deîndată ce îngăduim lucruri care duc la chinuri, sîntem înșine autorii chinurilor noastre. Pentru ce ne plîngem dar de asprimea pedepselor? Fiecare dintre noi se pedepsește el însuși. Și de aceea acel cuvînt profetic ne spune: «*Iată voi toți ați aprins focul și ați dat puteri flăcărilor: mergeți în para focului vostru și a flăcărilor pe care le-ați aprins*»¹⁸. Tot neamul omenesc se prăbușește în pedeapsa cea veșnică, potrivit acestei rîndușii pe care a arătat-o Scriptura: mai întii aprinde focul, apoi dă putere flăcărilor și după aceea intră în flăcările pe care el le-a pregătit. Cînd, așadar, și-a aprins omul pentru prima dată focul cel veșnic? De bună seamă că de la primul păcat. 37. Dar cînd dă puteri focului? Cînd îngămădește păcate peste păcate. Și cînd va intra în focul cel veșnic? Cînd suma fără leac a tuturor relelor va întrece orice măsură prin excesul delictelor din ce în ce mai mari, precum spune Mîntuitorul nostru către fruntașii iudeilor: «*Întreceți măsura părinților voștri, șerpilor, fiil de vipere*»¹⁹. Nu erau departe de a întrece orice măsură prin mulțimea păcatelor lor cei cărora li se adresa însuși Domnul și, fără îndoială, de a umple numărul nedreptăților, ca să piară cei ce de acum nu mai erau demni de mîntuire. 38. De aceea Legea veche, după ce amintește că păcatele amoreilor au depășit orice limită, arată că îngerii au vorbit către Loth astfel: «*Pe toți care sînt al tăi scoate-l din acest oraș; vom nimici acest loc, pentru că strigătul împotriva lor s-a înălțat în fața Domnului, Care ne-a trimis să-l pierdem*»²⁰. Fără îndoială că mult aprinsese acel popor prea nelegiuit focul în care avea să piară și de aceea, cînd nedreptățile lor au atins culmea, el a ars în flăcările crimelor lui. Atît de rău a păcătuit în fața lui Dumnezeu, încît a suferit chiar în acest veac gheena care va fi în judecata viitoare.

18. Isala 50, 11.

19. Mat. 23, 32.

20. Fac. 19, 30.

IX

39. Dar nu e nimeni demn de sfârșitului aceluia, — ar zice cineva —, fiindcă nimeni nu e de comparat cu spurcăciunile lor. Poate este adevărat; dar ce facem că Mîntuitorul amintește că sintem foarte răi toți aceia care-I disprețuim Evanghelia? Către Capernaum spune așa: «*Dacă s-ar fi făcut în Sodoma minunile care s-au făcut în tine, poate că ea ar exista și astăzi. Totuși, vă spun vouă că pentru pămîntul Sodomei va fi mai ușor în ziua judecării decît pentru tine*»²¹. Dacă spune că sodomiiții sînt mai puțin demni de osîndă decît toți cei ce nu respectă Evanghelia, există un motiv foarte sigur ca și noi, care în cele mai multe cazuri nu o respectăm, să trebuiască a ne teme de ceva mai rău, mai ales fiindcă nu vrem să ne mulțumim cu viciile practicate și oarecum familiare. 40. Multora nu le sînt de ajuns vinovățiile obișnuite, nu le sînt de ajuns certurile, defăimările, jafurile, nu le sînt de ajuns bețiile, nu le sînt de ajuns petrecerile deșănțate, nu le sînt de ajuns prefăcătorile, nu le sînt de ajuns jurămintele false, nu le sînt de ajuns adulterele, nu le sînt de ajuns omuciderile, nu le sînt, în sfîrșit, de ajuns toate acestea la un loc, care, deși foarte inumane prin atrocitatea lor, duc de fapt la nedreptăți omenesti, cînd nu ridică mîinile blestamate ale celor cu cugete nebune chiar împotriva lui Dumnezeu. «*Și-au ridicat — precum este scris despre cei nelegiuți — pînă la cer gură lor și limba lor a străbătut pămîntul și au zis: cum va ști Dumnezeu, chiar dacă există știință în cer?*»²². Sau: «*Nu va vedea, nici nu va înțelege Dumnezeu lui Iacob*»²³. 41. Poate la unii ca aceștia se referă cuvintele profetului: «*A zis nebunul în inima sa: nu este Dumnezeu*»²⁴. Astfel, cei ce spun că Dumnezeu nu privește nimic, negîndu-și privirea aproape că-I neagă și substanța, și spunînd că n-are ochi pentru nimic, ei afirmă aproape că El nu există. Și deși nici o neleguire n-are vreo motivare rațională, fiindcă neleguirile nu se pot uni cu rațiunea, totuși nici una nu este, după părerea mea, mai fără rațiune și mai absurdă. Într-adevăr, ce e mai nebunesc lucru decît ca pe de o parte să nu-L tăgăduiești pe Dumnezeu ca făcător a toate, iar pe de alta să-L tăgăduiești ca ocîrmuitor, să-L recunoști creator și să spui că nu se interesează de ceea ce a creat? Ca și cum aceasta l-a fost grija în tot ceea ce a creat, ca să neglijeze ceea ce a creat. 42. Eu însă afirm că într-atît de mare îi este grija

21. Mat. 11, 23; Luca 10.

22. Psalm 72, 9.

23. Psalm 93, 7.

24. Psalm 52, 1.

pentru creațiile Sale, încît aș putea dovedi că a avut această grijă înaintea oricărei creații, precum arată acest fapt cu limpezime însăși realitatea. Cu adevărat nimic n-ar fi făcut, dacă n-ar fi avut grijă de a face, înainte ca să facă ceva, mai ales fiindcă și între oameni nu e nici unul atît de fără cap, încît de aceea să facă și să desăvîrșească vreun lucru, pentru ca după ce l-a desăvîrșit să nu se mai îngrijească de el. Căci și cel care cultivă ogorul, de aceea îl cultivă, ca să gospodărească produsele. Și cel ce plantează vie, de aceea o plantează, pentru ca să se ocupe de plantația sa. Și cel care începe să crească vite, își face toate pregătirile gîndindu-se cum să-și mărească turma. Și cel care pune temelii unei case, chiar înainte de a avea locuința gata se gîndește la tot ce mai are de făcut, mințat de speranța viitoare locuințe. 43. Dar ce să mai vorbim despre oameni, cînd chiar cele mai mărunte viețuitoare fac totul sub împériul viitorului? Furturile în ascunzișurile lor de sub pămînt, cînd aduc din cîmp diferite roade, de aceea le strîng și le îngîrădesc, fiindcă se îngrijesc de viața lor prin cele aduse. Albinele cînd își făuresc fagurii, de ce trec din floare în floare, dacă nu din dorința de a strînge miere, de ce fac fagurii și adună mierea, dacă nu din dragostea pentru urmașele lor? 44. Așadar, Dumnezeu, Care a insuflat celor mai mici flințe acest interes pentru propria lor lucrare, nu S-a putut lipsi numai pe El de dragoste față de creațiile Lui, mai ales că toată dragostea față de lucrurile bune a coborît în noi din dragostea Lui față de bine. El însuși este izvorul și obîrșia a toate și, fiindcă «*în El — precum este scris — tralm și ne mișcăm și sîntem*»²⁵, de la El primim orice sentiment de dragoste față de odraslele noastre. Tot universul și toți oamenii sînt mlădițe ale Creatorului lor. De aceea, din însuși acest sentiment pe care l-a sădit în noi, făcîndu-ne să ne iubim copiii, a voit ca noi să înțelegem cît de mult își iubește El însuși mlădițele Sale. 45. După cum — precum citim — «*cele nevăzute ale Sale se văd înțelegîndu-se din cele pe care le-a făcut*»²⁶, tot așa dragostea Lui față de noi a voit să se înțeleagă din dragostea pe care El ne-a dat-o față de ai noștri. Și precum a voit ca în cer și pe pămînt — așa cum este scris — totul să-și tragă numele de la El ca părinte, tot la fel a voit ca noi să recunoaștem în El dragostea de tată²⁷. Și de ce spun de tată? Este mai mult decît de tată, dragostea Lui. O dovedește aceasta glasul Mîntuitorului, Care spune în Evanghelia: «*Atît de mult a iubit Dumnezeu lumea*

25. Papte 17, 28.

26. Rom. 1, 20.

27. Efes. 3, 15.

aceasta, încît și-a dat pe unicul Său Fiu pentru viața lumii»²⁸. Dar și Apostolul zice: «Dumnezeu, nu și-a cruțat pe Fiul Său, ci L-a dat pentru noi toți, cum ne-a dăruit toate împreună cu El?»²⁹.

X

46. De aceea am spus mai sus că Dumnezeu ne iubește mai mult decît un tată pe fiul său. Este limpede că Dumnezeu ne iubește mai mult decît ca pe niște fii, fiindcă nu și-a cruțat propriul Său Fiu pentru noi, pe Dumnezeu-Fiul; ce se poate spune mai mult? Și aceasta pentru noi, pentru niște răi, pentru niște nedrepti, pentru niște nelegiuiți. 47. Cine ar putea să socotească prețul dragostei lui Dumnezeu pentru noi, cînd dreptatea lui Dumnezeu este atît de mare, încît în fața Lui nu poate sta nimic nedrept? După judecata omenească, omul ar săvîrși un lucru nedrept dacă ar face să fie ucis un fiu bun pentru niște robi foarte răi. Dar cu atît este de mai mare preț dragostea lui Dumnezeu și cu atît mai minunată puterea Lui, iar marea Lui dreptate nu poate fi înțeleasă de om, încît pentru mîntuirea cea slabă omenească, mărimea dreptății Lui aproape că poate părea ca un soi de nedreptate. De aceea Apostolul, pentru a judeca mila divină cea fără de margini față de noi, spune așa: «De ce Hristos, fiind noi încă neevlavioși, la vremea Sa a murit pentru niște neevlavioși? Căci pentru cei drept cu greu moare cineva»³⁰. 48. Aceste cuvinte ne arată, de bună seamă, dragostea lui Dumnezeu, iar, dacă acceptă cu greu cineva să moară chiar pentru cea mai înaltă dreptate, Hristos a dovedit cît S-a sacrificat murind pentru nedreptățile săvîrșite de noi. Dar pentru ce a făcut Dumnezeu aceasta, îndată ne învață prin cuvintele de mai jos: «Dumnezeu își arată dragostea Sa pentru noi. Dacă pe cînd noi eram încă păcătoși Hristos a murit pentru noi, cu atît mai mult, așadar, îndreptați fiind acum prin sîngele Lui, vom fi mîntuiți prin El de mînie»³¹. Prin aceasta arată că a murit pentru cei neevlavioși, fiind astfel de mai mare preț binefacerea care se acordă celor nevrednici. De aceea El spune: «Dumnezeu își investește în noi dragostea Sa». 49. Cum investește? Este limpede: fiindcă ne-o dăruiește fără s-o merităm. Dacă ar fi acordat-o celor evlavioși, care-i merită dragostea, n-ar părea că a acordat ceea ce nu era dator, ci că a dat înapoi ceea ce era dator. Dar noi ce dăm în schimb pentru toate acestea, sau, mai bine zis,

28. Ioan 3, 16.

29. Rom. 8, 32.

30. Rom. 5, 6.

31. Rom. 5, 8.

ce sîntem datori să dăm în schimb? În primul rînd, fără îndoială, ceea ce mărturisește prea fericitul profet că este dator și că va da înapoi, cînd zice: «Ce voi da Domnului pentru toate pe care mi le-a dat mie? Paharul mîntuirii voi lua și numele Domnului voi chema»³². 50. Prima plată este aceea de a reda moartea prin moarte și de a muri toți pentru Cel Care a murit pentru noi, cu toate că moartea noastră este de mai mic preț decît a Lui. De aceea, chiar dacă vom primi moartea, nu ne vom achita de datorie. Dar fiindcă nu putem răspunde cu nimic mai de preț, părem a da totul dacă dăm tot ce putem da. 51. Astfel, prima achitare de datorie este, cum am spus, aceasta. Iar a doua, dacă nu achităm datoria prin moarte, s-o achităm prin dragoste. Însuși Mîntuitorul de aceea, — cum spune Apostolul —, a voit ca, murind pentru noi, să ne încredințeze dragostea Sa, pentru a ne atrage prin exemplul dragostei Sale și să răspundem și noi la fel față de o dragoste atît de mare. Și precum se spune că acele minunate pietre scumpe ale naturii, care apropiate de fier atrag ca printr-o suflare vie oțelul oricît de dur, tot așa și El, care este cea mai strălucitoare și mai desăvîrșită piatră prețioasă din împărățiile cerești, a voit de bună seamă ca, prin pogorîrea Sa din cer apropiindu-se de noi, oricît de duri sîntem, să ne atragă spre El cu puterea dragostei Sale; aceasta, pentru ca, recunoscîndu-I darurile și binefacerile, să înțelegem ce se cuvine să facem noi pentru un Stăpîn atît de bun, după ce El a făcut atîtea pentru niște slugi rele ca noi și pentru ca să se împlinească ceea ce spune Apostolul³³, astfel încît pentru dragostea Lui să fim omorîți toată ziua și nici necazurile, nici strimtorările, nici prigoana, nici foamea, nici lipsa de îmbrăcăminte, nici sabia să nu ne poată despărți de dragostea lui Dumnezeu, care este în Hristos Iisus, Domnul nostru.

XI

52. Așadar, intrucît este destul de bine știut ce datorăm noi Domnului, să vedem ce-I dăm noi în schimb pentru toate acestea pe care le datorăm. Ce, de bună seamă, dacă nu tot ceea ce am spus mai sus, adică orice este necuvincios, orice e nedemn, orice este de natură să ducă la nedreptate față de Dumnezeu, adică **partările** necinstite și ticăloase, bețiile, imbuibările și tot ce poate cuprinde mai mult gîndul decît cuvintele? «Cele ce fac ei pe ascuns — nicidecum Apostolul — este rușinos chiar de spus»³⁴. Și nu numai acestea, care

32. Psalm 115, 3—4.

33. Rom. 8, 36.

34. Efes. 5, 12.

sînt vechi, aparținînd atît timpurilor prezente cît și celor trecute. 53. Mai grav și mai dureros este faptul că adăugăm la păcatele vechi altele noi, și nu numai noi, dar unele păgînești și monstruoase, mai înafte nevăzute în Biserica Domnului. Așa sînt cuvintele nelegiuite rostite împotriva lui Dumnezeu, pline de ocară și de blasfemie, afirmînd că Dumnezeu este nepăsător, că Dumnezeu n-are grijă, că Dumnezeu nu se sinchisește, că Dumnezeu nu cîrmuiește și că prin aceasta este nemilos, inuman, aspru, impietrit. Într-adevăr, celui despre care se spune că nu vede, nu se îngrijește și nu-i pasă, ce mai rămîne decît să i se spună că e și aspru, impietrit și inuman? O, oarbă nerușinare! O, nelegiuită îndrăzneală! Nu ne ajunge că prin păcatele fără număr sîntem viriți în toate vinovățiile față de Dumnezeu, dar sîntem și acuzatori ai lui Dumnezeu. Și ce speranță, vă întreb, mai poate avea omul care, trebuind a fi judecat, își acuză pe propriul său judecător?

XII

54. Dar dacă — zic unii — Dumnezeu vede cele omenesti, dacă Se îngrijește de ele, dacă le are în atenție, dacă le conduce, de ce îngăduie ca noi să fim mai slabi și mai nenorociți decît toate națiile? De ce ne lasă să fim învinși de barbari? De ce să fim subjugați de dușmani? Foarte pe scurt, cum am mai spus, de aceea îngăduie să suportăm aceste lucruri rele, fiindcă merităm să le suferim. Să privim la ticăloșiile, la blestemățiile, la acele nelegiuiri ale plebei romane, despre care am vorbit mai sus, și vom înțelege dacă putem să-I merităm protecția, cînd trăim într-o atît de mare stricăciune. 55. Astfel, dacă în sprijinul afirmației lor că Dumnezeu nu vede cele omenesti unii aduc ca argument faptul că sîntem slabi, că sîntem niște oropsiți, ce altceva merităm? Dacă, deși trăim în atîtea vicii, în atîta necinste, ne-ar îngădui totuși să fim foarte puternici, foarte înfloritori și foarte fericiți, ar putea fi vreo bănuială că Dumnezeu nu vede nelegiuirile barbarilor dacă îngăduie să fie fericiți atîția oameni răi, atîția ticăloși. De vreme ce însă poruncește ca oamenii atît de vicioși, atît de necinstiți să fie cei mai de jos și cei mai nenorociți, se înțelege foarte limpede că Dumnezeu ne vede și ne judecă, fiindcă pătimim ceea ce merităm. 56. Noi socotim, fără îndoială, că nu merităm aceasta, fapt pentru care sîntem și mai vinovați și mai demni de pedeapsă, fiindcă nu recunoaștem ce merităm. Cea mai mare acuzatoare a oamenilor vinovați este trufia pretinzînd locul nevinovăției. Într-adevăr, între cei mulți vinovați de aceleași păcate nu este nici unul mai păcătos decît cel ce nu se socotește păcătos. Astfel că și noi putem adăuga faptelor noastre rele pe acela că ne socotim nevinovați.

57. Dar fie — poate zice vreunul —, om fi noi păcătoși și răi, desigur, ceea ce nu se poate nega, dar sîntem mai buni decît barbarii și prin însuși acest fapt se vede bine că Dumnezeu nu Se uită la lucrurile omenesti, fiindcă deși sîntem mai buni, ne lasă subjugați de cei mai răi. Dacă sîntem mai buni decît barbarii vom vedea îndată. Desigur nu este nici o îndoială că sîntem datori să fim mai buni. Dar dacă nu sîntem mai buni, prin însuși acest fapt sîntem mai răi, fiindcă ar trebui să fim mai buni, și este mai mare vina pentru cel cu o stare socială bună. Dacă persoana celui ce păcătuiește este mai respectată, și gravitatea păcatului este mai mare. 58. La oricare om furtul este o faptă rea, dar fără îndoială că un senator este mai de condamnat dacă fură ceva decît o persoană cu totul neînsemnată. Desfrinarea se interzice tuturor, dar este cu mult mai gravă dacă este practică de cineva din cler, decît de un oarecare din popor. La fel și noi, care spunem că sîntem creștini, din Biserica universală, dacă săvîrșim ceva asemănător necurățiilor barbare, greșim mai grav. Păcătuiam mai rău cei ce slujim numelui sfînt, fiindcă unde rangul este mai înalt vina este și ea mai mare. Religia însăși, pe care o mărturisim, ne acuză greșelile; de aceea este mai vrednică de osîndă necinstea celui ce a făgăduit neprihănirea. Este mai înjositor pentru cineva să se imbecileze, dacă în fața lumii se pretinde reținut de la băutura. 59. Nimic nu este mai rușinos pentru un filosof, decît să se dedea la vicii compromițătoare, fiindcă în afară de urîtenia pe care o au în ele viciile, el este și mai mult stigmatizat pentru numele lui de filosof. Dar și noi, în tot neamul omenesc, propovăduim filosofia creștină și pentru aceasta trebuie să fim crezuți și socotiți mai răi decît toate neamurile, fiindcă trăim în numele unei propovedanii atît de mari și totuși păcătuiam, deși sîntem mărturisitori ai religiei noastre.

XIII

60. Știu că multora dintre noi li se pare intolerabil să se spună că sîntem mai răi decît barbarii. Ce facem însă că nu folosește de loc cauzei noastre dacă acest lucru ni se pare intolerabil? Dimpotrivă, ne agravăm și mai mult cauza, dacă sîntem mai răi și ne credem mai buni. «Cel care — zice Apostolul — se socotește a fi ceva, deși nu este nimic, se amăgește pe sine însuși; dar să-și cerceteze omul lucrarea sa»³⁵. Trebuie să ne încredem așadar în fapta, nu în părerea noastră, în rușine, nu în plăcere, în adevăr, nu în minciună. 61. Dar fiindcă unii socotesc de netolerat faptul că sîntem

35. Gal. 6. 3—4.

considerați mai răi decât barbarii, sau nu cu mult mai buni, să vedem în ce chip sîntem mai buni, și decât care barbari. În tot neamul omenesc sînt două feluri de barbari: eretici și păgîni. În ceea ce privește legea divină, afirm că, fără comparație, noi sîntem mai buni decât toți aceștia; dar în ceea ce privește viața și faptele vieții, îmi pare rău și deplîng faptul că sîntem mai răi. Cu toate că — așa cum am spus mai sus — nu afirm aceasta despre totalitatea poporului roman. 62. Căci îi exceptez întîi pe toți cei credincioși, apoi pe unii care, deși în afara credinței, sînt la fel cu cei credincioși sau, dacă e prea mult spus, asemenea celor credincioși printr-o oarecare statornicie în fapte cinstite —, dar repet că toți ceilalți, sau aproape toți, sînt mai vinovați decât barbarii. Și a fi mai vinovat înseamnă a fi mai rău. Astfel, fiindcă unii cred că este irațional și absurd să fim judecați mai răi, sau nu cu mult mai buni decât barbarii, să vedem, precum am spus, în ce fel și decât care barbari. 63. Eu, în afară doar de aceia dintre păgîni, pe care i-am menționat mai înainte, spun că toți ceilalți, sau aproape toți, sînt de o mai mare vinovăție, fiindcă duc o viață mai urtă decât barbarii. Tu, care citești acestea, poate te superi și pe deasupra mai și osîndești ceea ce citești. Nu fug de judecata ta. Osîndește-mă dacă mint, osîndește-mă dacă nu voi dovedi cele afirmate, condamnă-mă dacă nu voi demonstra că tot ce spun eu au spus mai dinainte chiar Scripturile sfinte. 64. Așadar, noi ne socotim cu mult mai buni decât toate neamurile lumii și eu însumi, care spun că romanii în cele mai multe privințe sînt mai răi, nu tăgăduiesc că în unele sînt mai buni. Prin viață și păcate, cum am spus, sîntem mai răi, dar prin religia noastră universală sîntem incomparabil mai buni. Trebuie însă avut în vedere că, dacă religia e bună, nu e meritul nostru, iar dacă noi trăim urtă este vina noastră. Nu ne folosește la nimic că legea este bună, dacă viața și purtarea noastră nu sînt bune; legea este un bun dar al lui Hristos, iar viața noastră rea înfățișează faptele noastre rele. Sîntem cu atît mai vinovați dacă cultivăm o lege bună și sîntem cultivatori ai răului. Dar nu sîntem nici măcar cultivatori, dacă sîntem răi, fiindcă nu se poate numi cultivator cel ce este un rău cultivator. Și nici nu cultivă cel ce nu cultivă cu sfințenie un lucru sfînt, iar prin aceasta este acuzatoarea noastră însăși legea pe care o cultivăm.

XIV

65. Așadar, lăsînd la o parte prerogativa legii, care sau nu ne ajută deloc, sau chiar ne condamnă la o dreaptă osîndă, să comparăm viața, preocupările, obiceiurile, viciile barbarilor cu ale noastre.

Barbarii sînt nedrepti și noi sîntem la fel, barbarii sînt zgîrciți și noi sîntem la fel, barbarii sînt fără caracter, și noi sîntem la fel, barbarii sînt uşuratici, și noi sîntem la fel, barbarii sînt neruşinați, și noi sîntem la fel, barbarilor le aparține tot ce e urt și necinstit, și nouă la fel. 66. Dar s-ar putea răspunde: dacă sîntem la fel cu barbarii în stricăciune, de ce nu sîntem la fel cu ei și în puteri? De vreme ce ne este la fel necinstea și vinovăția, fie că ar trebui să fim și noi tot atît de puternici cît sînt ei, fie că ar trebui să fie și ei tot atît de slabi cît sîntem noi. Este adevărat și din aceasta s-ar deduce că sînt mai vinovați aceia care sînt mai slabi. Prin ce dovedim aceasta? Prin aceea că — așa cum am arătat mai sus — toate se fac cu voia lui Dumnezeu. «*În tot locul — precum este scris — ochii Domnului privesc pe cei buni și pe cei răi*»³⁶ și — precum spune și Apostolul Pavel — «*Judecata lui Dumnezeu este după adevăr împotriva tuturor celor răi*»³⁷. Noi, care nu încetăm a face rău, vedem că din judecata lui Dumnezeu cel drept suportăm pedepsele răutății. 67. Dar — zici — barbarii săvîrșesc aceleași fapte rele și totuși nu sînt atît de nenorociți ca noi. Aceasta înseamnă că, dacă barbarii fac ceea ce facem și noi, totuși păcatele noastre atîrnă mai greu. Pot fi la fel viciile noastre și ale barbarilor, dar în aceste vicii în mod necesar păcatele noastre sînt mai grave. Cum am spus mai sus, barbarii sînt fie păgîni, fie eretici și vorbesc mai întîi despre păgîni, fiindcă greșeala lor este mai întîi. Neamul saxonilor³⁸ este sălbatic, al francilor nesincer, al gepizilor fără omenie, al hunilor fără rușine, în fine viața tuturor neamurilor barbare este o stricăciune. 68. Dar au oare aceeași vinovăție viciile lor, cum au ale noastre, este atît de condamnilă neruşinarea hunilor, cît este a noastră.

36. Pilde 15, 3.

37. Rom. 2, 3.

38. *Saxonii*, populație de neam germanic, stăpîneau la început ținuturile dintre Rin și Elba. Făceau incursiuni în apus, peste Rin și în nord, peste Canalul Minecil, și pînă în sec. IX, împreună cu englezii, au cucerit și colonizat Britania. *Francii*, confederație de popoare germanice, au făcut începînd din 240 d.Hr. incursiuni în Gallia, unde din timpul domniei lui Clovis (465—511) au devenit dominanți; de atunci Gallia a luat numele de Franța. *Gepizii*, ramură a goților, în sec. III au început incursiuni asupra teritoriului roman. Supuși de huni; după moartea lui Atila și-au dobîndit libertatea și s-au stabilit în vestul Daciei și în Pannonia. În sec. VI au fost exterminați de longobarzi, alt popor de neam germanic. *Hunii*, de origine mongolă din nordul Chinei, în sec. V d.Hr., ajunseseră în apusul Europei. *Alamanii*, populație germanică, au încercat să se stabilească în Gallia, dar au fost alungați de franci, care întemeiaseră acolo un regat sub conducerea lui Clovis. *Alanii*, populație de neam scitic, la începutul sec. V d.Hr., ajunseseră în Gallia și în Spania, unde au fost învinși de vizigoți și făcîți să dispară din istorie. *Sirienii*, triburi de neam arab, au format regate puternice pînă în sec. I d.Hr., cînd au intrat sub stăpînire romană. Siria a fost după aceea prima țară în care s-a răspîndit creștinismul.

atît de demnă de osîndă viclenia francilor, cît a noastră, atît de vinovată beția unui alaman, cît a unui creștin, sau atît de criminală rapacitatea unui alan, cît rapacitatea unui creștin? Dacă înșală un hun sau un gepid, ce este de mirare aceasta de vreme ce nu cunoaște în adîncime vina înșelăciunii? Dacă francul jură strîmb, ce lucru nou face el, care socotește că jurămîntul strîmb este o vorbă, nu un păcat? 69. Ce este de mirare că barbarii cred așa, dacă nu cunosc legea și pe Dumnezeu, de vreme ce aproape o mai mare parte cu nume roman păcătuiește conștient? Ca să nu vorbesc despre alt neam de oameni, să luăm în considerare mulțimile de negustori și de sirieni care au ocupat aproape cea mai mare parte din totalitatea cetăților, să vedem dacă este viața tuturor acestora altceva decît punere la cale a înșelăciunii și îndeletnicire cu minciuna, sau dacă nu socotesc ei că nu însemnează ceva cuvintele decît în măsura în care sînt de folos celor ce le rostesc. În așa fel este la ei cinstit Dumnezeu, care interzice jurămîntul, încît socotesc că orice jurămînt strîmb își aduce roada sa. 70. Așadar, ce este de mirare că barbarii înșală, dacă ei nu cunosc păcatul înșelăciunii? Ei nu lucrează în disprețul învățăturilor cerești dacă nu știu învățătura Domnului, fiindcă necunoscătorul legii nu face ceva contra legii. Vinovăția noastră este specială, fiindcă citim legea divină și călcăm întotdeauna prescripțiile legale, spunem că-l cunoaștem pe Dumnezeu și nu-l respectăm poruncile și învățăturile; și prin aceasta pe cel despre care credem că-l cultivăm, în realitate îl disprețuim și-l ofensăm; de aceea chiar ceea ce pare respect față de Dumnezeu este de fapt injurie.

XV

71. În sfîrșit, ca să nu vorbesc despre alte păcate, cine este dintre oamenii veacului, în afară de foarte puțini, care să n-aibă întotdeauna în gură numele lui Hristos pentru a jura strîmb? De aceea s-a răspîndit și între nobili și între nenobili acest jurămînt: «Pe Hristos că am să fac asta», «Pentru numele lui Hristos, așa fac», «Pe Hristos că n-am să spun nimic altceva», «Pe Hristos că n-am să fac nimic altceva». Ce să mai spun? Pînă acolo au ajuns lucrurile, cum am spus mai înainte despre păgîni, încît se pare că numele lui Hristos nu mai este un jurămînt, ci doar un cuvînt. 72. Contează foarte puțin pentru cei mai mulți acest nume, astfel că aceștia nici odată nu pot fi luați mai puțin în serios decît atunci cînd se jură pe numele lui Hristos. Cu toate că este scris: «Să nu iei numele

Domnului tău în deșert»³⁹, pînă într-atît a decăzut respectul față de Hristos, încît între celelalte lucruri deșarte ale veacului nimic nu pare mai în deșert spus decît numele lui Hristos. 73. Mulți se jură că vor face în numele lui Hristos nu numai unele lucruri mărunte și fără însemnătate, ci chiar unele nelegiuiri. Astfel se spune în mod curent: «Pe Hristos că-l suprim», «Pe Hristos că-l lovesc», «Pe Hristos că-l omor». S-a ajuns ca atunci cînd ei se jură pe numele lui Hristos să considere îngăduită de religie nelegiuirea pe care o săvîrșesc. Iată, voi spune ce mi s-a întîmplat chiar mie. 74. Pe cînd, cu puțin timp în urmă, înduplecat de rugămîntea unui om sărac, îl rugam pe un oarecare dintre cei bogați cu toată stăruința să nu-i ia bietului om, sărac și lipsit, ultimele mijloace de existență, să nu-i răpească puținul pe care-și sprijinea sărăcia, de-ndată acela, care dorea cu sete nebunească ultimele lucruri ale săracului, după ce pe celelalte i le înghițise cu anumite planuri și cu arzătoare lăcomie, bulbucîndu-și ochii și aruncînd spre mine priviri ucigăse, parcă ar fi urmat să iau eu ceea ce el încă nu luase celuilalt, mi-a răspuns că în nici un caz nu se va întîmpla ceea ce îi ceream, ca și cum ceea ce făcea ar fi fost dintr-o poruncă a scrierilor sfinte, peste care el nu putea să treacă. 75. Întrebîndu-l din ce cauză nu putea să renunțe la ceea ce săvîrșea, mi-a răspuns cu următoarele cuvinte categorice, care nu puteau fi contrazise: «Am jurat — a zis el — că trebuie să fac acest lucru; vezi, așadar, dacă pot, sau dacă am dreptul să nu fac ceea ce am spus jurîndu-mi pe numele lui Hristos că voi face». Atunci eu (căci ce mai puteam face cînd el socotea că jurămîntul îi conferă un drept sfînt?), auzind că-și sprijină nelegiuirea pe un temei religios, am plecat.

XVI

76. Acum îi întreb pe toți cei cu minte sănătoasă: cine ar crede vreodată că îndrăzneala lăcomiei umane va ajunge pînă la această necinstire a lui Dumnezeu, încît să spună cineva că faptele rele, prin care necinstește pe Hristos, le face în numele lui Hristos? O, incalificabilă și monstruoasă nelegiuire! La ce îndrăzneli nu s-au dat mințile celor necinstiți! Se înarmează pentru a jefui în numele lui Dumnezeu, îl fac într-un fel pe Dumnezeu autor al crimei lor, și, deși Hristos interzice și pedepsește toate faptele rele, ei spun că nelegiuirile lor le săvîrșesc pentru Hristos. Iar noi ne plîngem de nedreptățile dușmanilor și găsim pricină barbarilor păgîni că se jură strîmb. 77. Cu cît mai mic le este însă păcatul jurămîntului strîmb

39. Ieș. 20, 7.

În numele demonilor, decît al nostru în numele lui Dumnezeu! Cu cît este mai mică vina de a necinsti numele lui Jupiter decît pe cel al lui Hristos! În primul caz se jură pe un om care a murit, în al doilea pe Dumnezeu, care este viu. Acolo nu mai există măcar un om, aici există Dumnezeu Cel Preainalt și, în acest caz, cu cît este mai mare jurămîntul fals, cu atît mai mare îi este și vinovăția. Acolo, de vreme ce jurămîntul aproape că nu există, însemnează că nu există nici cel mincinos. Căci de îndată ce nu există zeul pe care se jură, nu există nici păcătuirea cînd se jură strîmb. 78. În sfîrșit, cine vrea să știe cît de adevărate sînt cele pe care le afirmăm noi să asculte pe Sfîntul Apostol Pavel, care predicînd spunea astfel: «Noi știm însă că toate cîte le spune legea, acelor care sînt în lege le spune»⁴⁰. Și în alt loc: «Unde nu există lege, nu există nici abatere de la lege»⁴¹. Prin aceste două învățături sînt arătate cele două părți ale neamului omenesc: cei așezați în afara legii și cei ce trăiesc în lege. Care sînt cei așezați în lege? Care, desigur, dacă nu creștinii? Așa a fost însuși Apostolul, care vorbește despre sine: «Nu sînt fără legea lui Dumnezeu, dar sînt în legea lui Hristos»⁴². 79. Dar cine este fără legea lui Hristos? Cine, dacă nu păgînii, care nu știu legea Domnului? De aceea zice despre ei: «Unde nu este lege, nu este nici abatere de la lege». Aceste cuvinte arată că numai creștinii sînt călcători de lege dacă au păcătuit, dar că păgînii, care nu știu legea, greșesc fără abatere de la lege, fiindcă nu poate fi nimeni acuzat că s-a abătut de la un lucru pe care nu-l știe. Numai noi, așadar, sîntem călcători ai legii divine, fiindcă, precum este scris, citim legea și n-o îndeplinim, și prin aceasta știința noastră nu este altceva decît abatere, fiindcă știm legea numai ca să păcătuiem mai grav, călcînd prin poftă și desconsiderare ceea ce cunoaștem din citit și din inima noastră. 80. De aceea foarte bine se potrivesc oricărui creștin aceste cuvinte apostolice: «Tu, cel ce te lauzi cu legea, îl necinstești pe Dumnezeu prin călcarea legii; căci prin voi este hulit între neamuri numele lui Dumnezeu»⁴³. Cît de vinovați sînt creștinii se poate înțelege din acest singur fapt că defăimează numele lui Dumnezeu. Și deși ni se scrie să facem toate întru preamărirea lui Dumnezeu⁴⁴, noi, dimpotrivă, facem totul întru necinstirea lui Dumnezeu. Însuși Mîntuitorul nostru în fiecare zi strigă către noi: «așa să lumineze lumina voastră înaintea omenii-

40. Rom. 3, 19.

41. Rom. 4, 15.

42. I Cor. 9, 21.

43. Rom. 2, 23.

44. I Cor. 10, 31.

lor, pîntru ca fiii oamenilor să vadă faptele voastre bune și să preamărească pe Tatăl vostru Carele este în ceruri»⁴⁵. Noi, dimpotrivă, trăim în așa fel, ca fiii oamenilor să vadă faptele noastre rele și să hulească pe Tatăl nostru Carele este în ceruri.

XVII

81. Astfel stînd lucrurile, cu ce mare trecere ne mai putem amăgi în numele creștinătății noastre, dacă trăim și ne purtăm astfel, încît prin însuși faptul că ne numim popor al lui Hristos părem a fi o dezonoare pentru Hristos? La păgîni, dimpotrivă, ce putem găsi la fel ca la noi? Oare se poate spune despre huni: iată cum sînt cei ce-și zic creștini? Se poate spune despre saxoni sau despre franci: iată ce fac cei ce afirmă că sînt adoratorii lui Hristos? 82. Oare calcă maurii⁴⁶ legea sfîntă prin datinile lor înapoiate? Oare obiceiurile cu totul lipsite de omenie ale sciților și ale gepizilor constituie un blestem și o hulă pentru numele Domnului și Mîntuitorului nostru? Se poate cumva spune despre vreunul dintre aceștia: unde este legea creștină în care ei cred? Unde sînt îndemnurile la cuviosie și neprihănire pe care le învață? Citesc evangheliile și sînt nerușinați, aud cuvintele apostolilor și sînt niște bețivi, urmează pe Hristos și jefuiesc, duc o viață de nedreptăți și spun că au lege dreaptă. Astfel de acuzații se pot aduce vreunui din neamurile pomenite? În nici un caz nu. De toate acestea sîntem vinovați noi, prin noi este înjosit Hristos, prin noi legea creștină este ponegrită. Despre noi se spune ceea ce am spus mai sus: iată ce fel de oameni sînt cei ce adoră pe Hristos. 83. Ei mint cînd spun că învață cele bune, cînd se laudă că-și însușesc îndemnurile legii sfinte. Căci dacă ar învăța cele bune, ar fi buni. Fără îndoială că așa este religia, cum sînt și adepții ei. Așa-i sînt învățăturile, cum sînt și cei ce le învață. Este limpede astfel că și profeții pe care-i au îi învață lucruri necinstite, și apostolii pe care-i citesc le-au spus nelegiuiri, și evangheliile cu care se împăunează propovăduiesc ceea ce ei însuși fac. 84. Pe scurt, creștinii s-ar purta ca niște sfinți, dacă ar fi învățat de la Hristos cele sfinte. După adoratorii săi poate așadar fi prețuit cel ce este adorat. Cum este un profesor bun, cel ai cărui școlari se văd a fi așa de răi? Doar de la el își trag numele de creștini, pe el îl aud, pe el îl

45. Mat. 5, 16.

46. Mauri, locuitori ai provinciei Mauritania din nord-vestul Africii. Sciți, populații care locuiau în regiunea de nord a Mării Negre, au cucerit o parte din Europa și Asia, dar au fost la rîndul lor subjugați de alte popoare. În sec. VII d.Fr., numele Sciției dispărea din istorie, teritoriul ei fiind împărțit de slavi, avari, bulgari etc.

citesc. Le este cu putință tuturor să înțeleagă învățătura lui Hristos. Vezi ce fac creștinii, și cu siguranță poți ști ce învață Hristos. 85. În fine, cât de greșit și de fals au fost informații păgînii despre sfințenia Domnului, o arată anchetele singeroase ale prigonitorilor sălbatici, care credeau că la sacrificiile creștine nu se săvîrșeau decît fapte necurate și îngrozitoare. Aceștia socoteau că însuși începutul religiei noastre creștine pornește de la două crime foarte mari, prima omuciderea și a doua, ceea ce este mai grav decît omuciderea, păcătuirea între fii și părinți; dar nu numai omuciderea și păcătuirea între membrii familiei, ci, ceea ce este mai neleguit decît acest păcat și decît omuciderea, împreunarea cu mame precuvioase și uciderea de copilași nevinovați despre care credeau nu numai că sînt uciși, dar, ceea ce este și mai îngrozitor, că sînt mîncăți de către creștini. Și toate acestea pentru a îmblinzi pe Dumnezeu, ca și cum ar exista vreo neleguire mai mare care să-l supere, pentru a ispăși o crimă, ca și cum ar exista alta mai mare, pentru a aduce jertfă, ca și cum Domnul s-ar putea îngrozi mai mult de vreun lucru, pentru a merita viața veșnică; în fine, ca și cum chiar dacă ar putea fi obținută pe aceste căi, ar fi de un preț atît de mare a ajunge la ea prin niste crime alit de îngrozitoare.

XVIII

86. Putem înțelege deci ce fel de oameni cred păgînii că sînt creștinii care-l adoră pe Dumnezeu prin astfel de jertfe și ce fel este Dumnezeu lor, care i-a învățat asemenea jertfe. Și de ce așa? De ce, dacă nu din cauza celor ce-și zic creștini și nu sînt, care prin fărădelegile și ticăloșiile lor defăimează numele religiei, care, cum este scris⁴⁷, mărturisesc că-l cunosc pe Dumnezeu, dar prin fapte îl lăgăduiesc, de vreme ce sînt atît de dezgustători și fără nimic sfînt, în contradicție cu orice faptă bună? Prin ei, precum citim⁴⁸, este hulită calea adevărului, iar prin neleguirile lor este pîngărit numele sfînt al Domnului Dumnezeului nostru. 87. Cît de rău, de o neleguire gravă și unică este faptul de a da numele lui Dumnezeu în hula neamurilor învățăm din chiar exemplul preafericitului David: acesta, deși ar fi putut să scape de pedeapsa cea veșnică pentru greșelile sale luîndu-și ca mărturie numai una din faptele sale drepte, totuși n-a putut dobîndi iertarea avînd ca apărător căința. Căci lui, care-și mărturisea propriile greșeli, profetul Natan i-a spus: «A strămutat Dumnezeu păcatul tău, nu vei muri», dar a adăugat pe dată: «Totuși,

47. Tit 1, 16.

48. II Petru 2, 2.

fiindcă ai făcut pe dușmanii Domnului să-l hulească, din această pricină fiul care s-a născut din tine va muri»⁴⁹. 88. Și ce s-a întîmplat după aceasta? Și-a scos diadema, a aruncat pietrele scumpe, s-a dezbrăcat de hainele de purpură și de orice strălucire a demnității regale, s-a retras în singurătate, s-a îmbrăcat cu un sac umilitor, și-a pus cenușă pe cap și, plîngînd cu căință amară, se ruga prea bunului Dumnezeu să-i cruce viața copilășului; dar cu toate rugăciunile și umilintele n-a putut să-și scape copilul, deși, ceea ce este un puternic ajutor pentru cei ce se roagă, crezuse că va dobîndi ceea ce cerea de la Dumnezeu. 89. Din aceasta se poate înțelege că nici o neleguire nu cere o ispășire mai mare decît faptul de a da neamurilor pricină de blasfemie. Căci oricît de grav ar fi greșit cineva fără hula altora, își aduce numai osînda sa; dar cine a făcut pe alții să hulească duce cu sine pe mulți la moarte și în mod necesar se face vinovat pentru atîția cîți a tîrît cu sine în greșală. Nu numai aceasta, orice păcătos care păcătuiește astfel încît prin păcatul său nu face totuși pe alții să hulească, păcatul îl osîndește numai pe cel ce a păcătuît, căci nu rănește numele sfînt al lui Dumnezeu prin vorbele rele și neleguite ale hulitorilor. Dacă însă cineva păcătuind face pe alții să hulească, în mod necesar păcatul lui depășește măsura unei neleguiri omenesti, fiindcă prin ocara multora aduce lui Dumnezeu o foarte mare injurie.

XIX

90. Acest păcat, precum am spus, este în mod deosebit numai al creștinilor, fiindcă Dumnezeu este hulit numai prin ei, care învață cele bune și fac cele rele, care, precum este scris⁵⁰, îl mărturisesc pe Dumnezeu în vorbe și-l tăgăduiesc în fapte, care, cum spune același Apostol, primesc legea, îi știu voința și o aprobă, care mai ales au în lege forma științei și a adevărului, care spun să nu furi și ei fură, care citesc în Scripturi că nu trebuie să te destrăbălezi și ei se destrăbălează, care prin lege se fălesc, iar prin încălcarea legii îl necinstesc pe Dumnezeu. 91. Și de aceea creștinii sînt mai răi, fiindcă ar trebui să fie mai buni; ei nu fac ceea ce mărturisesc și-și tăgăduiesc mărturisirea prin obiceiurile lor. Este mai de condamnat răutatea decît o acuză numele bunătății și un nume cuvios poate fi vinovăție a celui necuvios. De aceea chiar Scriptura zice în Apocalipsă către un creștin călduț: «O, de ai fi ori cald, ori rece;

49. II Regi 12, 14.

50. Tit 1, 16; Rom. 2, 17.

acum însă, fiindcă ești calduț, am să te vărs din gura Mea»⁵¹. Domnul poruncește oricărui creștin să fie fierbinte în credință și în duh. Căci este scris așa: «Să fim fierbinți în Duh, slujind Domnului»⁵². 92. Așadar în această fierbințeală se arată ardoarea credinței religioase. Cine are în cel mai înalt grad această ardoare se recunoaște a fi fierbinte și credincios. Iar cel ce n-o are deloc se înțelege că este rece și păgîn. Cine însă este între unul și celălalt, sau nu e nici unul, nici celălalt, este creștin calduț și urlă în fața lui Dumnezeu și către acesta sînt spuse cuvintele: «O, de ai fi cald sau rece; acum însă, fiindcă ești calduț, am să te vărs din gura Mea». Aceasta vrea să spună: O, de-ai avea ori căldura și credința bunilor creștini, ori răceala și neștiința păgînilor. Căci ori te-ar apropia de Dumnezeu credința fierbinte, ori te-ar ierta întrucîtva necunoașterea legii pînă în timpul de față. Acum însă, fiindcă ai cunoscut pe Hristos și-l neglijezi pe cel pe care l-ai cunoscut, tu, care ai fost primit oricum în gura lui Dumnezeu prin cunoașterea credinței, vei fi dat afară prin starea ta calduță. 93. Aceasta a arătat-o limpede și Sfîntul Apostol Petru, cînd a spus despre vicioși și despre cei calduți, adică despre creștinii care trăiesc în păcat: «Era mai bine pentru ei să nu cunoască adevărul, decît cunoscîndu-l să se întoarcă de la însărcinarea ce le-a fost dată. Se întîmplă cu ei ce spune un adevărat proverb: «Ciinele s-a întors la vărsătura lui și scroala s-a tăvălit în noroi și mocirlă»⁵³. Ca să înțelegem bine ce s-a spus despre cei care, deși cu nume de creștini, trăiesc în necurătenie și murdăriile lumii, ascultă ce spune tot despre creștini în același lor: «Dacă el, fugind de întinăciunile lumii, prin cunoașterea Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, incurcă și iarăși în acestea sînt învinși, li s-au făcut cele noi mai rele decît cele dinainte»⁵⁴. 94. Aceasta o spune și fericitul apostol Pavel în același fel: «Într-adevăr, tăierea împrejur folosește dacă păzești legea; dar dacă ești călcător al legii, tăierea împrejur a ta a devenit netăiere împrejur»⁵⁵. Dar că tăierea împrejur trebuie luată în sens de creștinătate el însuși ne învață spunînd foarte limpede: «Tăiere împrejur sîntem noi, cei care slujim lui Dumnezeu în duh și nu ne încredem în trup»⁵⁶. Prin aceasta vedem că el aseamănă pe creștinii răi cu păgînii, și nu numai că-i aseamănă, dar aproape îi socotește mai prejos de aceștia, zicînd: «Dacă însă cel

51. Apoc. 3, 15.

52. Rom. 12, 11.

53. II Petru 2, 21 și următ.

54. II Petru 2, 20.

55. Rom. 2, 25.

56. Fil. 3, 13.

netăiat împrejur păzește hotărîrile legii, netăierea lui împrejur nu va fi oare socotită ca tăiere împrejur? Și nu ar gândi el, din fire netăiat împrejur dar împlinînd legea, că tu respectînd doar litera legii și tăierea împrejur ești călcător al legii?»⁵⁷. 95. Prin aceasta înțelegem, cum am spus mai sus, că sîntem cu mult mai vrednici de osîndă noi, care avem legea lui Dumnezeu și o nesocotim, decît ei, care în nici un chip n-o au și n-o cunosc. Căci nimeni nu e socotit că disprețuiește ceea ce nu cunoaște. «Într-adevăr, nu știam pofta — zice Apostolul — dacă legea nu spunea: să nu poftesti»⁵⁸. Nu calcă legea cei ce n-o au, fiindcă — precum este scris — «unde nu este lege nu este nici încălcarea de lege»⁵⁹. Și prin aceasta, dacă nu sînt călcători ai legii pe care n-o au, însemnează că nu disprețuiesc nici cuprinsul legii pe care nu-l știu, fiindcă nimeni — precum am spus — nu poate disprețui ceea ce nu știe. Așadar noi sîntem deopotrivă disprețuitori și călcători de lege și prin aceasta mai răi decît păgînii, fiindcă ei nu cunosc poruncile lui Dumnezeu, noi le cunoaștem; ei nu le au, noi le avem; ei nu fac ceea ce n-au auzit, noi călcăm ceea ce am citit. De aceea la ei există necunoașterea, iar la noi călcarea legii, și este mai mică vină a nu ști legea decît a o disprețui.

57. Rom. 2, 26.

58. Rom. 7, 7.

59. Rom. 4, 15.

CARTEA A V-A

I

1. Știu că unii nepăzitori ai credinței și neînțelegători ai adevărului dumnezeiesc ar putea spune, împotriva celor afirmate de mine, că, dacă este atât de mare vina creștinilor pentru neascultarea lor, încît trecînd peste poruncile Domnului, pe care le cunosc, păcătuiesc mai mult decît neamurile păgîne, care nu cunosc legea, acestora le-a fost mai folositoare necunoașterea decît cunoașterea și că adevărul este, pe cît se vede, împotriva celor ce l-au cunoscut. Acestora trebuie să le răspund că nu adevărul le este împotriva, ci viciile, că nu legea îi vatămă, ci purtările. Poartă-te bine, și știința legii va fi pentru tine; înlătură viciile, și legea îți este de folos. «Știm — zice Apostolul¹ — că legea este bună, dacă se folosește cineva de ea potrivit legii». Așadar, folosește-te de lege potrivit ei, și ți-ai făcut tu însuși o bună lege. «Știm, — zice — că legea este bună, dacă se folosește cineva de ea potrivit legii, știind că legea nu este pusă pentru cel drept». 2. Astfel, începe să fii drept și vei fi neatîrnat de lege, fiindcă nu poate veni împotriva bunei purtări legea care apără bunele purtări. «Știu — zice — că legea este bună, dacă se folosește cineva de ea potrivit legii, știind că legea nu este pusă pentru cel drept, ci pentru cei nedrepti și nesupuși, pentru nelegiuții și necuvioși și păcătoși și pentru cei ce se împotrivesc cu ceva învățăturii celei sănătoase»². Și prin aceasta nu legea ți se împotrivesc ție, omule, ci tu te împotrivesc legii, și nu legea este împotriva ta dîndu-ți bune învățături, ci tu ești împotriva legii trăind în rele purtări. 3. Hotărît, ea este pentru tine și tu ești împotriva ei. Ea te îndrumă spunîndu-ți cele sfinte, tu vii împotriva ei săvîrșind cele necurate și nu numai contra ei, ci și contra ta. Prin aceea fiind contra ei ești contra ta, fiindcă în ea stau mîntuirea și viața ta. Astfel că, în timp ce părăsești legea divină, te lipsești de propria-ți mîntuire. Noi nu ne plîngem de legea divină altfel decît se plînge de un medic foarte bun un bolnav nerăbdător care, după ce a făcut ca prin purtarea lui să-și

înrăutățească boala, acuză pe medic de nepricepere. Ca și cum sfaturile ar putea îngriji vreo slăbiciune, dacă nu li se supune cel slab, sau ar putea însănătoși pe cineva regimul pe care i-l poruncește medicul, dacă însuși bolnavul nu respectă regimul. 4. Ce ajutor fi dă stomacului absintul, dacă îndată după el urmează lucruri dulci? Ce oferă liniștea celor din jur unui furios, dacă strigătele sale îi innebunesc și mai tare? Sau la ce poate ajuta o contra-otrăvă în care s-a turnat otrăvă? Și pentru noi legea este contra-otrăvă, iar vicinul otrăvă. Nu ne poate însănătoși contra-otrăva legii, dacă ne răpune otrava viciilor. Dar despre acestea am vorbit și mai înainte destul și, dacă va fi nevoie, și mai departe, cu ajutorul Domnului, voi mai spune cîte ceva.

II

5. Fiindcă am amintit mai sus că există două feluri sau secte de barbari: păgîni și eretici și fiindcă, după părerea mea, despre păgîni am vorbit destul, mai departe ne vom referi și asupra ereticilor, în măsura în care va fi necesar. Cineva poate să spună, chiar dacă legea divină nu cere păgînilor să îndeplinească poruncile pe care ei nu le cunosc, ereticilor, în schimb, cu siguranță le cere, fiindcă ei le cunosc. Aceștia citesc ceea ce citim și noi, există și la ei aceiași profeti ai lui Dumnezeu, aceiași Apostoli, aceleași Evanghelii și prin aceasta legea nu e mai puțin desconsiderată de ei decît de noi, ba mai mult, deși citesc aceleași scrieri ca ai noștri, fac lucruri cu mult mai rele decît ai noștri. Să vedem așadar și una și alta. 6. Ei citesc — zici — aceleași cărți pe care le citim și noi. Cum aceleași, cînd unele din ele au fost rău schimbate și rău transmise de către răi aștori? Deci nu sînt aceleași, fiindcă nu pot spune același lucru, cele ce sînt în unele părți stricate. Nu-și au autenticitatea cele care și-au pierdut integritatea și nu-și păstrează nicidecum starea lor cele ce au fost lipsite de puterea cea sfîntă de la început. Noi însă avem Scripturile Sfinte, depline, nestricate, întregi, pe care le sorbim de la izvorul lor direct, sau le scoatem din izvorul cel mai curat, printr-o curată tîlmăcire. Datoria noastră însă este să le citim bine. 7. Și nu numai să le citim bine, ci să le și îndeplinim cu bine. Este mai mică vină de a nu citi cele sfinte, decît de a nu respecta cele citite și mă tem că noi nici nu citim cum trebuie, nici nu păzim cum trebuie ceea ce citim. Celelalte neamuri fie că n-au legea lui Dumnezeu, fie că o au stricată și rănită și prin aceasta, — precum am spus — n-au ceea ce au așa. Căci și dacă există unele din neamurile barbare care par a avea între cărțile lor Sfînta Scriptură cu mai puține schimbări

1. I Tim. 1, 8.

2. I Tim. 1, 9.

sau falsificări, o au totuși stricată prin tradiția vechilor învățători și prin aceasta au mai degrabă tradiții decât învățătură, fiindcă ei nu păstrează ceea ce li povățuiește adevărul legii, ci ceea ce le-a vîrît stricăciunea unei rele tradiții. 8. De bună seamă că barbarii, străini de cele ale științei romane, care nu știu nimic altceva decât ceea ce aud de la învățații lor, ceea ce aud aceea urmează și astfel, în mod necesar cei neștiutori ai întregii științe și literaturi cunosc esența legii dumnezeiești mai mult din învățătură, decât din citit, păstrează mai degrabă învățătura decât legea. Pentru ei moștenirea de la învățătorii lor și învățătura învechită este ca și o lege, fiindcă știu numai ceea ce sînt învățați. 9. Sînt așadar eretici, dar fără să știe, sînt numai pentru noi eretici, dar pentru ei nu sînt. Ei se socotesc în așa de mare măsură drept credincioși, încît ne defăimează pe noi înșine cu numele de eretici. Așadar, ceea ce sînt ei pentru noi sîntem noi pentru ei. Noi sîntem siguri că ei ponegrec nașterea divină, fiindcă spun că Fiul e mai mic decât Tatăl³. Ei ne socotesc necinstitori ai Tatălui, fiindcă-i credem pe Tatăl și pe Fiul egali. Adevărul este de partea noastră, dar ei susțin că e de partea lor. Noi îl cinstim pe Dumnezeu, dar ei socotesc că trebuie cinstit Dumnezeu numai în felul în care cred ei. 10. Ei nu fac slujbe religioase, fiindcă pentru ei credința este cea mai înaltă slujbă. Sînt necuvioși, dar socotesc că aceasta este adevărata cuvioșie. Ei greșesc, așadar, dar greșesc cu cuget bun, nu din ură, ci din dragoste față de Dumnezeu, crezînd că-L cinstesc și-L iubesc pe Domnul. Deși n-au credința cea adevărată, ei socotesc că aceasta este dragostea cea desăvîrșită față de Dumnezeu. În ce fel vor trebui pedepsiți în ziua judecării pentru această rătăcire a unei păreri greșite, nimeni nu poate ști, decât Judecătorul. 11. Deocamdată de aceea, după cum gîndesc, Dumnezeu le acordă îngăduința, fiindcă vede că ei, deși nu cred corect, greșesc totuși prin dragostea unei păreri cuvioase, mai ales fiindcă știe că ei fac cele pe care nu le știu. Ai noștri în schimb nu iau în serios ceea ce cred și astfel aceia păcătuiesc din vina învățătorilor, iar ai noștri, din propria lor vină, aceia din neștiință, ai noștri, cu știință, aceia fac ceea ce cred ei drept, ai noștri, ceea ce știu ei că este nelegiuit. Și de aceea, dintr-o dreaptă judecată, pe aceia îi ocrotește îngăduința lui Dumnezeu, pe ai noștri îi dojenește cu observațiile Lui, fiindcă știe pînă unde trebuie iertată ignoranța, iar

3. Arieni (următorii ai preotului Arie din Alexandria) susțineau că persoanele Sfintei Treimi nu sînt de aceeași ființă, că Fiul este mai mic decât Tatăl. Erezia lui Arie a fost condamnată de conciliile din Niceea (325) și Constantinopol (381).

disprețul nu este îngăduit. Căci este scris: «Robul care nu știe valoarea stăpînului său și n-o îndeplinește va primi puține lovituri; dar cel care o știe și n-o îndeplinește va primi multe»⁴.

III

12. Așadar să nu ne mirăm că primim multe lovituri, fiindcă nu păcătuim prin neștiință, ci prin nesupunere. Știind binele, nu facem ceea ce este bine și înțelegînd deosebirea dintre drept și nedrept, urmăm cele nedrepte. Citim legea și-i călcăm poruncile, cunoaștem învățăturile sfinte numai pentru ca să săvîrșim ceea ce ne este interzis. Spunem că-l iubim pe Dumnezeu și sîntem slujitori ai diavolului. 13. După astfel de purtare întotdeauna voim să primim de la Dumnezeu cele bune, dar întotdeauna îngrămădim rău peste rău. Doim ca Dumnezeu să ne îndeplinească orice, iar noi nu voim să îndeplinim voia lui Dumnezeu. Ne purtăm ca și cum noi am fi mai presus de Dumnezeu. Voim ca Dumnezeu să se supună mereu voinței noastre, iar noi toți îi respingem mereu voința Lui. El este drept, iar noi sîntem nedrepti. El dojenește pe cel ce trebuie dojeniți și-i îngăduie pe cei ce trebuie îngăduiți. Și-ntr-un caz și în celălalt vrea să ajungă la un singur lucru: ca și dojana să înfrîneze la drept credincioși pofta de a păcătui și ca îngăduința lui Dumnezeu să facă pe eretici să cunoască pînă la urmă adevărul deplin al credinței, mai ales cînd îi știe că nu sînt vrednici de dreapta credință cei pe care-i vede că sînt mai presus de cei dreptcredincioși prin felul vieții lor. 14. Toți aceștia despre care vorbim sînt fie vandali⁵, fie goți. Despre ereticii romani, a căror mulțime este nenumărată, nu spunem nimic și nici nu-i asemănăm, fie romanilor, fie barbarilor, fiindcă prin necredință sînt mai răi decât romanii, iar prin urgia vieții, mai josnici decât barbarii. Aceasta însă nu numai că nu ne ajută, dar ne încarcă peste ceea ce sîntem încărcăți de noi înșine,

4. Luca 12, 47 și urm.

5. Vandali, populație de neam germanic și în parte slav, din nord-estul Europei, au coborît în sec. III d.Hr., pînă în nordul Daciei, iar în apus, aliați cu alarii și suevii, au ajuns a începutul sec. V în Gallia și apoi în Spania, unde s-au stabilit în tînutul care de la ei s-a numit întîi Vandalusia și apoi Andalusia. Din Spania au trecut în Africa și Cartagina a devenit capitala lor. Facînd incursiuni și jefuind chiar Roma, au fost nimicîți în sec. VI de generalul bizantin Belizarie. Goții, popor de neam germanic, împărțiți în trei ramuri: gepizii, vizigoții, sau goții de vest, și ostrogoții, sau goții de est. Au trecut de multe ori Dunărea, păstrîndu-și stăpînirea, dar prima lovitură serioasă au căpătat-o din partea hunilor. În sec. V visigoții au ajuns pînă în Italia și, prin Gallia de sud, au pătruns în Spania, unde și-au format un regat al lor care a durat pînă la venirea arabilor. Și ostrogoții au ajuns în Italia, unde au format un regat puternic, dar la mijlocul sec. VI au fost învinși de Belizarie și desființați ca națiune. În sec. IV goții au primit creștinismul sub formă ariană.

fiindcă aceia pe care îi acuzăm că sînt așa sînt romani. De aci putem înțelege ce bine merită tot statul roman, cînd romanii îl supără pe Dumnezeu o parte prin viața lor, o altă parte și prin necredința și prin viața lor, datorită și faptului că odinioară ereziile barbarilor și-au luat izvorul din stricăciunea învățaturii romane și deci sîntem vinovați noi dacă popoarele barbarilor au început să fie eretice.

IV

15. Dacă ne uităm la viața goților și a vandalilor oare sîntem noi prin ceva superiori lor sau măcar ne putem compara cu ei? Mai întii să vorbesc despre dragoste, despre care Domnul ne învață că este virtutea cea mai de seamă și pe care nu numai prin Scripturile sfinte, ci prin sine însuși ne-o recomandă zicînd: *«În aceasta se va ști că sînteți discipolii Mei, dacă vă iubiți unii pe alții»*⁶. Aproape toți barbarii, care cel puțin sînt de același neam și cu aceeași cîrmuire, se iubesc unii pe alții, dar aproape toți romanii se prigonesc unii pe alții. 16. Care cetățean nu pizmuește pe alt cetățean? Cine are dragoste deplină față de vecinul său? Dimpotrivă, toți, deși ca loc nu sînt departe unii de alții, ca afecțiune sînt departe, deși sînt uniți prin locuință, sînt neuniți prin gânduri. Și, de ar fi așa numai ca locuitori ai aceleiași cetăți, sau ai aceluiași sat, cu toate că răul acesta este foarte mare! Mai grav este faptul că nici rudele nu respectă drepturile de rudenie. Cine se comportă ca o rudă adevărată față de rudele lui? Cine acordă dragostei ceea ce el recunoaște că-i datorează după nume? Cine are sufletul care se cere unei rude? Cine este atît de rudă cu inima cum este prin sînge, al cărui suflet nu arde în flacăra vînată a pizmei și a răutății, a cărui invidie nu-i robește sentimentele, cel pentru care nu este un chin buna stare a altuia? Cine nu socotește binele altuia răul său? Cui îi este de ajuns fericirea sa într-atîta, încît să-l voiască și pe altul fericit? Cei mai mulți sînt acum stăpîniți de un rău nou și incalificabil: nu vrea cineva atît să fie el fericit, cît să fie altul nefericit. 17. Un fapt atît de sălbatic, atît de neomenos, atît de străin barbarilor și de obișnuit romanilor este acela că se jefuiesc de averi unii pe alții prin tot felul de nedreptăți fiscale. Dar nu chiar unii pe alții, căci ar fi oarecum de înțeles ca fiecare să suporte ceea ce face altuia; mai grav este că sînt jefuiți cei mai mulți de către puțini, pentru care reclamațiile sînt o pradă specială, care fac ca impunerile fiscale nedrepte ale unora să fie pentru ei cîștiguri particulare. Și săvîșesc aceasta

nu numai cei mai de sus, dar și cei mai de jos, nu numai judecătorii, ci și cei mai mici decît ei. 18. Care sînt nu numai orașele, dar chiar comunele și satele în care slujbașii fiscali să nu fie adevărați tirani? Ei se felicită de altfel cu numele lor, fiindcă cel puternic este și respectat. Aproape toți se bucură și se fălesc dacă se spune despre ei că sînt mai răi decît în realitate. Așadar, care este locul, precum am spus, în care să nu fie sfîșiate de mai marii orașelor măruntaiele văduvelor și ale nevîrstnicilor și cu aceștia ale tuturor celor cuvioși? Căci și pe aceștia îi socotesc ca pe văduve și ca pe nevîrstnici, fiindcă oamenii cinștiți prin profesiunea lor nu vor, iar prin nevinovăție și umilință nu pot să se apere. Astfel nici unul dintre aceștia nu este în siguranță și, în afară de cei mai de sus, nici unul nu este la adăpost de jaful tîlharului devastator, nici unul, dacă nu e el însuși asemenea tîlharilor. În această condiție, în această nelegiuire a ajuns situația, încît numai dacă este rău cineva poate scăpa.

V

19. Dar de bună seamă, de vreme ce sînt atîția care-i jefuiesc pe cei buni, poate există și unii care în această jefuire să alerge în ajutor, care, cum este scris⁷, să scoată pe cel sărac și lipsit din mîna răufăcătorului. *«Nu este cel care să facă binele, nu este aproape pînă la unul»*⁸, fiindcă sînt atît de rari cei buni, încît aproape dacă se vede unul. Într-adevăr, cine dă ajutor celor păgubiți și în suferință, de vreme ce nici preoții Domnului nu pot ține piept violenței oamenilor necinștiți? 20. Cei mai mulți dintre ei sau tac, sau sînt la fel cu cei ce tac, chiar dacă vorbesc, și fac aceasta nu întimplător, ci cu chibzuință și judecată, după cum cred ei necesar. Nu vor să spună adevărul cu voce tare, fiindcă nu-l pot suporta urechile oamenilor necinștiți, care nu numai că fug de el, dar chiar îl urăsc și-l hulnesc, iar cînd îl aud nu numai că nu-l respectă și nu se tem de el, ci îl disprețuiesc în mod criminal cu și mai mare înverșunare și trufie. De aceea chiar și cei ce pot vorbi tac, ferindu-se să-și facă singuri rău, și nu vor să dea cale liberă adevărului, ca să nu-i facă și mai răi pe cei ce nu pot suporta adevărul. 21. În felul acesta cei săraci sînt jefuiți, văduvele plîng, orfanii sînt oropsiți, astfel că mulți dintre ei, născuți din familii cunoscute și bine educați, fug la dușmani, ca să nu moară zdrobiți de tot felul de prigoane, căutînd, de bună seamă, la barbari omenia romană, fiindcă nu pot suporta la romani neomenia barbară. Și deși se deosebesc prin obiceiuri de cei la care fug, se

7. Psalm 81, 4.

8. Psalm 13, 3.

6. Ioan 13, 35.

deosebesc prin limbă, ba chiar, ca să spun așa, se deosebesc prin mirosul corpurilor și prin îmbrăcăminte, preferă totuși felul de viață al barbarilor, decât să suporte nedreptatea cruntă a romanilor. 22. Ei emigrează fie la goți, fie la bacauzi⁹, fie la alți barbari stăpînituri, și nu regretă că au emigrat, căci preferă să trăiască liberi sub forma captivității, decât să fie captivi sub forma libertății. De aceea numele de cetățean roman, altădată nu numai respectat, ci cumpărat cu bani mulți, acum este părăsit de bunăvoie, fugindu-se de el, și este socotit nu numai de mic preț, dar aproape chiar inspirind groază. 23. Ce poate fi mai mare mărturie a nedreptății romane, decât faptul că foarte mulți oameni onesti și nobili, cărora cetățenia romană ar fi trebuit să le fie de cea mai mare strălucire și cinste, sînt împinși totuși de cruzimea nedreptății romane să refuze a mai fi romani? De aceea chiar cei ce nu fug la barbari, sînt siliți a fi barbari, cum este o mare parte din hispani, și alta la fel dintre gali, și toți, în fine, pe care în toată lumea romană nedreptatea romană i-a făcut să nu mai fie romani.

VI

24. Vorbesc acum despre bacauzi, care jefuiți, batjocoriți și imputinați de către judecătorii răi și cruzi, după ce li s-a răpit dreptul libertății romane, și-au pierdut și dreptul numelui de roman. Li se impută acestora propria lor nefericire, le imputăm acestora numele prăbușirii lor, le imputăm numele pe care noi înșine li l-am făcut: li numim răzvrătiți, li numim oameni pierduți, deși noi i-am împins să devină vinovați. 25. Dar ce alte pricini i-au făcut bacauzi, dacă nu nedreptățile noastre, dacă nu necinstea judecătorilor, dacă nu confiscările și jafurile celor care au schimbat numele impunerilor publice în mijloace de câștig propriu și au făcut birurile altora prăzi ale lor? Aceștia nu numai că s-au purtat ca niște fiare îngrozitoare, dar i-au înghițit de vii pe cei din circumscripțiile lor, hrănindu-se nu numai din jafuri, cum obișnuiesc cei mai mulți tilhari, ci din sfîșierea și, ca să zic așa, din sîngele bieților oameni. 26. Așa s-a făcut că oamenii, copleșiți de tilhăriile judecătorilor și ajunși în pragul pieirii, au început să fie ca și niște barbari, fiindcă nu li se permitea să fie romani. Au ajuns să fie ce nu erau, fiindcă nu li se permitea să fie ce fuseseră, au fost siliți să-și apere măcar viața,

9. Bacauzi, sau bagauzi, țărani gali din jurul Lutetiei (Parisul de azi) s-au revoltat pe timpul lui Dioclețian, alegându-și chiar împărați dintre ei, dar au fost înfrinți în 285 de către Maximian, colegul lui Dioclețian de domnie. În ser. V mișcarea bacauzilor a izbucnit din nou în Gallia și în această mișcare se referă aci Salvianus.

fiindcă vedeau că libertatea și-au pierdut-o cu totul. Iar acum ce altceva se face decât ceea ce s-a făcut atunci, adică aceia care pînă acum nu sînt bacauzi să fie constrinși a deveni astfel? Violențele și injuriile la care sînt expuși îi împing să voiască a fi, dar, împiedicați de slăbiciunea lor, nu sînt. Așa sînt deci și niște captivi supuși jugului dușman: suportă chinul de nevoie, nu de voie; în sufletul lor doresc libertatea, dar suportă cea mai grea robie.

VII

27. Este aproape aceeași situația tuturor celor de jos: un singur motiv îi împinge în două direcții deosebite. Impulsul lăuntric suprem le cere să aspire la libertate, dar același impuls este oprit de la realizarea a ceea ce-și dorește. Li se poate imputa că voiesc aceasta: oameni care n-ar dori altceva decât să nu fie siliți a voi aceasta: căci ceea ce vor ei este cea mai mare nefericire. Cu ei lucrurile ar sta mult mai bine, dacă n-ar fi împinși să voiască aceasta. 28. Dar ce altceva pot să dorească nenorociții care mereu, ba chiar neîntre-rup suportă consecințele nefaste ale impunerilor publice, pe care-amenință întotdeauna greaua și nesăturata scoatere la mezinț a avutului, care-și părăsesc casele ca să nu fie schingiuiți în propriile lor case, care iau calea pribegiei ca să evite torturile? Pentru ei sînt mai blinzi dușmanii decât oamenii fiscului. Realitatea însăși arată că ei fug la dușmani ca să scape de silnicia impozitelor. Și această situație, oricît de aspră și de inumană, ar fi mai puțin grea și mai suportabilă, dacă pentru toți ar fi la fel. Dar mai nedemn și mai condamnabil este faptul că nu suportă toți sarcinile tuturor, că oamenii săraci sînt apăsați de impozitele celor bogați și cei mai slabi duc în spinare sarcinile celor mai puternici. Iar cauza că nu le pot duce este aceea că sînt impuși la sarcini mai mari decât le stă în putere să ducă. 29. Sînt sub presiunea a două forțe cu totul deosebite și neasemănătoare: invidia și sărăcia; invidia în ceea ce privește plata și sărăcia în ceea ce privește posibilitățile de plată. Dacă te uiți cît plătesc, crezi că trăiesc în belșug. Dacă te uiți cît au, afli că sînt în lipsă. Cine poate judeca măsura acestei nedreptăți? Suportă plăți de oameni bogați și lipsuri de cerșetori. Cu mult mai grav este faptul că uneori bogații înșiși măresc impozitele și pentru ei plătesc cei săraci. 30. Dar te întreb: de îndată ce impozitul lor e foarte mare și în consecință și dările sînt la fel de mari, cum se face că-și măresc ei înșiși datoriile? Eu nu spun că și le măresc: căci de aceea le măresc pentru că nu lor și le măresc. Iată, am să spun ceva. Vin adesea noi crainici, noi vătășei de la autoritățile cele mai înalte,

trimiși la cîțiva dintre cei mai bine văzuți, spre pieirea celor mai mulți. Acestora li se hotărăsc noile sarcini, noile impozite. Hotărăsc cei puternici, ca să plătească cei săraci, hotărăște trecerea celor bogați, ca să plătească mulțimea celor nenorociți. În nici un caz ei nu simt ce hotărăsc. 31. Dar nu pot — vei zice — să nu fie onorați și bine primiți cei ce au fost trimiși de către cei mai mari. Voi, bogaților, care sînteți primii în hotărîri, să fiți primii și în executarea lor. Cei ce sînteți primii în mulțimea cuvintelor să fiți primii și în achitarea dajdiilor. Tu, cel care dai de la mine, dă și de la tine. Este foarte drept, oricine ai fi tu, ca, dacă singur vrei să capeți trecere, să suporti singur plata ei. Voința voastră bogaților, noi, cei săraci, o primim, dar cu condiția să achităm toți ceea ce porunciți cei puțin. Ce poate fi mai uman și mai drept? Hotărîrile voastre ne apasă cu noi datorii: faceți măcar ca datoria însăși să ne fie comună și nouă și vouă. Ce poate fi mai nedrept și mai nedemn decît ca, după ce-i faceți pe toți datornici, voi singuri să fiți scutiți de datorie? 32. Săracii și nenorociții plătesc astfel tot ce am spus, deși fără să știe în fond care este rațiunea și motivul că plătesc ei. Căci cui îi este îngăduit să întrebe de ce plătește, cui îi e permis să cerceteze ce este dator? Numai atunci se dă pe față aceasta, cînd cei bogați se gîlcevesc între ei, cînd se supără cite unul că s-a luat vreo hotărîre fără consultarea și participarea lui. 33. Atunci îi auzi pe cite unii zicînd: O, ce faptă nedemnă! Hotărăsc doi sau trei povara celor mulți, se hotărăște de către cei puțin și puternici ceea ce atîrnă de cei mulți și nenorociți. Toți cei bogați consideră de demnitatea lor să nu se ia nici o hotărîre în absența lor, deși nu-i interesează în ce măsură sînt drepte hotărîrile luate în prezența lor. În sfîrșit, ceea ce au reproșat altora, după aceea ei înșiși hotărăsc, fie pentru a se răzbuna împotriva unei disprețuirii din trecut, fie pentru a-și mări puterea. Și prin aceasta prea nefericirii săraci se găsesc ca în mijlocul mării între furtunile care se izbesc între ele: sînt înghițiți ba de valurile uneia, ba de ale celeilalte.

VIII

34. Ar putea spune cineva despre cei bogați că, dacă într-o privință sînt nedrepti, în alta se dovedesc înfrînați și drepti, ticăloșia unuia fiind răscumpărată prin cinstea altuia. Căci cei săraci sînt încărcăți de sarcinile unor noi impozite, dar sînt ajutați în schimb prin unele îmbunătățiri. Numai că, pe cît sînt apăsați cei mai mici de noi dajdii, pe atît sînt ușurați cei mari prin noi revizui. Astfel încît nedreptatea se păstrează și-ntr-un caz și-n altul. Cei săraci suportă primii încărcarea impozitelor, dar beneficiază ultimii de reducerea lor.

35. Dacă vreodată, cum s-a întimplat de curînd, cei mai mari și mai puternici socotesc că trebuie să se vină în ajutorul orașelor sărăcite, sau să li se mai scadă din impozite, ajutoarele trimise pentru toți și le împart acolo între ei doar cei bogați. Cine-și amintește atunci de cei săraci? Cine îi cheamă pe cei umili și lipsiți la tovărășia binefacerilor? Cine acceptă ca acela care este primul la sarcini să fie măcar ultimul la vreo subvenție? Ce să mai spun? Cei săraci sînt buni de plată cînd li se majorează impozitele, dar nu sînt buni și de primit cînd se împart ajutoare. 36. Și socotim că nu merităm pedeapsa severității divine, cînd noi îi pedepsim așa întotdeauna pe cei săraci, sau credem că Dumnezeu cel drept nu trebuie să fie niciodată împotriva noastră, cînd noi sîntem întotdeauna nedrepti? Unde, sau la cine există aceste răutăți, dacă nu doar la romani? La cine există atîta nedreptate ca la noi? Francii nu cunosc o astfel de nelegiuire. Hunii sînt străini de ea. Nimic din aceste crime nu există nici la vandali, nici la goți. Este peste putință ca între goți, barbarii să sufere acestea, astfel că nu sînt expuși la ele nici romanii care trăiesc între ei. 37. De aceea acolo una singură este dorința tuturor romanilor; aceea de a nu fi necesar să ajungă vreodată sub dreptul roman. Una și aceeași rugăciune face acolo plebea romană: să li se îngăduie să trăiască împreună cu barbarii viața pe care o au de trăit. Și ne mai mirăm că nu sînt învinși goții de către ai noștri, cînd romanii vor să trăiască mai degrabă la aceștia decît la noi. Frații noștri nu numai că nu vor în nici un caz să fugă de la ei la noi, dar ne cheamă și pe noi să fugim la ei. 38. Aș putea să mă mir că nu fac acest lucru toți birnicii săraci și lipsiți, dacă n-aș ști că este o pricină care nu-i lasă să facă aceasta, anume faptul că nu pot strămuta acolo și căsuțele și lucrșoarele și familia lor. Căci de vreme ce cei mai mulți dintre ei își părăsesc micile ogoare și colibe ca să scape de greutatea birurilor, cum n-ar vrea, de le-ar sta în putință, să ia cu ei cele pe care sînt siliți să le părăsească? Dar fiindcă nu pot, fac și ei măcar ceea ce pot: se predau sub ocrotirea și protecția celor mari, se fac supuși ai celor bogați și trec astfel oarecum sub drepturile legale ale acestora. 39. Totuși n-aș socoti grav și nedemn acest lucru, ba mai degrabă i-aș felicita pe cei puternici pentru această faptă a lor de a lua sub protecție pe cei săraci, dacă nu și-ar vinde această protecție, dacă ar fi un act de omenie și nu de lăcomie felul cum li apără ei pe cei umili. Grav însă și peste măsură de aspru este faptul că li primesc pe cei săraci sub ocrotirea lor ca să-i poată jefui, că apără pe cei nenorociți cu planul ca să-i facă și mai nenorociți apărîndu-i. Căci toți aceia care par a fi apărați trec în dreptul apărătorilor lor aproape

toată ființa lor înainte de a fi apărați și astfel, pentru ca tații să obțină apărarea, își pierd fiii moștenirea. Punerea la adăpost a părinților echivalează cu aducerea copiilor în stare de cerșetori. 40. Iată ce sînt ajutoarele și ocrotirile celor mari: venituri pentru ei, nu pentru cei luați sub ocrotire. Se dă temporar părinților ceva, pentru ca în viitor să le fie luat fiilor totul. Cei mari vînd astfel, și încă pe preț foarte greu, tot ceea ce dau. Și ceea ce am spus că vînd, o de ar vinde după obiceiul comun și în uz! Le-ar rămîne poate ceva și cumpărătorilor. Dar acesta este un gen nou de vînzare și cumpărare. 41. Vînzătorul nu dă nimic și primește tot; cumpărătorul nu primește nimic și pierde cu desăvîrșire tot. Și cum în general un contract are acest caracter că vînzătorul rămîne lipsit, iar cumpărătorul este invidiat, fiindcă vînzătorul își împuținează avutul, iar cumpărătorul și-l mărește, în cazul de care vorbim se ajunge la acest gen nemaiauzit de comerț: vînzătorilor le crește averea, iar cumpărătorilor le rămîne să cerșească. Se creează această situație de nesuportat și monstruoasă, pe care afirm că mintea omenească nu și-o poate închipui, sau măcar auzi. 42. Atîția bieți nefericiți, după ce sînt jefuiți de puținele lucruri și înlăturați de pe ogoarele lor, după ce și-au pierdut tot avutul, plătesc mai departe biruri pe avutul pierdut. Posesiunea le-a fost luată, dar nu și impozitul; au devenit lipsiți de proprietăți și sînt ruinați de dajdii! 43. Cine poate spune cît de mare este acest rău? Hărăpăreții le înșfacă lucrurile, iar nenorociții achită impozitele pentru hrăpăreți. După moartea tatălui, copiii nu intră în posesia pămîntului conform drepturilor ce li s-ar cuveni, ci se îneacă în datorii de pe urma ogoarelor. Și după atît de mari nelegiuiri la ce altceva se ajunge, decît ca acei care au fost deposedați printr-o acaparare particulară să-și găsească moartea în mijlocul unei dureri generale și cei cărora jefuirea le-a luat averea, impunerea să le ia viața? Așa se face că unii dintre cei despre care vorbim, care, fie că sînt mai chibzuiți, sau pe care necesitatea i-a făcut chibzuiți, de îndată ce-și pierd locuințele și pămîntul prin presiuni sau le părăsesc alungați de perceptorii de impozite, cer sprijinul celor mari și devin muncitori pe pămînturile celor bogați. 44. Precum de obicei aceia care sînt împinși de frica de dușmani, se închid în fortărețe, sau cei care pierzîndu-și starea de libertate de mai înainte din disperare își caută vreun azil, tot așa și aceștia, fiindcă nu-și mai pot păstra locuința și demnitatea familiei se supun situației umilitoare de așa-zisi protejați, aduși în asemenea stare, încît izgoniți nu numai din avutul lor, dar și din alte mijloace de existență, și pierzîndu-și nu numai ale lor, ci pierzîndu-se pe ei înșiși, rămîn și fără nici un avut și fără dreptul de libertate.

IX

45. Și fiindcă așa cere nefericita necesitate, ar fi de suportat această soartă foarte grea a lor, dacă n-ar interveni ceva extrem de grav, care face ca la răul vitreg și insuportabil să se adauge altul și mai îngrozitor. Căci sînt primiți ca venetici, se fac bășinași în locuințe mizerabile și, după obiceiul de odinioară al acelei preaputernice răufăcătoare despre care se spunea că transformă pe oameni în animale¹⁰, tot așa și acești oameni, care sînt primiți pe moștile celor bogați, se schimbă ca și cum ar fi băut din paharul Circei. Primiți ca străini, veniți din altă parte, se transformă în bunuri proprii ale celor bogați; cei despre care se știa sigur că sînt oameni liberi, devin robi. 46. Și ne mai mirăm că barbarii ne fac captivi cînd noi facem pe frații noștri captivi? Nu este așadar nimic de mirare, dacă există devastări de orașe și ucideri de populație. Am pregătit de mult aceasta prin asuprirea celor mai mulți, luînd pe alții captivi, am început să fim noi înșine captivi. Simțim, deși cu mult mai tîrziu decît merităm, simțim în sfîrșit cele pe care le-am făcut și, cum spune cuvîntul sfînt¹¹, mincăm roadele miinilor noastre. 47. Nu ne este milă de cei surghiuniți și iată că noi înșine sîntem surghiuniți. Am luat străini robi prin înșelăciune, iată noi înșine sîntem robi, străini și înșelați. Ajutați de împrejurări am asuprit oameni liberi și iată de curînd am început noi înșine să trăim pe pămînt străin, temîndu-ne de pe acum de ce va urma. O, cît de mare și de ciudată este orbirea minților celor rele! Suportăm osînda judecății lui Dumnezeu și nu recunoaștem că sîntem judecați. 48. Se miră unii dintre cei cuvioși că nu sînt îndreptați după exemplul nostru ceilalți, care pînă acum n-au suportat nimic asemănător, deși noi înșine, cei care sîntem pedepsiți de Dumnezeu prin chinurile nedreptăților noastre, nu ne îndreptăm. O, trufie insuportabilă! Cei mai mulți suportă pedepsele păcatelor lor, și nimeni nu caută să înțeleagă pricina pedepselor. 49. Dar se vede limpede cauza acestei trufii. Sîntem trufași de bună seamă, fiindcă, deși suferim intrucîtva, totuși nu înțelegem să suferim încă atîta cît merităm. Este atît de mare mila lui Dumnezeu încît, deși voiește ca noi să ispășim unele din păcatele noastre, totuși nu ne pedepsește pentru toate. Dojenește pe cei răi, dar nu după măsura răutăților lor, și voiește ca noi mai degrabă să ne recunoaștem păcatele, decît să le ispășim, fără îndoială pentru ca prin pedepse ușoare și pămîntești să ne arate ce merităm să suportăm. Totuși, nu

10. Circe, vrăjitoare celebră, despre care în Odiseea se spune că a transformat în porci pe tovarășii lui Ulise.

11. Psalm 172, 2.

ne dă ce mentăm, potrivit aceluia cuvînt al fericitului apostol, care spune: «Nu știi că bunătatea lui Dumnezeu te duce la pocăință? Dar față cu îndărălnicia ta și cu inima nepocăită îți aduni minile pentru ziua miniei»¹². 50. Și, într-adevăr, facem așa cum spune apostolul. Căci Dumnezeu ne cheamă la pocăință, dar noi ne agonisim minie; Dumnezeu ne îndeamnă la iertare, iar noi zilnic îi înmulțim supărările. Ridicăm mina împotriva lui Dumnezeu prin nedreptățile noastre, și noi înșine înarmăm minia lui Dumnezeu împotriva noastră. Îl silim pe Dumnezeu ca fără voia lui să ne pedepsească pentru grozăvia nelegiuirilor noastre și aproape că nu-I îngăduim să ne cruțe. Deși din partea Lui niciodată nu poate să vină sau să se ivească vreun semn de nedreptate, noi totuși facem în așa fel încît, dacă nu ne pedepsește pentru marea mulțime a fărădelegilor noastre, să pară a fi nedrept.

X

51. Sînt unii — ar zice cineva — care au fost de bună seamă altădată păcătoși, dar care acum poate nu mai sînt. Dar există vreo măsură a fărădelegilor, se despart oare oamenii de crime înainte de a se despărți de viață? Cine nu moare cu nedreptățile sale și nu e îngropat cu înseși crimele sale? De aceea cu adevărat și foarte drept se pot spune despre ei acele cuvinte profetice: «Mormintele lor sînt casa lor în veci și se aseamănă dobitoacelor fără minte și se fac la fel cu ele»¹³. O, de s-ar asemana dobitoacelor! Era mai bine să fi avut neștiința ființelor necuvîntătoare. Dar, ceea ce este mai rău și mai criminal, au păcătuit nu din necunoaștere, ci din lipsă de respect față de Dumnezeu. 52. Și aceasta bineînțeles nu numai laicii, ci și unii dintre clerici, nu numai oamenii cei din afara religiei, ci mulți chiar dinlăuntrul ei, vinduți păcatelor veacului sub forma religiei. Aceștia desigur, după decăderea și nerușinările vechi, înscriindu-se cu titlu de cuvîoși și-au schimbat numai numele prin profesiune, nu și felul de viață, socotind viața și îndatoririle cultului divin mai mult formă decît faptă, și-au părăsit numai haina, nu cugetul de mai înainte. 53. De ce se socotesc mai puțin vinovați cei ce, deși spun că au făcut pocăință, nu-și lasă nici obiceiurile, nici felul de odinioară? Căci așa se săvîrșesc aproape pe toate, încît i-ai putea socoti că n-au făcut înainte atîta pocăință pentru faptele lor rele, cît se căiesc după aceea de însăși pocăința făcută, și că nu s-au căit atît înainte că au trăit în păcat, cît după aceea că au promis că vor trăi în virtute. Ei știu că

12. Rom. 2, 4.

13. Psalm 48, 12.

eu vorbesc adevărul și spun că mărturie îmi este chiar conștiința lor. Vorbeșc despre mulți alții, dar, mai ales despre cei care pe cale religioasă, după îndeplinirea formală a unei largi pocăințe, dornici de noi onoruri, sînt cumpărători ai unor demnități neavute mai înainte. 54. Într-alt n-au vrut să fie numai oameni ai veacului, ci mai mult chiar decît oameni ai veacului, încît nu le era de ajuns ce fuseseră înainte, dacă nu erau după aceea mai mult decît fuseseră înainte. Cum, așadar, unii ca aceștia nu se căiesc că au făcut pocăință, cum nu se căiesc chiar că au cugetat ceva despre schimbarea lor și despre Dumnezeu aceia care, abținîndu-se de la propriile soții, nu se abțin de la răpirea avutului altora și, deși mărturisesc înfrinerea trupului, se destrăbălează prin nestăpînirea sufletului? Este fără indoială acesta un nou gen de schimbare. 55. Nu fac cele îngăduite, ci pe cele neîngăduite. Se înfrînează de la legăturile conjugale și nu se înfrînează de la jafuri. Ce faci, judecată prostească? Dumnezeu a interzis păcatul, nu căsătoria. Faptele voastre nu se potrivesc cu gîndurile voastre. Cei ce spuneți că sînteți iubitori ai virtuților, nu trebuie să fiți prieteni ai nelegiuirilor. Este lucru pe dos ceea ce faceți: aceasta nu e apropiere, ci depărtare de Dumnezeu. Cei ce mai demult, precum se vorbește, ați renunțat chiar la căsătoria cinstită, lăsați-vă odată de crime. Drept este să vă țineți departe de toate nelegiuirile, dar totuși, dacă nu de toate, fiindcă poate socotiți acest lucru greu și chiar imposibil, țineți-vă departe de ceea ce e mai rău și mai neîngăduit decît orice. 56. Haide, fie, nu pot sta lîngă tine vecinii, oricine ai fi tu, nu pot locui cei săraci, dar dacă ești prigonitorul multor săraci și jefuitorul celor sărmani, dacă ești răufăcătorul tuturor, fii măcar numai al străinilor. Te rog, cruță-i pe ai tăi, dacă nu pe toți; fiindcă poate ți se pare greu și prea costisitor să-i cruți pe toți ai tăi, cruță-i cel puțin pe aceia care te-au pus mai presus nu numai de neamuri și de cunoscuți, ci chiar de persoanele cele mai dragi și mai apropiate. Dar ce spun de aceștia? Te-au pus mai presus de sufletele și de nădejile lor, lucru care desigur nu le aduce laudă, și cel care face așa își recunoaște singur greșeala. Iar tu ce faci față de cel ce a săvîrșit această greșeală, de a te pune mai presus de el însuși? Ești și mai mult dator față de el, fiindcă a păcătuit prin prea multă dragoste față de tine. L-au orbit simțămintele deosebite pentru tine și de aceea este arătat cu degetul și judecat rău de toți. Și prin aceasta tu i-ai devenit și mai îndatorat, fiindcă s-a făcut vinovat față de toți prin dragostea lui pentru tine.

XI

57. Dar ce este la goți asemănător acestor grozăvii? Cine dintre ei face rău celor ce-l iubesc, cine urmărește cu rău pe cel ce-i face bine, cine este înjunghiat de cuțitul celui drag al său? Tu îi prigonești pe cei ce te iubesc, tu le tai mâinile celor ce-ți aduc daruri, tu îți ucizi rudele cele mai apropiate. Și nu te temi, nu te înfricoșezi? Ce faci, cum de nu simți judecata apropiată a lui Dumnezeu și pedeapsa Lui pentru faptele tale? Îți înmulțești păcatele și la fărâdelegile vechi adaugi altele noi. Gândește-te ce te așteaptă pentru greșelile grele, dacă pentru cele mai mici de obicei te pedepsesc demonii. Mulțumește-te odată, te rugăm, cu ceea ce ai jefuit pînă acum de la prietenii și apropiații tăi, să-ți fie de ajuns că ai nedreptățit pe cei săraci, să-ți fie de ajuns că ai despuat chiar și pe cerșetori. Aproape nimeni nu poate fi liniștit înșă tine, nimeni nu poate fi în siguranță. Mai ușor se pot suporta șuvoaiele care se rostogolesc de pe stîncile Alpilor, sau focurile întinse de vînturi. N-au moarte mai grea, ca să spun astfel, corăbierii înghițiți de valurile Charybdei¹⁴, sau cei ce sînt sfîșiați, precum se spune, de cîinii Scyllei. 59. Alunghi din puținul lor avut pe vecinii tăi, din locuințe și din tihna lor, pe cei mai apropiați ai tăi. Vrei să ajungi, — precum este scris¹⁵, — tu singur stăpîn pe tot pămîntul? Numai aceasta n-o vei putea face. Oricite ținuturi vei lua în stăpînire, în oricîte vei năvăli, întotdeauna vei găsi un vecin. Privește, te rog, la alții, care, vrei nu vrei, îți dau de gîndit. Privește la alții pe care, vrei nu vrei, îi admiri chiar tu. Sînt în demnități mai înalte decît alții și la fel prin onoruri, sînt mai mari în putere și mai mici în umilință. Știi desigur tu însuși, către care vorbim, știi de cine vorbim și de asemenea de cine ne plîngem acum; trebuie să-l cunoști pe cel pe care-l cinstim cu această laudă. 60. Și, o, de-ar fi mulți care să merite laudă! Bunătatea celor mai mulți ar aduce fericirea tuturor. Dar haide, poate că tu nu vrei să fii lăudat; de ce, mă rog, vrei să fii acuzat? De ce nu-ți este nimic mai drag ca nedreptatea, de ce nu ți-e nimic mai plăcut ca lăcomia, nimic mai scump ca jaful? De ce nu socotești nimic mai prețios decît ticăloșia, de ce nimic mai de laudă decît răpirea? Învață chiar de la un păgîn care este bunul cel adevărat: «Este bine să fim înconjurați de dragoste și bunăvoință, nu

14. Scylla și Charybda, stînci primejdioase pentru navigatori în strîmtoarea care desparte Italia de Sicilia. Cei vechi își închipuiau aceste stînci ca pe niște monștri, Scylla avînd partea de jos a corpului formată din mai mulți cîini, iar Charybda înghițind de trei ori pe zi apa din strîmtoare și odată cu ea corăbiiile care încercau să treacă pe acolo.

15. Isaia 5, 8.

de arme»¹⁶. Te înșeală părerile tale, te înșeală urîtenia minții tale oarbe și necinstite. Dacă vrei să fii cinstit, dacă vrei să fii puternic, dacă vrei să fii mare, trebuie să fii mai presus de alții prin cînte, nu prin răutate. 61. Am citit nu de mult aceste cuvinte: «Nimeni nu e mai rău decît prostul; dacă ar avea minte, ar prefera să fie bun». Și tu, așadar, dacă totuși poți încă să te întorci la sănătatea sufletescă, leapădă-te de ticăloșie, dacă vrei să ai înțelepciune. Dacă vrei să fii într-adevăr cu suflet înțelept și sănătos, trebuie să te lepezi cu totul de tine și să te schimbi. Renunță la tine însuși, ca să nu renunți la Hristos. Urăște-te pe tine însuși, ca să fii primit de Hristos. Pierde-te pe tine însuși, ca să nu pieri. «Căci cine — zice Mîntuitorul — își va fi pierdut sufletul său pentru Mine, îl va avea»¹⁷. Iubește așadar această pierdere însănătoșitoare, ca să dobîndești adevărata mîntuire. Căci nu vei fi eliberat de Dumnezeu, dacă nu te vei osîndi tu însuși.

16. Plinius, Panegiricul lui Traian, 49 (Plinius cel Tânăr, scriitor și om politic pe vremea lui Traian. El a scris acestui împărat o scrisoare din Asia Mică despre creștini).

17. Luca 9, 24.

CARTEA A VI-A

I

1. Am vorbit mult referindu-mă la un singur caz și se pare că am depășit regula discuției. Căci fără îndoială, cititorul gîndește (dacă va fi totuși cineva care să citească din dragoste pentru Hristos ceea ce am scris tot din dragoste pentru Hristos), gîndește despre mine și poate chiar zice: «De vreme ce cauza care se urmărește este generală, la ce folosește faptul că autorul a spus atîtea referiri la persoana unuia singur?». «Presupun că este așa — vei socoti — cel despre care el a vorbit, dar ce dăunează unuia crima celuilalt, sau, ceea ce este cu mult mai important, este oare prejudiciată cu ceva cauza tuturor prin nelegiuirea unei persoane?». 2. Eu pot să arăt prin dovezi de netăgăduit că este prejudiciată. Acan¹ a furat odinioară un lucru dat blestemului și vina unui singur om a fost nenorocirea tuturor. David² a poruncit să fie numărat poporul israelit și greșeala lui a pedepsit-o Domnul prin dezastrul întregului popor. Rabșache³ a vorbit ceva spre supărarea lui Dumnezeu și la 185 000 de oameni le-a adus pieirea limba nestăpînită a unui singur nelegiuit. De aceea pe drept poruncește Sfîntul Apostol Pavel să fie dat afară din Biserică cel ciumat și arată de ce a poruncit așa, zicînd: «Fiindcă puțin aluat proslăvește toată făcămintura»⁴. De aci înțelegem bine că foarte adesea chiar și numai un singur om este spre pierzania multora. 3. Cel ce va citi acestea trebuie să înțeleagă că eu nu fără rost am spus unele lucruri despre un singur om rău, fiindcă, fără îndoială, foarte adesea mînia dreptății dumnezeiești se aprinde din cauza unui singur om. Dar eu nu fac această deosebire despre care vorbesc. Nu este necesar să socotim că unul singur este vătămător tuturor, de vreme ce toți își sînt vătămători unul altuia. Nu se cade să socotim că toți sînt primejduiți din cauza unuia, cînd toți se primejduiesc prin ei înșiși. Toți, sau aproape toți, ca să vorbesc mai puțin neplăcut, se prăbușesc cu siguranță în pră-

1. Iosua 7.
2. II Regi 24.
3. Isala 36.
4. I Cor. 5, 6.

pastia pierzaniei. 4. Așadar, de unde această favoare pentru creștini ca numărul celor răi să fie mai mic, sau măcar să fie același ca al celor buni? O, nefericire vrednică de lacrimi! O, nefericire vrednică de plîns! Ce neasemenea cu sine însuși este acum creștinul, adică ce deosebit este de cel ce a fost odată! Atunci Petru, cel dintîi dintre Apostoli, a pedepsit cu moartea pe Anania și pe Safira⁵, fiindcă mințiseră. Și Sfîntul Apostol Pavel chiar a dat afară din Biserică pe unul rău⁶, ca să nu molipsească pe cei mai mulți cu atingerea sa. 5. Noi acum sintem mulțumiți cu un număr egal de ambele părți. Și de ce spun mulțumiți? S-ar cuveni mai degrabă să sărim în sus și să jucăm de bucurie dacă ar exista măcar această egalitate. Iată în ce am căzut, iată unde ne-am coborît după acea curăție a poporului creștin, cînd toți erau odinioară nepătați! Iată, am ajuns să socotim că Biserica va fi fericită dacă are în ea atîția buni, cîți și răi! Dar cum n-am considera-o fericită, dacă ar avea o jumătate din popor nevinovată, cînd noi ne plîngem că acum aproape tot poporul este în nelegiuire? 6. Astfel stînd lucrurile, într-adevăr fără rost am vorbit de unul singur rău, fără rost m-am plîns de crimele unuia singur; căci toți, sau aproape toți sînt de plîns și de compătimit. Cei mai mulți sau că sînt așa, sau că în mod sigur, ceea ce nu e mai puțin criminal, doresc să fie așa și se străduiesc prin faptele lor rele ca să pară astfel. În această situație, chiar dacă fac răutăți mai mici, fiindcă nu pot mai mult, totuși nu sînt mai puțin răi, fiindcă n-ar vrea să fie mai puțin răi, dacă ar putea. 7. În sfîrșit, ceea ce pot este sau să dorească să fie așa, sau să nu voiască a fi mai buni și, în măsura în care le stă în putință, să devină și mai răi. Căci există, deși în lucruri neasemenea, ca și între cei buni, această întrecere între ei, care face ca după cum cei buni doresc să fie superiori tuturor prin gînduri cinstite, la fel cei răi să rivnească a birui pe toți prin necinste. Astfel, precum ambiția celor buni este să fie zilnic și mai buni, tot așa cei răi caută să devină și mai răi și, precum cei mai buni doresc să ajungă pe culmile tuturor virtuților, la fel cei răi pretind să li se atribuie premiul tuturor fărădelegilor. 8. Și această stare este în cea mai mare măsură spre răul nostru, fiindcă mai ales ai noștri, mai ales creștinii, cum am spus, socotesc răutatea înțelepciune și îndeosebi despre ei spune Dumnezeu: «Voi pierde înțelepciunea celor înțelepți și voi osîndi știința celor învățați»⁷. Și totodată Apostolul

5. Fapte 5.
6. I Cor. 5, 6.
7. I Cor. 1, 19.

strigă : «Dacă i se pare cuiva că este înțelept, să se facă nebun pentru a fi înțelept»⁸. Aceasta înseamnă că, dacă vrea cineva să fie înțelept, să fie bun, fiindcă nimeni nu este cu adevărat înțelept dacă nu este cu adevărat bun. Noi însă, dimpotrivă, prin cugetele noastre rele și, cum spune Dumnezeu⁹, prin sentimentele noastre necinstite, respingând bunătatea pentru prostie și iubind răutatea în locul înțelepciunii, credem că sintem zilnic cu atât mai buni, cu cât sintem mai răi.

II

9. Și ce speranță de îndreptare, mă rog, mai poate fi în noi, care nu sintem conduși de păreri greșite către rău, ci ne străduim cu toată reaua voință să părem a fi întotdeauna mai răi? De aceea m-am plîns mai înainte că sintem mai răi decît barbarii, fiindcă pe ei îi scuză necunoașterea legii, pe noi ne acuză cunoașterea ei. Ei prin nedobîndirea adevărului nu știu ce este binele și iubesc cele rele în locul celor bune; noi, deși avem știința adevărului și cunoaștem foarte bine care sînt cele bune, în multe feluri arătăm că iubim cele rele.

10. Mai întii că aproape nu există crimă sau nelegiuire care să nu se săvîrșească la spectacole. Acolo faptul de a vedea oameni murind constituie cea mai mare plăcere, sau, ceea ce este mai îngrozitor, mai condamnabil decît însăși moartea, de a-i vedea cum sînt sfîșiți, cum își umplu fiarele stomacul cu carne de om, cum sînt mincați oameni spre bucuria asistenților, spre plăcerea spectatorilor, care nu mai privesc oameni, ci dinți de fiare sfîșiind. Și ca să se producă acestea tot pămîntul contribuie, căci sînt pregătite și organizate cu mare îngrijire. Se ajunge pînă la locuri ascunse, se străbat ținuturi neumbrate, se cutreieră păduri foarte dese, se ajunge pînă pe culmile ascunse în nori ale Alpilor, se caută prin văi adînci animale pentru a înghiți măruntaiele oamenilor, nu este cu puțință să aibă natura vreun colțisor nepătruns în acest scop.

11. Dar — zici — acestea nu se fac întotdeauna. Este adevărat. Strălucită scuză aducem rătăcirii, dacă nu se fac întotdeauna; ca și cum ar trebui să se facă vreodată cele ce-L supără pe Dumnezeu, sau cumva cele rele devin bune dacă nu se fac întotdeauna. Nici ucigașii nu ucid întotdeauna și totuși sînt ucigași chiar cînd nu ucid, din moment ce sînt pîngăriți de omucidere. Nici tilharii nu tilhăresc întotdeauna, dar nu încetează totuși de a fi tilhari, fiindcă chiar și atunci cînd nu săvîrșesc tilhăria, totuși în sufletul lor nu renunță la gîndul tilhăriei. La fel și toți aceștia,

8. I Cor. 3, 18.

9. Rom. 1, 28.

pe care fi desfată asemenea spectacole, chiar cînd nu privesc rămîn totuși vinovați de păcatele spectacolelor, fiindcă întotdeauna ar vrea să privească dacă ar avea puțința.

12. Dar nu este numai aceasta, ci sînt și alte nelegiuiri mai mari. Oare nu se cresc și acum pui pentru consuli¹⁰, după obiceiul neamurilor necreștine, și nu se ghicește viitorul după zborul păsărilor, oare nu se fac și acum aproape toate pe care odinioară chiar acei păgîni vechi le-au considerat neserioase și demne de luat în ris? Și de îndată ce fac acestea chiar cei care dau nume anilor și de la care își iau începutul anii înșiși¹¹, credem că ne pot merge bine anii care încep de la asemenea fapte? O, de i-ar păta acelea numai pe cei pentru care se fac, precum acestea care se fac pentru consuli! 13. Cel mai grav și mai sălbatic este faptul că, petrecîndu-se cu consimțămîntul tuturor, onoarea cîtorva devine crimă a tuturor și astfel, de vreme ce se organizează din doi în doi ani, aproape că nici unul în toată lumea nu rămîne nepătat.

III

14. Dar despre acestea am putea socoti că este destul ceea ce s-a spus, fiindcă, precum motivați și voi, nu se petrec întotdeauna, totuși, va trebui să vorbim despre nerușinările zilnice, atît de felurite și de numeroase, pe care le-au născocit legiunile demonilor, încît chiar cugetele cinstite și curate, măcar că pe unele din ele le pot disprețui și înfrunta, pe toate nu le pot birui cu desăvîrșire. Căci după cum armatele care au de luptat fac capcane, înfig pari, sau sapă gropi în locurile prin care știu că vor veni cetele de dușmani, pentru ca, evident, chiar dacă nu va cădea cineva în toate acestea, cel puțin să nu poată trece mai departe, la fel și demonii au întins atît de multe curse și mreje neamului omenesc în această viață, încît chiar dacă fuge cineva de cele mai multe dintre ele, totuși în unele cade prins.

15. Și pentru că e lung șirul să vorbesc acum despre toate, adică despre amfiteatre, odeoane, localuri de joc, săli de dans, corțegii, atleți, actori, saltimbanci și alte ciudățenii de care este neplăcut a vorbi, fiindcă e neplăcut și să cunoști un asemenea rău, voi stărui puțin doar asupra grozăviilor din circuri și amfiteatre. Căci sînt de așa natură cele ce se petrec acolo, încît cineva nu poate nu numai să vorbească, dar nici măcar să-și amintească de ele fără să se păteze.

16. Alte crime își cer în noi partea lor și astfel gîndurile

10. Unele superstitii vechi ale romanilor se păstrau și în sec. V, chiar în mod oficial, cum era consultarea de către consuli, înainte de plecarea în expediții, a felului cum mînhică puii creșcuți pentru astfel de preziceri, sau prezicerea după zborul păsărilor de către preoții numiți auguri.

11. În istoria romană anii se numărau după numele consulilor.

murdare ne întină sufletele, priveștiile rușinoase ochii, cuvintele urite urechile, așa încît, chiar dacă unul din acestea a greșit, celelalte pot fi lipsit de păcate. În teatre însă nici una din aceste căi nu rămîne fără vină, fiindcă sufletele sînt murdărite de dorințe, urechile de cele auzite și ochii de cele văzute. Acestea toate sînt, fără îndoială, atît de vinovate, încît n-ar putea cineva să insiste asupra lor, sau măcar să le menționeze, fără să-i lie rușine. 17. Cine ar putea să exprime fără jenă acele imitații ale lucrurilor urite, acele nerușinări în glas și cuvinte, acele mișcări desfrinate, acele gesturi necuviincioase? Cît sînt de vinovate acestea se poate înțelege din faptul că nu e permisă povestirea lor. Unele crime, chiar dintre cele mai mari, pot fi numite sau date pe față, fără ca povestitorul să-și piardă cinstea, cum sînt omuciderea, tîlhăria, preacurvia, desfrînarea și altele de acest fel; numai necurățeniile teatrelor nu pot fi măcar acuzate în mod cinstit. 18. În denunțarea imoralității acestor ticăloșii se ivește o situație nouă pentru denunțator, astfel încît, fără îndoială, un om cinstit, dacă ar vrea să le acuze nu poate să facă aceasta păstrîndu-și cinstea întreagă. Toate celelalte rele îi pătează pe cei ce le fac, nu pe cei ce le văd, sau la aud. Astfel, chiar dacă auzi pe cineva rostind un cuvînt de hulă, nu te pătezi de păcat, fiindcă nu gîndești ca el, iar dacă intervii într-o tîlhărie nu te compromiți, de vreme ce nu ești de partea tîlharilor. 19. Necurățiile spectacolelor sînt singurele care asociază la greșală și pe înfăptuitori și pe spectatori. Căci din moment ce spectatorii aprobă acestea și le privesc cu plăcere, însemnează că toți le înfăptuiesc văzîndu-le și acceptîndu-le. De aceea cu dreptate cade în mod special împotriva lor acea apostolică¹² acuzație că sînt vrednici de moarte nu numai cei ce le fac, ci și cei ce au aceleași sentimente cu aceia care le fac. În acele reprezentări ale destrăbălărilor, se destrăbălează sufletește toți spectatorii; chiar cei ce din întimplare veniseră la spectacol neîntinați, se întorc de la teatru pătați de preacurvie. Nu numai atunci cînd se întorc, ci chiar cînd se duc se desfrînează; fiindcă prin însuși faptul că dorește cineva să vadă o faptă rușinoasă, în timp ce se grăbește spre întinăciuni este întinat.

IV

20. Astfel stînd lucrurile, iată cele pe care le fac toți, sau aproape toți romanii. Și deși acestea sînt astfel, cei ce le săvîrșim ne plîngem că sîntem uitați de Dumnezeu, zicem că sîntem părăsiți de Domnul nostru, cu toate că noi înșine îi părăsim pe Domnul. Să ne

12. Rom. I, 32.

închipuim că Domnul nostru vrea să ne privească și atunci cînd noi nu merităm; să vedem dacă poate să facă acest lucru. Iată, zilnic nenumărate mii de creștini privesc la spectacole lucruri rușinoase. Poate așadar Dumnezeu să se uite la ei în situația aceasta? Poate să-i privească pe cei ce aplaudă nelegiuirile din circuri, sau scenele de desfrîu din teatre? 21. Sau poate vrem și socotim demn ca, atunci cînd ne vede în circuri și în teatre, Dumnezeu să privească și El împreună cu noi ceea ce privim noi și jostniciile pe care noi le vedem să le vadă și El la rînd cu noi! Trebuie să facă și una și alta, fiindcă dacă vrea să ne vadă urmează să vadă și cele ce se petrec unde ne aflăm noi, sau deopotrivă să-și întoarcă ochii de la cele pe care nici noi, care sîntem acolo, nu dorim să le vedem. Și deși așa stau lucrurile, noi facem fără încetare ceea ce am spus. 22. Sau poate credem că trebuie să-l înțelegem pe Dumnezeu după obiceiul vechilor teatre și circuri păgîne? Aceia făceau astfel de lucruri odinioară, fiindcă le credeau desfătări ale idolilor lor. Noi de ce le facem pe cele pe care sîntem siguri că Dumnezeul nostru le urăște? Numai dacă știm cumva că-l plac aceste blestemății lui Dumnezeu, numai în acest caz nu mă opun să le săvîrșim fără încetare. 23. Dar dacă ne spune conștiința noastră că Dumnezeu se îngrozește de acestea, că le condamnă, pentru că în ele este hrană a diavolului și necinstire a lui Dumnezeu, cum spunem noi că-L adorăm pe Dumnezeu în biserică, dacă în rușinea spectacolelor îi slujim întotdeauna diavolului, și facem aceasta cu hună știință, cu plan și premeditare? Vă întreb care ne va fi speranța în Dumnezeu, dacă noi nu întimplător și fără să vrem îl supărăm pe Dumnezeu, ci după exemplul acelor giganți¹³ de odinioară, despre care citim că prin încercări nebunești au căutat să amenințe pe zei și au ajuns oarecum pînă la nori? 24. Așa și noi, prin injuriile pe care le aducem întotdeauna lui Dumnezeu în toată lumea, ca printr-o hotărîre publică atacăm cerul. Lui Hristos așadar (o, îngrozitoare nebunie!), îi oferim jocuri de circ și de teatru, și facem asta mai ales atunci cînd El ne face bine, cînd ne dă prosperitate, sau cînd obținem cu ajutorul dumnezeirii victoria împotriva dușmanilor. Și noi care săvîrșim astfel de lucruri nu ne asemănăm oare celui ce-l injură pe cel care-i face bine, sau care-l umple de ocări pe cel ce-l vorbește cu dragoste, sau care străpunge cu pumnalul pe cel ce-l sărută? 25. Întreb pe toți puternicii și bogații acestei lumi: ce merită acel serv care are gînduri rele despre stăpînul său bun și iubitor, care-l vorbește de rău pe cel ce merită să fie vorbit de bine

13. Giganți, ființe monstruoase cu puteri uriașe; atacînd chiar cerul, — spune mitologia — ei au fost nimiciți de zeii din Olimp.

și care pentru libertatea pe care o primește se arată cu totul nerecunoscător? Fără îndoială îi credem acuzat de foarte mare nelegiuire pe cel care răspunde binelui cu rău, deși nu-i este îngăduit să răspundă cu rău nici chiar la rău. Dar astfel de fapte săvârșim chiar noi, care ne numim creștini. Întărităm împotriva-ne prin necuviințele noastre pe milostivul Dumnezeu, Îl întinăm prin răutatea noastră pe Cel ce ne ajută, Îl umplem de injurii pe Cel ce ne mângâie.

V

26. Lui Hristos, așadar, (o, îngrozitoare nebunie!), lui Hristos îi dăm jocuri de circ și de teatru, lui Hristos pentru binefacerile Sale îi oferim scene rușinoase, lui Hristos îi aducem ca jertfă ticăloșiile spectacolelor. Oare aceasta ne-a învățat Cel ce S-a întrupat pentru noi, Mântuitorul nostru? Aceasta a predicat El fie direct, fie prin Apostoli? Pentru aceasta a suportat rușinea nașterii omenești și a primit toate cele legate de începutul umilitor al vieții pămîntești? Pentru aceasta S-a născut în iesle, iar îngerii L-au servit în staul, pentru aceasta a voit să fie înfășurat în scutece Cel ce încă din scutece domnea în cer? Pentru aceasta a fost chinuit și răstignit Cel de care toți s-au cutremurat pe cînd El stătea răstignit? 27. «Acesta pentru voi — spune Apostolul — S-a făcut sărac, deși era bogat, pentru ca voi, prin sărăcia Lui, să vă încărcați de cinste»¹⁴. Și în alt loc, de asemenea, spune: «Și deși avea chipul lui Dumnezeu, S-a umilit pe Sine însuși pînă la moarte, și încă moarte pe cruce»¹⁵. Acestea ne-a învățat Hristos prin suferințele Sale? Iar noi, frumoasă mulțumire îi mai aducem pentru patimile Lui, dacă, după ce am dobîndit mîntuirea prin moartea Lui, Îi răspundem cu o viață plină de ticăloșie! «S-a arătat — zice Sfîntul Apostol Pavel — harul Domnului nostru Iisus Hristos, învățîndu-ne ca, lepădînd fărădelegea și poftele lumești, să trăim în cumpătate, dreptate și cucernicie în acest veac, așteptînd fericita nădejde și venirea plină de slavă a marelui Dumnezeu și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, Care S-a dăruit pe Sine însuși pentru noi, ca să ne mîntuiască de toată nedreptatea și să-și curățească un popor ales, următor al faptelor bune»¹⁶. Unde sînt cei care să săvîrșească aceste fapte, pentru care Apostolul spune că a venit Hristos? Unde sînt cei care să fugă de plăcerile lumii, unde cei care să-și ducă viața în cucernicie și dreptate, unde cei care să arate prin fapte bune că așteaptă fericita nădejde și, ducînd o viață

14. II Cor. 8, 9.

15. Filip. 2, 8.

16. Tit 2, 11.

nepătată, să dovedească prin aceasta că doresc să vie împărăția lui Dumnezeu, fiindcă merită s-o primească? A venit — spune Apostolul — Domnul Iisus Hristos «ca să-și curățească un popor ales, următor al faptelor bune». 29. Unde este acel popor curat, unde poporul ales, unde poporul faptelor bune, unde poporul sfințeniei? «Hristos — zice Scriptura — a suferit pentru noi, lăsîndu-ne pilda ca să mergem pe urmele Lui»¹⁷. Desigur, pe urmele Mîntuitorului mergem în circuri, pe urmele Mîntuitorului intrăm în teatre! Desigur, un asemenea exemplu ne-a lăsat Hristos, despre Care citim că a plîns, nu citim că a rîs! Amîndouă acestea ne privesc pe noi, fiindcă plînsul este o durere a sufletului, iar rîsul o stricare a învățaturii. Și de aceea zicea: «Vai vouă, care rîdeți, fiindcă veți plînge»¹⁸. Și: «Fericirii cei ce plîngeți, căci veți rîde». Noi însă nu sîntem mulțumiți să rîdem și să ne bucurăm, decît dacă rîdem cu păcat și nebuneste, decît dacă rîsul nostru este amestecat cu necurățenii și necuviințe.

VI

30. Ce este, mă rog, această rătăcire, ce nebunie? Oare nu putem să ne bucurăm și să rîdem din toată inima decît dacă facem ca rîsul și veselia noastră să fie o nelegiuire? Oare socotim fără folos bucuria simplă și nu ne desfală să rîdem fără vină? Ce este, mă rog, acest rău, ce nebunie? Să rîdem, dacă vreți, oricît de mult, să ne bucurăm mereu oricît dorim, numai să nu păcătuim. Ce nesocotință și nebunie este aceasta, să socotim că rîsul și bucuria nu prețuiesc nimic dacă n-au în ele lipsa de respect față de Dumnezeu? Lipsa de respect desigur, și încă în cel mai înalt grad. 31. Spectacolele însemnează într-un fel părăsirea credinței și trădarea de moarte a legămîntului sfînt și a jurămintelor față de cer. Ce este prima mărturisire a creștinilor în botezul mîntuitor? Ce este dacă nu o declarație de renunțare la diavolul și la sprijinitorii lui și la spectacole și la alte lucruri asemănătoare? Așadar, spectacolele și anumite ceremonii față cu credința noastră sînt opera diavolului. 32. Dar cum te duci, după ce te-ai botezat, o, creștine, la spectacole, pe care le mărturisești ca operă a diavolului? Ai renunțat totodată și la diavolul și la spectacolele lui și prin aceasta trebuie să recunoști că în timp ce te duci la spectacole, te întorci cu știință și de bună voie la diavolul. Ai renunțat în același timp și la unul și la celălalt și ai spus că și unul și celălalt una sînt. Dacă te-ai întors la unul, ai revenit la amîndouă. Renunț, ai spus, la diavolul, la sprijinitorii lui, la spectacole

17. I Petru 2, 21.

18. Luca 8, 25, 21.

și la lucrările lui. Și ce-ai făcut după aceea? Cred, spui, în Dumnezeu Tatăl atotputernic și în Iisus Hristos, Fiul Lui. 33. Deci, în primul rind se renunță la diavolul ca să se creadă în Dumnezeu, fiindcă acela care nu renunță la diavolul nu crede în Dumnezeu și de aceea cine se întoarce la diavolul îl părăsește pe Dumnezeu. Diavolul este însă în spectacole și în sprijinitorii lui și prin aceasta, când ne întoarcem la spectacolele diavolului, părăsim credința în Hristos. În felul acesta se dezleagă toate jurămintele mărturiei de credință și tot ce urmează mărturiei de credință se destramă și se spulberă. 34. Căci nu mai stă în picioare nimic din ce urmează, dacă s-a dărâmat partea de temelie. Spune, așadar, tu, creștine, cum crezi că vei păstra cele următoare mărturiei de credință, dacă ai pierdut pe cele de la început? Membrele fără cap nu pot face nimic și toate privesc către începutul lor. Dacă au pierit acestea toate se duc la fund; fără rădăcină celelalte părți sau nu mai există, sau, dacă există, nu pot trăi, fiindcă nimic nu se menține fără cap. Astfel, dacă i se pare cuiva ușoară crima spectacolelor, să se uite la toate astea pe care le-am spus și va vedea că în spectacole nu este plăcere, ci moarte. Ce este altceva decât moarte faptul de a fi pierdut începutul vieții? Când se dărâmă temelii mărturiei de credință, viața însăși este sugrumată.

VII

35. Dar trebuie să ne întoarcem iarăși la ceea ce am spus de multe ori: ce există asemănător la barbari? Unde sînt la ei jocuri de circ, unde teatre, unde nelegiuirea feluritelor impurități morale, care constituie pieirea nădejzii și a mîntuirii noastre? Chiar dacă s-ar folosi și ei, ca păgîni, de ele, totuși rătăcirea lor ar fi mai puțin vinovată de lipsă de respect față de Dumnezeu, fiindcă, deși privirea ar păta conștiința, totuși n-ar constitui o încălcare a jurămîntului. 36. Dar noi ce putem răspunde în favoarea noastră? Păstrăm și dărîmăm mărturia de credință, deopotrivă mărturisim și tăgăduim darul mîntuirii. Și prin aceasta unde este creștinismul nostru, dacă primim jurămîntul mîntuirii numai pentru ca după aceea să păcătuim printr-o și mai mare crimă a trădării? Noi punem jocurile mai presus de Biserică, noi disprețuim altarele și cinștim teatrele, iubim în fine totul, cultivăm totul, numai Dumnezeu ne este de mic preț față cu toate celelalte. 37. În afară de altele care dovedesc aceasta, o arată chiar faptele despre care vorbesc mai departe. Dacă se întîmplă vreodată, și se întîmplă adesea, ca în aceeași zi să aibă loc o sărbătoare bisericească și jocuri publice, întreb pe conștiința tuturor, care loc cuprinde mai mulți creștini: sala teatrului, sau interiorul

casei lui Dumnezeu; merg mai mulți la templu sau la teatru; iubesc ei mai mult spusele evangheliilor sau pe ale actorilor; cuvintele vieții sau cuvintele morții; cuvintele lui Hristos, sau cuvintele unei paiețe? 38. Nu există nici o îndoială că iubim mai mult ceea ce punem mai presus de celelalte. Căci în orice zi de petreceri păgîne, oricare ar fi sărbătorile Bisericii, nu numai că nu vin la biserică aceia care-și zic creștini, dar chiar cei care întîmplător au venit fără să știe că au loc jocuri, dacă aud de ele cînd se găsesc în biserică, părăsesc biserica. Se disprețuiește templul lui Dumnezeu, ca să se dea fuga la teatru; se goleşte biserica și se umple circul. Lăsăm pe Hristos în altar ca să ne hrănim ochii cu scene foarte imorale, care ne îndeamnă la adulter prin faptul că asistăm la piese imorale. Și de aceea cu foarte mare dreptate Dumnezeu ne spune: «Din cauza spurcăciunii voastre ați fost pedepsiți cu nimicirea». Și mai departe zice: «Vor fi nimicite aceste altare ale risului».

VIII

39. Dar, evident, se poate răspunde că acestea nu se petrec în toate orașele romane. Este adevărat; eu adaug că nu se petrec acum acolo unde întotdeauna s-au petrecut înainte. Nu se mai întîmplă aceasta în cetatea Moguntiacum¹⁹, fiindcă a fost dărîmată și nimicită. Nu se întîmplă la Agrippina, fiindcă este plină de dușmani. Nu se întîmplă în frumosul oraș Treveri, pentru că de patru ori a fost transformat în ruine. Nu se întîmplă, în sfîrșit, în cele mai multe orașe ale Gallilor și ale Hispaniilor. 40. Și de aceea vai de noi și de nedreptățile noastre, vai de noi și de necurățiile noastre! Care este nădejdea multimilor creștine în fața lui Dumnezeu, dacă aceste răutăți nu există în orașele romane numai de cînd au început să fie sub stăpînirea barbarilor? Prin aceasta stricăciunea și necurăția sînt pentru romani oarecum în frăție, ca și mintea și natura, fiindcă viciile sînt mai ales acolo unde sînt romani. 41. Dar poate să fie gravă și nedreaptă această plîngere. Este gravă, desigur, dacă este neîntemeiată. Dar cum — zici — să fie întemeiată, de vreme ce aceste vicii despre care am vorbit au loc acum în puține orașe? Cele mai multe nu sînt pătate de aceste stricăciuni, fiindcă, deși sînt locuri și sălașe ale rătăcirii vechi, totuși acum în nici un chip nu se mai petrec în ele cele ce s-au petrecut înainte. 42. Trebuie așadar să

19. Moguntiacum, oraș în provincia romană Germania Superior, azi Mainz, în Germania. Agrippina (Colonia), oraș întemeiat de romani în sec. I d.Hr., în provincia Germania Inferior, azi Köln, de asemenea în Germania. Treveri, oraș în Gallia de nord numită Belgica, azi Trier în Germania.

cercetăm și una și alta, adică de ce acestea sînt și acum locuri și gazde pentru jocuri și de ce jocurile au încetat a mai exista. De aceea sînt locuri și clădiri pentru ticăloșii, pentru că acolo au avut loc mai înainte toate cele necurate. Acum însă locurile de aceea n-au loc, fiindcă nu le permit lipsurile și vitregia vremii să aibă loc. Și de aceea din stricăciune se organizau înainte, iar acum din necesitate nu se mai organizează. 43. Căci acum datoriile fiscale și marele deficit al finanțelor romane nu îngăduie să se facă pretutindeni cheltuieli irosite în lucruri de nimic. Pot să piară ele cit de multe și să se arunce la gunoi, ca să zic așa, totuși nu pot pieri atîtea, fiindcă nu sînt atît de multe care să piară. Față cu setea noastră de plăceri și de poște necurate, am dori, de bună seamă, să avem cit mai multe, ca să ne putem cobori în noroiul stricăciunii. 44. Faptele dovedesc cit am vrea să cheltuim, dacă am fi bogati și în stare înfloritoare, de vreme ce fiind săraci cheltuim atît. Aceasta este joshnicia și rușinea obiceiurilor de acum, că deși din cauza sărăciei n-avem multe pe care să le putem risipi, totuși din cauza viciului sîntem împinși și mai mult la pieire. Nu ne putem, așadar, amăgi cu ceva din acest punct de vedere, să zicem că nu se mai petrece acum în toate orașele ceea ce s-a petrecut mai înainte. 45. Căci de aceea nu se mai petrec în toate, fiindcă orașele în care ele aveau loc acum nu mai există, sau, dacă există, nu le mai pot organiza. Insuși Dumnezeu a vorbit prin profet către cei păcătoși spunînd: «Și-a adus amînte Domnul de acestea și I s-au suit în inima Sa. Și nu putea Domnul să mai sufere răutatea gândurilor voastre și ticăloșiile pe care le-ați săvîrșit și s-a prefăcut țara voastră în pustietate, spaimă și blestem»²⁰. De aceea s-a făcut așadar ca o mare parte a lumii romane să devină pustietate, spaimă și blestem.

IX

46. O, de ar fi avut loc acestea numai înainte și de ar înceta odată să aibă loc această stricăciune romană; poate, cum este scris, s-ar indupleca Dumnezeu pentru păcatele noastre. Dar nu ne purtăm în nici un fel prin care să-I cîștigăm bunăvoința. Neîncetat ne înmulțim relele și îngrămădim păcate peste păcate, iar după ce o foarte mare parte din noi a pierit, facem în așa fel, încît să pierim toți. 47. Cine, mă rog, vede cum altui este ucis lingă el și nu se teme? Cine se uită cum casa vecinului său arde și nu ia toate măsurile să nu ardă și el cu casă cu tot? Noi nu numai că am văzut pe

20 Ierem. 44, 21.

vecinii noștri arzînd, dar noi înșine am ars prin cea mai mare parte a corpurilor noastre. O, nelegiuire, mare este răul acesta! Am ars, am ars și totuși nu ne temem de flăcările în care am ars. 48. Dacă nu se petrec pretutindeni cele ce s-au petrecut înainte, aceasta este datorită lipsurilor, nu conduitei noastre. Pot dovedi ușor ceea ce spun. Dă-le oamenilor starea timpurilor de mai înainte și vor apărea îndată pretutindeni cele ce au fost înainte. Ba mai mult: cit despre dorințele oamenilor, chiar dacă într-un sens ele nu mai sînt pretutindeni, în alt sens sînt totuși pretutindeni, fiindcă pretutindeni poporul roman ar vrea ca ele să existe. De îndată ce numai de nevoie omul nu săvîrșește cele rele, el este condamnat pentru gîndurile sale rele, pe care nu le poate înfăptui. 49. Potrivit cuvîntului Domnului nostru, precum am spus, «Cine s-a uitat la o femeie pofțind-o este vinovat de adulter săvîrșit în inima sa»²¹, putem înțelege că sîntem condamnați și atunci cînd de nevoie nu săvîrșim fapte urîte, fiindcă ne este cu voia să le săvîrșim. Și ce zic cu voia? Aproape toți, cînd pot, săvîrșesc acestea. Locuitorii oricărei cetăți, cînd vin la Ravenna²² ori la Roma, găsesc o parte din mulțimea romană în circ, iar o parte din poporul Ravennei la teatru. Și nimeni nu poate fi fără nici o vină dacă lipsește din acele locuri. Toți sînt egali în ticăloșie, pentru că toți vor să fie părtași la ticăloșie. Pe deasupra ne mai și amăgim, afirmăm că avem o purtare bună, dacă ne ducem rar unde nu ne este îngăduit. 50. Eu afirm însă ceva mai mult: nu numai că acum nu se mai dau reprezentații imorale ca mai înainte, dar cele ce se dau sînt cu mult mai vinovate ca înainte. Căci înainte starea lumii romane era înfloritoare, hambarele erau neîncăpătoare față cu atîta belșug public, cetățenii tuturor orașelor huzureau în bogăție și plăceri, autoritatea religioasă cu greu putea să dirigue bunele moravuri într-o atît de mare prosperitate. 51. Se găseau și atunci în cele mai multe locuri săvîrșitori de fapte imorale, dar toate erau cu prisosință și nu lipsea nimic. Nimeni nu se gîndea la cheltuielile statului, nimeni nu se gîndea la risipă, fiindcă nu se simțea cheltuiala. Într-un fel însuși statul se întreba unde pierde, dacă veniturile sînt așa de mari. De aceea acumularea de bogății, care depășeau cu mult necesitățile, ducea la cheltuieli de prisos, pe lucruri de nimic. 52. Acum însă care este situația? Ni s-au dus averile, ni s-au dus mijloacele timpurilor de altădată. Am ajuns săraci și totuși nu încetăm cu ușurătatea. Cînd fiilor risipitori le-a venit sărăcia, cînd au

21. Mat. 5, 28.

22. Ravenna, oraș în nordul Italiei, aproape de Marea Adriatică, sub împăratul Honorius (395—423) a fost capitala Imperiului roman de Apus.

incetat să mai fie bogați, ei s-au gândit să pună capăt rătăcirilor, numai noi sintem un nou soi de copii pierduți, cărora avuțiile li s-au dus, dar stricăciunea le este aceeași. Pînă într-atît noi nu avem, ca alți oameni, în momeli din afară pricinile de stricăciune, ci în inimile noastre, și pînă într-atît ne sint de întinate cugetele, încît ne străduim, nu să ne îndreptăm datorită lipsei de posibilități, ci să păcătuim datorită dragostei de lucruri rele.

X

53. Am arătat destul pînă acum cît de mari sînt viciile romanilor, de care neamurile barbare nu sînt întinate; totuși, voi mai adăuga și altele pe care nu le-am spus. Înainte însă de a le spune, atrag atenția să nu i se pară cuiva că necinstirea lui Dumnezeu nu este o vină prea gravă. Dacă nu-i e permis cuiva să defăimeze pe un bărbat distins și cu demnități înalte, dacă cineva a defăimat, prin hotărîrea legii este socotit vinovat și condamnat pe bun drept ca defăimător, cu cît este mai demn de pedeapsă cel ce se face vinovat de injurii împotriva lui Dumnezeu? Întotdeauna vina celui ce săvîrșește o nedreptate crește în raport cu demnitatea celui ce o suportă, și cu cît este mai însemnată persoana celui ce suferă o ocară, cu atît mai mare trebuie să fie vinovăția celui ce i-o adresează. 54. De aceea, precum citim în lege²³, chiar cei ce par a fi săvîrșit ușoare abateri împotriva poruncilor sfinte, au fost totuși pedepsiți foarte sever. Trebuie să înțelegem că nimic privitor la Dumnezeu nu trebuie judecat cu ușurință, fiindcă și o vină care pare mică devine mare dacă este o injurie adusă lui Dumnezeu. Acel Uza²⁴, levit al lui Dumnezeu, ce a săvîrșit împotriva poruncii cerești prin faptul că a încercat să sprijine chivotul Domnului ca să nu se răstoarne? Legea nu prevedea nimic în această privință. Și totuși, îndată ce a pus mîna să sprijine chivotul și-a dat duhul, nu fiindcă, pe cît se pare, ar fi săvîrșit ceva nepermis, sau împotriva datoriei, ci prin datorie însăși împotriva datoriei, fiindcă a fost în afara poruncilor. 55. Un om din mulțimea israelită²⁵, fiindcă adunase lemne în ziua sabatului, a fost ucis, și aceasta din porunca și judecata lui Dumnezeu, Cel mai blînd și mai milos Judecător, Care ar fi dorit, fără îndoială, mai degrabă să-I cruce decît să-I ucidă, dacă judecata milei n-ar fi fost biruită de judecata asprimii. Căci a pierit un singur nebăgător de seamă, ca să nu piară mulți după aceea din cauza nebăgării de seamă.

23. Ieș. 31; Numerii 20.

24. II Regi 6.

25. Numerii 15, 32.

Dar ce să spun despre fiecare? 56. Tot neamul evreilor²⁶, pe cînd trecea prin deșert, fiindcă a dorit mîncăruri obișnuite din carne, și-a pierdut o parte din popor. Nu le fusese interzisă această dorință, dar Dumnezeu a voit, după părerea mea, să introducă în prevederile legii pedepsirea dorințelor de răzviățire, pentru că tot poporul, de bună seamă, să înțeleagă cît trebuie să se ferească de cele pe care Dumnezeu le oprește prin Scripturile cerești, de vreme ce-L supărau chiar cele îngăduite și pe care nu le oprise prin lege. 57. Același popor²⁷ s-a plîns că e supus la munci și din cauza aceasta a fost lovit de pedepsele cerești, nu pentru că nu-i e îngăduit unui muncitor să se plîngă, ci fiindcă plînsul a fost nedrept, acuzînd oarecum pe Dumnezeu că i-a pus la o muncă prea grea. De aci se cuvine să înțelegem cît trebuie să-I placă lui Dumnezeu acela care se bucură de fericirea lucrurilor plăcute, cînd nu e permis a ne plînge de cele care par neplăcute.

XI

58. Poate că se întrebă cineva: unde duc toate acestea? Unde, fără îndoială, dacă nu să atragă atenția că nu trebuie socotit ușor nici un păcat prin care este necinstit Dumnezeu. Vorbim despre jocurile publice, batjocuri ale nădejdlor noastre, de bună seamă, batjocuri ale vieții noastre. Cînd ne distrăm în teatre și în circuri pierim, potrivit celor spuse de cuvîntul sfînt: «Nebunul săvîrșește nelegiuire prin ris»²⁸. Astfel și noi, cînd rîdem la spectacole rușinoase și înjositoare săvîrșim fărădelegi, și nu mici fărădelegi, ci din cele mai demne de pedeapsă, fiindcă vedem lucruri aparent mărunte, dar care în realitate sînt foarte primejdioase. 59. De vreme ce sînt două păcate de moarte, adică dacă omul sau se nimicește pe sine sau îl supără pe Dumnezeu, la jocurile publice se săvîrșesc ambele păcate; căci acolo prin ticăloșiile criminale se pierde veșnica mîntuire a poporului creștin și prin superstițiile profanatoare este atacată măreția divină. 60. Fără îndoială că-L supără pe Dumnezeu distracțiile organizate în cinstea idolilor. Sînt cinstiți și adorați Minerva²⁹ în gimnazii, Venus în teatre, Neptun în circuri, Marte în arene, Mercur în palestre și de aceea în raport cu cei adorați, cultul este o superstiție. Toate mirșăviile se vîd în teatre, toate desfrînările în palestre, toate necumpătările în circuri, toată nebunia în locurile de spectacol.

26. Numerii 11, 4.

27. Ieș. 10.

28. Pilde 10, 23.

29. Minerva, Venus, Neptun, Marte, Mercur încă și aveau — precum se vede — adoratori pe timpul lui Salvianus.

61. Acolo este nerușinarea, acolo destrăbălarea, acolo nestăpânirea, acolo nesănătatea morală. Pretutindeni tronează demonul, prin orice loc de distracție sînt felurite chipuri ale demonilor. Ei prezidează în sălașe dedicate cultului lor. Și de aceea în spectacole de acest fel există nu numai ispite, nu numai vicii. Este un sacrilegiu prezența creștinului la această superstiție, fiindcă ia astfel parte desfătîndu-se la cultul celor sărbătorii prin spectacole. 62. Și acest lucru, grav întotdeauna, devine și mai grav și chiar criminal atunci cînd se săvîrșește în afara felului obișnuit de viață, adică în bucurii sau necazuri, fiindcă Dumnezeu trebuie cu atît mai mult împăcat în împrejurări grele și cu atît mai puțin supărat în cele prospere: trebuie împăcat cînd se supără și nu trebuie ofensat cînd ne este binevoitor. Înfrîngerile ne vin din supărarea lui Dumnezeu, iar victoriile, din dragostea Lui. 63. Noi însă toate le facem dimpotrivă. Mă întreb: cum? Iată cum. Mai întîi, dacă uneori Dumnezeu, înduplecat de însăși mila Sa (fiindcă noi niciodată nu trăim în așa fel, încît să merităm a-I cere ceva), dacă uneori, cum am spus, înduplecat de Sine însuși ne dă zile liniștite și prospere, pacea și abundența crescînd pentru toți mai presus de dorințele lor, ne strică atît de mult belșugul zilelor bune, ne întunecă atît de mult necinstea faptelor urîte de tot felul, încît uităm cu desăvîrșire și de Dumnezeu și de noi înșine. 64. Apostolul spune că tot rodul păcii date de Dumnezeu constă în aceea, «*ca să ducem o viață liniștită și liniștită, în toată cucernicia și cinstea*»³⁰, dar noi ne folosim de vremurile bune, date de Dumnezeu, numai ca să trăim în petreceri și betie, în ticăloșii și jafuri, în toată fărădelegea și necinstea. Ca și cum binefacerea păcii date ar constitui un drept la desfrinare, ca și cum pentru aceea am primi de la Dumnezeu răgazurile vieții liniștite, pentru ca să păcătuiam și mai slobod și mai fără teamă. 65. Așa devenim nedemni de darurile cerești, fiindcă nu ne folosim în mod demn de binefacerile lui Dumnezeu și facem din darurile primite prilej numai pentru vicii. Așa se face că însăși pacea este contra noastră, fiindcă o folosim rău și nu trebuie să primim ceva pentru a deveni și mai răi. Cine ar putea crede aceasta? Schimbăm firea lucrurilor prin strîmbătățile noastre și cele pe care Dumnezeu, din darul milei Sale, le-a făcut bune, noi ni le facem rele prin purtări imorale.

XII

66. Cei ce sîntem stricați de împrejurări fericite poate că sîntem îndreptați de cele nefericite, și pe cei pe care o pace îndelungată i-a

30. I Tim. 2, 2.

făcut desfrinați, poate că zilele de urgie îi fac stăpîniți. Dar popoarele căror cetăți, care în situații prospere au fost fără rușine, în cele vitrege, au început să fie cucernice? Ce petreceri, care luaseră proporții în liniște și abundență, au încetat măcar în timpul jefuirilor dușmane? 67. Italia a fost prădată în altele năvăliri; a încetat și imoralitatea italicilor? Orașul Roma a fost asediat și cucerit; romanii n-au mai fost după aceea hulitori și furioși? Galileile au fost cötropite de neamuri barbare; în privința năravurilor urite răutățile galilor nu sînt aceleași ca înainte? Populații vandalice au trecut pe teritoriul Hispaniei; s-a schimbat numai soarta hispanilor nu li s-a schimbat și stricăciunea. 68. În sfîrșit, ca să nu rămînă vreo parte a lumii necuprinsă de primejdii nimicitoare, războaiele au început să treacă mările. Au fost devastate orașe, Sardinia și Sicilia au fost cucerite și ruinate prin biruri, tăindu-li-se oarecum vinele vieții, a fost ocupată Africa însăși, care este într-un fel sufletul statului roman. Dar care a fost rezultatul? Prin pătrunderea neamurilor barbare acolo a încetat oare depravarea din cauza fricii? Sau, precum unii dintre sclavii cei mai răi pînă la urmă de obicei se îndreaptă, groaza a adus măcar stăpînire și învățătură de minte? 69. Cine poate să-și dea seama de măsura acestui rău? Armele popoarelor barbare răsunau la zidurile Cirtei³¹ și ale Carthaginei, iar creștinii cartaginezi se destrăbălau în circuri și în teatre. Unii erau înjunghiați în afara zidurilor, alții se depravau înăuntru. O parte din populație era afară, robită de dușmani, iar o altă parte în interior, robită de patimi. 70. Nu știu a cui soartă a fost mai rea. Cei de afară erau robi cu trupul, iar cei dinăuntru, cu sufletul, și din cele două rele nimicitoare, — gîndesc eu —, pentru un creștin este mai ușor să suporte robia trupului decît robia sufletului, după cum învață însuși Mîntuitorul în Evanghelie că este cu mult mai grea moartea sufletelor decît a trupurilor. Sau credem cumva că n-a fost rob cu sufletul acel popor care se veselea atunci cînd ai săi erau în robie? Nu era un rob cu inima și cu simțirea acela care rîdea cînd ai săi erau în chinuri, care nu înțelegea că în sugrumarea alor săi este sugrumat și el, care nu se gîndea că în moartea alor săi moare și el? 71. Freamăt de lupte era — ca să zic așa — în afara zidurilor, și de jocuri înăuntru zidurilor, se amesteca vocea celor care mureau cu vocea celor ce se distrau, și abia se puteau deosebi vaietele celor ce cădeau în război, de

31. Cirta, oraș în provincia Africa, la vest de Cartagina, provincie pe care vandalii o transformaseră într-un regat al lor.

strigătele poporului care aplauda în circ. Și pe cînd se petreceau toate acestea, ce altceva făcea un asemenea popor decît ca, deși Dumnezeu nu voia să-l piardă, să ceară totuși el însuși să piară?

XIII

72. Dar ce vorbesc eu despre cei de departe, care se găsesc ca-ntr-o altă lume, cînd știu că și pe pămîntul strămoșesc și în cetățile galicane aproape toți bărbații ceva mai deosebiți au fost răi prin propriile lor păcate? Am văzut eu însumi (la Treveri) oameni la ei acolo nobili și cu demnități înalte, care, deși jefuiți și prădați, au fost totuși ruinați mai puțin de avutul lor, decît de viața lor decadentă. Deși le rămăsese ceva din mijloacele materiale, cu toate năvălirile și jafurile, totuși n-au învățat nimic din cele prin care au trecut. Pînă într-atît erau mai răi dușmani față de ei înșiși, decît erau dușmanii din afară, că oricît erau ruinați de către barbari, se ruinau și mai mult ei înșiși. 73. Este dureros să spun că am văzut bătrîni respectabili, creștini înaintați în vîrstă robînd gurii și trîndăviei, în vreme ce propria lor cetate era aproape de pieire. Ce trebuie învinuit aici mai întîi? Că sînt respectați, sau că sînt bătrîni, sau că sînt creștini, sau că sînt în pericol? Cine ar crede că se putea face aceasta odinioară fie de către bătrîni în lipsă de griji, fie de către copii în primejdie, fie de către creștini? 74. Se lăfăiau la ospete uitînd de onoare, uitînd de vîrstă, uitînd de profesiune, uitînd de numele lor, fruntași ai cetății îmbuibați de mîncare, buhăiți de băutură, turbați de strigăte, nebuni de petrecere, neavînd nimic mai puțin decît simțirea de sine, ba, mai mult, fiindcă aproape mereu erau așa, neavînd nimic mai mult decît simțirea de sine. Dar deși așa stăteau lucrurile, este cu mult mai mult ceea ce am să spun. Distrugerea cetăților n-a pus capăt acestei pierderi. 75. De patru ori a fost cucerit cel mai bogat oraș al galilor³². Am arătat despre care este vorba. Ar fi trebuit să-i fie de ajuns prima ocupare pentru îndreptare, intrucît innoirea păcatelor nu-i innoise căderea. Dar de ce să vorbesc mai mult? 76. Este de necrezut ceea ce spun. Statornicia nenorocirilor acolo a fost sporire a fărădelegilor acolo. Căci precum acel balaur³³, despre care vorbesc poveștile, cînd era ucis învia cu mai multe capete, la fel și în cel mai strălucit oraș al galilor nelegiuirile se înmulțeau, prin înseși loviturile pe care le suferea, încît socoteai că pedeapsa nelegiuirilor înseși era oarecum mama viciilor. Și ce să mai spun? S-a ajuns la acea înmulțire a relelor care creș-

teau în fiecare zi, încît era mai ușor să fie orașul fără vreun locuitor, decît să fie vreunul dintre locuitorii fără nici un viciu. Așa era situația în orașul acela. 77. Dar care era în alt oraș nu mult deosebit, ci aproape cu aceeași strălucire? Oare nu era aceeași decăderea materială și morală? Fiindcă în afară de celelalte, două păcate generale și speciale: nesățul și beția stăpîneau acolo totul. Din cauza patimei nebunestii a vinului s-a ajuns în cele din urmă într-o asemenea situație, încît chiar fruntașii orașului nu se ridicau de la ospete nici măcar atunci cînd dușmanul își făcea intrarea în oraș. Dumnezeu, cred, a voit să le arate limpede de ce pier, fiindcă atunci cînd piereau se indeletniceau cu însăși treaba prin care ajunseseră în ultima stare de decădere. 78. Am văzut acolo lucruri de plîns pe care le făceau și tineri și bătrîni, fără deosebire. Toți erau una în mîrșăvie, una în jосnicie. În același timp se petreceau toate: lux, beție, desfrînare. Toți aveau aceleași ocupații: petreceau, beau, se destrăbălau. Se veseleau la ospete bătrîni respectabili, foarte slabi pentru viață, dar foarte tari pentru vin, neputincioși la mers, dar sprinteni la băut, abia ținîndu-și picioarele la umblat, dar ajutîndu-i la jucat. 79. Ce să mai vorbesc? Prin toate pe care le-am spus s-au prăbușit astfel, ca să se împlinească prin ei cele grăite de cuvîntul sfînt: «*Vinul și femeile îi fac să părăsească pe Dumnezeu*»³⁴. În timp ce beau, joacă, se desfrînează, se înnebunesc, ei încep să-L tăgăduiască pe Hristos. Și ne mirăm după astea toate dacă și-au pierdut averile, cînd înainte de toate și-au pierdut mințile? Așadar, să nu creadă cineva că acel oraș a pierit numai prin faptul că a fost distrus de dușmani; unde s-au petrecut asemenea lucruri, locuitorii pieriseră sufelește înainte de a pieri trupește.

XIV

80. Am vorbit despre orașele cele mai strălucite. Dar ce s-a în-tîmplat cu alte cetăți din diferite părți ale Galiei? Oare n-au căzut ele din cauza viciilor asemănătoare ale locuitorilor din ele? Într-ade-văr, pe toți îi stăpîneau nelegiuirile lor în așa măsură, încît nici nu se mai înspăimîntau de primejdia lor. Își cunoșteau mai dinainte căderea în robie și nu le mai era frică. Le dispăruse păcătoșilor teama și nu se mai ferea nimeni. Astfel, barbarii ajunseseră în fața lor și nu le mai produceau nici o impresie, nici pază a orașelor nu mai exista. A fost atît de mare orbirea sufletelor din cauza păcatelor de tot felul, încît deși, fără îndoială, nici unul nu voia să piară,

32. Cel mai bogat oraș al galilor: Treveri.

33. Hidra din Lerna; a fost ucisă de Hercule.

34. Eccles. 19, 2.

nici unul totuși nu făcea în așa fel încît să nu piară. 81. Pe toți îi stăpîneau nepăsarea și nesimțirea, pe toți neglijența și stomacul, pe toți betia și somnolența, de bună seamă potrivit celor ce s-au scris despre asemenea oameni: «Fiindcă somnul Domnului se coborîse asupra lor»³⁵. Îi cuprinde somnul, ca să urmeze pieirea. Precum este scris³⁶, de îndată ce păcătosul își împlinește nedreptățile prin care merită să piară, providența se depărtează de ei, ca să nu scape cel ce are să piară. Dar despre acestea pînă aici. Am arătat limpede, după părerea mea, ceea ce mi-am propus, anume că nici în cele mai grele primejdii, pînă la dărîmarea orașelor, nu încetează fărădelegile locuitorilor din ele.

XV

82. Dar dacă acestea au fost — va zice cineva —, acum nu mai sînt, sau vor înceta odată de a mai exista. De bună seamă, dacă pînă astăzi vreo cetate sau provincie, lovită de pedeapsa cerească și devastată de dușmani, se umilește, se schimbă și se îndreaptă, și nu se întîmplă ca aproape toate popoarele cu nume roman să piară înainte de a se corecta, sau înainte de a fi ele înseși în fărădelege. Pe scurt se poate dovedi aceasta prin cel mai de seamă oraș al galilor, în care relele au continuat și după ce orașul a fost distrus prin trei dezastră consecutive, după ce întreaga cetate a fost prefăcută în scrum. 83. Căci cei pe care în timpul distrugerii orașului nu-i ucisese dușmanul erau loviți de nenorocire după aceea, cei care în dezastru scăpaseră de moarte, după dezastru nu scăpau de nenorocire. Astfel, unii mureau din cauza rănilor, fiind țintiți de departe, alții, cuprinși de flăcările dușmanilor, se zbăteau în chinuri groaznice, dacă nu muriseră în flăcări. Unii mureau de foame, alții cu trupurile goale, unii de nemîncați, alții de frig. Astfel, prin diferite feluri de moarte, toți aveau singurul sfîrșit al morții. 84. Ce să mai spun? De dezastrul unui oraș erau lovite și alte cetăți. Stăteau întinse pretutindeni, eu însumi am văzut și am suferit, cadavre de ambele sexe, goale și cioprtite, pradă păsărilor și ciinilor, dînd orașului un aspect oribil. Vaietele celor vii se pierdeau în duhoarea celor morți și moartea venea din moarte. Iar cei care nu fuseseră atinși de nimicirea orașului mai înainte numit, suportau nenorocirile nimicirii altor orașe. 85. Ce mai putea fi, zic, ce mai putea fi după toate acestea? Cine ar putea să-și inchipuie acest fel de nebunie? Cîțiva nobili, care scăpaseră de dezastru, cereau de la cei mari jocuri de

circ, ca și cum acestea ar fi fost cel mai bun remediu pentru orașul distrus. Aș vrea să am în acest loc darul exprimării necesar pentru a înfiera cum se cuvine nedemnitățile acestei situații, să am atîta putere de a mai plînge, cită durere simt în suflet. 86. Cine ar putea socoti ce trebuie mai întîi acuzat în cele despre care am vorbit: nereligiozitatea sau prostia, decăderea sau nebunia? Sînt în ele toate la un loc. Ce este oare mai nereligios decît să ceri ceva care supără pe Dumnezeu? Sau mai prost decît să nu te gîndești la ceea ce ceri? Sau mai decăzut decît în timp de jale să dorești un lucru de decădere? Sau mai nebunesc decît să fii în mijlocul celor rele și să n-ai înțelegerea celor rele? De altfel din toate acestea nici una nu este mai puțin demnă de invinuire decît nebunia, fiindcă voința nu este în culpă acolo unde păcătuiește nebunia. 87. Cu atît mai mult trebuie acuzați aceștia despre care vorbim, fiindcă, sănătoși fiind, se comportau ca niște nesănătoși. Așadar, doriți jocuri de circ, cetățeni din Treveri, și aceasta deși învinși și prădați, după înfrîngere, după sîngele curs, după chinuri, după robie, după atîtea pierderi ale unei cetăți nimicite? Ce este mai trist decît această prostie, ce e mai jalnic decît această nebunie? Mărturisesc că v-am crezut foarte nenorociți cînd ați suferit dezastrul, dar văd că sînteți mai nenorociți cînd cereți spectacole. Socoteam că, fiind cuceriti, v-ați pierdut nu-mai averea și libertatea, nu știam că v-ați pierdut și simțirea și inteligența. 88. Vreți teatre așadar, cereți circ de la cei mai mari? Vă întreb pentru ce stat, pentru ce popor, pentru ce cetate? Pentru orașul ars și nimicuit, pentru mulțimea ucisă sau robită, care sau a pierit sau se jelește, din care, chiar dacă a mai rămas ceva, totul este un dezastru? Toți cei scăpați sînt triști și neliniștiți, istoviți de plîns și cu familia pustiită, în care nu știi a cui soartă este mai rea și mai aspră, a celor uciși, sau a celor care trăiesc. Atît de mare este suferința celor vii, încît a depășit nefericirea celor morți. 89. Așadar, treverule, ceri jocuri publice? Te întreb, unde trebuie să aibă loc? Pe morminte și cenușă, deasupra orașelor și a singelui celor decedați? Dar ce parte a orașului este lipsită de toate nenorocirile acestea? Unde nu s-a vărsat sînge, unde nu s-au rostogolit trupuri, unde n-au fost sfîșiate membrele celor căzuți? Pretutindeni se vede chipul orașului cucerit, pretutindeni groaza robiei, pretutindeni priveliștea morții. Zac rămășițele pămîntului ale nefericitului popor de rînd peste grămada de cadavre formată din ai săi, și tu ceri jocuri de circ. Orașul este negru de fumul incendiului, și tu îi pretinzi înfățișare sărbătorească. Totul plînge, tu ești vesel. Pe deasupra, chiar provoci pe Dumnezeu prin ademeniri ticăloase și întăriți minia divinității

35. I Regi 26, 12.

36. Facerea 15.

prin superstiții oarbe. Nu mă mir deloc, nu mă mir că s-au întâmplat nenorocirile care au venit; dacă nu te-au îndreptat trei dezastre, ai meritat să fii nimicit în cel de-al patrulea.

XVI

90. Am expus toate acestea ceva mai pe larg, ca să arătăm limpede că toate pe care le-am suferit n-au fost din nepăsarea sau neștiința lui Dumnezeu, ci din judecata și dreptatea Lui, ca plată foarte dreaptă și pe deplin meritată, și că totuși, nici o parte a lumii romane sau a numelui roman, oricât de greu a fost lovită de pedeapsa cerească, nu s-a îndreptat în nici un caz. De aceea n-avem dreptul să ne bucurăm în situații prospere, fiindcă nu ne corectăm în cele vi-trege. Cu toate că, nedemni fiind, ni se atribuie uneori cele bune, fiindcă bunul Dumnezeu este ca un tată foarte îngăduitor, cu toate că din când în când ne lasă să ne umilim pentru păcatele noastre, totuși nu rabdă să fie prea mult jignit, și de aceea aci îi dojeneste pe ai Săi, făcându-i uneori să trăiască zile grele, pentru a-i învăța minte, aci îi încurajează cu cele bune, pentru a-și arăta bunătatea. Sa. 91. După cum medicii cei mai buni și mai încercați dau îngrijiri felurite, în raport cu diversitatea bolilor, și unora le prescriu medicamente dulci, altora amare, unora făcându-le cauterizări, altora aplicându-le cataplasme, la unii intervenind chirurgical, la alții prin infuzii uleioase, și totuși ei urmăresc un singur scop: însănătoșirea bolnavilor, oricât de deosebite sînt felurile de tratament, la fel și Dumnezeu nostru, odată ne tratează mai cu asprime, făcându-ne oarecum cauterizări și operații chirurgicale, iar altădată ne aduce prosperitate, ca și cum ne-ar mîngia cu uleiuri și cu cataplasme. Pe calea diferitelor medicamente vrea să ne facă același dar: sănătatea. 92. Și stăpînii obișnuiesc să-i îndrepte prin blindețe pe slujitorii netreb-nici, pe care pedepsele nu i-au disciplinat, și-i supun prin bine-faceri pe cei care nu s-au supus prin lovituri. Și pe copii, și aproape pe toți micii îndărătnici, pe care nu-i fac ascultători amenințările și vergile, uneori îi aduc la supunere darurile și mîngîierile. De aceea trebuie să înțelegem că sîntem mai netreb-nici decît cei mai netreb-nici servitori și mai proști decît copiii fără minte, dacă nu ne îndreptăm nici ca servitorii răi prin pedepse, nici ca nevrstnicii prin daruri și mîngîieri.

XVII

93. Pînă acum am arătat, după părerea mea, cum pe nimeni cu nume de roman nu l-a îndreptat pedeapsa; rămîne să arătăm cum

nici darurile, nici mîngîierile primite de la Dumnezeu nu ne îndreaptă. Dar care sînt darurile și mîngîierile de la Dumnezeu? Care, de bună seamă, dacă nu pacea noastră și liniștea noastră și bunăstarea potrivit dorințelor și vrierilor noastre? Acum, fiindcă împrejurarea o cere, vom spune unele lucruri în chip mai deosebit. Anume, ori de cîte ori sîntem în necazuri, în strîmtorări, în primjedit, cînd fie cetățile sînt asediate de dușmani, fie provinciile sînt devastate prin răvăliri, sau cînd părțile statului sînt lovite de vreo situație vitregă, întindem miinile și cerem bunăvoința puterilor cerești; dacă prin ajutorul milei sfinte orașele au fost salvate, jaful a încetat, armatele dușmane au fost alungate și, cu darul Domnului, toată teama a fost înlăturată, ce facem îndată după toate acestea? 94. Căutăm, cred, să aducem mulțumire Domnului Dumnezeului nostru prin dragostea, cinstirea și respectul nostru pentru binefacerile pe care le-am primit de la El. Așa este firesc și așa este în obiceiul oamenilor să răspun-dem cu bine celor ce ne-au făcut bine și să aducem mulțumiri celor ce ne-au prilejuit mulțumiri. Poate că așa facem și noi cu Dumne-zeul nostru, procedînd ca în legăturile dintre oameni și, cînd primim de la El cele bune, îi dăm drept mulțumire cele bune. Alergăm pe dată, de bună seamă, la casa Domnului, ne așternem cu trupul la pămînt, facem rugăciuni amestecînd bucuria cu plînsul, cinstim pra-gurile sfînte cu prinosul nostru, umplem altarele cu daruri și, fiindcă noi înșine sîntem fericiți de darul lui, chiar în templele lui ne arătăm pe față bucuria noastră, sau, ceea ce cu siguranță nu-l e mai puțin plăcut, renunțăm la viciile vieții de mai înainte, oferim ca dar de mulțumire faptele noastre bune și pentru bucuriile noastre aducem ca jertfă întoarcerea noastră la cele bune, în fine, declarăm război sfînt tuturor ticăloșiilor, fugim de nebuniile din circuri, blestemăm imoralitatea reprezentațiilor teatrale, dăruim Domnului noua noastră viață, ne dedicăm pe noi înșine lui Dumnezeu, pentru a obține în veci oblăduirea Lui.

XVIII

95. Așa ar trebui să se petreacă cele ce le-am spus, față cu binefacerile primite de la Dumnezeu. Dar să vedem dacă se petrec așa. Alergăm fără încetare după distracții, ne grăbim după cele ne-bunești, poporul umple teatrele, toată plebea freamătă în circuri. El ne dă cele bune ca noi să fim buni, noi, dimpotrivă, de cîte ori primim cele bune, ne înmulțim răutățile noastre. El ne cheamă cu bine-facerile Lui la viață cinstită, noi ne prăbușim în necinste. El ne pro-voacă prin binefaceri la căință, noi ne prăbușim în desfrîu. El ne

cheamă la cucernicie, noi ne prăbușim în necurăție. 96. Strălucit mai răspundem la darurile sfinte, strălucită recunoștință mai arătăm față de binefacerea Lui, dacă pentru câtă binefacere primim de la El, atâtea injurii îi aducem în schimb. Oare de injurie a lui Dumnezeu este nevoie, sau de ceva și mai nedemn — de multe și mari? ³⁷ De vreme ce este învechită în noi boala tuturor răutăților și nu putem să nu fim nevicioși decît dacă nu existăm de loc, ce speranță mai este în noi pentru roada cea bună? 97. Cei ce păcătuiesc din neștiință, cînd își cunosc greșeala se corectează. Cei ce sînt în afara religiei noastre, de îndată ce și-au schimbat religia lor încep să-și schimbe și purtarea. Sau, precum am spus, cei ce se strică de prea mare belșug, sau de lipsă de griji, încetează să fie decăzuți cînd au încetat de a fi lipsiți de griji. Noi nici nu ne rătăcim din cauza ignoranței, nici nu sîntem fără religie, nici nu sîntem stricați din cauza tihnei și a traiului bun; toate sînt dimpotrivă. 98. Noi cunoaștem religia, nu ne putem scuza că nu știm, n-avem pacea și bogățiile din timpurile de mai înainte, toate cele de altădată ori s-au dus, ori s-au schimbat; numai viciile ne-au crescut. Nimic nu mai avem din pacea și prosperitatea de odinioară, decît nelegiuirile, care au făcut să nu mai existe prosperitate. Unde sînt vechile avuții și demnități ale romanilor? Altădată romanii erau cei mai viteji, acum sînt fără puteri. Vechii romani era temuți, noi ne temem. Lor le plăseau biruri popoarele barbare, noi sîntem birnici barbarilor. Dușmanii ne vînd lumina vieții, toată existența noastră este un negoț. O, nefericirile noastre! Unde am ajuns! 99. Și pentru aceasta aducem mulțumiri barbarilor, de la care ne cumpărăm pe noi înșine cu bani. Ce poate fi pentru noi mai înjositor și mai rușinos? Și după astea noi credem că trăim, dacă avem astfel de viață! Pe deasupra ne facem noi înșine de rîs. Aurul pe care-l plătim îl numim dar. Spunem că este dăruire ceea ce este preț și încă prețul unei condiții foarte aspre și foarte umilitoare. Toți prizonierii de îndată ce sînt răscumparați devin liberi. Noi întotdeauna ne răscumpărăm și niciodată nu sîntem liberi. Barbarii se poartă cu noi după obiceiul stăpînilor lor, făcîndu-ne slugi la cheremul lor, chiar dacă plătim prețul răscumpărării. Astfel, noi niciodată nu sîntem liberi prin plata pe care o achităm. Pentru aceea plătim neconținut răscumpărarea, ca s-o plătim fără încetare.

37. Lacună de text.

CARTEA A VII-A

I

1. Prin cele spuse la sfîrșitul cărții anterioare, unde am afirmat unele lucruri în legătură cu slăbiciunea și decăderea lumii romane, poate am dat impresia că afirm idei contrarii subiectului urmărit. Știu că se poate obiecta, și mai ales demonstra, că Dumnezeu nu are în vedere lucrurile omenești, fiindcă romanii, altădată păgîni, au învins și au împărățit, iar acum creștinii sînt învinși și robiți. Ar putea fi de ajuns, pentru combaterea acestei obiecții, cele ce am spus mai înainte despre aproape toți păgînii, că adică păcătuiesc mai degrabă cei ce cunosc legea Domnului și n-o respectă, decît cei care păcătuiesc fiindcă nu știu legea. 2. Totuși, ajunși la această parte a expunerii, dacă Dumnezeu îngăduie să spunem cîteva lucruri despre vechii romani, cu ajutorul divin vom arăta că bunătatea lui Dumnezeu față de ei a fost atît de dreaptă, cît este de dreaptă acum severitatea Lui față de noi, și că a fost atît de meritat faptul că Dumnezeu atunci a înălțat cu ajutorul Său pe romani, cît este de meritat acum faptul că sîntem pedepsiți. 3. O, de-ar ajuta la ceva pedeapsa înșăși! Este cu mult mai grav și mai jalnic faptul că după pedeapsă nu există nici o îndreptare. Domnul vrea să ne îndrepte prin mustrările Lui, dar grija Lui nu ne lecuiește. Care este partea rea în această? Vitele și turmele sînt îngrijite prin intervenții chirurgicale și mădularele bolnave ale măgarilor, ale asinilor, ale porcilor, de îndată ce au fost arse cu cauteriul, cunosc binefacerea cauterizării medicale; îndată ce a fost rasă sau tăiată partea bolnavă a trupurilor, în locul cărnii atinse de moarte se întărește viața. 4. Noi sîntem supuși la cauterizări și intervenții chirurgicale, dar nici tăieturile bisturiului, nici arsurile cauteriului nu ne însănătoșesc; dimpotrivă, ceea ce este și mai grav, îngrijirea înșăși ne face mai răi. Și de aceea nu zadarnic ni se întimplă ceea ce de obicei se întimplă cu turmele și vitele care au boli de nevindecat. Căci în toate părțile lumii, fiindcă nu ne îndreptăm prin medicamente, sfîrșim prin moarte și pieire. 5. Iată, ca să nu repet ceea ce am mai spus, întreb acum, ce însemnează faptul amintit mai înainte, că sîntem deopotrivă de

nefericiți, cit sîntem de indestulați? Să admitem că există vicioși fericiți (deși nimeni nu poate fi în același timp ticălos și fericit, căci unde nu există cinste adevărată, nu există nici fericire adevărată), dar totuși, precum am spus mai sus, să admitem că aceste vicii pot dăinui într-o pace îndelungată și abundență lipsită de griji. De ce, întreb, există ele acolo unde nu mai există nici pace, nici siguranță? Aproape în toată lumea romană pacea și securitatea nu există; de ce numai viciile se mențin în așa de mare măsură? 6. Cine, mă rog, concepe că un om lipsit de mijloace poate fi desfrînat? Mai vinovată este viața ușuratică în sărăcie și demn de mai mare dispreț cel nenorocit, cînd este și netrebnic. Toată lumea romană trăiește în sărăcie și ușurătate. Cine, întreb, cine sărac și netrebnic fiind, cine așteptînd robia se gîndește la circ, cine se teme de moarte și ride? Noi în teama de robie ne veselim și sub amenințarea morții ridem. Ai putea crede că tot poporul roman s-a hrănit cumva cu ierburi sardonice: moare și ride. Aproape în toate părțile lumii risul nostru e urmat de lacrimi și în vremea de față asupra noastră se coboară acele cuvinte ale Domnului: «Vai vouă, care rîdeți, căci veți plînge!»¹.

II

7. Dar poate, fiindcă am vorbit foarte mult despre jocuri și despre desfrînările publice, socotesc că sîntem mai răi decît barbarii numai prin aceea că ei nu fac ce facem noi, că ei nu sînt pătați de pofta nelegiuîtă a trupului și de murdăria aducătoare de moarte a desfrînării. Să comparăm, dacă vrei, și în această parte pe romani cu celelalte neamuri. Nu știu dacă se pot compara mai drept cu vreunii decît cu aceștia pe care Dumnezeu, după ce i-a așezat în sinul împărăției romane, i-a făcut posesori și stăpîni ai pămîntului roman. De aceea, deși nu s-ar putea discuta nimic despre judecata lui Dumnezeu, totuși, de vreme ce a luat cea mai bună parte din dreptul nostru și a dat-o barbarilor, să vedem dacă pare a nu fi fost dat prin judecată ceea ce ne-a luat nouă și le-a dat lor. 8. Nu se îndoiește nimeni că aquitanii² și novempopulii au luat în stăpînire partea aproape cea mai bună și mai productivă din toate Galiile, precum și, ceea ce uneori se socotește mai important decît productivitatea, cea mai plăcută, mai frumoasă și mai desfătătoare. Pînă într-atît acolo aproape toată regiunea este plină de vii, de pajști înfloritoare și de deosebite

1. Luca 6, 25.

2. Aquitani, locuitori ai provinciei Aquitania din sud-vestul Galiilor. Novempopuli, locuitori ai Novempopulaniei, ținut în sud-vestul Aquitaniei, numit astfel pentru că era locuit de nouă triburi gallice.

culturi, acoperită de pomi, de dumbrăvi răcoritoare, de izvoare curgătoare, străbătută de râuri și împodobită de holde, încît pe drept posesorii și mai marii aceluia pămînt par a stăpîni nu o țară, ci grădina raiului. 9. Și după toate acestea? Ar fi trebuit să-I fie recunoscători lui Dumnezeu cei pe care Dumnezeu i-a îmbogățit în mod deosebit cu cea mai bună parte a binefacerilor Lui. Ce este mai drept și mai vrednic decît ca aceia care se părea că în chip special sînt plăcuți lui Dumnezeu să-și arate și ei dragostea de Dumnezeu prin religie și cult, mai ales că Dumnezeu nu ne cere nimic greu și împovărător. Nu ne cheamă la plug sau la sapă, nici la făcut gropi pentru a pune viță-de-vie, nu cere servilor Săi muncile pe care le cerem noi de la ai noștri. 10. Ce spune El? «*Veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați și Eu vă voi odihni. Luați jugul Meu asupra voastră și învățați de la Mine că sînt blînd și smerit cu inima, și veți găsi odihnă sufletelor voastre; căci jugul Meu este plăcut și povara Mea ușoară*»³. Prin urmare nu ne cheamă la muncă, ci la odihnă. Ce cere de la noi, ce poruncește să aibă de la noi altceva decît credință, nevinovăție, umilință, cumpătate, dragoste, sfințenie? Toate acestea nu ne împovărează, ci ne onorează. 11. Și nu numai aceasta, dar de aceea ne împodobește viața prezentă, pentru ca să ne-o poată împodobi și mai mult pe cea viitoare. O bunul, o iubitorul, o neprețuitul Domn al milei! Pentru aceasta ne-a dat în prezent binefacerile religiei, pentru ca să fie răsplătite binefacerile pe care ni le dă în prezent. La fel erau datori să fie, fără îndoială, toți aquitanii și, precum am spus, în mod deosebit la fel, fiindcă posedau în mod deosebit binefacerile lui Dumnezeu. 12. Și ce s-a întimplat după toate acestea? Ce a trebuit să urmeze? Ce altceva, dacă nu toate cele ce n-ar fi trebuit să fie? În toate Galiile au fost cei dintii în bogății ca și în vicii. Nicăieri plăcere mai condamnabilă, nicăieri viață mai josnică, nicăieri purtare mai stricată. Această mulțumire l-au adus Domnului pentru darurile lui sfinte; în măsura în care El îi atrăsese la Sine prin binefacerile Lui, în aceeași măsură s-au muncit să-L supere prin nelegiuirile lor.

III

13. Sau sînt mai degrabă mincinoase și răuvoitoare decît adevărate cele pe care le-am spus? Nu mă voi folosi de acel procedeu de dovedire de care se folosesc alții în procese, să aduc adică pentru a proba cele afirmate martori sau puțini, sau străini, sau mai puțin obișnuiți. Îi vom interoga pe ei înșiși, care au săvîrșit acestea. Dacă

3. Mat. 11, 28.

ei vor tăgădui, spusele mele sînt neadevărate. Dar ei iată că mărturisesc și încă, ceea ce este mai grav, mărturisesc fără să arate vreo remușcare prin mărturia lor. Ei au aceeași ținută cînd mărturisesc, pe care au avut-o cînd au săvîrșit nelegiuirile. Cum nu le-a fost atunci rușine să le săvîrșescă, așa nu se căiesc acum că le-au săvîrșit. 14. Totuși, lăsîndu-i la o parte pe foarte puțini bărbați cuvioși și deosebiți care, cum spune unul dintre ei, «și-au răscumpărat nelegiuirile împrăștiîndu-și banii», lăsîndu-i — zic — la o parte pe aceia, vorbesc despre aceștia, despre care cred că au fost vinovați de crime mai mici în acel gunoi de vicii, atunci într-un fel general, care au meritat să fie îndreptați de o divinitate. Căci nu supără cu totul pe Dumnezeu cel ce caută îndreptarea. Ce să mai spun? Cred că acesta și în săvîrșirea greșelii s-a gîndit la Dumnezeu, de la care a putut obține să nu greșescă mai mult. 15. Dar ceilalți, cei mai mulți și mai bine văzuți, sînt aproape la fel toți: stomacul tuturor este aproape o singură prăpastie, viața tuturor este aproape o singură casă de toleranță. Ce să spun despre casele de toleranță? După părerea mea, o casă de toleranță este mai puțin nelegiuită. Femeile care sînt acolo nu cunosc îndatoririle de soții și de aceea nu pătează ceea ce nu știu. Sînt desigur vinovate de păcatul nerușinării, dar nu sînt adultere. Aducă aci faptul că există puține case de toleranță și puține femei care s-au condamnat în aceste case la o viață nefericită. 16. La aquitani însă, care cetate n-a fost ca și un lupanar în cea mai bogată și mai nobilă parte a ei? Cine dintre cei puternici și bogați n-a trăit în mocirla imoralității? Cine și-a respectat îndatoririle conjugale? Ba mai mult, sub raportul plăcerilor vinovate, cine nu și-a trecut soția în rîndul slujnicelor și prin aceasta și-a încălcat într-afîc de mult legămintele purității, încît nici una în casa ei nu părea mai înjosită decît cea care era cea dintîi în demnitatea de soție?

IV

17. Poate cineva se gîndește că lucrurile nu stau chiar așa cum le arăt eu, că au avut acolo soțiile dreptul lor de stăpîne ale casei, respectîndu-li-se onoarea și puterea de stăpîne. Este adevărat. Multe au avut în întregime dreptul de stăpîne în casă, și aproape nici una nu i-a fost micșorat dreptul de soție. Dar noi nu ne întrebăm care este puterea soțiilor, ci cît de stricată a fost purtarea bărbaților. De altfel afirm că nici puterea de stăpîne în casă ca mame n-au avut-o deplină, fiindcă aceea care nu are neîncălcat și deplin dreptul căsătoriei, nu-l are pe deplin nici pe cel de stăpînă în casă. Nu este

cu mult deosebită de slujnice soția al cărei soț este bărbatul slujnicilor. 18. Și cine dintre aquitani bogați n-a fost astfel? Pe cine nu l-au făcut fie adulter, fie soț de drept preaneruşinatele slujnice? «Cai îngrășați se făcuseră față de femei — zice profetul — și liecare necheza după soția aproapelui său»⁴. Cei la care se referă aceste cuvinte păcătuiau, după părerea mea, mai puțin și mai mic le era numărul nelegiuirilor și mai mică dorința de a le înfăptui. Aceștia însă nechezau, ca niște cai neînfrinați, nu numai la citeva, ci aproape la toate slujnicele lor, ca și la turmele lor proprii adică, și, după obiceiul acelor turme cei care se numesc soții cirezilor, alergînd cu o dorință nebunească, se repezeau către oricare femeie spre care-l atrăgea mai întîi pornirea aprinsă a nerușinării. 19. Acum îi întreb pe cei înțelepți, dacă astfel stau lucrurile, în ce fel au fost, după părerea lor, familiile în care astfel erau capii de familie? Cît de mare era stricăciunea acolo unde era așa de mare ușurătatea stăpînitorilor? Unde capul este bolnav nu există nimic sănătos și în general nici un mîdular nu-și îndeplinește slujba unde nu există partea principală. În casa sa stăpînul este ca și capul unui trup, și viața lui este normă de viețuire pentru toți. Cel mai mare neajuns în această treabă este faptul că toți urmează cu mai mare plăcere ce este mai depravat și mai ușor o rea educație îi strică pe cei buni decît îndreaptă una bună pe cei răi. 20. Dar cînd capul familiei, chiar bun și cinstit, nu-și poate îndrepta servitorii, cît trebuie să fi fost de mare decăderea familiilor acolo unde stăpînul era exemplu de necurăție? De altfel acolo nu atît exemplul a constituit partea rea, cît forța și necesitatea, fiindcă slujnicele erau constrinse să se supună fără voia lor stăpînitorilor nerușinați, și pofta stăpînitorilor era poruncă pentru supuși. De aci se poate înțelege cît de mare era mocirla josniciilor nerușinate acolo unde sub stăpîni foarte întinați nu le era cu putință slujnicilor să fie cinstite, chiar dacă ar fi vrut.

V

21. Dar negreșit că este greu de dovedit aceasta — ziceți —, fiindcă în general n-avem nici o urmă a ticăloșilor și decăderii din trecut. Iată însă că și acum mulți din aceia, deși sînt fără patrie și trăiesc sărăcăcios în comparație cu mijloacele din trecut, sînt aproape mai răi decît au fost. Mai răi nu într-un singur mod, fiindcă, deși fac tot ce făceau înainte, sînt mai răi totuși prin însuși faptul că nu încetează cu nelegiuirile. Răulățiile lor nu sînt mai mari, dar

4. Ierem. 5, 8.

sînt mai multe și prin aceasta, dacă nu cresc prin noutate, cresc totuși prin numărul lor mare. 22. Adaugă că acestea le fac — cum am spus — chiar bătrînii și chiar cei săraci. Și-ntr-un caz și-n altul, crima e mare. Fiindcă este mai puțin nefiresc să păcătuiască cei tineri, să păcătuiască cei bogăți. Dar care poate fi speranța sau leacul pentru aceștia pe care nu-i ferește din joshicia obisnuită nici lipsa și mizeria, nici vîrsta înaintată? Poate că pe unii îi consolează fie presupunerea prostească a vieții lungi, fie speranța că vor trebui să se căiască ei cîndva; nu e oare un nou fel de monstruozitate faptul de a fi unii vicioși chiar și în pragul morții? Dacă așa stau lucrurile, ce s-ar putea spune mai mult? La acestea mai adăugăm, bineînțeles, că mulți se poartă astăzi astfel, chiar dacă sînt așezați în mijlocul dușmanilor, robi ai primejdiilor și zilnic înfricați. Aceștia, cu toate că au fost predați de Dumnezeu barbarilor din cauza vieții lor alit de pătate, nu se lasă totuși de blestemății nici în mijlocul barbarilor.

VI

23. Dar poate că dușmanii printre care se găsesc romani sînt în așa fel, încît aceste lucruri îi desfătează și în schimb îi supără foarte mult dacă văd că romanii sînt cuvioși, în vreme ce ei înșiși sînt nerușinați. Chiar dacă ar fi așa, n-ar trebui să ne facă necinstiți necinstea altora, fiindcă oricărui om i se cuvine să fie mai degrabă bun pentru sine decît rău pentru altul și mai mult trebuie să ne străduim a plăcea lui Dumnezeu prin cinste, decît oamenilor prin necinste. Și chiar dacă trăiește cineva între barbari imorali, trebuie să urmeze mai degrabă moralitatea, care-i place lui, decît imoralitatea, care place dușmanilor decăzuți. 24. Dar ce se adaugă în plus relelor noastre? Sîntem nerușinați între barbari cu rușine. Mai mult: se supără barbarii înșiși din cauza necurățiilor noastre. Nu este permis unui got să fie între goți un stricat. Numai romanii își permit să fie decăzuți între goți, pătîndu-și numele și neamul. Și care, mă rog, ne este speranța în fața lui Dumnezeu? Noi iubim nerușinarea, goții o blestemă, noi fugim de cuvioșie, ei o iubesc; desfrînarea este la ei crimă, iar aventura primejdioasă este la noi podoabă. 25. Socotim noi că putem sta în fața lui Dumnezeu, socotim noi că sîntem mîntuiți, cînd toată nelegiuirea impurității, toată joshicia nerușinării de către romani este admisă, iar de barbari pedepsită? Aici îi întreb acum pe cei care cred că noi sîntem mai buni decît barbarii: să spună ei ce fapte de acest fel săvîrșesc măcar foarte puțini barbari, sau ce astfel de fapte nu fac toți, sau aproape toți romanii? Ne mai

mirăm că ținuturi ale aquitanilor sau ale noastre au fost date de Dumnezeu barbarilor, cînd pe acelea pe care romanii le-au pătat prin desfrînare, acum le cinstesc barbarii prin înfrînare?

VII

26. Ziceți poate că aceasta s-a întimplat numai la aquitani. Dar sa trecem și în alte părți ale lumii romane, ca să nu se pară că am vorbit numai despre Galia. Oare Hispania n-a fost răpusă de aceleași vicii, sau poate de altele mai mari? Pe aceasta chiar mința cerească a dat-o altor barbari și dușmanii cinstei au suportat chinurile meritate pentru faptele lor rele. Dar ca o condamnare și mai puternică a nerușinării, ei au fost dați în cea mai mare parte vandalilor, adică unor barbari cu rușine. 27. În chip îndoit a voit Dumnezeu să arate în acea robie a hispanilor cît urăște păcatul cărnii și cît mbește neprihănirea, fiindcă pe vandali numai, sau aproape numai pentru puritatea vieții lor i-a făcut slăpîni, iar pe hispani numai, sau aproape numai pentru impuritatea vieții lor i-a pus sub jug. Ce oare? Nu erau pe toată suprafața pămîntului barbari mai puternici, cărora să le fie date Hispaniile? 28. Ba erau, fără îndoială, sau, dacă nu mă înșel, chiar toți. Dar de aceea El le-a predat celor mai slabi dușmani, ca să arate, de bună seamă, că nu puterea are valoare, ci cauza predării, și că noi atunci n-am căzut din cauza vitejiei unor dușmani cîndva foarte fricoși, ci am fost învinși din cauza vicilor noastre. Încît cu adevărat vin împotriva noastră aceste cuvînte pe care le spune Domnul către iudei: «Pentru necurățiile lor și pentru nedreptățile lor le-am făcut aceasta și Mi-am întors lața Mea de la ei»⁵. Și în alt loc, chiar către popor: «Va aduce Domnul asupra ta un neam de departe»⁶ și «cu unghilele cailor lor vor călca toate ulițele tale și vor ucide cu sabia poporul tău»⁷. Toate cele pe care le-a spus, cuvîntul divin sînt împotriva noastră și pedeapsa tuturor arată puterea cuvintelor cerești.

VIII

29. Cu toate acestea, de vreme ce aproape toate neamurile barbare au băut sînge roman, toate ne-au sfîșiat măruntaiele, de ce Dumnezeu nostru a dat avuțiile cele mai mari ale statului și popoarele cele mai bogate cu nume roman în cea mai mare parte sub stăpînirea unor dușmani care altădată erau cei mai fără vlagă? De

5. Iezech. 30, 24.

6. Deuter. 28, 49.

7. Iezech. 28, 11.

ce? De ce altceva, decât ca să recunoaştem limpede, cum am mai spus, că aceasta s-a produs datorită meritelor, nu forţelor, ca să ne fie spre ruşine şi pedeapsă că sîntem predaţi celor mai slabi duşmani şi să recunoaştem astfel lovitura palmei cereşti, dacă nu ne-au subjugat cei mai bravi, ci cei mai incapabili dintre duşmani. 30. Căci așa citim că, dacă vreodată Dumnezeu a voit să se înțeleagă limpede că de El se săvîrşesc fapte mari, acestea le-a înfăptuit prin cei mai puțini și mai de jos, pentru ca să nu fie pusă fața cerească pe seama puterii brațului omenesc. De aceea și generalul Sisara⁸, de care tremura armata evreiască, a fost ucis de o femeie, și pe Abimelech⁹, cuceritorul de cetăți, l-a răspus o mină de femeie, și armatele îmbrăcate în fier ale asirienilor au căzut cu ajutorul unei văduve. 31. Și ca să nu vorbesc numai de femei, n-a voit oare Domnul ca Benhadad¹⁰, regele Siriei, căruia îi slujeau, în afară de nenumăratele mii de oameni ai poporului său, treizeci și doi de regi și tot atîtea armate, să fie învins de cîțiva robi ai frunțașilor, ca să se cunoască cine este autorul unei astfel de victorii? 32. Și contra madianiților¹¹ care, precum arată cartea Judecătorilor, umpluseră tot pămîntul ca făcuștele, lui Ghedeon i se poruncește să lupte cu puțini nu fiindcă nu avea mai mulți în armată, ci este oprit să ducă la război pe mulți, ca nu cumva mulțimea să-și poată revendica numai pentru sine victoria. De aceea, deși adunase treizeci de mii de oameni înarmați, Dumnezeu i-a vorbit astfel: *«Este mult popor cu tine, să nu cadă Madian în mîna lui»*. 33. Și ce a urmat după aceea? I-a lăsat numai trei sute de bărbați omului care avea să lupte cu multe mii de barbari. A poruncit să se reducă unitatea de ostași la un număr așa de mic, pentru ca să nu poată pretinde ceva pentru ei cei puțini dintr-o acțiune de război înfăptuită de puterea cerească. În sfîrșit, de ce a făcut Dumnezeu aceasta a declarat-o El însuși limpede, cînd a spus: *«Să nu se fălească împotriva Mea Israel și să spună: prin puterile mele m-am eliberat»*. Să audă, zic, aceasta toți cei necinstiți, să audă toți cei infumurați, să audă cei prea puternici, să audă toți ce zice Dumnezeu: *«Să nu se fălească împotriva Mea Israel și să spună: prin puterile mele m-am eliberat»*.

8. Judec. 4.

9. Judec. 9.

10. III Regi 20.

11. Judec. 7.

IX

34. Să asculte, zic, toți cei ce rostesc cuvinte dușmănoase și blesteme, să asculte acestea cei ce-și pun nădejdea în om. Dumnezeu spune că vorbesc împotriva lui toți cei ce presupun că se pot elibera prin puterile lor. Dar cine dintre romani nu spune astfel? Cine nu gîndește astfel? Cine din partea noastră nu hulește aproape neînterupt în privința aceasta? Este în conștiința tuturor că acum statul n-are nici o putere și nici măcar nu recunoaştem cui datorăm faptul că trăim pînă acum. 35. Dacă vreodată Dumnezeu ne acordă ceva cu totul deosebit peste speranța și meritul nostru, acest fapt îl atribuie unul soartei, altul întîmplării, altul rîndușelii căpeteniilor, altul chibzușinei sale, altul organelor municipale, altul protectorilor, nici unul lui Dumnezeu. Și ne mai mirăm că mîna cerească nu ne este în ajutor, dacă n-o recunoaştem cînd ne ajută. Căci ce facem altceva, cînd binefacerile pe care ni le oferă noi le punem pe socoteala fie a întîmplării, fie a vitejiei comandanților, fie a altor lucruri nedemne de luat în seamă? 36. Dar în felul acesta noi ar trebui să aducem mulțumiri și ogoarelor că ne dau anual roade, și viilor, fiindcă ne dau struguri, și mării cînd prindem pește, și pădurilor cînd tăiem lemne, și oilor că ne îmbracă, și celorlalte animale din a căror carne ne săturăm. Care este explicația că voim să-l fim recunoscători pentru alte daruri, Celui căruia nu-l mulțumim pentru cele mai mari binefaceri ale Sale? Sau care este omul de condiția noastră mulțumit să-i arate cineva ca venit propriu ceea ce de fapt a primit de la el? 37. Așa și noi, deși nu aducem în nici o împrejurare cum trebuie mulțumiri lui Dumnezeu, n-ar fi mare lucru dacă măcar am vrea să fim recunoscători pentru cele pe care ni le-a dat ca să trăim, dacă nu-l arătăm mulțumirea noastră că ne ajută în împrejurări grele, ne liberează în primejdii, ne ocrotește cînd sîntem în mijlocul neamurilor barbare. 38. Nu așa fac goții, nu așa vandalii, fără învățați ca ai noștri, dar în această privință mai buni decît noi. S-ar putea să supăr pe cineva prin cele pe care le spun. Dar fiindcă trebuie să ne gîndim mai degrabă la adevăr decît la supărare, voi spune și voi repeta cele spuse: nu așa fac goții, nu așa vandalii, aceștia în primejdii cer ajutorul lui Dumnezeu, iar situațiile prospere le numesc daruri de la Dumnezeu. 39. Nefericirea noastră a arătat aceasta în ultimul război. Pe cînd goții se temeau, noi ne făceam iluzii, noi ne puneam speranța în huni, ei în Dumnezeu; pe cînd ei cereau pace, noi o refuzam; ei trimiteau episcopi, noi îi alungam;

ei și în preoții altora cinsteau pe Dumnezeu, noi și în ai noștri îl disprețuim. Cum a procedat fiecare din cele două părți, așa a avut și rezultatul. În cea mai mare teamă ei au biruit, în cea mai mare trufie noi am fost înfrinți. Cu adevărat s-a confirmat și pentru noi și pentru ei adevărul acelor cuvinte spuse de Domnul nostru: «Cine se înalță se va smeri și cine se smerește se va înălța»¹². Pentru smerenie lor le-a fost dată înălțarea, iar nouă pentru înălțare, smerenia.

X

40. Așa a cunoscut aceasta și acel comandant al părții noastre, care a intrat ca prizonier în același oraș al dușmanilor și în aceeași zi în care se lăuda că va intra ca învingător. A dovedit, de bună seamă, ceea ce a spus profetul: «Nu este a omului calea lui și nu este al omului să umble și să-și conducă pașii săi»¹³. Socotind că-i este calea un drept al său, n-a avut pasul drept și nici n-a găsit calea mintuirii. «A fost aruncat — precum citim — disprețul asupra conducătorului, care s-a rătăcit prin loc neumblat și fără cale»¹⁴. 41. Cu acesta, pe lângă dezastrul de atunci, s-a arătat și judecata lui Dumnezeu¹⁵, fiindcă a suportat el însuși ceea ce pretindea că va face. Fiindcă a crezut că-l va robi pe dușman fără ajutorul divinității și fără incuviințarea lui Dumnezeu, a căzut el însuși rob. Căzând că va avea prin sine însuși cea mai înaltă înțelepciune și chibzuință, a căzut în păcatul nesăbuintei și lanțurile pe care le pregătise pentru alții l-au legat pe el însuși. 42. Ce judecată a lui Dumnezeu, mă rog, este mai evidentă decât aceea că acela care avea încrederea că va fi prădător a devenit pradă, așteptându-și triumful a devenit triumful altuia, fiind impresurat, prins, legat cu miinile la spate, deși se socotea războinic învingător, ajungând spectacol al copiilor și femeilor, privit de barbari, care rîdeau de el, răbdînd batjocura tuturor și avînd moarte de netrebnic el, care privea cu sprîncenele ridicate, ca un bărbat viteaz? 43. Și o, de ar fi fost aceasta o scurtă umilință și nu i s-ar fi prelungit nenorocirea! Dimpotrivă, suferința i-a fost foarte mare și îndelungată: mult timp, ros de o boală necruțătoare, în închisoarea barbarilor, a fost coborît într-o astfel de mizerie, încît, ceea ce oamenii socotesc foarte grav și insuportabil în pedepse, ajunsese să le fie milă de el chiar și dușmanilor. 44. Și de ce aceasta? De ce, fără îndoială, dacă nu fiindcă,

12. Luca 14, 11.

13. Pilde 16, 9; 20, 24.

14. Psalm 106, 40.

15. Psalm 57, 8.

precum am spus, ei erau supuși lui Dumnezeu, noi potrivnici, ei au crezut că victoria este în mîna lui Dumnezeu, noi că este în mîna noastră cea nelegiuită și necredincioasă, ceea ce este mai rău și mai vinovat decît toate ale noastre? În sfîrșit, însuși regele dușmanilor, pe cit au dat la iveală și au dovedit faptele, pînă în ziua luptei, s-a așternut cu fața în jos pe o pătură proastă, a înălțat rugăciuni, înainte de război s-a plecat în rugăciune, la război s-a ridicat din rugăciune. Înainte de a cîștiga lupta cu brațul, a luptat cu arma umilinței și de aceea a plecat la luptă cu credință, fiindcă prin rugăciune a meritat victoria.

XI

45. Nu altfel s-au petrecut lucrurile și în luptele cu vandalii care se găseau în Hispania. Pe cînd armata noastră înainta spre ei cu aceeași încredere că-i va învinge, ca și în luptele de mai înainte cu goții, cu cîtă mîndrie a început războiul, cu atîta rușine l-a pierdut. A venit asupra armatei noastre ceea ce spun aceste cuvinte ale profetului: «Domnul îți va stărîma semeția ta și nu vei avea nimic de bine»¹⁶. Ne încredeam în înțelepciunea noastră și în vitejie, împotriva poruncilor lui Dumnezeu care spune: «Să nu se mîndrească înțeleptul cu înțelepciunea sa, nici viteazul cu vitejia sa, ci cu aceasta să se mîndrească cel ce se mîndrește: că știe și Mă cunoaște pe Mine, fiindcă Eu sînt Domnul»¹⁷. 46. Așa că n-am fost biruiți pe nedrept. Căci ei s-au îndreptat spre ajutoare mai bune decît ai noștri. Pe cînd noi ne făleam cu armele noastre și cu ajutoare înarmate, din partea dușmanilor a ieșit înaintea noastră cartea legii dumnezeiești. Către acest ajutor s-au îndreptat mai ales atunci teama și tulburarea vandalilor, ca să ni se împotrivescă cu puterea cuvintelor cerești și în fața dușmanilor lor să înainteze cu cărțile dumnezeirii. 47. Aici și acum întreb: cine din partea noastră a făcut vreodată aceasta, sau cine nu s-ar fi făcut de ris, dacă ar fi socotit că trebuie să facă la fel? De ris, fără îndoială, fiindcă la ai noștri aproape toate cele religioase sînt de ris. Ce folos ne poate aduce numele religiei, ce folos că ne numim catolici, că ne lăudăm cu credința noastră, că-i disprețuim pe goți și pe vandali numindu-i eretici, dacă noi înșine trăim în nelegiuire eretică? 48. Pe drept ni se spune ceea ce a zis cuvîntul divin către iudeii care se încredeau în lege: «Cum puteți să spuneți: sîntem înțelepți și legea Domnului e cu noi? Nu vă încredeți în cuvintele mincinoase care repetă: templul Domnului,

16. Ierem. 2, 37.

17. Ierem. 9, 23.

templul Domnului, templul Domnului»¹⁸. «Fiindcă dacă vă veți îndrepta spre bine căile voastre și gândurile voastre, nu veți face nedreptate străinului, orfanului și văduvei și nici nu veți vărsa în acest loc sânge nevinovat, iar eu voi locui cu voi în locul ăsta în veac și în veac»¹⁹. Prin acestea se arată că, dacă nu vom face ceea ce ni se spune, zadarnic ne lăudăm cu numele de dreptcredincioși. 49. Dar poate se va spune că despre acestea s-a vorbit destul, și aici și mai înainte, și că nu e nevoie să discutăm mai mult despre judecata lui Dumnezeu, care este veșnică. Cum judecă Dumnezeu fie despre noi, fie despre goți și vandali, dovedesc faptele: ei zilnic cresc, noi descreștem, ei se ridică, noi ne coborâm, ei înfloresc, noi ne uscăm. Încît cu adevărat vine împotriva noastră ceea ce spune cuvîntul dumnezeiesc despre Saul și despre David: «David mergea înainte și se întărea mereu prin sine însuși, iar casa lui Saul în fiecare zi slăbea»²⁰. Drept este, cum spune profetul, drept este Domnul și dreaptă judecata Lui.

XII

50. Sîntem judecați de Dumnezeu astfel chiar prin judecata prezentă și de aceea a fost ațîțat spre pieirea și rușinea noastră cel mai slab neam, care, străbătînd ținut după ținut, trecînd din oraș în oraș, a devastat totul. Mai întîi de pe pămîntul patriei noastre s-a revărsat în Germania de dincoace²¹, după nume barbară, după stăpînire romană. După pieirea acesteia, pîrjolul a cuprins regiunea belgilor, apoi avuțiile aquitanilor desfrînați și după aceea trupul Galiei în întregime, dar cîte puțin, pentru ca, în timp ce o parte era lovită de dezastru, altă parte să se îndrepte prin exemplul celeilalte. 51. Unde există însă îndreptare la noi, sau ce parte a lumii romane deși cucerită se corectează? «Toți, — precum citim — au decăzut și totodată s-au făcut ne folositori»²². De aceea profetul strigă la Dumnezeu și zice: «I-ai lovit și nu i-ai durut, i-ai sfărîmat și au refuzat să primească învățătura, și-au întărit fețele lor cu piatra și n-au voit să se întorcă»²³. Faptele înseși arată cu adevărat cît cad aceste cuvinte asupra noastră. 52. A fost devastată Galia; dar s-a îndreptat

18. Ierem. 8, 8.

19. Ierem. 7, 4.

20. II Regi 3, 1.

21. Partea de la apus de Rin era stăpînită de romani (Germania Inferior la nord și Germania Superior la sud) și Salvianus o putea numi «de dincoace» (de Rin) în raport cu Marsilia, oraș în care se găsea el. Și germanii erau socotiți barbari, adică străini, din afara imperiului roman.

22. Psalm 13, 3; 52, 4.

23. Ierem 5, 3.

Hispania, care-i era vecină? Nu pe nedrept, pentru că nu exista nici o teamă, nici o corecție, hispanii au început să ardă în flăcările în care arseseră galii. Cea mai mare nelegiuire și grozăvie, cum am spus mai sus, este faptul că, deși au ars, ca să zic așa, mădularele oamenilor păcătoși, nu s-au curățit viciile celor ce păcătuiau. Și de aceea Dumnezeu a fost silit de crimele noastre să răspîndească urgia dușmană din loc în loc, din oraș în oraș, și să trimită peste mare neamuri puse în mișcare aproape de la marginile pămîntului, ca să pedepsească nelegiuirile așirilor²⁴, 53. De ce? Oare de ce nu putuseră să trăiască între hotarele Galiei populațiile aduse de pe pămîntul lor strămoșesc? Sau, dacă n-au rămas în interiorul Galiei, de cine puteau să se teamă cele care, neînvînse de noi pînă în acel timp, au devastat totul? Dar poate că în Galia se temeau. De ce în Hispania, unde armatele noastre au fost învinse de acești barbari, de ce s-ar fi temut să rămînă și să stea în Hispania, cînd ajunseseră triumfători și victorioși, ei care se ridicaseră pînă la acea culme a vitejiei, încît, îndelung pregătiți prin războaiele purtate, înțelegeau că forțele statului roman nu se mai pot măsura cu cele ale barbarilor?

XIII

54. Așadar ar fi putut să trăiască acolo și nu se temeau. Fără îndoială însă că aceea mină din cer, care-i dusese într-acolo să pedepsească ticăloșiile hispanilor, îi împingea să treacă marea pentru a devasta Africa. Ei înșiși mărturiseau că nu e opera lor ceea ce fac, că porunca divină îi îndeamnă la acțiune. De aci se poate înțelege cîl de mari sînt faptele noastre rele, de vreme ce barbarii sînt siliți fără voia lor să ne devasteze și să ne pedepsească, potrivit acelor cuvinte pe care le spune regele asirienilor, devastatorul pămîntului israelitic: «Oare m-am suit fără voia Domnului pînă în locul acesta? Mi-a spus Domnul: Sule-te în ținutul acesta și pustiește-l»²⁵. Și-n alt loc cuvîntul sînt glăsuiește: «Acestea spune Domnul armatelor, Dumnezeu lui Israel: Iată, Eu voi trimite și voi însărcina pe Nabochodonosor, regele Babylonului, servul Meu, să vină și să nimicească țara Egiptului»²⁶. 55. De aci, putem recunoaște că toate neamurile care sînt calcate la pămînt și-au primit judecata lui Dumnezeu, fiindcă de fapt, precum am amintit adesea, ele sînt zdrobite din cauza păcatelor. Deci ceea ce se petrece în acest sens nu trebuie atribuit lui Dumnezeu, ci păcatelor, fiindcă de orice faptă

24. Afrii, locuitorii ai părții din Africa în care se găsea orașul Cartagina.

25. Isaia 36, 10.

26. Ieremia 43, 10.

este drept să răspundă făptașul. Și ucigașul, cînd este condamnat la moarte de judecător, este pedepsit pentru crima sa, și tilharul, cînd este ars pe rug ca nelegiuit, își ispășește nelegiuirea sa. 56. De aceea faptul că vandalii au trecut în Africa trebuie socotit ca o consecință nu a severității divine, ci a nelegiuirii afrilor; căci, înainte de a se îndrepta într-acolo, aceia au fost minajați de grava și lunga nedreptate a acestora. Și de aceea trebuie să înțelegem că datorită milei divine a fost aminată mult timp pedeapsa cuvenită, dar datorită crimelor și nelegiuirilor poporul cel păcătos pînă la urmă a primit ce a meritat. Afară numai dacă credem că afrii n-au meritat aceasta, cu toate că n-au fost alții către care să se scurgă mai mult în același timp toate soiurile de necinste și necurăție. 57. Ceilalți oameni, deși sînt robiți de unele vicii, nu sînt stăpîniți de altele; deși nu le lipsește beția, le lipsește răutatea, deși sînt afemeiați, nu sînt hrăpăreți, pe mulți adică, deși îi acuză nestăpînirea trupurilor, îi recomandă simplitatea sufletelor. La toți afrii, în schimb, nu există nimic din asemenea însușiri duble, adică să aibă deopotrivă și cîte o parte bună și cîte una rea, fiindcă la ei totul este rău. Pierzîndu-și curăția firii naturale, și-au format din cauza viciilor într-un fel o altă natură.

XIV

58. În afară de foarte puțini servi ai lui Dumnezeu, teritoriul Africii n-a fost altceva decît o casă a viciilor, asemănătoare celui vas de aramă despre care vorbește profetul: «O, cetate a singelui! Vas de aramă ruginit, din care nu mai iese rușina, fiindcă singele nu va ieși din ea»²⁷. Precum vedem, compară cetatea cu un vas de aramă, și nedreptatea cu singele, ca să înțelegem, de bună seamă, că nedreptatea poporului este într-o cetate la fel cu singele care clocotește într-un vas de aramă. Aceasta se aseamănă și cu ceea ce spune cuvîntul sfînt în cele ce urmează: «Toate casele lui Israel mi s-au făcut un amestec de aramă, de fier, de stanlu și de plumb; la mijloc se găsește amestecat argintul. Pentru aceea să spui acestea. Așa zice Domnul Dumnezeu: pentru că toți v-ați făcut un singur amestec voi sufla asupra voastră și vă voi lopi în focul mîniei»²⁸. 59. Cuvîntul sfînt amintește de foarte marea deosebire dintre diferite feluri de metale. Dar cum se topesc în același cuptor metale diferite? Se vede bine că prin diversitatea metalelor este arătată neasemănarea dintre oameni. Și de aceea chiar argintul, adică un

27. Iezech. 24, 6.
28. Iezech. 22, 18.

metal de materie mai nobilă, este pus în același foc, fiindcă stricăciunea vieții aduce osînda sufletului din firea sa nobil. După cum citim că a zis despre un principe din Tyr Domnul prin profet: «Fiul omului, deplînge-l pe principele Tyruului și spune-i lui: Acestea zice Domnul Dumnezeu: tu ai fost semnul desăvîrșirii și cununa frumuseții în bucuriile raiului; te-ai împodobit cu toate pietrele scumpe: rubin, topaz, smarald»²⁹. Și de asemenea: «Ți-ai umplut tezaurele cu argint, și-ai umplut cămărilor cu mulțimea bogățiilor tale»³⁰. 60. Oare acestea toate nu sînt de așa natură, încît să pară a fi spuse special despre afri? Unde sînt tezaure mai mari, unde este comerț mai mare, unde cămări mai pline? «Ți-ai umplut — zice — tezaurele tale cu mulțimea bogățiilor tale». Eu spun și mai mult: Odiuoară Africa a fost atît de bogată, încît mi se pare că prin întinderea comerțului ei a umplut tezaurele lumii, nu numai pe ale sale. Și ce a fost după aceasta? «S-a umflat inima ta — zice profetul — de strălucirea ta și din pricina păcatelor tale te-am aruncat la pămînt»³¹. 61. Cum se potrivește aceasta puterii africane, sau cum pare să fi fost aruncată armata aceasta la pămînt? Cum altfel, decît fiindcă atunci cînd și-a pierdut înălțimea vechii puteri a rămas oarecum fără demnitatea cerească. «Și voi scoate — se spune mai departe — din mijlocul tău foc și acesta te va mistui»³². Ce este mai adevărat decît aceasta? Din mijlocul nedreptății lor a ieșit focul păcatului, care a mistuit fericirea de mai înainte. «Și toți — se spune de asemenea — care te cunosc între neamuri se vor întrista pentru tine»³³. Nu socotim că li se cuvenea aceasta, decît dacă nimicirea pămîntului african însemnează jale a neamului omenesc. «Pierzanie ai devenit — se spune — și nu vei mai exista în veci»³⁴. Se vede bine că acolo toate au ajuns la pierzanie. Numai de n-ar fi urmată pedeapsa pentru relele prezente, în continuare, de pedeapsa veșnică.

XV

62. Dar poate că nu rabdă aceasta Dumnezeu, față de starea milei Sale. Față cu nelegiuirile noastre lucrurile stau în așa fel, încît să se pară că ar putea răbda. Ce blestemăție n-a fost săvîrșită acolo întotdeauna? Nu vorbesc despre toate, fiindcă pe de o parte sînt prea mari, iar pe de altă parte nu se pot ști și spune altele. Vorbesc

29. Iezech. 28, 11, 12.
30. Iezech. 28, 4.
31. Iezech. 28, 17.
32. Iezech. 28, 18.
33. Iezech. 28, 19.
34. Iezech. 28, 19.

numai despre desfrinările nerușinate și, ceea ce este mai grav, despre pîngărirea lucrurilor sfinte. Trec cu vederea într-un fel păcatul lăcomiei, viciu al întregului neam omenesc. Trec cu vederea neomenia zgîrceniei, defect aproape al tuturor romanilor. Las la o parte și beția, comună nobililor și nenobililor, ca și mîndria și îngîmfarea, păcate atît de obișnuite la bogați, încît acestora li se pare că pierd poate ceva din dreptul lor, dacă și alții voiesc să se arate la fel. Hai să trec, în sfîrșit, și peste nelegiuirea înșelăciunilor, minciunilor, jurămintelor strimbe. Aceste rele nu i-au lipsit vreodată nici unei cetăți romane; 63. dar de ele au fost stăpîniți în mod deosebit toți afrii. Căci precum în fundul unei corăbii adînci se scurg toate murdăriile, la fel în obiceiurile lor s-au adunat oarecum viciile din toată lumea. Nu cunosc nici o ticăloșie care să nu fi existat din belșug acolo, de vreme ce chiar la neamurile păgîne și sălbatice, deși își au păcatele lor proprii, nu este totuși la acestea totul vrednic de blestem. 64. Neamul goșilor e viclean, dar cu rușine, al alanilor fără rușine, dar mai puțin viclean, francii sînt mincinoși, dar primitori, saxonii sînt groaznic de cruzi, dar minunat de neprihăniți; în sfîrșit, toate neamurile au însușirile lor deosebite și bune și rele. În schimb, la afri nu știu ce rău nu există deopotrivă la toți. Dacă trebuie învinită neomenia, ei sînt neomenoși, dacă beția, sînt bețivi, dacă falsitatea, sînt cei mai înșelători, dacă fraudă, sînt cei mai frauduloși, dacă lăcomia, sînt cei mai lacomi, dacă perfidia, sînt cei mai perfizi. Necurăția și petele celor de mai înainte nu trebuie amestecate cu toate acestea din urmă, fiindcă între relele celor de care am pomenit mai sus au pătruns viciile altor neamuri, pe cînd aceștia sînt dominați de propriile lor vicii.

XVI

65. Mai întii, ca să vorbim despre necurăție, cine nu știe că toată Africa a fost infierbîntată întotdeauna de poftă nerușinate, că n-a fost pămînt și sălaș al oamenilor, ci ai putea s-o socoți o Etnă³⁵ a flăcărilor nerușinării? Căci precum Etna este încinsă în sinul ei de fierbințeli naturale, la fel Africa a ars neconținut în focul ticăloșiilor celor mai josnice. Nu vreau să-mi fie crezută pe cuvînt această afirmație, ci cer să se ia mărturia oamenilor. Cine nu știe că în general toți afrii sînt nerușinați, în afară poate de cei ce s-au întors la Dumnezeu, adică de cei ce și-au schimbat credința și religia? 66. Dar acest lucru este atît de rar și de nou, cît de rar poate

35. Etna, vulcan în Sicilia; mitologia spune că în el se găseau atelierile zeului Vulcan și ale ciclopilor.

să pară că un Gaius³⁶ nu este Gaius, sau un Seius nu este Seius. Este atît de neobișnuit și de neîntîlnit ca un afriu să nu fie nerușinat, cît de nou și de neuzit este ca un afriu să nu fie afriu. Este așa de general răul impurității la ei, încît oricare dintre ei a încetat de a fi nerușinat pare a nu fi afriu. N-am să cutreier prin toate ținuturile, nici să descos cetate cu cetate, ca să nu par a cerceta sau căuta cu prea mare zel ceea ce am să spun. 67. Mă mărginesc acolo numai la cel mai de seamă oraș, la metropolă oarecum, fără îndoială întotdeauna rivală a cetăților romane, mai întii în arme și vitejie, mai apoi în splendoare și măreție. Este vorba de Cartagina, cea mai mare vrăjmașă a Romei, iar în lumea africană aproape ca Roma. Aceasta singură îmi este de ajuns ca exemplu și mărturie, fiindcă în ea a cuprins pe toate cele prin care este administrată și condusă în toată lumea puterea statului. 68. Acolo sînt toate instituțiile și serviciile publice, acolo sînt școlile de arte liberale, acolo reședința filosofilor și, în fine, toate gimnaziile pentru studiul limbilor și al moralei; acolo chiar și unitățile militare și puterile conducătoare ale armatei, acolo onoarea proconsulară, acolo judecătorul zilnic și conducătorul, care după nume este proconsul, dar după putere consul; acolo sînt, în fine, toate funcțiile și întreprinderile economice și financiare, precum și demnitățile care se deosebesc între ele atît ca grad, cît și ca nume, supraveghetorii tuturor piețelor și răspîntiilor — ca să zic așa — cei care administrează aproape totul, și părțile orașului și mișcarea populației. 69. Ne mulțumim, așadar, numai cu aceasta, ca exemplu și mărturie despre celelalte, pentru ca, fără îndoială, să înțelegem cum au fost cetățile care au avut mai puține griji în ceea ce privește datoria și cinstea, după ce am văzut cum era cea cu cele mai înalte dregătorii. Ajungînd aici, aproape că mi-e rușine de promisiunea mea, că adică m-am angajat ceva mai înainte ca, trecînd peste toate celelalte nelegiuiri ale afrilor, să vorbesc mai ales despre necurățiile și blestemățile lor. 70. Iată, văd o cetate revărsîndu-se oarecum de vicii, văd un oraș fierbînd de tot felul de nedreptăți, plin de mulțimi, dar mai ales de josnicii, plin de bogății, dar mai ales de vicii, învingîndu-se oamenii unul pe altul în netrebnicia și ticăloșiile lor, întrecîndu-se unii în a fi hrăpăreți, alții în necurăție, unii amețiți de vin, alții cu stomacurile supraîncărcate de mîncare, aceștia împodobiți cu panglici, aceia unși cu pomezii, pierduți în diferite putreziciuni ale luxului, dar aproape toți ingenuncheați de o singură moarte, cea a rătăcirilor. Nu toți sînt îmbătați

36. Nume luat la împlinare și de alți scriitori creștini.

de băutură, dar toți sînt amețiți de păcate. Ai crede că sînt popoare cu sănătatea zdruncinată, fără simțire de sine, bolnave sufletește, dezorientate, prăbușindu-se cu grămada împotriva lor înșiele, împinse oarecum de năravurile mulțimilor desfrîinate. 71. Cum sînt viciile și cît de grave, se deosebesc numai după felul lor, dar sînt egale în ceea ce privește nedreptatea, deosebite poate numai fiindcă unul este mai răspîndit decît altul. Vorbesc despre răpirea moștenirilor cuvenite orfanilor și văduvelor, despre nedreptățile față de cei săraci, despre chinurile lor. Aceștia, gemînd zilnic și rugîndu-se la Dumnezeu să le curme suferințele, și, ceea ce este cel mai grav, uneori în culmea amărăciunilor cerînd chiar venirea dușmanilor, pînă la urmă au dobîndit de la Dumnezeu ca jafurile pe care înainte le suportau singuri de la romani, să le suporte pînă la urmă în comun cu aceștia de la barbari.

XVII

72. Dar fie, să trecem cu vederea peste toate acestea, fiindcă ele se petrec aproape în toată lumea romană și fiindcă am promis că în această parte voi vorbi puțin despre astfel de rele. Așadar, nerușinarea și necurăția despre care vorbesc n-au fost de ajuns singure pentru prăbușirea așilor? Ce parte a cetății n-a fost plină de ticăloșii, care se petreceau în oraș pe străzi și la răspîntii, nu în locuri de desfrîinare? Aproape toate ulițele și toate străzile erau ca niște capcane ale plăcerilor, ca niște mreji, încît chiar cei care se înspăimîntau de aceste lucruri cu greu puteau totuși să scape de ele. 73. Vedeai cum vînătorii de cîștiguri nepermise prin tot felul de curse și înșelăciuni împinzeau în așa măsură toate ulițele, toate drumurile și răspîntiile, încît aproape că nu era nimeni atît de prevăzător, încît să nu cadă în unele lațuri ale pungășiiilor, chiar după ce scăpase de cele mai multe din ele. Miroseau, dacă pot spune astfel, toți cetățenii aceluși oraș de spurcăciunile plăcerii trupesti, respirîndu-și unul altuia aerul infect al desfrîinărilor comune. 74. Dar aceste grozavii nu-i îngrozeau, fiindcă aceleași lucruri groaznice li molipseau pe toți. Puteai crede că acolo tot orașul era o apă murdară a plăcerilor și ticăloșiiilor, un noroi adunat din toată tina maldanelor și a canalelor de scurgere. Și ce speranță putea exista acolo, unde în afară de ceea ce era în templul Domnului nu se putea vedea nimic altceva decît murdării? De altfel de ce să spun în templul Domnului? Acesta tot îi privește numai pe preoți și pe cei din cler și pe aceștia nu-i discut, fiindcă prin slujba mea datorez respect deosebit Domnului meu și socotesc că numai ei au fost nevinovați

în altar, așa precum în timpul pieirii Sodomei, citim că a fost numai Lot pe munte. 75. Dar dacă ne îndreptăm privirile spre plebe, cine a fost neprihănit în acel număr atît de nenumărat? Cine n-a fost desfrînat sau adulter, și aceasta fără încetare, fără sfîrșit? Astfel că iarăși trebuie să strig: ce speranță putea avea acel popor acolo unde uneori unul singur, dacă este adulter, minjește mulțimea bisericească, acolo unde între acele atitea mii, dacă ai fi căutat cu mare atenție, chiar în biserică, abia ai fi găsit un neprihănit? 76. Ba am să spun cu mult mai mult. O, de ar fi acestea singure, pe care le-am arătat, și de s-ar fi mărginit acolo necurăția bărbaților să se desfrîneze doar prin legături cu femei depravate! Mai grav și mai nelegiuit este că acelea despre care vorbește apostolul Pavel³⁷ cu cea mai mare durere în suflet s-au petrecut aproape toate la afri. Pentru că bărbații, părăsînd obiceiul firesc al împreunării cu femeile, s-au aprins de dorințe reciproce, săvîrșind josnicia bărbați cu bărbați, și primînd între ei înșiși plata rătăcirii lor. 77. Pentru că n-au arătat că-L cunosc pe Dumnezeu, i-a lăsat Dumnezeu în voia simțurilor rătăcite, ca să facă ceea ce nu se cuvine. Oare a spus acestea sfîntul Apostol despre barbari și despre popoarele sălbatice? Nu, de bună seamă, ci despre noi, adică în mod deosebit despre romani, pe care afrii, fiindcă nu i-au putut învinge prin superioritate și conducere, i-au învins prin singurul mijloc posibil pentru ei, adică prin imoralitate. Așadar cine crede că are dreptul să se supere pe mine n-are decît să se supere pe apostol, fiind limpede că, tot ce spunem noi că au fost afrii, el spune că au fost stăpînii lor romani.

XVIII

78. Dar poate cele despre care vorbim se făceau pe ascuns, sau cel puțin se îngrijeau slujbașii răspunzători de moravurile publice să nu se petreacă în văzul lumii asemenea ticăloșii. Se luau, veți spune, asemenea măsuri, deși existau mulți care se dedau la fapte josnice, totuși nu li se pătau tuturora ochii și sufletele, fiindcă un lucru oricît de ticălos, dacă se petrece în ascuns de obicei nu ofensează morala publică. Dar este mai presus de orice blestemăție să admiți o nelegiuire și să n-ai rușinea nelegiuirii. 79. Ce putea fi, mă rog, mai nebunesc acolo? În orașii cel creștin, în orașii bisericesc, pe care odinioară apostolii l-au educat în învățăturile lor, pe care martirii l-au cinstit cu patimile lor, bărbații făceau pe femeile între ei, și aceasta fără vreo umbră de rușine, fără vreun vâl de sfilă.

37. Romani 1. 27—28.

Astfel, ca și cum nu era cine știe ce nelegiuire, dacă autorii atfitor rele se pătau de acel rău, prin mărturisirea publică a nelegiurii toată cetatea devenea vinovată de o asemenea nelegiuire. Fiindcă vedea aceasta tot orașul și-l tolera, vedeau judecătorii și nu luau măsuri împotriva, vedea poporul și aplauda, fiind răspîdită astfel în tot orașul această tovărășie la desfrinare și nelegiuire. Chiar dacă nu toți săvîrșeau asemenea blestemătie, ea păta pe toți în comun, fiindcă nu era interzisă. 80. Dar poate că a existat vreodată un sfîrșit al răului și vreo îndreptare a acestei rătăcirii. Cine ar putea crede, sau chiar auzi, ca un bărbat să-și fi schimbat în tinută femeiască nu numai rolul și firea sa, ci chiar înfățișarea, mersul, îmbrăcămintea și tot ce-l caracterizează ca sex și chip pe un bărbat? Pînă într-atît de depravat era totul, încît deși pentru un bărbat nimic nu este mai rușinos decît să pară a avea în el ceva femeiesc, acolo totuși nimic nu li se părea bărbaților mai rușinos decît să pară în vreun fel bărbați.

XIX

81. Dar aceasta a fost — zici — o ticăloșie a minorității și ceea ce nu se săvîrșește de mai mulți nu poate să-i păteze pe toți. Am spus mai sus destul de des că în mijlocul poporului lui Dumnezeu crima unuia a fost nenorocirea multora. Așa s-a prăbușit poporul din cauza lui Achar³⁸, așa s-a produs ciurma din cauza pizmei lui Saul, așa a venit moartea multora de la numărătoarea cuviosului David³⁹. Biserica lui Dumnezeu este ca și un ochi. Precum în ochi, dacă a intrat un gunoi oricît de mic, se întunecă toată vederea, tot așa în corpul bisericesc, chiar dacă fac puțini lucruri josnice, acestea pătează aproape toată lumina strălucirii bisericești. 82. De aceea Mîntuitorul numește ochi partea principală a Bisericii, cînd zice: «Lumina trupului tău este ochiul. Dacă ochiul tău va fi curat, tot trupul tău va fi luminat. Dar dacă ochiul tău va fi nesănătos, tot trupul tău va fi întunecat»⁴⁰. De aceea și Apostolul zice: «Nu știți că puțin aluat strică toată frămîntătura?»⁴¹. De altfel eu spun despre acest rău că n-a fost neînsemnat, ci foarte grav, nu fiindcă au fost mulți desfrînați, ci fiindcă desfrînarea citorva este decăderea celor mai mulți. Chiar dacă sînt puțini cei ce practică lucruri josnice, sînt mulți cei care se pătează de murdăriile puținora. După cum o singură femeie de stradă face pe mulți desfrînați, la fel aproape cea

38. Iosua 7.

39. I Regi 19; II Regi 24.

40. Mat. 6, 22.

41. I Cor. 5, 6.

mai mare parte a poporului este murdărită de amestecul condamabil al puținor afemeiați. Și nu știu care dintre ei sînt mai răi în fața lui Dumnezeu, de vreme ce în cărțile sfinte ei sînt condamnați la aceeași pedeapsă: «Nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu — ni se spune — nici desfrînații, nici închinătorii la idoli, nici adulterii, nici malahienii, nici sodomiții, nici furii, nici lacomii, nici bețivii...»⁴². 83. Mai jalnic și mai de plîns este că o astfel de nelegiuire părea a fi o crimă a statului în întregime și toată demnitatea numelui roman se prăbușea în infamia unei astfel de fapte nebunești. Căci pe cînd bărbații își luau înfățișare femeiască și-și mlădiau mersul mai mult decît femeile, pe cînd dădeau semne de monstruoasă necurăție și-și acopereau capetele cu broboade femeiești, și aceasta în mod public, într-o cetate romană, într-un oraș atunci foarte mare și foarte vestit, a cui dezonoare era dacă nu a imperiului roman faptul că se permitea să se săvîrșescă pe față în mijlocul și în sinul statului cea mai blestemată nelegiuire? Puterea cea mare și supremă, care are datoria să împiedice cea mai mare nelegiuire, dovedește oarecum că o socotește normală, dacă o îngăduie cu bună știință să se săvîrșescă. Cel de a cărui mîna depinde s-o oprească înseamnă că poruncește să se îndeplinească, dacă n-o împiedică să aibă loc.

XX

84. Iarăși, fiindcă durerea cere, îi întreb pe cei ce se supără: la care neamuri barbare fie s-au săvîrșit vreodată acestea, fie s-a permis să se săvîrșescă fără sancțiuni publice? În sfîrșit, pentru a nu cerceta și stărui prea mult asupra acestui lucru, să-i comparăm pe înșiși devastatorii Africii cu popoarele afrilor. Să vedem dacă s-a petrecut vreodată ceva asemănător la vandali. 85. Desigur barbarii, îngîmfați de cuceriri, mîndri de victorie, moleșiți de belșugul de bogății și de plăceri, deși fuseseră cu siguranță întotdeauna foarte stăpîniți și foarte înfrînați, totuși au putut, bineînțeles, să se schimbe în beția atîtor succese, cînd au intrat, cum este scris în cărțile sfinte⁴³, într-un pămînt roditor, în care curgea lapte și miere, foarte bogat și oarecum îmbătat de mulțimea tuturor plăcerilor; în acest pămînt nu era nimic de mirare dacă un neam barbar s-ar fi desfrînat, acolo unde însăși natura era într-un fel asemenea celui ce se desfrînează. 86. Cine și-ar inchipui că vandalii, cînd au intrat în acele locuri, nu s-au scufundat în tot noroiul viciilor și al stricăciunilor, sau, ca să vorbesc mai pe scurt, că n-au făcut cel puțin ceea ce

42. I Cor. 6, 10.

43. Teșirea 13.

făcuseră întotdeauna afrii, în ale căror drepturi intraseră? Și desigur, săvârșind numai acestea, trebuiau socotiți foarte cumpătați și măsu- rați, dacă nu-i făcuse însăși imbelșugarea mai corupți. Cîți sînt dintre înțelepți, pe care să nu-i schimbe succesele, cărora să nu le crească și decăderea morală odată cu înălțarea materială? Este sigur că din acest punct de vedere vandalii au fost foarte înfrînați, dacă la început, cucerii și subjuogați, au ajuns după aceea victorioși? 87. În atîta bogăție și belșug de toate nici unul din ei n-a devenit un desfrînat. Ce, aceasta este puțin? Desigur acest viciu l-au cu- noscut și nobilii romani. Dar ce să mai spun? Nici unul nu era acolo care să se murdărească de mirșăvia romanilor desfrînați. Desigur la romani de timpuriu s-a socotit că o asemenea ticăloșie este mai degrabă virtute decît viciu și credeau că dovedesc forță bărbătească aceia care-i coborau pe bărbați în josnicia unei întrebuintări de femei. 88. De aceea odinioară armatele erau urmate de cantinieri dintre sclavii tineri, care erau dați ca niște recompense de serviciu celor care binemeritau în expediții, pentru ca aceia care erau bărbați viteji să transforme pe bărbați în femei. Ce nelegiuire! Și aceasta o făceau romanii, repet, romanii din trecut. Totuși, ca să nu-i acuzăm pe cei vechi, erau romani nu vechi, dar destul de corupți, destul de stricați, destul de neasemenea lor și alor lor și mai asemănători grecilor decît romanilor, încît, precum am spus adesea, nu este aproape deloc de mirare dacă statul roman suferă odată ceea ce de mult timp merită.

XXI

89. Așadar această intinăciune a început să existe la romani înainte de Evanghelia lui Hristos și, ceea ce este mai grav, n-a încetat nici după Evanghelie. Și după aceste stări de lucruri cine să nu admire popoarele vandalilor? Aceștia, intrînd în orașe foarte bogate, în care se petreceau asemenea fapte pretutindeni, au im- prumutat unele plăceri ale oamenilor corupți, dar au respins în gene- ral corupția moravurilor și se folosesc de cele bune, ferindu-se de primejdia celor rele. Pentru lauda acestora sînt de ajuns cele spuse și nu mai e nevoie de spus altele. Ei au respins necurățiile bărbați- lor, ba, mai mult, au respins și pe ale femeilor, s-au ferit cu groază de localuri de desfrînare și de case de toleranță, au evitat cu scribă legăturile și împerecherile cu femei ușoare. 90. Oare poate părea de crezut cuiva că romanii au admis acestea, iar barbarii s-au în- grozit de ele? Oare, după cele spuse despre acestea, ce s-ar mai

putea spune? Și totuși sînt mai multe de arătat. Căci, dacă am afirmat că barbarii au evitat lucruri înjositoare, aceasta este puțin. Cineva poate să se îngrozească de lucruri necinstite și să nu le înlăture. Acesta este meritul cel mare și cu totul deosebit: nu numai să nu te pătezi tu însuși, dar să iei și măsuri să nu se păteze vreodată alții. Este într-un fel administrator al salvării umane cel care se străduiește nu numai să fie el bun, ci să-i facă și pe cei răi să se schimbe. 91. Ceea ce spunem este important desigur, important și foarte serios. Cine ar crede că au făcut acestea vandalii în cetățile romane? Ei toți s-au ținut departe de necurățiile trupești. Dar cum? Nu cum fac de obicei romanii care dau hotărîri împotriva furtului, dar ei fură, care hotărăsc că nu trebuie să se săvîrșească adultere, dar ei cei dintîi le săvîrșesc. Și cu greu se poate spune că fură, fiindcă cele săvîrșite de ei nu sînt furturi, ci tîlhării. Judecătorul pedepsește mita și el însuși ia mită, pedepsește jaful și el însuși este jefuitor, pedepsește pe un ucigaș și el însuși este purtător de sabie, pedepsește pe spărgătorul de încuietori și de uși, iar el este nîmi- citor de orașe, pedepsește pe jefuitorii de case și el însuși este jefuitor de provincii. 92. O, de ar face acestea numai cei care se găesc în funcții și cărora situația însăși le dă ocazia de a practica jaful! Mai grav și mai intolerabil este că fac aceasta și particularii, care înainte au îndeplinit aceleași funcții. Numai lor onoarea funcției cîștigate le aduce beneficii, ca să aibă întotdeauna dreptul de a jefui. Iar cînd le-a încetat puterea publică de a administra, nu le încetează totuși puterea particulară de a jefui. Astfel este mai neînsemnată puterea pe care au avut-o ca judecători, decît cea pe care o au ca particulari, căci în cea dintîi adesea li se trimit înlocuitori, dar în aceasta din urmă niciodată nu li se întîmplă așa ceva. 93. Iată ce valoare au hotărîrile legilor, iată la ce ajută definiția sancțiunilor, pe care le disprețuiesc în cel mai înalt grad cei ce administrează. Da, sînt constrînși să se supună cei umili și înjosiți, sînt siliți să îndeplinească poruncile legii sărăciani care dacă nu le îndeplinesc sînt pedepsiți. Au aceeași situație și aci, ca și la plata birurilor: ei singuri slujesc ordinele publice, precum singuri achită birurile. Astfel, chiar în cadrul legilor și al unor prevederi drepte, se săvîr- șește cea mai mare nelegiuire a nedreptății, întrucît cei mici sînt obligați să respecte legile ca pe ceva sfînt, iar cei mari le încalcă întotdeauna, ca și cum ar fi nule.

XXII

94. Supărat de urîjenia lucrurilor, am ieșit intrucîtva din rîndul celor începute: mă voi întoarce acum la cele de mai sus. Am afirmat că cetățile Africii au fost pline de ticăloșii monstruoase, că între ele se distingea în imoralitate mai ales Cartagina, metropolă și oarecum stăpîină acolo, dar că vandalii n-au fost murdăriți de toate acestea. Așadar, aceștia despre care vorbim n-au fost atît de barbari, dacă au căutat să îndrepte decăderea noastră morală. Au înlăturat din orice loc al Africii moravurile corupte ale bărbaților, s-au îngrozit de legăturile cu femeii ușoare și, nu numai că s-au îngrozit, ori le-au evitat temporar, dar le-au făcut să nu mai existe. 95. O, cuvinoase Doamne! O, Mîntuitorule bun! Cit de mare putere au prin Tine studiile învățaturii prin care pot fi schimbate viciile naturii, așa cum au fost schimbate, de bună seamă, de acei barbari. Dar cum schimbate? Căci este interesant să spunem nu numai efectele lucrurilor, ci și cauzele efectelor. Este greu, desigur, să desființezi nerușinarea cu cuvîntul, sau cu porunca, dacă n-au fost create condiții de desființare și e greu să pretinzi cinstea cu cuvîntul, dacă n-ai creat-o în fapt. 96. Aceasta știind ei, au înlăturat nerușinarea crușînd femeile nerușinate, nu ucigîndu-le, ca să nu curme grija viciilor prin cruzime și să nu păcătuiască ei inșiși luptînd împotriva păcatelor prin măsuri prea dure. Ei au îndreptat pe cei în culpă în așa fel încît fapta lor a fost un leac medical, nu o osîndă. 97. Au poruncit și au luat măsuri ca toate femeile de stradă să devină femei măritate, au transformat legăturile rușinoase în legături conjugale, îndeplinind, de bună seamă, cuvîntul și porunca Apostolului ca fiecare femeie să-și aibă bărbatul ei și fiecare bărbat să-și aibă soția lui⁴⁴. Și fiindcă nu se putea pune capăt neînfrînării fără permisiunea legăturilor trupești, au dat acestor legături rînduială legală, pentru ca neînfrînarea să nu mai fie un păcat. 98. În această privință s-a prevăzut nu numai ca să aibă bărbații femeile care nu puteau trăi fără bărbați, ci chiar ca să fie apărate prin viața casnică acelea care nu știau să se apere ele însele, și, fiind legate permanent de îndatoririle de soții, chiar dacă deprinderile vieții urite de mai înainte le-ar împinge spre fapte rușinoase, să le oprească totuși de la acestea paza conjugală. 99. În afară de măsurile acestea, au impus sancțiuni severe pentru înlăturarea desfrînării pedepsind cu sabia legii nerușinarea, pentru ca cinstea ambilor soți să fie păstrată acasă prin sentimentele legăturilor de căsătorie, iar în public prin teama de legi și astfel nevino-

44. I Cor. 7, 2.

văția să fie ocrotită printr-o dublă pază, adică prin dragoste în casă și prin teamă în afara casei. Iar legile inșeși nu le sînt în nici un caz încălcate de alte legi, care pe de o parte combat necinstea, iar pe de alta admit obscenitatea, sau cum sînt acele decrete romane, care au interzis legăturile nepermise cu femeii măritate, dar le-au admis cu cele nemăritate, oprind adulterele, dar construind lupanare. S-au temut probabil să nu fie bărbații prea neprihăniți și curați, dacă-i opresc cu desăvîrșire de la orice necurăție. 100. Darăștia despre care vorbim nu sînt așa. Ei au desființat desfrînarea și adulterele, de vreme ce vor ca femeile să nu aparțină decît bărbatului lor, iar bărbații de asemenea să nu aibă legături decît cu soțiile lor, de vreme ce nu îngăduie să se consume astfel de plăceri în afara patului conjugal, conducîndu-și, precum se vede, legile lor după regula legii divine, ca să nu creadă cineva că-i e permis ceea ce Dumnezeu n-a voit să permită. De aceea au socotit că nu trebuie permis vreunui om decît ceea ce a fost permis tuturor de Dumnezeu.

XXIII

101. Știu că unora li se pare de netolerat ceea ce spun. Dar trebuie să facem ceea ce ne cere rațiunea lucrurilor, nu ceea ce vor poftele. Să-mi spună mie cineva, oricine ar fi el, pe care-l supără cele spuse de mine: oare n-a fost socotit întotdeauna Socrate cel mai înțelept dintre toți gînditorii, după mărturia chiar a demonului delfic, el, care era oarecum principele filosofilor, ca și al demonilor? Să vedem așadar ce norme a formulat Socrate despre pudiciție și ce legi au dat barbarii despre care vorbim. Nimeni — spune Socrate — să n-aibă soție proprie, căci căsătoriile trebuie să fie comune tuturor; va fi mai mare unirea cetățitorilor dacă toți bărbații s-ar amesteca, fără deosebire, cu toate femeile și, se înțelege, dacă toate femeile s-ar culca, fără deosebire, cu toți bărbații, sau, altfel spus, dacă toți bărbații ar fi soții tuturor femeilor și toate femeile soțiile tuturor bărbaților. 102. Oare cunoaștem că s-au debitat undeva cuvinte atît de nebunești și de diabolice, pline de decădere și înstrăinare mintală? Tu zici, o, cel mai mare dintre filosofi, prin astfel de judecată, că toți bărbații sînt soții tuturor femeilor și toate femeile sînt soțiile tuturor bărbaților, că astfel toți copiii sînt fiii tuturor. Iar eu, după astfel de judecată, zic că nici vreun bărbat nu aparține vreunei femei, nici vreo femeie nu este soție vreunui bărbat și nici vreun copil nu este fiu al vreunui părinte. Căci unde toate sînt răsturnate și amestecate, nimeni nu-și poate pretinde ceva ca al său. 103. Și nu i-a fost de ajuns prea înțeleptului filosof să învețe acestea, ci, precum

spun unii, a și făcut așa. Într-adevăr, el a dat soția sa unui alt bărbat, de bună seamă, ca și romanul Cato⁴⁵, un alt Socrate al Italiei. Iată care sînt exemplele romane și atice de înțelepciune: toți soții, cîți au fost în neamurile arătate, au făcut pe codoșii cu soțiile lor. Dar a fost mai presus de ei Socrate, care în această problemă a scris cărți și a încredințat amintirii asemenea idei rușinoase. Are de ce să fie laudat pentru sfaturile sale; cît despre învățătură, a făcut din toată lumea un lupanar. 104. Se spune că a fost condamnat pe nedrept de judecător. Este adevărat, căci mai drept ar fi fost să-l condamne pentru astfel de învățături tot neamul omenesc, precum l-a și condamnat, fără îndoială. După ce i-au respins toți învățătura din acest punct de vedere, toți l-au condamnat nu numai pentru autoritatea ideilor lui, ci, ceea ce este și mai însemnat, pentru exemplul vieții lui, și pe bună dreptate. 105. Să se compare cu cele pe care le-a susținut el cele pe care le-au hotărît aceștia, cărora Dumnezeu le-a poruncit să stăpînească în Africa. El a hotărît ca nici un bărbat să nu-și aibă soția sa, aceștia ca nici unul să n-o aibă decît pe a sa; el ca toate femeile să se culce cu toți bărbații, aceștia ca nici o femeie să nu cunoască alt bărbat decît pe al său; el a propus copii amestecați și fără tată cunoscut, ei copii cu toate drepturile în ordine; el a voit ca toate casele să se prostitueze, ei nici una; el a încercat să facă în toate locuințele lupanare, aceștia le-au scos și din cetăți; el a voit să prostitueze toate fecioarele, ei au făcut pe femei cinstite. 106. Dar de ar fi fost greșeala numai a lui Socrate și nu a celor mai mulți romani, sau aproape a tuturor. Deși în alte privințe nu urmează viața lui Socrate, în domeniul despre care este vorba romanii sînt următori ai învățăturilor socratice, fiindcă mulți bărbați au fiecare multe soții, și nenumărate femei au fiecare mai mulți bărbați. Oare nu se simte în toate cetățile duhoarea localurilor de desfrinare și a lupanarelor? Și cînd am zis toate m-am referit în primul rînd la cele cunoscute și mai populate. Atît de mult sînt căutate și prețuite acestea în marile orașe, care cu cît întrec pe altele ca mărime, cu atît sînt mai pline de ticăloșie. 107. Ce speranță mai poate avea, mă rog, statul roman, cînd barbarii sînt mai neprihăniți și mai curați decît romanii? Dar ceea ce spun este puțin: ce speranță a vieții și a iertării, mă rog, putem avea înaintea lui Dumnezeu, cînd vedem

45. Cato din Utica (95—46 î.d.Hr.) despre care scriitorul Plutarh (50—125 î.d.Hr.) spune că și-a lăsat soția pentru ca s-o ia în căsătorie Hortensius, dar că a reînțeles-o după moartea acestuia. Despre Socrate se știe astăzi că n-a lăsat nimic scris; ideile la care se referă Salvianus există în Republica lui Plato, care prin intermediul lui Socrate afirmă că într-o republică ideală toate trebuie să fie comune, chiar și soțiile.

neprihăntre la barbari, și noi sîntem așa de prihăniți? Să roșim, vă cer, și să ne umilim. Acum la goți nu sînt nerușinați decît romanii și la vandali tot romanii. Ajuțați atît de mult de rîvna castității, atît de mult de severitatea învățăturii, ei nu numai că sînt neprihăniți, dar un lucru nou, ca să spun așa, de necrezut și aproape nemaiauzit, i-au făcut și pe romani să fie neprihăniți. 108. Dacă mi-ar îngădui aceasta slăbiciunea omenească, aș vrea să strig mai presus de puterile mele, să-mi răsune cuvintele în toată lumea: rușine să vă fie, popoare romane de pretutindeni, rușine să vă fie de viața voastră. N-aveți aproape nici un oraș fără case de desfrîu, nu lipsește în nici unul murdăria morală, în afară numai de acelea în care au început să existe barbari. Și ne mirăm dacă sîntem sărmani noi, cei atît de corupți, ne mirăm că ne înving forțele dușmane, cînd sîntem inferiori în cîinste, ne mirăm că intră în stăpînirea avutului nostru cei ce ne blestemă răutățile. Nu tîria firească a corpurilor li face pe ei să ne învingă, și nici slăbiciunea noastră din natură să fim învinși. Nimeni să nu caute alte pricini, nimeni să nu creadă că răul este în altă parte: singure viciile moravurilor noastre ne-au învins.

CARTEA A VIII-A

I

1. Mi se pare, ba sînt sigur, că pe mulţi li dezgustă acest fel al meu de a spune prea multe lucruri, mai ales c nd sînt arătate critic viciile moravurilor noastre. Toţi voiesc să fie lăudaţi. Nimănui nu-i place să fie criticat. Şi, ceea ce este cu mult mai rău, orice ticălos, orice decăzut preferă să fie prezentat în mod favorabil prin minciuni, dec t să fie criticat pe drept, să fie ameţit cu laude false şi ridicole, dec t să fie îndreptat prin sfaturi sănătoase. 2. Iar dacă aceasta este situaţia, ce e de făcut? Trebuie oare să ne supunem voinţei oamenilor necinstiţi? Sau, dacă ei voiesc să li se acorde laude uşurate, se cuvine să le acordăm noi cele uşoare şi demne de a fi batjocorite?  n nici un caz n-ar trebui să fie luaţi în r s de către bărbaţii demni cei ce vor să fie ridicoli, şi nici să fie vorbiţi de bine în chip mincinos cei ce doresc să fie împodobiţi cu laude false. Trebuie avut în vedere nu ceea ce doreşte să audă vreunul din aceştia, ci ceea ce trebuie să spunem noi, fiindcă profetul zice: «Vai de cei ce spun despre dulce că este amar şi despre amar că este dulce!»¹ 3. Astfel, trebuie respectat adevărul în toate privinţele, pentru ca vorbele să exprime realitatea, să spună lucrurilor care au dulcea  că sînt dulci, iar celor cu amărăciune că sînt amare. Căci mai ales acum, în lucrurile sfinte, nedreptăţile noastre sînt puse pe seama lui Dumnezeu de către cei mai mulţi care, ca să nu pară că sînt ei înşişi demni de a fi acuzaţi, anticipă în a-L acuza pe Dumnezeu. C nd îl blestemă pe Dumnezeu afirmă că nu Se îngrijeşte şi nu-l pasă de viaţa oamenilor, că nu conduce cu dreptate, sau că nu conduce deloc, de ce altceva îl acuză, dacă nu de neglijenţă, de dispreţ şi de nedreptate? 4. O, orbire a ne nţelepciunii umane! O, nebulie a cutezanţei nesănătoase! Pe Dumnezeu, aşadar, omule, îl numeşti nepăsător şi indiferent. Dacă ai  igni cu astfel de cuvinte pe cineva dintre oamenii nevinovaţi, de bună seamă că ai fi acuzat de injurii şi de obrăznicie, iar dacă injuriile s-ar referi la cineva mai de vază şi mai sus pus, ai suporta sancţiuni de drept public. Nevirstnicilor

prea cheltuitori li se reproşează acest cusur, şi la tinerii desfrânaţi este un defect caracteristic faptul că sînt nepăsători, neglijenţi şi fără măsură în lucrurile lor. 5. O, glasuri blestemate! O, îndrăzneală nelegiuită! Aşadar, zicem că Dumnezeu este Cel pe care-L arată oamenii pierduţi între ei. Şi aceasta nu e tot, fiindcă   se pune în socoteală, cum am spus mai sus, chiar nedreptatea. Dacă noi nu merităm ceea ce pătimim şi nu sîntem demni de a suporta cele prezente, îl numim pe Dumnezeu nedrept, fiindcă ne porunceşte să suportăm cele nemeritate. 6. Dar nu at t porunceşte, zici, c t îngăduie. Să admitem că este aşa; dar c t de departe, întreb, este cel ce îngăduie de cel ce porunceşte? Cel ce ştie că noi suportăm acestea şi poate să ne împiedice de a le suporta, dovedeşte fără îndoială că trebuie să răbdăm tot ce este de răbdat. De aici vedem că această îngăduinţă aparţine judecăţii Sale, şi că ceea ce pătimim este din hot r rire cerească. De vreme ce toate aparţin hot r rii sfinte şi sînt conduse de Dumnezeu, în orice r u şi în orice pedeapsă suportăm zilnic controlul miniei divine. Acest control noi îl facem să se înăsprească şi-l punem în mişcare întotdeauna prin păcatele noastre. 7. Noi aprindem focul miniei cereşti şi aţ tam incendiile în care sîntem arşi. De aceea pe bună dreptate, ori de câte ori suferim aceste rele, ni se pot spune aceste cuvinte ale profetului: «Aruncaţi-vă în flăcările focului pe care  -aţi aprins»². Astfel, potrivit hot r rii sfinte³, fiecare păcătos îşi pregăteşte singur ceea ce suferă. Nici una din nenorocirile noastre nu le putem  mputa lui Dumnezeu; noi sîntem autorii nenorocirilor noastre. Dumnezeu este bun şi milos şi, precum este scris, nu vrea să piardă sau să vatăme pe nimeni. Noi facem toate împotriva noastr ⁴. Cei mai cruzi împotriva noastră sîntem noi înşine. Noi, spun, noi ne condamnăm, chiar fără voia lui Dumnezeu. 8. Dar desigur că pară a vorbi împotriva mea însumi, dacă mai sus am afirmat că noi sîntem pedepsiţi de Dumnezeu pentru păcatele noastre, iar acum spun că sîntem pedepsiţi de noi înşine. Şi una şi alta este adevărat. Este adevărat că Dumnezeu ne pedepseşte, dar noi îl facem să ne pedepsească. De îndată ce noi înşine facem să fim pedepsiţi, cine se îndoieşte că nu ne pedepsim noi înşine pentru nelegiuirile noastre? Oricine d  el însuşi motiv să fie pedepsit se pedepseşte el însuşi, potrivit cuvintelor care spun: «Fiecare este str ns în funiile păcatelor sale»⁵.

2. Isaia 50, 11.

3. Psalm 7.

4. I Tim. 2, 4.

5. Psalm 118, 81.

1. Isaia 5, 20.

Așadar, dacă oamenii stricați se leagă în funiile păcatelor lor, fără îndoială că însuși păcătosul se leagă când păcătuiește.

II

9. Dar fiindcă am spus pînă acum multe lucruri despre necurăția afrilor, să spun măcar cîteva cuvinte despre blasfemie. De aceasta s-a făcut vinovată întotdeauna păgînatatea celor mai mulți. Aceștia aveau în interiorul cetăților părintești nelegiuirea lor particulară, mă refer adică la acea zeiță Caelestis⁶, demon al afrilor. Aceștia de aceea, judec eu, vechii păgîni i-au dat o denumire mai deosebită, pentru ca, fiindcă nu era în ea putere dumnezeiască, să fie cerească măcar cu numele și, fiindcă n-avea demnitate prin putere, s-o aibă măcar prin denumire. 10. Cine nu s-a inițiat în cultul aceluia idol? Cine nu i-a fost făgăduit chiar de la obîrșie și de la naștere? Nu vorbesc despre oameni păgîni atît prin viața, cît și prin credința și prin numele lor, care erau necreștini și prin fapte și prin nume. Este mai suportabilă și mai puțin nelegiuită la oameni păgînatatea credinței lor. Mai primejdios și mai nelegiuit este faptul că mulți dintre cei care au îmbrățișat credința în Hristos în cugetul lor slujeau idolilor. 11. Cine dintre cei ce se numeau creștini n-au adorat pe acea Caelestis fie după Hristos, fie, ceea ce e cu mult mai grav, mai presus de Hristos? Cine n-a trecut pragul casei divine plin de mirosul sacrificiilor demoniace și nu s-a urcat la altarul lui Hristos cu miasma demonilor înșiși? De aceea n-a fost atît de mare crima de a nu veni la templul Domnului, cît cea de a veni așa, fiindcă creștinul care nu vine la biserică este acuzat de nepăsare, dar cel care a venit așa este acuzat de nelegiuire. Este mai mic păcatul de a nu aduce cinstire lui Dumnezeu, decît dacă I se aduce injurie. 12. Prin aceasta, cei care au procedat astfel nu l-au cinstit, ci l-au jignit pe Dumnezeu. Au acordat idolului chiar închinăciunea bisericii, fiindcă participarea astfel la a doua slujbă este de fapt cinstirea celei dintîi. Iată care a fost credința afrilor, mai ales a acelor nobili, care le-a fost religia, care le-a fost creștinătatea! Își ziceau creștini spre insulta lui Hristos. 13. Cînd apostolul strigă: «Nu puteți bea paharul Domnului și paharul demonilor, nu puteți lua parte la mesele Domnului și la mesele demonilor»⁷ nu le era destul să bea paharul demonilor împreună cu paharul lui Dumnezeu, decît după ce-l beau înainte pe al demonilor, și nu le era suficient să socotească la fel

6. Dea Caelestis (Zeița Cerească) era asimilată cu zeița Tanit, de origine asiatică, protectoare a Cartaginei.

7. I Cor. 10, 20 și urm.

masa demonilor cu mesele Domnului, decît dacă, venind la templu după participarea la cultul superstițiilor infame, aduceau la altarele sfinte ale lui Hristos mirosul foarte spurcat al duhului diabolic.

III

14. Dar, zici, nu toți făceau acestea, ci numai cei mai puternici și mai sus puși. Să admitem că așa este. Totuși, fiindcă în oraș casele foarte bogate și foarte puternice dau tonul, vezi că prin superstiția nelegiuită a celor pușini, dar puternici, este pătat tot orașul. Nimeni nu se îndoiește că toate familiile stăpînilor sînt asemenea stăpînilor, sau mai rele, deși de obicei sînt mai rele, și, prin aceasta, fiindcă chiar stăpîinii buni au mai ales servi răi, este ușor de înțeles în ce fel au fost acolo toate familiile, de vreme ce nelegiuirea stăpînilor făcea și mai rele sufletele servilor, rele prin ele însele. 15. Dar fie, cele pe care le-am spus s-au referit la cei mai puternici și mai nobili. Oare sînt cumva mai ușoare cele ce sînt comune nobililor și nenobililor? Vorbesc desigur despre ura și despre blestemele împotriva tuturor celor curvioși. De bună seamă că este un soi de nelegiuire faptul de a urî pe adoratorii lui Dumnezeu. Căci după cum dacă servii noștri sînt bătute de cineva, bătaia lor este o insultă adusă nouă și după cum dacă fiul cuiva este biciuit suferă din cauza acestui fapt dragostea tatălui, la fel, cînd un serv al lui Dumnezeu este insultat, majestatea divină este încălcată, precum spune *Insuși Domnul către apostolii Săi: «Cine vă primește pe voi pe Mine Mă primește și cine vă disprețuiește pe voi pe Mine Mă disprețuiește»*⁸. 16. Domnul nostru cel prea bun și prea drept împărtășește cu servii Săi cinstea și ocara, ca să nu socotească cineva că atunci cînd insultă pe un serv al lui Dumnezeu a fost insultat de el numai un om, fiindcă fără îndoială în injuriile față de slujitorii Domnului este amestecată injuria față de Dumnezeu, Care ne încredințează de dragostea și marea Lui bunătate față de noi în acest fel: «Acela care se atinge de voi, de pupila ochilor Mei se atinge»⁹. 17. Pentru a exprima delicatetea dragostei Sale, a comparat-o cu cea mai delicată parte a corpului omenesc, pentru ca să înțelegem destul de limpede că Dumnezeu, printr-o unică insultă față de servii Săi este rănit El,

8. Mat. 10, 40; Luca 10, 16.

9. Deut. 28, 34.

precum lumina ochiului este rănită de o mică atingere. Așa insultau afrii și-i urau pe servii lui Dumnezeu și prin aceștia pe Dumnezeu.

IV.

18. Dar poate cineva întreabă prin ce probe se dovedește ura: prin acelea desigur, prin care se dovedește ura iudeilor față de Hristos, atunci când ei îi ziceau: «*Tu ești samaritean și ai demon*»¹⁰, când râdeau de El, când îi adresau cuvinte urite, când suflau dușmănos în fața Lui și scrișneau din dinți asupra capului Lui. De aceea, chiar în psalmi¹¹ Mîntuitorul însuși, Care a suferit, zice: «*Toți cei care priveau Mă disprețuiau și au vorbit cu buzele și și-au mișcat capetele*». Și în alt loc zice, de asemenea: «*M-au ispitit, au rîs de Mine și au scrișnit din dinții lor împotriva Mea*»¹². 19. Astfel se dovedește așadar ura afrilor împotriva monahilor, adică împotriva cuvioșilor lui Dumnezeu, fiindcă blestemau, fiindcă au făcut împotriva lor aproape tot ceea ce a făcut răutatea iudeilor împotriva Mîntuitorului nostru înainte de a ajunge la însăși vărsarea sîngelui dumnezeiesc. Dar, zici, aceștia n-au ucis pe cei cuvioși așa cum citești că au făcut iudeii. Nu știu dacă au ucis, nu afirm aceasta, dar mare este totuși apărarea lor dacă, vorbind despre persecuția păgînilor, n-a fost în ei ceea ce are persecuția ca ultimă consecință. 20. Să socotim, așadar, că acolo n-au fost uciși cei cuvioși; dar ce facem că ei nu sînt departe de cei din apus, care urăsc cu suflet de ucigaș, mai ales că Domnul însuși spune: «*Cine urăște fără pricină pe fratele său ucigaș este*»¹³. De altfel nu fără pricină au fost prizoniți slujitorii lui Dumnezeu. Într-adevăr, cine ar putea zice că fără cauză au fost prizoniți oameni deosebiți de ei în tot comportamentul lor ca viață și moravuri, în care vedeau că nimic nu este al lor, fiindcă totul este al lui Dumnezeu? Cauza cea mai mare a dezbinărilor o constituie deosebirea de păreri, fiindcă sau nu se poate deloc sau cu greu este cu putință să iubească cineva la altul ceea ce nu-i place lui. 21. Astfel, nu fără pricină, cum am spus, urau pe cei în care vedeau că toate le sînt dușmane și potrivnice lor. Căci aceia trăiau permanent în stricăciune, aceștia în nevinovăție,

10. Ioan 8, 48.

11. Psalm. 21, 8.

12. Ierem. 20, 7; Psalm 34, 16.

13. I Ioan 3, 15.

aceia în poftă, aceștia în neprihănire, aceia în localuri de perdiție, aceștia în minăstiri, aceia aproape întotdeauna cu diavolul, aceștia fără încetare cu Hristos. Nu fără pricină așadar în interiorul cetăților Africii, și mai ales în interiorul Cartaginei, îl priveau cu ură pe cineva îmbrăcat în haină lungă și palid la față, cu părul tăiat și tuns pînă la piele, acel popor atît de nefericit cît putea fi de necredincios fără ocară și fără blestem. 22. Și dacă uneori vreun slujitor al lui Dumnezeu, fie din minăstirile egiptene, fie din locurile sfinte ale Ierusalimului, sau din sfintele și veneratele singurătăți ale pustiuului, venea în acel oraș pentru îndatoriri sfinte, de îndată ce apărea în popor, era primit cu insulte, blesteme și cuvinte de ocară. Și nu numai atît, dar era înconjurat de oameni necinstiți și răi care-l batjocoreau, rideau de el și-l fluierau ca la luptele de tauri. Încît, dacă vedea cineva aceste manifestări, fără să știe despre ce este vorba, socotea nu că este batjocorit un om, ci este alungată și urmează a fi răpusă o dihanie nemaivăzută și despre care nu s-a auzit nimic pînă aci.

V

23. Iată credința afrilor, și mai ales a cartaginezilor. Apostolii au putut intra odinioară mai ușor în cetățile păgîne și accesul, ca și prezența lor pe străzi, era la început mai puțin rău văzută de acei barbari sălbatici și de adunările lor. Poporul atenienilor, deși superstițios, a ascultat cu răbdare pe Apostolul Pavel, vas de sfință alegeră, pe cînd el vorbea¹⁴ despre măreția și cultul unul singur Dumnezeu, iar lycaonienii¹⁵ i-au admirat atît de mult pe Apostoli, încît, cînd le priveau virtuțile lor divine, nu-i socoteau oameni. Dar în Cartagina cu greu au putut să apară în piețe sau pe ulițe slujitorii ai lui Dumnezeu, fără ca ei să fie huliți și persecutați. 24. Unii socot că aceasta nu însemna persecuție dacă n-au fost și uciși. Tilharii se folosesc de obicei de această zicătoare că celui ce nu i s-a luat viața i s-a dat. Dar în orașul acela aceste binefaceri n-au fost atît din partea oamenilor, cît din partea legilor. Căci chiar hotărîrile celor douăsprezece table¹⁶ au împiedicat să fie ucis un om fără să fie osîndit. Din aceasta se cunoaște cît de mare a fost acolo

14. Fapte 17, 17.

15. Fapte 14. Lycaonieni, locuitori ai provinciei Lycaonia din Asia Mică.

16. Cele 12 table de legi romane redactate de 10 magistrați (decemviri) și date în 451 î.d.Hr.

respectul pentru religia Domnului, unde numai de aceea le-a fost cu putință slujitorilor lui Dumnezeu să scape, fiindcă au fost apărați de dreptul păgîn, ca ei să nu fie uciși de mîinile creștinilor. 25. Și ne mirăm că acum sînt sub barbari cei care mai înainte au fost cu adevărat barbari față de cei cuvioși. Așadar, drept este Domnul și dreaptă este judecata Sa¹⁷. Ceea ce au semănat, cum este scris, aceea seceră¹⁸. Drept a zis Domnul despre necinstea acelui neam: «Plătiți-i după lucrările lui, faceți-i toate pe care le-a făcut și ei, pentru că s-a ridicat împotriva Domnului»¹⁹. Să nu ne mirăm deci și să nu ne supărăm că acum aceia suportă unele neplăceri din partea oamenilor; vedem că sînt cu mult mai mari cele pe care le-au pricinuit ei înșiși înainte împotriva lui Dumnezeu, dacă, ținînd seamă de vinovăția fiecăruia, punem în balanță într-o parte ceea ce îndură și în cealaltă ceea ce au săvîrșit.

17. Psalm 118, 137.
18. Galat. 6, 8.
19. Ieremia 50, 29.

INDICE SCRIPTURISTIC

Vechiul Testament

Facerea

2, 7, urm., I, 27; 4, 3, urm., I, 28; 6, 5, I, 31; 6, 12, I, 33; 7, 11 și 21, I, 33; 12, 1, I, 35; 15, VI, 81; 18, 20, I, 37; 19, 13, I, 38 și IV, 38.

Ieșirea

3, I, 40; 10, VI, 57; 13, VII, 85; 19, 9; 16; 20, I, 44; 20, 7, IV, 72; 31, VI, 54; 32, 35, I, 48; 33, 9, I, 44.

Numerii

11, 4, VI, 56; 14, 26 urm., 31, 37, I, 59; 15, I, 49; 15, 32, VI, 55; 16, 13, 35, I, 56; 16, 41, I, 57; 20, VI, 54.

Deuter.

28, 49, VII, 28.

Iosua

7, VI, 2; VII, 81.

Judec

4, VI, 30; 7, VII, 32; 7, 2, VII, 32; 7, 31; VII, 31, 32; 9, VII, 30.

Regi

I 25, 39, II, 13; I, 19, VII, 81; I, 26, 12, VI, 81; II, VI, 54; II, 3, I, VII, 49; II 12, 13, IV, 87; II 12, 14, II, 20; II 13, II, 21; II 15, 30, II,

Matei

5, 16, IV, 80; 5, 22, III, 12 și urm.; 5, 28, II, 37; IV, 49; 5, 39, III, 24; 5, 40, III, 22; 5, 44, III, 10; 6, 22, VII, 82; 6, 34, III, 10; 7, 12, III, 25; 7, 25, III, 1; 10, 38, III, 14;

23; II 16, II, 23; II 18, 31, II, 14; II 24, VII, 2; 81; III 20, VII, 31.

Psalmi

7, VIII, 7; 9, 5, II, 28; 13, 3, V, 19; VII, 51; 17, 42, III, 42; 21, 8, VIII, 18; 32, 18, II, 3; 33, 16, II, 3; 33, 17, II, 5; 34, 1, II, 27; 34, 16, VIII, 18; 42, 1, II, 26; 48, 12, V, 51; 49, 7, IV, 3; 52, 1, IV, 41; 52, 4, VII, 51; 57, 8, VII, 40; 72, 9, IV, 40; 77, 30, I, 55; 79, 2, II, 7; 80, 9, IV, 3; 81, 4, V, 19; 93, 7, IV, 40; 95, 13, II, 80; 105, 17, I, 56; 106, 40, VII, 40; 108, 7, III, 48; 115, 12, IV, 49; 118, 61, VIII, 8; 118, 137, VII, 49; VIII, 25; 127, 2, V, 47; 139, 12, III, 34.

Proverbe

1, 24, III, 42; 6, 30, IV, 14; 10, 23, VI, 58; 11, 22, IV, 2; 15, 3, II, 4; IV, 66; 16, 9, VII, 40; 20, 24, VII, 40; 21, 18, III, 34.

Ecclesiastul

5, 8, V, 59; 13, 23, IV, 20; 19, 2, VI, 79; 39, 10, II, 8.

Noul Testament

10, 40, VIII, 15; 11, 23, IV, 39; 11, 28, VII, 10; 23, 32, IV, 37; 28, 20, II, 10; 29, 30, III, 39.

Luca

6, 21; 25, VI, 29; 9, 24, V, 61; VI, 70; 10, IV,

Isaia

1, 3, IV, 3; 5, 20, VIII, 2; 36, 10, VI, 2; VII, 54; 50, 11, IV, 36; VIII, 7.

Ieremia

2, 37, VII, 45; 5, 3, VII, 51; 5, 8, IV, 24; VII, 18; 7, 4, VII, 48; 8, 8, VII, 48; 8, 9, IV, 14; 9, 23, VII, 45; 11, 11, III, 42; 17, 13; IV, 4; 20, 7, VIII, 18; 25, 8, II, 9; VII, 54; 43, 11, VII, 54; 44, 21, II, 9; 50, 11, VIII, 7; 50, 29, VIII, 25.

Iezechil

14, 14, VII, 58; 22, 18, VII, 58; 24, 6, VII, 58; 26, 11, VII, 28; 28, 4 și 11, VII, 59; 28, 17, VII, 60; 28, 18 urm., VII, 61; 39, 24, VII, 26.

Osea

1, 9, IV, 4.

Mihela

3, 4, III, 42.

Zaharia

2, 8, VIII, 16; 7, 13, III, 42.

Cartea înțelepciunii lui

Solomon

12, 15, II, 8.

39; 10, 60, VIII, 15; 12, 47, III, 25; V, 11; 14, 11, VII, 39; 14, 33, III, 14.

Ioan

3, 16, IV, 45; 8, 48, VIII, 18; 13, 35, V, 15.

- Faptele apost.**
5, VI, 4; 14, VIII, 23; 17, VIII, 23; 17, 28, II, 9; IV, 44.
- Romani**
1, VII, 76; 1, 20, IV, 45; 1, 27; 28, VI, 8; VII, 77; 1, 30, III, 34; I, 32, VI, 19; 2, 1, IV, 12; 19; 2, 2, IV, 68; 2, 4, V, 48; 2, 17, IV, 90; 2, 23, IV, 80; 2, 25 și 28, IV, 94; 3, 19, IV, 78; 4, 15, IV, 78; 95; 5, 6, IV, 47; 5, 8, IV, 48; 7, 7, IV, 96; 8, 32, IV, 45; 8, 36, IV, 51; 9, 25, IV, 4; 12, 11, IV, 91.
- Corinteni**
I 1, 19, VI, 8; I 3, 18, VI, 8; I 5, 6, VI, 2, 4; VII, 82; I 6, 10, III 32; VII, 82; I 7, 2, VII, 97; I 9, 21, IV, 78; I 9, 27, I, 14; I 10, 20 urmât., VII, 13; I 10, 24, III, 26; I 10, 35, IV, 80; I 11, 1, III, 18; II 8, III, 18; II 8, 9, VI, 27; II 11, 21, III, 19; II 12, 9; 10, I, 8.
- Galateni**
4, 19, III, 18; 6, 3, III, 11; IV, 60; 82.
- Efesenii**
3, 15, IV, 45; 4, 31, III, 35; 5, 12, IV, 52.
- Filipeni**
2, III, 36; 2, 4, III, 26; 2, 8, VI, 27; 3, 13, IV, 94.
- Tesaloniceni**
I, 3, 3, III, 6.
- Timotei**
I 1, 8, 9, V, 1; 2; I 2, 1, I, 21; I 2, 4, VIII, 7;
- I 5, 23, I, 15; II 4, 7, III, 17.
- TR**
1, 16, IV, 88; 90; 2, 11, VI, 27.
- Epist. Iacov**
2, 5, III, 52; 2, 10, III, 30; 2, 20, IV, 6; 2, 18 și 26, IV, 6.
- Epist. Petru**
I 2, 21, VI, 29; II 2, 2, IV, 88; II 36, I, 39; II 2, 20; 21 și urm., IV, 93.
- Epist. Ioan**
I, 2, 6, III, 15; I 3, 15, III, 12; VIII, 20; I 5, 19, IV, 32.
- Apocalipsă**
3, 15, IV, 32.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

- Aaron I, 53 și urmât.
Abel I, 28 și urmât.
Abimelech I, 35; VII, 30
Abiron I, 56
Abiu I, 51
Abraham I, 35
Absalon II, 21
Achar VI, 2; VII, 81
actori VI, 15
Adam I, 28
afr. VII, 52; 56—57; 63 și urmât. 72 și urmât. 76; 84; VIII, 9 și urmât. 17; 23
Africa VI, 68; VII 54; 56; 58; 60; 84; 94; 105
african-ă VII, 61; 67
Africlie IV, 21
Agrippina VI, 39; 67
alemani IV, 68
alani IV, 68; VII, 64
Alpil V, 58; VI, 10
amfiteatre VI, 15
Ammon II, 16
Amnon II, 21
amorrei IV, 38
Anania VI, 4
aquitani VII, 8; 12; 16; 50
asirieni VII, 30; 54
atenieni VIII, 23
atică (Intelepciune) VII, 103
atletii VI, 15

B

- Babylon VII, 54
bacauzi V, 22; 24 și urmât. 26; 28 și urmât.
barbari IV, 26 și urmât.; 61; 65; V, 5 și urmât.; 14; 15; VI, 35; VII, 24; 94 și urmât.
bărbații comuni tuturor soțiilor VII, 101 și urmât.
belgi VII, 50
Benedad VII, 31

C

- Caelestis (zeița) VIII, 9 și urmât.
Cain I, 29 și urmât.
Capernaum IV, 39
Carmel II, 13
Cartagina VII, 67—69; 79; VIII, 24 și urmât.

- cartaginez-ă VII, 69; VIII, 23
Cato VII, 103
Charybda V, 58
Cinnabalu I, 10 și urmât.
circ (Jocuri) VI, 24; 26
circuri VI, 15 și urmât.
Cluce V, 45
Circa VI, 89
Core I, 58; 65
cortegii VI, 15
creștini I, 7; III, 6; 19; 31; 44; 48; IV, 57; 85; 90; 91; VI, 8; 20; 31; VIII, 11.

D

- Dathan I, 56
David II, 13—15 și urmât.; IV, 87 și urmât.; VI, 2; VII, 49; 81
delfic (demon) VII, 101
Dumnezeu, aproape în toate capitolele cărților

E

- Egipt I, 40; 55; 59
egipteni I, 40 și urmât.; VIII, 22
epicurei și epicurizantii I, 5
eretici IV, 61 și urmât.
Etna VII, 65
evrei I, 42; 48; 55; 59; III, 8; IV, 3; VI, 56; VII, 30

F

- Fabius și Fabricius I, 10 și urmât.
faraon I, 40 și urmât.; 48
filisteni I, 35
filosofia creștină IV, 59
franci IV, 67; 68; 81; VII

G

- Galus VII, 66
gali V, 23; VI, 67; 74; 75; 82; VII, 52
gallicane VII, 72
Gallie VII, 52
Gallile IV, 21; VI, 39; 67; 80; VII, 8; 26; 50; 53
Gedeon VII, 32
geplaii IV, 67; 81
Germania VII, 50
Gomorra I, 39
goti V, 14, 15; 22; 36; 37; 57; VII, 23; 38; 39; 45; 47; 49; 107
greci I, 12; VII, 38

H	hispani V, 23; VI, 67; VII, 26; 52 Hispania VI, 67; VII, 45; 52; 53 Hispaniile IV, 21; VI, 39; VII, 26 Hristos, aproape în toate capitolele cărților huni IV, 67; 81; V, 36; VII, 39	Petru IV, 93; VI, 4 Plato și școlle platonice I, 3 Pythagoras I, 3
I	Jerusalim VIII, 22 Israel I, 41; II, 7; IV, 3 israelit VI, 2; 55; VII, 54 Itali VI, 67 Italia VI, 67; VII, 103 iudei IV, 3; 37; VII, 48; VIII, 19 iudaică (armată) I, 48	R racha III, 13 Rabsache VI, 2 Ravenna VI, 49 Roma VI, 67; VII, 67 romani I, 11; IV, 30; 61; 63; 69; V, 14—17; 23—24; 34—37; VI, 40; 43; 49—50; VII, 2; 6; 50; 67; 108
J	Jupiter IV, 77 jocuri de circ și de teatru VI, 15; 24; 26; 38; 42 și următ.; 60—61	S sabini IV, 20 Safira VI, 4 saltimbanci VI, 15 Sardinia VI, 68 Saul VII, 49; 81 saxoni IV, 67; 81; VII, 64 scifi IV, 81 Scylla V, 58 Sesus VII, 66 Seme II, 23 Siba II, 23 Sicilia VI, 68 Sinai I, 48 Siria VII, 31 sirieni IV, 69 Sisara VII, 30 Socrate VII, 101; 103; 104 socratice (Invățături) VII, 106 Sodoma I, 37 și următ.; VII, 74 sodomii I, 38; 39; IV, 39 soțiile comune tuturor bărbaților VII, 101 și următ. spectacole VI, 10; 22 și următ.; 31 și următ.; vezi și circuri, teatre stolci I, 3
L	Localuri de joc VI, 15 Loth I, 38; IV, 38; VII, 74 lycaonieni VIII, 23 lupte de animale sălbatice VI, 10	
M	madlanii VII, 32 Maria I, 53 Maro (Vergilius) I, 4 Mars VI, 60 mauri IV, 81 Mercurius VI, 60 Minerva VI, 60 Mogontiacum VI, 39 monahi VIII, 19; 21; 22 Moise I, 40; 44; 53; 56	
N	Nabal II, 13 Nabuchodonosor VII, 54 Nadab I, 51 Nathan IV, 87 Nathansel IV, 18 Neptun VI, 60 novempopuli VII, 8	T teatre VI, 15 și următ.; 38; 60 Thamara, II 21 Treveri (oras) VI, 39; 72; 75; 82 treveri (locuitori) VI, 72 și următ.; 82 și următ. Tyr VII, 59
O	odeoane VI, 15 Og I, 56 Oza VI, 54	U Urle Chetean II, 16
P	Pavel VI, 2; VII, 76; VIII, 23 păgini IV, 61 și următ.	V vandali V, 14—15; 36; VI, 67; VII, 27 și următ.; 38; 45—47; 49; 56; 85; 91 și următ.; 97; 105 Venus VI, 30

CUPRINSUL

	Pag.		Pag.
Cuvânt înainte	5	Proza II	101
Articolele teologice ale lui Boethius, scurtă prezentare		Poezia II	103
I Articolele teologice	16	Proza III	104
II Mingiurile filozofiei	48	Poezia III	106
		Proza IV	106
		Poezia IV	107
		Proza V	107
		Poezia V	109
		Proza VI	109
		Poezia VI	110
		Proza VII	110
		Poezia VII	111
		Proza VIII	111
		Poezia VIII	112
		Proza IX	112
		Poezia IX	115
		Proza X	116
		Poezia X	120
		Proza XI	121
		Poezia XI	124
		Proza XII	124
		Poezia XII	127
		CARTEA IV	
		Proza I	130
		Poezia I	131
		Proza II	132
		Poezia II	135
		Proza III	136
		Poezia III	137
		Proza IV	139
		Poezia IV	143
		Proza V	143
		Poezia V	144
		Proza VI	144
		Poezia VI	150
		Proza VII	151
		Poezia VII	152
		CARTEA III	
		Proza I	100
		Poezia I	101

CARTEA V		Salvianus, Despre guvernarea lui Dumnezeu (De gubernatione Dei)	
Proza I	154	Introducere	173
Poezia I	155	Prefață	187
Proza II	156	Cartea I	188
Poezia II	157	Cartea a II-a	208
Proza III	157	Cartea a III-a	216
Poezia III	160	Cartea a IV-a	232
Proza IV	161	Cartea a V-a	258
Poezia IV	164	Cartea a VI-a	274
Proza V	165	Cartea a VII-a	297
Poezia V	167	Cartea a VIII-a	324
Proza VI	167	Indice scripturistic	331
		Indice real și onomastic	333
		Cuprins	335

Cu ajutorul Domnului Iisus Hristos

Mihai Cuciureanu

Redactor : Pr. VASILE AILIOAEI

Tehnoredactor : Pr. VALENTIN BOGDAN

*Dat la cules 30 aprilie 1991. Bun de tipar
30 mai 1992. Format 16/70x100 legal 1/1 p.
Coli de tipar 21. Comanda 115.*
